

ISSN 3079-7403

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

Бахши илмҳои гуманитарӣ

ВЕСТНИК

ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия гуманитарных наук

BULLETIN

OF THE KHOROG UNIVERSITY

Humanities Series

№2 (02) 2025

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ**

(Баҳши илмҳои гуманитарӣ: 07.00.00. - Илмҳои таърихӣ ва
бостоншиносӣ, 10.00.00 - Илмҳои филологӣ ва 08.00.00. - Илмҳои иқтисодӣ)

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

(Серия гуманитарных наук: 07.00.00. - Исторические и археологические
науки, 10.00.00. – Филологические науки и 08.00.00. -Экономические науки)

**BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY**

(Series of humanities sciences: 07.00.00. – Historical and
archaeological sciences, 10.00.00. – Philological sciences and 08.00.00.
-Economic sciences)

№ 2 (02) 2025

ХОРУҒ 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ХОРУҶ**МУШОВИР:**

Комилбек Амид Ёрбек – Ректор, доктори илмҳои сиёсӣ.

САРМУҶАРРИР:

Ахмадзода Баҳромҷон Рачаб – Муовини ректор оид ба илм ва инноватсия, доктори илмҳои техникӣ, профессор.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

С.М. Гоибназарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Ҳ. Қаландариён – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

М. Аламшоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Ҷ. Булбулов – доктори илмҳои педагогӣ, профессор.

Ш. Ҷонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

М.Мамадасламов – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А.Абдулназарзода – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Э.Ҳочибеков – доктори илмҳои таърих, профессор.

Қ.Собирова – доктори илмҳои таърих, профессор.

И. Самандарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Ш.Карамхудоёв – доктори илмҳои фалсафа, профессор.

М.И.Садриддинов – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Б.Г.Сафаров – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

А.Ҳ.Авезов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Н.М.Мирзоев – Доктори илмҳои таърих, профессор.

Д.А.Алиҷанов – Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Н.Н. Нуров – доктори илмҳои филологӣ А.Р.

Аюбов – доктори илмҳои таърих, профессор.

МУҶАРРИРОН:

Б.Мамадрайонова – омӯзгори забони англисӣ, М. Тойчиев – номзоди илмҳои филологӣ.

КОТИБИ МАСЪЪУЛ:

Н. Офаридоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

САҲИФАБАНД:

К.О. Хоркашова – мутахассиси қисми илм ва инноватсия.

СУРОҶА:

Чумхурии Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев 736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109.

Тел./Факс (+992-8) 22779 СОМОНА: донишгоҳ – <https://www.khogu.tj> маҷалла – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

Маҷалла 05.07.2024 ба рӯйхати маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Чумхурии Тоҷикистон (№263/МҶ- 97 аз 12.10.2022) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Индекси Иқтибосоварии Илми Руссия № 297/2023 аз 22.05.2023 сабти ном шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи ҷопшуда ба зимми муаллифони вогузур аст.

Суроғи банкі: “Амонатбанк” ВМКБ. ИНН 700000710

С/х 202006810900001566000

КХ 22402972000002

МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© «Паёми Донишгоҳи Хоруғ», 2025.

ВЕСТНИК ХОРУГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**СОВЕТНИК:**

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор политических наук.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Ахмадзода Баҳромҷон Раджаб – заместитель ректора по науке и инновациям, доктор технических наук, профессор.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М.Гоибназарзода – доктор экономических наук, доцент.

Х.Каландарян – доктор филологических наук, профессор

М.Аламшоев – доктор филологических наук, профессор.

Дж. Булбулов – доктор педагогических наук, профессор.

Ш.Джонмамадов – доктор экономических наук, профессор.

М.Мамадасламов – доктор филологических наук, профессор.

А. Абдулназарзода – доктор филологических наук, профессор.

Э.Ходжибеков – доктор исторических наук, профессор.

К.Собирова – доктор исторических наук, профессор.

И.Самандарзода – доктор экономических наук, профессор.

Ш.Карамхудоёв – доктор философских наук, профессор.

М.И.Садриддинов – доктор экономических наук, доцент.

Б.Г.Сафаров – доктор экономических наук, доцент.

А.Х.Авезов – доктор экономических наук, профессор.

Н.М.Мирзоев – доктор исторических наук, профессор.

Д.А.Алиджанов – доктор экономических наук, профессор.

Н.Н. Нуров – доктор филологических наук.

А.Р.Аюбов – доктор исторических наук, профессор.

РЕДАКТОРЫ:

Б. Мамадраёнова – преп. английского языка, М. Тойчиев – кандидат филологических наук.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Н. Офаридоев – доктор филологических наук, профессор.

ДИЗАЙНЕР:

К.О. Хоркашова – специалист по науке и инновациям.

АДРЕС:

Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109, 736000. Тел./Факс (+992-8) 22779

ВЕБ-САЙТ: университет – <https://www.khogu.tj> журнал – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

05.07.2024 года журнал включен в список рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан (№263/МЖ-97 от 12.10.2022).

Журнал зарегистрирован в Индексе научного цитирования России № 297/2023 от 22.05.2023.

Ответственность и достоверность публикуемого материала несут авторы.

Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ. ИНН 700000710

№ 202006810900001566000

КХ 22402972000002

МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© «Вестник Хорогского университета», 2025

VESTNIK KHORUG UNIVERSITY**ADVISOR:**

Komilbek Amid Yorbeck - rector, doctor of political sciences.

CHIEF EDITOR:

Ahmadzoda Bahromjon Rajab - Deputy Rector for Science and Innovation, Doctor of Technical Sciences, Professor.

EDITORIAL TEAM:

S. M. Goibnazarzoda - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

H. Kalandaryan - Doctor of Philology, Professor.

M. Alamsheev - Doctor of Philology, Professor.

J. Bulbulov - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.

Sh. Jonmamadov - Doctor of Economics, Professor.

M. Mamadaslamov - Doctor of Philology, Professor.

A. Abdunazarzoda - Doctor of Philology, Professor.

E. Khodjibekov - Doctor of Historical Sciences, Professor.

K. Sobirova - Doctor of Historical Sciences, Professor.

I. Samandarzoda - Doctor of Economics, Professor.

Sh. Karamkhudoev - Doctor of Philosophy, Professor.

M. I. Sadriddinov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

B. G. Safarov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

A. H. Avezov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

N. M. Mirzoev - Doctor of Historical Sciences, Professor.

D. A. Alijonov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

N. N. Nurov - Doctor of Philology Sciences

A. R. Ayubov - Doctor of Historical Sciences, Professor.

EDITORS:

B. Mamadrayonova - English teacher, M. Toychiev - Candidate of Philology.

EXECUTIVE SECRETARY:

N. Ofaridaev - Doctor of Philology, Professor.

DESIGNER:

K. O. Khorkashova - Science and Innovation Specialist.

ADDRESS:

Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000. Tel./ Fax (+992-8) 22779

WEB SITE: university – <https://www.khogu.tj> magazine – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

On July 05, 2024, the journal was included in the list of peer-reviewed journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (No. 263/МЖ-97 of 10/12/2022).

The journal is registered in the Science Citation Index of Russia No. 297/2023 of 05/22/2023.

Responsibility and reliability of the published material are borne by the authors.

Bank address: “Amonatbank” VMKB. TIN 700000710

No. 202006810900001566000

KX 22402972000002

MFO (BIC) 350101626

20402972316264

© Bulletin of Khorog

УДК. 32(5753).13

**ТАЪСИРИ РАВАНДИ ЧАҲОНИШАВӢ БА ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ ВА
ДАВЛАТҲОИ РҮ БА ТАРАҚҚӢ****Абдуллоева Л.М.****Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон**

Дар замонҳои гузашта масъалаи глобалиро дар доираи сиёсати хориҷӣ ва бо ёрии қувваҳои ҳарбӣ ё гуфтушунидҳо ҳал мекарданд. Вазифаи “сиёсати ҷаҳонӣ” ва ё иборати дигар “сиёсати глобалӣ” аз он иборат аст, ки манфиатҳо, ҳуқуқҳо ва истиқлоли тамоми давлатҳоро дар арсаи байналмилалӣ риоя ва ҳифз намоянд.

Тартиботи ҷаҳонӣ чун қоида дар пояе ба назар гирифта шудааст. Таҷрибаи тартиботи якҷанд давлатҳои дигари тараққикарда ташаккул дода мешавад. Табиист, ки ҷавҳари онро давлатҳои абарқудрат ҳамчун зербино (базис) ва рӯбино (настройка) ташкил медиҳанд. Ин зербино ҳамоҳангсозии тартиботе, ки ҳар як давлат ба фазои онҳо дохил мешавад, мебошад. Дар натиҷа, дар таҷрибаи сиёсӣ оҳиста-оҳиста принципҳои нав дар муносибати давлатҳои муттаҳидшаванда ва давлатҳои миллӣ ба вучуд меоянд. Фазои иттиҳодияҳои байналмилалӣ ҳар қадаре, ки пешрафта бошад, ба ҳамон андоза дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вучуд меояд. Махсусан, давлатҳои абарқудрат кӯшиш менамоянд, ки ин тартиботро дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ҷорӣ созанд.

Агар шакли идоракунии давлатҳои асрҳои миёна ва замони навро дида бароем, дар асрҳои миёна бештар шакли идоранамоии монархияи мутлақ (подшоҳӣ) ҷой дошт ва дар замони нав аз се ду ҳиссаи онро шакли идоранамоии ҷумҳуриявӣ ташкил медиҳад. Дар охири асрҳои бистӣ милодӣ шакли идоранамоии монархияи мутлақ ба таври ҷиддӣ коҳиш ёфт. Ба ин раванд махсусан, соҳиби истиқлол шудани давлатҳои рӯ ба инкишоф таъсири ҷиддӣ расонид.

Аз оғози замони нав соҳибистиқлолии давлатҳо бештар хусусияти ҳамагониро гирифт. Яъне ҳар як давлати ба миёномада кӯшиш менамояд, ки аз таҷрибаи таърихии давлати дигар сабақ гирифта, низоми сиёсиашро дигаргун намояд.

Аз асри бистӣ милодӣ то ба ҳол падидаи тағйир ёфтани истиқлоли давлатҳо ба амал меояд. Ба вучуд омадани созмонҳои байналмилалӣ истиқлоли давлатҳоро маҳдудтар менамоянд, яъне ҳангоми узвият пайдо кардан ба ташкилот ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ онҳо як қатор салоҳияташонро аз даст медиҳанд. Дар ин вазъият истиқлол ба як мафҳуми баҳсталаб ва гуногунмаъно табдил меёбад [15; 291], ки онро метавон ба тарзҳои гуногун шарҳу тавзеҳ дод.

Сабаби дигар дар он аст, ки ширкату корхонаҳои фаромиллии минтақавӣ ва байналмилалӣ зиёд шуда истодаанд. Муҳаққиқи рус В.М. Кулигин қайд кардааст, ки “ҳанӯз соли 1878 ширкати дӯзандагии “Zinger” дар Шветсария кушода буд. Ҳоло ширкати нӯшокии “Coca-Cola” дар тамоми минтақаҳои рӯйи ҷаҳон филиалҳои корхонаашро ифтитоҳ намудааст, ки ин падида, албатта, хусусияти фаромиллӣ гирифтани истехсолотро нишон медиҳад” [9, 89].

Яке аз масъалаҳои глобалӣ аз байн бурдани бенавоию камбағалӣ бошад, пас дар ин самт ширкатҳои фаромиллӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон 8 млн шахрванди гуногуни давлатҳоро ба ҷойи кор таъмин намуданд, ки аз ин ҳисоб 5 млн онҳоро шахрванди давлатҳои рӯ ба инкишоф ташкил медиҳанд.

Дар ин ҷо саволе ба миён меоянд, ки дар ин вазъият нақши сиёсати давлат аз чӣ иборат аст? Бояд тазаккур дод, ки яке аз вазифаҳои асосии сиёсат таъмини ягонагӣ ва устувории рушди ҷомеа ва ташкилу сафарбарнамоии самаранокии фаъолияти умумӣ мебошад [6,17]. Пас аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки вазифаи асосии давлат таъмини рушду устувор ва амнияти ҳаёти шахрвандон аст. Дар сурате, ки сиёсатмадор ҳамчун муҳофиз ва химоягари шахр хизмат накунад, давлат метавонад

истиклоли давлатиро пурра аз даст диҳад. Ҳақ бар ҷониби донишманди бузурги Юнони Қадим Афлотун аст, фармудааст: *“Давлат барои он нест, ки танҳо зиндагӣ намояд, балки давлат имтиёзест, ки хушбахтона зиндагӣ намояд”* [1,460]. Дар ҳолате, ки шаҳрвандони давлат аз ҷониби давлаташон ягон дастгирӣ намеёбанд, ҳатман онҳо манфиати худро дар созмонҳои ғайридавлатӣ меҷӯянд, зеро инсон ҳамеша дар ҷустуҷӯи манфиат аст. Танҳо як амали таъмин кардан ба ширкатҳои фаромилӣ имкон медиҳад, ки эътиқоду эътимоди шаҳрвандонро нисбат ба сиёсати пешгирифтаи давлаташон тағйир диҳанд. Маҳз ба хотири чунин ҳодисаҳо рӯй надодан, сиёсатмадорро мебояд ҳамчун субъекти муҳимми давлат амал ва истиқлолро ҳамчун арзиши асосии давлат ҳифз намояд, давра ба давра ҳамчун субъекти асосии муносибатҳои байналмилалӣ нақши калидиро бозад, то ин ки ҳамчун як қатор сарварон бозичаи дасти бозингарони муносибатҳои байналмилалӣ, ба монанди Саддом Ҳусайн, Муҳаммад Қаззофӣ ва дигарон, нагардад.

Пас аз анҷоми “ҷанги сард” маълум гардид, ки идеологияи сотсиализм нуфузи худро аз даст дод. Ин нишонаи он буд, ки ҷаҳони якҷутба ба миён омад. Голиб омадан дар “ҷанги сард” барои ИМА як имтиёзе буд, ки ӯ аз сари нав идеологияи худро дигаргун намояд. Дар ин марҳалаи кӯтоҳи таърихӣ ИМА тавонист мақоми худро дар муносибатҳои байналмилалӣ баландтар намояд. Кумакҳои популистонаи ИМА ба давлатҳои заиф нишонаи татбиқи “лоихаи маршалӣ” ба ҳисоб меравад. Ин навъи пешгирии стратегияи сиёсӣ нишонаи мустаҳкамшавии ҷаҳони якҷутба мебошад. ИМА-ро мебоист ин стратегияи тарҳрезшударо, ки имкони татбиқи онро дар ин марҳалаи таърихӣ ёфтааст, аз даст надид. Маҳз ба хотири нигоҳ доштани ин мақом солҳои 90-уми асри гузашта раванди ҷаҳонишавиро ба миён оварданд, ки давлатҳоро мебоист ба он шомил шаванд.

Дар бештари ҳолатҳо якҷутбагии ҷаҳон хусусияти мусбат дорад, зеро дар чунин ҳолат метавон иттиҳоди ӯ давлате, ки мақоми якҷутбиро ба уҳда дорад, барои пеш гирифтани чунин сиёсат дар ҳолатҳои фавқулода гунаҳкор ҳисоб шавад. Дар шароите, ки ҷаҳон бисёрҷутбӣ гардидааст, мочароҳои пайдарпайи идеологӣ ба миён меоянд, ки аниқ намудани гунаҳкор хеле мушкул аст. Масалан, мувофиқи таҳлилҳо, аз солҳои 1480 то солҳои 1941 милодӣ дар ҷаҳон 278 ҷанҷолу низоъҳои гуногун рӯй додаанд, ки 28 дарсади онҳо мочароҳои шаҳрвандӣ будаанд. Аз солҳои 1945 то соли 1985 дар рӯйи олам 160 муноқишаи ҳарбӣ дар мамлакатҳои ҷаҳони сеюм ба миён омад, ки ба ҳисоби умумӣ аз 25 то 35 млн одамон дар ин ҳодисаҳои сиёсӣ қурбон шуданд [5,431]. Аз ин рӯ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар баробари зиёд шудани ҷутбҳои ҷаҳонӣ, ҳамон андоза таҳдиду хатарҳо бештар мешаванд. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки ҷаҳони якҷутба назар ба ҷаҳони бисёрҷутба бехатар аст.

Аммо саволе ба миён меояд, ки дар ҳолати якҷутбӣ будани ҷаҳон нақши бозингари асосиро кӣ ба зимма мегирад? Посух ҷустан ба ин савол ба интиҳоби ҳунарпеша барои филмҳо монанд аст, яъне касе ҳунари хуб дорад, ҳамон кас метавонад нақши асосиро бозад. Тибқи ақидаи назарияпардозони геополитика, аз ҷумла сиёсатмадори машҳури амрикоӣ Збигнев Бжезинский, “мамлакате, ки дорони сатҳи баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, технология, иқтисодии ҳарбӣ ва фарҳанг мебошад, он давлатро метавон давлати бузург номид” [4,7–8]. Мавсуф бо ин гуфтаи худ тамоми кишварҳои ҷаҳонро огоҳ месозад, ки дар шароити ҳозира танҳо ИМА бозингари асосии сиёсати байналмилалӣ дар ҷаҳон мебошад.

Бозидани нақши гегомон низ хусусияти муваққатӣ дорад. Агар як маротиба ба раванди таърихи сиёсии давлатҳо назар афканем, мебинем, ки дар ҳар як марҳалаи муайяни таърихӣ давлатҳои гуногун чунин нақшро ба зимма доштанд. Масалан, аз асри IX то асри XVI империяи Рим, аз XVI– XVIII Нидерландия, Фаронса, Испания, Русия ва ғайра, дар асри XIX Британия чунин нақш бозиданд. Аз оғози асри бисти

милодӣ то солҳои 45-уми асри бисти милодӣ ҷаҳон бисёрқутбӣ буд. Солҳои 1945 то 1991-ум ҷаҳони дуқутбӣ ба миён омад. Аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ сабаби якқутбӣ шудани ҷаҳон гардид, ки дар сарғаҳи он ИМА қарор дошт [14, 29]. Ин даврабандии таърихӣ бори дигар собит менамояд, ки он давлатҳое, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ замоне нақши муҳимро ба уҳда доштанд, бо мурури вақт аз музофот ба ниммузофот ва баъдан дар марказ мавқеъ ишғол намуданд.

Чуноне дар боло қайд кардем, дар раванди ҷаҳонишавӣ давлатҳои миллӣ як қатор салоҳияти худро аз даст медиҳанд ва дар натиҷа, иҷрои чунин салоҳиятҳоро созмонҳо ва иттиҳодияҳои фаромиллӣ ба зимма мегиранд. Дар чунин вазъ давлатҳо аз тарафи чунин созмонҳо пуштибонӣ мебинанд.

Дар шароити ҳозира ИМА ба воситаи СММ нақши марказиро мебозад. Дар ҳолати ниммузофотӣ Чин ва Русия ва дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса ва Олмон дар чунин сатҳи ниммузофотӣ қарор доранд.

Бояд таъкид кард, ки тайи солҳои охир Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар пояи ҳамкориҳои тарафайн мавқеи худро торфат мустаҳкам намуда истодаанд. Дар ин қор саҳми иттиҳодия ва ташкилотҳои ҳар ду давлат хеле назаррасанд.

Ин таҳлилҳо далели он аст, ки шояд дар давраҳои начандон дур ҳукумати расмӣ ҷаҳонӣ таъсис дода шавад. Чандин солҳо шуд, ки дар илми сиёсатшиносии Ғарб нуктаи назари мазкурро мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор додаанд. Чунончи яке аз коршиносони дастгоҳи стратегияи ИМА Поул Варбор қайд кардааст: *“Инро хоҳем ё не, дар замони начандон дур ҳукумати байналмилалӣ таъсис дода мешавад. Аммо саволе ба миён меояд, ки он ба таври маҷбурӣ ё осоишта ба амал меояд?”*

ИМА мақом ва мавқеъашро сол то сол дар сиёсати байналмилалӣ аз даст дода истодааст. Яке аз муҳаққиқони ИМА Фарид Закариё чунин зикр намудааст: *“Солҳои пеш абарқудрати ИМА намоён буд, ҳоло бошад, давлатҳо ба ӯ ба ҷаҳми ноумед ва бад менигаранд”*.

Муҳаққиқи маъруфи амрикоӣ Самуэл Ҳантингтон дар асари машҳураш “Бархӯрди тамаддунҳо” дар ин бора фармудааст: *“Амрико хуб аст, аммо дастраси ҷама нест”*. Инчунин, вай меафзояд: *“Амрико бояд сиёсаташро дар ҷаҳони ислом мустаҳкам намояд, зеро ҷаҳони ислом омилӣ объективист, ки пур аз эътиқод аст”*[3,14]. Сиёсатмадор ва сиёсатшиноси маъруфи амрикоӣ Збигнев Бжезинский чунин фармудааст: *“Доир идоранамоии ҷаҳон агар шумо пурсед, ки ИМА чӣ гуна идора намуда истодааст, ҷавоби ман чунин аст: “идоранамоии бад”, зеро Амрико дар соли 2006 сиёсати ҳарбияшро нисбати солҳои 1990-ум пурқувват карда истодааст”*[3,154].

Бо дарназардошти ҳамин нукта метавон гуфт, ки воқеият нишон медиҳад, ки бо гузашти вақт давлатҳо низ тағйир меёбанд ва ноаён мустақилияти худро дар ин раванд аз даст медиҳанд. Қор баъзан ба дараҷае мерасад, ки бисёре аз давлатҳо бе ягон мамоният аз истиқлоли худ даст мекашанд. Ва дар чунин ҳолат давлатҳои абарқудрат барои амалӣ гардидани манфиатҳои худ кӯшиш мекунанд, ки сиёсати худро ба дӯши чунин кишварҳои заиф ва камқувват бор намоянд.

Ҳамин заиф шудани истиқлоли давлатҳо буд, ки ғояи нави бениҳоят бузург-бунёди ҳукумати ҷаҳониро ба миён овард. Ба назар чунин мерасад, ки ҷаҳонишавӣ ва давлатҳое, ки бар он рӯ овардаанд, решаи умумӣ пайдо карданд. Онҳо бо якдигар ҳам муқовимат ва ҳам якдигарро дастгирӣ мекунанд. Ба хоҳири он, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ манфиатҳои худро аз даст надиҳанд, онҳо бояд иқтисодии хуб ва технологияҳои нави замонавиро дошта бошанд ва дар сиёсати ҷаҳонӣ онҳоро хуб истифода карда тавонанд. Давлатҳои наваташкилшудае, ки ҳоло истиқлоли пурра надоранд, онҳо метавонанд дар ин самт ҳам ба шикаст дучор ва ё баръакс, ба пешрафту тараққиёт мувоҷеҳ гарданд. Барои онҳо боз кардани сарғаҳи давлати худ

барои тичорат хеле муҳим аст. Онҳо бояд кӯшиш намоянд, ки молу маҳсулоти худро дар қаламрави кишварашон зиёд намоянд, баъдан қурби пули худро дар низоми наве, ки дар сиёсат ҷаҳонӣ ҳукми ҳатмӣ пайдо мекунад, нигоҳ доранд. Аз ҳамин хотир, давлатҳо метавонад аз муносибати мағруронаи ғайриоқилонаи дигар давлатҳо дур гарданд. Танҳо ба ҳамин роҳ давлатҳо метавонанд ба як низоми муайян биёяд ва дар фазои сиёсати ҷаҳонӣ бидуни ягон мамоният ва мушкилот ҳамкориҳои мутақобилан сӯдмандро ба роҳ монанд [11,67–68].

Ҳамин тариқ, ҳамгирӣ ва минтақашавӣ дар доираи ҷаҳонишавӣ бо ҳам робитаи устувор доранд, вале моҳияти онҳо як нест. Аз ҳамин хотир, онҳоро маҳаллишавӣ ном мебаранд. Дар он як қатор чараёнҳо, аз қабилӣ якҷояшавии ҳадафҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ва баъдан чамъ кардану тақсим кардани онҳо амал мекунанд, ки дар байни онҳо тафовути сарватмандию камбизоатӣ, бузургию бекуватӣ, мустақилу номустақил ва ғайра ба вучуд меояд.

Дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ қисми хурди аҳолии сарватманд шуда, қисми зиёди он ба ҳолати маргинали мегузарад. Дар замони муосир 358 миллионери ҷаҳонӣ даромадхое доранд, ки ба даромади 2,3 миллиарди аҳолии рӯйи замин баробар аст, яъне 45 дарсади аҳоли ва 85 дарсади аҳолии дунё ҳамагӣ 15 дарсади ҳаҷми умумии даромади дунёро ташкил медиҳад [7, 95].

Ҳамзамон, дар замони муосир сарватҳои табиӣ давлатҳои рӯ ба инкишоф рӯз то рӯз кам шуда истодаанд. Рушди технологияи муосир камбағалҳоро камбағалтар ва сарватмандонро доритар мегардонад. Пӯшида нест, ки мочароҳо дар байни гурӯҳҳои доро ва нодор, сарватманд ва камбағал аз замони қадим вучуд доштанд. Агар дар замони гузашта мавҷудияти камбағалон барои сарватмандон зарур буд (ҳамчун неруи корӣ), пас дар замони рушди технологияҳои навтарин, дороён дигар ба камбағалон ниёз надоранд. Аз ҳамин сабаб, сарватмандон барои бо камбағалон забон як кардан, манфиатдор нестанд. Ҳатто фазо ва вақт, ки категорияҳои универсалӣ мебошанд, аз тарафи сарватмандон ва камбағалон ба таври дигар дарк карда мешаванд. Дар ҷаҳони сарватмандон зиндагӣ кардан, хеле осон аст ва вақти холи ҳам зиёд мебошад. Дар ҷаҳони камбағалон бошад, зиндагӣ кардан хеле душвор аст ва онҳо вақти зиёди худро барои пеш бурдани рӯзгори худ сарф мекунанд, ки он ҳам бошад, ягон пешрафт надорад. Аз ҳамин хотир, камбағалонро ҳамчун одами зиёдати дар ҷомеа қабул мекунанд. Дар замони муосир ҷаҳонишавӣ метавонад муносибати сарватмандонро нисбат ба камбағалон тағйир диҳад ва сатҳ ва мақоми онҳоро низ баланд бардорад.

Имрӯз муҳимтарин омил ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ, ки то ҳол мо онро дуруст дарк накардем вале онро қабул дорем, мебошад. Аммо имрӯз мафҳуми муайяне бо номи “ҷаҳонишавӣ” тамоми кураи Заминро фаро гирифта, яке аз хусусиятҳои муҳими замони муосир ба шумор меравад. Ин мафҳум дар гузаштаи на он қадар дур ба вучуд омадааст ва бо мафҳуми “умумиҷаҳонӣ” машхур гардидааст. То ибтидои солҳои 60-уми асри гузашта ин мафҳум мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор нагирифта буд. Акнун вазъи ҷаҳонро “бе шуроӣ сарпарастон ва бидуни хучраи раисон” ҳал мекунанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки ҷаҳонишавӣ ҳамон “ҷаҳони нави бенизомӣ” аст. “Универсалгардонӣ”, ки бо мафҳумҳои дигари сиёсӣ, аз қабилӣ “тамаддун”, “рушд”, “конвергенсия” (омехташавӣ) ва “консенсус” ном гирифта мешавад, дар ниҳояти кор ба ҷаҳонишавӣ оварда мерасонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷаҳонишавӣ оқибат ҳамаи умедҳоро барбод медиҳад, оқибати тақдирӣ кишварҳои нофаҳмою норавшан мегардонад. Бинобар ин, моро зарур аст, ки дар бораи моҳият, хусусият, натиҷа ва оқибатҳои ин раванд андеша намоем ва назари мушаххас ва ё назари илмӣ дошта бошем.

Бояд тазаққур дод, ки мафҳуми “ҷаҳонишавӣ” ҳамаи ин мафҳумҳоро дар худ инъикос мекунад, аммо бояд як нуктаро дуруст дарк намоем, раванди ҷаҳонишавӣ

ифодагари кадом манфиатҳо аст ва ба фоидани кадом фардҳо ё мамлакатҳо ё неруҳои сиёсӣ хизмат мекунад? Ҳадафи ниҳоии онҳоро чӣ ташкил медиҳад? Бояд таъкид кард, ки дар заминаи ин саволҳо боз саволҳои дигар пайдо мегарданд. Масъалаҳои ҷаҳонишавӣ кадомҳоянд? Инсоният дар ин раванд ба кадом тараф майл дорад? Оё ҷаҳонишавӣ ҳолати сифатан нави инкишофи олами муосир ҳаст ё не? Оё равандҳои ҷаҳонишавӣ доираи сиёсати давлатҳои миллӣ ва сиёсати минтақавиро маҳдуд карда метавонанд? Чунин саволҳо зиёданд ва аз онҳо хусусияти маҳвариро саволи “оё ҷаҳонишавӣ раванди маҳдудгардонӣ ва оқибати аз байн бурдани давлатҳои миллӣ аст?” ва ғайра.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки ниҳоди сиёсӣ, ки дар тамоми ҳудуди муқарраргардидаи кишвар ҷойи асосиро ишғол мекунад, давлат мебошад. Он ифодагари ҳуқумронии сиёсӣ, салоҳиятҳо ва шакли идора маҳсуб меёбад, ки ба ҳаёти миллӣ таъсир мерасонад. Яъне назарияи анъанавии давлати соҳибистиқлол ба омили ҷуғрофияи ҳудудӣ асос меёбад. Давлат нафақат самтҳои сиёсати стратегияи инкишофи ҳокимият ва идоракуниро муайян менамуд, балки дар муайян кардани самтҳои стратегияи рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ низ ҳукми олиро соҳиб аст [6, 485].

Раванди ҷаҳонишавӣ тафовутҳои байни сиёсати дохилӣ ва хоричиро кам менамояд. Беҳуда нест, ки ташкилот, иттиҳодияҳо ва ширкатҳои гуногун барои ҷавоб додан ҳам ба масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва ҳам муносибатҳои байналмилалӣ кӯшишу талош менамоянд. Дар назди сохторҳои сиёсии байналмилалӣ намояндагии манфиатҳои иқтисодию молиявии мамлакатҳои гуногун таъсис ёфтанд, ки ба василаи фаъолияти лобистӣ ба ҳалли масоили худ ноил мегарданд. Чунин шакли фаъолияти сиёсӣ аз ҳам ҷудо набудани навъҳои асосии сиёсатро тақвият мебахшад. Ҷаҳонишавӣ мақоми давлати миллиро дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ маҳдуд менамояд. Умуман, дар низоми муносибатҳои ҷаҳонӣ се гурӯҳи муносибатҳо бартарӣ пайдо намудаанд ва тадричан инкишоф меёбанд:

- муносибати байниҳамдигарии давлатҳои миллӣ;
- муносибатҳои байни давлатҳо ва ширкатҳои иттиҳодияҳои байналмилалӣ;
- муносибат ва робитаҳои мутақобилаи байни бозингарони сиёсати ҷаҳонӣ.

Ҳамин тариқ, давлати миллӣ воҳиди асосии ягонаи низоми ҷаҳонӣ набуда, фақат як қисми онро ташкил менамояд [10; 10].

Ақидаҳои зиёде вучуд дорад, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ таъсири манфӣ расонида, боиси аз байн рафтани ҳокимияти сиёсии онҳо мегардад. Раванди мазкурро назарияпардозонӣ барҷаста Д.Белл чунин шарҳ додааст: “Масъалаи аз ҳад хурд барои бузургҳо ва масъалаи рӯзмарра ва барои хурдҳо ба масъалаи бузург мубаддал хоҳад шуд”. Аз ҳама бештар ҷонибдорони ҷаҳонишавӣ ифроти давлати миллиро ҳамчун як “ҳумори сафсатанок” меноманд. Муҳаққиқ Кен Омае тасдиқ менамояд, ки “ба анҷом расидани давраи давлатҳои миллӣ наздик аст” [2,100].

Дар ҳақиқат, давлатҳои миллӣ имрӯз аз уҳдаи бартараф кардани фишори як силсила падидаҳо, аз қабилӣ таъсири ҳаракатҳои фаромиллӣ ва ҷаҳонишавӣ ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, худмуайянкунии навини миллатҳо, мунтазам хатарҳо ва масъалаҳодигари ҷаҳони муосир баромада наметавонанд.

Равандҳои ҷаҳонишавии муосир ҳолати тазодиро барои рушди давлати миллӣ ба миён овардаанд: ҷаҳонишавӣ дар замон ва макон зиддияти давлатро бо сиёсати миллӣ афзун карда, имкониятҳои онҳоро маҳдуд менамояд. Дар давлатҳои миллӣ баҳри таъмини рақобатпазирии маҷмуи маҳсулоти дохилии худӣ, ҳифз кардани сармояю ҷойҳои корӣ ва ҷалби сармояҳои навин талошҳои зиёд карда мешавад. Дар баробари ин, ҳукуматҳои миллӣ кӯшиши масъулияти иҷтимоиро ихтисор менамоянд,

ки ин боиси нафаҳмидани моҳияти “давлати иҷтимоӣ” дар Аврупо зухури норавое чун беъятиной нисбат ба муҳити атроф дар шароити ҷаҳонишавӣ мегардад. Масъалаи асосӣ–“заиф шудани қобилияти идораи давлат” ба шумор меравад, ки он ҳамчун “қобилияти ташкилии давлат, тақвият кардани умумӣ ва татбиқи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, идоранамоии иқтисодиёт ва ҷомеа, зери назорати қатъӣ гирифтани гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа бо камтарин мақсади марказгурезӣ ва тамоюли сиёсӣ”– то ба ин замон ҳеҷ гоҳ сармоя ва то ба ин ҳад озод аз масъулияти иҷтимоӣ ва ухдадорихои худ дар назди ҷомеа ва давлат набуд [1,15–16].

Чунин тарзи муносибат, махсусан ғайридавлатикунонии моликият ва озод кардани нархҳо, омилҳои асосии раванди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки дар натиҷа, натавонӣ давлати миллиро заиф менамоянд, балки ба таназзули ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ оварда мерасонад. Хусусияти тижоратӣ гирифтани тамоми хизматрасониҳои ҷамъиятӣ нобаробарихои ҷомеаро тақвият бахшида, имкониятҳои шахсии ҳар як шаҳрвандро барои гирифтани дониши баланд ва дастрасӣ ба дигар сарчашмаҳои иттилоот ба воситаи шабакаи интернет маҳдуд менамояд. Ғайридавлатикунонии амвол якбора доираи қорҳои ҷамъиятиро маҳдуд мегардонад, ки таъсири он ба ҳар як шаҳрванд мерасад. Манфиати шахсии ҳар як шаҳрванд доираи манфиатҳои ҷомеаро танг мекунад. Ин равандро муҳаққиқи олмонӣ Зигмунт Бауман чунин шарҳ медиҳад: *“Яке аз паёмадҳои муҳимми ҳаракати озодиҳои ҷаҳонӣ ба он ҳулоса мешавад, ки ҳал кардани проблемаҳои асосии ҷомеа аз ҷониби коллектив бесамару қамаҳаммият гардида, ба бунбасти мувоҷеҳ шуда, ҳатто аз доираи имкон берун мешавад”*[13, 42].

Вале дар ин росто як қатор муҳаққиқон ба ин нуқта нигоҳи муҳолифдоранд ва онро чунин шарҳ медиҳанд: *“Дар ҳақиқат, дар ҷаҳонишавӣ баъзе падидаҳо ва арзишҳои милли аз миён рафта, башарият дар атрофи бозори умумӣ, фазои умумии иттилоотӣ, арзишҳои умумӣ ва иттиҳоду воҳидҳои калонтари сиёсӣ ҷамъ меоянд. Ин тағйироту омӯзиши, пеш аз ҳама, ба падидаҳои чун либос, хӯрок, урфу одат, тарзи зиндагӣ, илм, иқтисодиёт ва ғайра тааллуқ дошта, умумишавии фарҳангҳои милли ва воҳидҳои сиёсӣ, яъне давлатҳо, шояд марҳалаи дур ва ниҳони ин раванд бошанд”*. Яъне ҷаҳонишавӣ маънои онро надорад, ки давлатҳои милли пурра аз байн мераванд ва ё аҳаммияташонро аз даст медиҳанд. Вале давлатҳои милли бояд ҳарчи зудтар нақши худро дар раванди воқеияти технологияи муосирӣ олам муайян намоянд, ё ҳадди ақал бо ин раванд худро ҳамоҳанг созанд. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки бо нигоҳи танқидӣ ҷи гуна давлат, ниҳодҳои байналмилалӣ ва иттиҳодияҳо бояд худро ба ҷамъии паёмадҳои ҷараёни ҷаҳонишавӣ омода намояд. *“Масъала дар он нест, ки давлатҳои милли қомилан заифу натавонанд, балки барои наҷоти худ камтар фаъолияти босамар анҷом медиҳанд”*[8,121].

Пайдоиши давлатҳои милли таърихи на чандон тулонӣ дорад. Он маҳсули ҷомеаи сармоядорӣ буда, дар назария ва андешаҳои гуногуни муҳаққиқон ва мутафаккирони равшанзамир ифода ёфтаанд. Дар бештари ҳолатҳо консепсияи “ҳукуқи халқҳо ва истиқлол”, “ҳукуқи худмуайянкунии миллатҳо” ва ғайра таҷассумгари раванди ташаккули инкишоф ва рушди давлати милли буданд.

Дар ин давра давлатҳои милли босуръати баланд ҷараён дошт, аммо ин айём ҷаҳонро раванде фаро гирифта буд, ки ақидаи муҳаққиқи амрикоӣ П.Мише: *“Бо пирӯҳани инкишофи босуръати давлатҳои милли нӯшонидани шуда буд. Ин раванд ҷаҳонишавӣ мебошад, ки ба инкишофи давлатҳои милли таъсири манфии бевоситаи худро мерасонад”* [13,156].

Дар замони муосир масъалаи ба мазмуну хусусиятҳои давлатҳои милли дар қадом сатҳ таъсир расонидани раванди ҷаҳонишавӣ аз ҷониби муҳаққиқон дар сатҳҳои гуногун баррасӣ ва арзёбӣ мегардад. Аммо як қизро таъкид намудан зарур аст, ки бештар бозингарони ҳаёти сиёсӣ, пеш аз ҳама, ширкатҳою иттиҳодияҳои

гуногуни фаромиллӣ, созмонҳои байналмиллӣ ва ғайриҳукуматӣ ҳавасманд ё чонибдор ба инкишофи раванди ҷаҳонишавӣ мебошанд [12,79]. Дар ҳамин асос метавон гуфт, ки рушди раванди ҷаҳонишавӣ барои самаранок фаъолият кардани ин қабил созмонҳо имкон фароҳам меоварад ва инкишофи босуръати ҷаҳонишавӣ дар навбати худ аз фаъолияти босамари онҳо вобаста аст.

Дар иртибот ба гуфтаҳои боло натиҷаи раванди ҷаҳонишавиро дар заифгардии нисбии таъсири давлатҳои миллӣ ва дар як маврид афзудани нуфузи созмонҳои байналмилалӣ ва созмонҳои фаромиллиро мушоҳида кардан мумкин аст. Баҳсҳо байни муҳаққиқон асосан дар атрофи ду масъала сурат мегирад: таъсири бевоситаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ба давлатҳои миллӣ ва низоми давлатдории миллӣ ба сатҳи ҷаҳонӣ минтақавӣ.

Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ эҳтимоли аз байн рафтани давлатҳои миллӣ вучуд дорад ва он салоҳият ва вазифаҳои давлатҳои муосири миллиро маҳдуд мегардонанд. Давлат ҳамчун иштирокчи фаъоли муносибатҳои байналмилалӣ мақом ва нақши худро тадриҷан аз даст медиҳад.

Муҳаққиқи олмонӣ В.Бел дар бораи нақши раванди ҷаҳонишавӣ дар муайян кардани тамоюли фаромиллигардонии ҷаҳони муосир изҳори андеша менамояд. Яъне аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки аз доми маҳвкунандаи раванди ҷаҳонишавӣ ҳамон давлатҳое дар қанор монда метавонанд, ки сатҳи баланди рушдро, пеш аз ҳама, дар соҳаи иқтисод ва иҷтимоӣ пайдо намудаанд. Шояд раванди ҷаҳонишавӣ низ аз ҷониби ҳамон давлатҳои миллии абарқудрат ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои худ дар ҷаҳони муосир ҳамчун ҳадафи асосӣ ба роҳ монда шуда бошад. Баҳусус, давлатҳои абарқудрат, ба мисли ИМА ва шарикони стратегии он, манфиати бештар гирифта метавонанд. Аз ин ҷост, ки масъалагузори дар шакли зерин ба миён меояд: оё сарвате, ки дар қаламрави давлати миллӣ қарор дорад, метавонад вобаста ба ҷаҳонишавии иқтисодӣ сарвати тамоми ҷаҳон хонда шавад? Ба кадом хотир ва бо кадом сабаб? Чунин саволҳо ҷавоби саривақтӣ ва саҳеҳу дурустро талаб доранд. Махсусан, дар ҳолате, ки ба одами муқаррарӣ низ аён аст, ки тахти ибораи “сарвати тамоми ҷаҳон” манфиатҳои давлатҳои абарқудрат нишонанд [7,99–100].

Воқеан, давлатҳои миллие, ки дар ҳоли инкишофу рушд қарор доранд, наметавонанд дар танҳои дар ҳалли масъалаҳои пешомада фаъол бошанд. Албатта, онҳо дар мавриди ҳалли масъалаҳои ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ ба дастгирии созмонҳои фаромиллӣ ниёз доранд. Чунин зарурат хоҳу ноҳоқ ба истиқлоли давлати миллӣ таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, вобаста ба самтгирии инкишофи ҷаҳони муосир давлатҳои миллӣ аз ноилҷӣ вазифа ва салоҳиятҳои худро ба созмонҳои фаромиллӣ месупоранд ва инҳисори мутлақро нисбати ҳокимияти номаҳдуд, ҳатто дар дохили кишвари худ аз даст медиҳанд. Аз ин хотир, давлатҳои миллӣ ва соҳибистиклол барои ҳифзи манфиатҳои худ вазифадоранд, ки ҳарчи бештар ба рушди иқтисодӣ ва тарғиби ғояҳои миллӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намоянд.

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Сочинения. – М., 1983. Т. 4. -С. 460.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М, 2004.
3. Беженский З. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. – М, 2010.
4. Бжезинский З. Выбор. Мировое господства или глобальное лидерство. – М, 2010.
5. Дергачев В. А. Геополитика. – М, 2004.
6. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе, 2010.

7. Кудажин В.М. Мир в XXI веке. Многополюсной баланс сил или глобальной // Полис, 2001. С-95
8. Корякский В.А Глобализация: Вопросы теории и методологии. - М., 2007.
9. Дьюар И. Глобализация политика: Изменившаяся направленность политического действия в современного мира. – М., 1992.
10. Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳким ва такмили истиқлолияти Тоҷикистон//Маводҳои ҳамоиши илмии маҳфили инфиродии «Шабафрӯз». –Душанбе, 2012.
11. Панарин А.С. Глобальные прогнозирование. М, 1992.
12. Таварова М.Ш. Манфиатҳои миллӣ дар марҳилаи нави рушди давлатдорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Мақолаҳои тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон ва Ҷаҳони имрӯза. - №4 (84). – Душанбе, 2023.– С.79.
13. Удавок С.Л. Глобализация: семиотический подходы. - М., 2002.
14. Шарифзода А.А. Шарифзода Ф.А. шарикҳои пойдорӣи Тоҷикистон бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико: таърихи ташаккул, муҳтаво ва дурнамои ҳамкории. // Мақолаҳои тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният. - №2 (10). –Душанбе, 2024.
15. Stankiewicz W. J. The Validity of Sovereignty // In Defense of Sovereignty London; Toronto, 1969. - P. 291.

ТАЪСИРИ РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ БА ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ ВА ДАВЛАТҲОИ РУ БА ТАРАҚҚӢ

Дар мақола масъалаи раванди ҷаҳонишавӣ ҳамчун падидаи умумиҷаҳонӣ бебозгашт, ки ҳадафаш баробар кардани сатҳи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии мамлакатҳо ва дар ин замина таъмин намудани ҳамгирӣ ва дар ниҳояти қор яксон кардани онҳо мебошад, мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор дода шудааст. Дар ин асно пайомдҳои мусбату манфии он барои инсоният, махсусан, барои кишварҳои қафомонда муайян карда шудааст. Вобаста ба ин, муаллиф масъалаи ҳастии мамлакатҳо, ҳифзи асолати миллии онҳо ва махсусан, истиқлоли давлатҳои миллӣ ва роҳҳои асосии таъмини рушди устувори сиёсӣ ҷомаҳо муфассал баррасӣ ва арзёбӣ карда шудаанд. Дар мақола тавсияҳои муаллиф дар бораи чораҳои мушаххаси ҳалли ин мушкилот ва баланд бардоштани нақши давлатдорӣи миллӣ дар ҳалли масъалаҳои ҷаҳонӣ мавқеи хосро шигол менамоянд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, тамаддун, рушд, конвергенсия, консенсус, давлатҳои миллӣ, манфиат, умумиҷаҳонӣ, мамлакатҳои ҷаҳон, созмонҳои байналмилалӣ, сиёсати дохилимиллӣ, сиёсати берунӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Латофат Музафаровна, омӯзгори кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Тел.: 906-91-54-54; E-mail: abdulloeva21@inbox.ru

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА НАЦИОНАЛЬНЫЕ ГОСУДАРСТВА И РАЗВИВАЮЩИЕСЯ ГОСУДАРСТВА

В статье предметом анализа и умозаключения стала проблема глобализации как всемирного и необратимого процесса, главной целью которого стало выравнивание экономического политического и культурного уровней стран и на этой основе обеспечить интеграцию и в конечном счете их слияние. На этом фоне выявляются её положительные и отрицательные последствия для отсталых стран и государств, находящихся на стадии развития. С учетом этого положения, автором подвергается широкому рассмотрению проблема бытия нации, защиты ее национальной самобытности, особенно суверенитета национальных государств и тенденции направлений. В статье важное место отводится рекомендациям автора о конкретных мерах решения этих проблем и повышении роли национальных государств в решении глобальных проблем.

Ключевые слова: глобализация, процесс глобализации, цивилизация, развитие,

конвергенция, консенсус, национальные государства, интересы, мир, страны мира, международные организации, внутренняя политика, внешняя политика.

Информация об авторах: Абдуллоева Латофат Музафаровна, ассистент кафедры международного отношения и политологии Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана. Тел: 906-91-54-54; Email: abdulloeva21@inbox.ru

IMPACT OF THE GLOBALIZATION PROCESS ON NATIONAL STATES AND DEVELOPING STATES

The article analyzes and draws conclusions on the problem of globalization as a global and irreversible process, the main goal of which is to equalize the economic, political and cultural levels of countries and, on this basis, to ensure integration and, ultimately, their merger. Against this background, its positive and negative consequences for backward countries and states at the stage of development are revealed. Taking this provision into account, the author broadly examines the problem of the existence of a nation, the protection of its national identity, especially the sovereignty of national states and the main development of communities. The article devotes an important place to the author's recommendations on specific measures to solve these problems and increase the role of national states in solving global problems.

Key words: *Globalization, globalization process, civilization, development, convergence, consensus, nation states, interests, peace, countries of the world, international organizations, domestic policy, foreign policy.*

Information about author: Abdulloeva Latofat Muzafarovna, assistant of the department of international relations and political science at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Phone: 906-91-54-54; E-mail: abdulloeva21@inbox.ru

УДК 808.2+809.155.0+802.0

СЕМАНТИКАИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «САРПЎШ» ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ

Абдурахмонова Ш.У.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Таърихи ҳазорсолаи инсоният нишон дод, ки инсоният давраҳои гуногуни ташаккули таърихро паси сар намуда, ба тағйироти гуногуни табиӣ, ҷамъиятӣ ва маънавии ҳеш дучор гардидааст. Таъсири табиат барои ташаккули ҷамъиятиву маънавии инсон замина гузошта, мутобиқшавии ӯро ба тамоми зухурот тақозо менамуд. Зухуроти омилҳои табиӣ: гармиву сардӣ инсонро водор сохт, ки ӯ ба ин зухурот мутобиқ гардида, барои ҳифз намудани ҳеш ихтирооти гуногунро рӯи қор оварад. Аввалин ихтирооти аз тарафи инсон ба вучуд омада ин либос мебошад, ки барои ниғаҳ доштани ҷисми ҳеш аз таъсироти беруна аввал аз растаниҳо, сони аз пӯсти ҳайвоноти шикорқарда шуда тайёр шуда, баъдан барои ороиш додани онҳо, ранг, устухони ҳайвоноти истеъмолгардида, парҳои паррандаҳои сайдқардашуда ва амсоли инҳо истифода мешуданд. Қисматҳои алоҳидаи либос дар давраҳои муайяни таърихӣ пайдо шуда, вазифаи аввалиндараҷаи либос муҳофизатӣ буда, сони он дар баробари вазифаи муҳофизатӣ, вазифаи ороишӣ, фасондихӣ ва нишон додани фардияти шахс низ ба ӯҳда доштанд. Истифодаи либос дар доираи муайяни халқу миллат ҷанбаи миллӣ, расму оини мардумиро инъикос намуда, дар доираи муайяни гуруҳи одамон, бо риояи равияи махсус – мудро ташкил медиҳад. Таҳқиқи номгуи вожаҳои либос нишон дод, ки он дар баробари объекти муайяни ҳаёти маишӣ ҳар як халқу миллат, инчунин таърих, этнография ва фарҳанги миллии онро дар бар мегирад. Дар мақолаи мазкур мо тасмим гирифтаем, ки семантикаи вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш»-ро дар забонҳои гуногунсохтор: забонҳои шугноӣ ва англисӣ бо назардошти баъзе хусусиятҳои этнолингвистиашон мавриди омӯзиш қарор дода, алоқамандии лексикӣ-семантикӣ ва этномадании байни онҳоро муайян

созем.

Истилоҳоти маданияи забони шуғнонӣ – вожаҳои ифодакунандаи лексикаи либос, аз ҷумла вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш» дар баробари маънои умумии семантикашон (навъи сарпӯш) инчунин фаҳмишҳои мардумӣ, суннату оинҳои мардумиро дар худ таҷассум намуда, мардуми Шуғнон аз оғози тайёр кардани онҳо то мавқеи истифодабарии ба суннатҳои мардумӣ таъя мекунад. Калимаҳои маъмули вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш» дар забони шуғнонӣ: *тоқе, капол, талпак, қалпоқ, сарбандак, тӣтак, шол, ланзе* ва ғ мебошанд.

Вожаи *тоқе* – *тоқӣ* вожаи маъмули ифодакунандаи сарпӯши мардуми Шуғнон ба шумор меравад, ки аз матоҳои рангоранг, бештарашон сурх–барои арӯсу домод ва солҳои охир аз ранги сабз дӯхта шуда [8,104], дар гирдогирдашон *шерозе*–шерозии гулдӯзӣ кардашуда, ки дар ҷои ба ҳам васл шудани ӯ дар паҳлӯи тоқӣ бо *пулпак* – пупак оро дода мешавад. Дар забони шуғнонӣ аз рӯи шакли тоқӣ, аз ҷӣ сохта шудани он, тарзи ороиши тоқӣ вожаҳои муайяни таркибии ифодакунандаи навъҳои он ба вучуд омадаанд. Чунончӣ:

жарн тоқе – тоқии доирашаклест, ки қисмати болоиашон ҳамвор мебошад;

чортарк тоқе – навъи тоқиест, ки дар байни мардуми Шуғнон кам истифода мешавад, онро фақат арӯсҳо дар тӯй истифода мебаранд;

гулдор тоқе – навъи тоқиест, ки аз матои гулдор тайёр карда мешавад, ки пеш вақтҳо онро гулдӯзӣ мекарданд;

беғул тоқе – як намуди тоқиест, ки аз матои беғул тайёр карда мешуд;

сифцин тоқе – навъи тоқиест, ки дар он дар болои нақши офаридаи гулдӯзӣшуда, мӯҳра медӯхтанд, ин намуди тоқӣ дар замонҳои пеш тоқии аз ҳама кимматбаҳо ба ҳисоб мерафт, зеро заҳматталаб буда, нархашон гарон буд, шаклаш чоркунча [2,142-148].

Боиси зикр аст, ки дар тамоми вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми *тоқе* – тоқӣ, вожаи *шерозе* – шерозӣ ёдрас мешавад, ки дар шакли тасмача бо нақшу нигори хоси мардуми Бадахшон, бо ифодаи рамзҳои махсуси мардумӣ дар он нақш баста мешуд. Вожаи шерозиро дар забони шуғнонӣ ҳангоми дӯхти куртаҳои занонаву мардона низ истифода мебаранд, ки аз намудашон аз шерозаи тоқӣ фарқ мекунад. Тибқи фаҳмишҳои мардумӣ шерозии дар тоқӣ истифодашуда аз доман поён бояд истифода нашавад, зеро дар он рамзҳои муқаддас тасвир ёфтаанд.

Вожаи дуҷуми забони шуғнонӣ, ки барои ифодаи сарпӯш қорбаст мешавад, *пакол* – намуди сарпӯше мебошад, ки ба ҳалтачаи аз пашм ё матои дурушти ба андозаи сари инсонӣ дӯхташудаи чуқуриаш 20 см монанд аст. Ҳангоми ба сар мондани пакол онро бо тасмаи паҳн ду маротиба мебастанд. Доираи васеи истифодабарии вожаи *пакол* дар Шуғнон ба соли 1929 рост омада, мегӯянд баромадашон аз Читрол мебошад. Аз рӯи тасвири намуди *пакол* маълум мегардад, ки он ба «колпак»-и забони русӣ иртибот дорад.

Вожаи дигаре, ки сарпӯши мардонро ифода мекард, ин *талпак* – телпаки тоҷикӣ мебошад, ки аз пӯсти гусфанд тайёр карда шуда, ду гӯшаки дароз барои муҳофизати гӯш аз сармо мешуд. Тибқи маълумоти таърихӣ баромади *талпак* ба вожаи «шапка ушанкай» мардуми рус иртибот дорад. Дар забони шуғнонӣ дар баъзе мавридҳо вожаи *куло*– кулоҳ ёдрас мешавад, ки як намуди сарпӯши зимистонаи дохилашон пашм дошта низ ифода мекард, ки баъзан дар замонҳои пеш болои он салла ҳам мебастанд [1,249-250].

Вожаҳои ифодакунандаи сарпӯшҳои занона дар забони шуғнонӣ низ зиёданд. Вожаҳои *шол, пакол, сарбандак, тӣт, тӣтак, ланзе* аз зумраи онҳо мебошанд, ки дар баробари ҷузъиёти либос, хусусияти этникиро доро буданд. Масъалан: *шол* – як навъи рӯмоли пашмини дарозест, ки дар шуғнон бештар ранги сафеди онро истифода бурда [8,438], барои арӯс ранги сурх– ҳамчун рамзи хушбахтӣ ба қор мебарданд. Дар

замонҳои пеш вожаҳои *шол*, *капол* ва *сарбандакро* якҷоя занон истифода мебаранд, аввал *капол*– сарпӯшаки майдаи занонае, ки аз матоъ бештар барои занон дӯхта мешуд, зеро болеяшон *шол* – рӯймолро монда, бо *сарбандак* мебастанд, ки наафтад. Паколро одатан дар тори сар – *капол* чой медоданд, зеро тибқи фаҳмиши мардум чои аз Ҳама осебпазири инсон дар сармо ин нармаки сар мебошад ва тайёр кардани капол аз пашми сиёҳ қобили қабул доништа шудааст. Доир ба вожаи *сарбандак* илова бояд кард, ки аз худӣ вожа бар меояд, ки таркибашон мураккаб буда, аз ду компонент *сар* ва *бандак* – банди майда иборат буда, онро барои саҳт бастанӣ рӯймол истифода мебаранд [1,251]. Дар замони имрӯза вожаи «сарбандак»-ро дар мавриди оро додани арӯс Ҳангоми бурдани ӯ ба Ҳонаи домод истифода мебаранд, ки ин ороишро бо вожаи шуғнонии – *шай* ном мебаранд. Сарбандакӣ арусӣ Ҳам моҳияти амали занони пешинро дошта, барои аз сар наафтидани Ҳафт рӯймоли арӯсӣ истифода мешавад.

Вожаи дигари ифодакунандаи сарпӯши занона, ки як намуди рӯймоли калон мебошад, *ланзе* ном дорад, ки рӯймоли калони абрешимии шилшиладорест [7,146], ки дар замонҳои пеш фақат занони сарватманд онро истифода мебаранд. Онро бештар барои арӯс харидорӣ мекарданд, ки Ҳангоми оро додани арӯс – *шай*, Ҳангоми рафтан ба Ҳонаи домод онро дар пешрӯии арӯс, барои пӯшондани рӯии арӯс истифода мебаранд, зеро аз дигар рӯймолҳо тунуктар буд.

Вожаи *тӯт* – рӯймоли калон занонаест [8,91], ки муодили он дар забони шуғнонӣ вожаи *лемол* буда, шакли майдаи он бо вожаи *тӯтак* – (*тӯт*– рӯймол ва *ак*– суффикси ифодакунандаи хурдӣ) рӯймоли майдаи занона ифода меёбад, ки Ҳар дуяшон барои ниғаҳдории сари занон аз Ҳунукӣ ва гармӣ Ҳизмат мекард.

Дар забони англисӣ се вожаи муайянкунандаи (идентификатор) мафҳуми «сарпӯш» маълуманд, ки инҳо *head covering*, *headgear* ва *headdress* – «пушок барои сар», сарпӯш мебошанд. Дар баробари ин, дар забони англисӣ идентификаторҳои асосӣ омӯзиши семантикӣ ва таҳқиқи компонентии лексикаи ифодакунандаи «сарпӯш» дар доираи 40 сема маълум буда, дар заминаи онҳо гурӯҳҳои асосии ин вожаҳои зерин муайян гардидаанд:

- 1) *headdress* – вожаҳои ифодакунандаи сарпӯшҳо бо ороиш;
- 2) *hat* – вожаҳои ифодакунандаи намуди гуногуни кулоҳҳо (шляпа);
- 3) *cap* – вожаҳои ифодакунандаи кепка ва фуражҳо;
- 4) *cap* – вожаҳои ифодакунандаи шапкаҳо, сарпӯш, қулпок ;
- 5) *helmet u hard hat* – вожаҳои ифодакунандаи сарпӯшҳои муҳофизатӣ ;
- 6) *headscarf, kerchief, shawl* – вожаҳои ифодакунандаи рӯймоли калон, рӯймоли майда.

Ин гурӯҳҳо дар навбати худ гиперонимҳои алоҳидаро (*гипероним* – мафҳуми умумиро нисбати маҷмуи объектҳои ифода кардан) дар бар гирифта, Ҳар яки он ташаккули таърихӣ, фарҳангиро аз сар гузаронидааст.

Вожаи *hat* аз калимаи олмонӣ – *hattuz* гирифта шуда, аз он вожаҳои дигари забони англисии қадим – *haet* ва англисии *hat*, забони фризский *hat*, скандинавии қадими – *hatr*, *höttr*, шведии – *hatt*, калимаи Ҳиндуаврупоии **kadh* ба маънои «пӯшидан, муҳофизат кардан» пайдо шудаанд [14]. Дар забони англисӣ навъҳои *hat* – шляпа, сарпӯш вожаҳои таркибии зеринро ташкил медиҳанд, ки Ҳузъи муайянкунандаи онҳо мансубият доштани вожаи *hat*-ро нишон медиҳад. Вожаҳои муайянкунанда бештар намуд, соҳт ва аз Ҳӣ тайёр шудани онро ишора мекунанд. Ҳунонӣ: *cowboy hat* – сарпӯши *cowboy* – Ҳӯпон дар Амрикои Шимолӣ, ки Ҳорвои шохдори калонро дар асп савор шуда назорат мекард [15]; *opera-hat* – як намуди сарпӯши цилиндрмоннадест, ки паҳлӯҳояш боло бардошта шуда, аз абрешими саҳт тайёр карда мешуд [16]; *pot hat* – сарпӯши дегмонанди занонаест, ки соли 1912 ба вучуд омадааст, ки паҳлӯҳояшон қариб ба назар намерасанд [17]; *shovel hat* – сарпӯш бо паҳлӯҳои дароз [18]; *slouch hat* – сарпӯши бо паҳлӯҳои васеъ, ки аз матоъ

тайёр карда шуда, ҳамчун чузъи либоси низомӣ пӯшида мешавад [19]; *squash hat* – як намуди сарпӯши мулоими аз фетр тайёр карда шуда [20]; *stove-pipe hat* – як намуди сарпӯши баланди цилиндрмоннадест, ки пахлуҳои ҳамвор дошта, чузъи либоси расмӣ маҳсуб меёфт [21]; *sun-hat* – як намуди сарпӯшест, ки барои ниғаҳдории инсон аз шуҳои офтоб истифода шуда, пахлуҳояшон васеъ, ба андозаи 4 то 7 см ва баъзан аз 10 то 18 см; *top hat* – як намуди сарпӯши «нони ширин» («сахарный хлеб») мебошад, ки дар асрҳои миёна онро мепӯшиданд [22].

Вожаи дуоми маъмули забони англисӣ *cap* – мафҳуми сарпӯшро ифода намуда, аз рӯи ранг, шакл, сохт, андоза ва мавқеи истифодабариашон барои ифодаи навъҳои он калимаҳои таркибии зерин истифода гардидаанд:

1) *baseball cap* аз чузъи *baseball* – чузъи либоси варзишгарони бозии бейсбол мебошад, ки таърихи пайдоишашон ба соли **1849 ба шаҳри** Нью-Йорк, ба пайдо шудани тими бейболии Knickerbockers рост меояд [23];

2) *black cap* аз чузъи *black* – чернӣ ва *cap* – сарпӯш иборат буда, онро сарпӯши маҳбусоне, ки ба қатл маҳкум шудаанд, нисбат медиҳанд, ки давраҳои пеш Ҳангоми қатлашон бар сари онҳо мемонданд [24];

3) *forage cap* – намуди «сарпӯши рӯяи дароздошта»-и низомӣ, маъмул бо номи фуражка [25];

4) *night cap* аз чузъи *night* – сарпӯш барои хоб, чузъи либоси хоб дар асри XIV;

5) *shower cap* аз чузъи *shower* – як навъи сарпӯшест, ки Ҳангоми оббозӣ дар Ҳаммом барои тар нашудани мӯйи сари одам истифода мешавад [27];

6) *skull-cap* – аз чузъи *skull* – намудҳои гуногуни сарпӯши тоқимонанд ишора мекунад [28]. Аз ҷумла: *arakhchin* – сарпӯши миллии занонаву мардонаи мардуми Қавқози Шимолӣ; *beanie (seamed cap)* – биани як намуди сарпӯши бофташудаест, ки дар Британия, Австралия ва Африқои Ҷанубӣ ва баъзе қисматҳои Канада ва ИМА бо вожаи *тӯк* ва *калот* низ ёдрас мешавад; *biretta* – як навъи тоқии диндорон, академикон ва ҳуқуқшиносон мебоша; *capeline* – бо номи сарпӯши аспсаворон низ доништа шудааст, ки таърихи пайдоишашон аз Туркистони Усмонӣ сарчашма мегирад; *cervelliere* – сарпӯши металие буд дар асрҳои миёна; *jeep cap* – номи сарпӯшест, ки дар асоси он артиши ИМА як намуди сарпӯшро бо номи *cap, wool, knit*, истехсол намудааст; *kerchief ё durag* ба таври стереотипӣ аз тарафи роҳзанони баҳрӣ (пиратҳо) пӯшида шуда, дорой нақшу нигори хоси худ буданд; *kippah ё yarmulke* – номи тоқии яҳудиён буда (шакли ҷамъи *kippah – kippot* ва *yarmulke – korppe*), *kufi* – як навъи тоқиест, асосан аз тарафи мардони Африқои Шимолӣ, Фарбӣ, Осиёи Ҷанубӣ ва Ховари Миёна пӯшида мешавад; *scrub cap* – сарпӯши маҳсули тиббиест, ки мутахассисони соҳаи тиб Ҳангоми гузаронидани таҷрибаи тиббӣ ва ҷарроҳӣ ба сар мекунад; *scrum cap* – як навъи тоқиест, ки аз тарафаи бозингарони регбӣ барои муҳофизат кардани гӯшҳои худ Ҳангоми бозӣ истифода гардид; *sindhi cap* – сарпӯши сидхонро бештар Синдҳои Покистон; *songkok ё peci ё kopiah* – як навъи сарпӯшест, ки аз тарафи мардуми мусулмони (мардони пайравони дини ислом) Бруней, Индонезия, Малазия, Сингапур, Филипини Ҷанубӣ ва Тайланди Ҷанубӣ пӯшида мешавад; *taqiyah* – аз тарафи мардони мусулмон пӯшида шуда, сарпӯши кӯтоҳи доирашаклест, ки дар забони арабӣ он шакли طاقية доранд; *tubeteika* – навъи тоқиест, ки дар Осиёи Марказӣ ҳам аз тарафи занон ва ҳам аз тарафи мардон пӯшида мешавад; *tuque, a knit hat* – тук, сарпӯши бофташудаест, ки ба таври ғайрирасмӣ онро *beanie* низ меноманд; *zucchetto* – қулоҳи хурди нимқурраест, ки рӯҳониёни гуногуни калисои католикӣ, сирякӣ-ортодоксӣ, рӯҳониёни олий ба сар мемонданд [34-50].

7) *swimming cap* – аз ду чузъ: *swimming* – шиноварӣ ва *cap* – намуди сарпӯш иборат буда, сарпӯш барои шиноварӣ, сарпӯши селикононӣ – як навъи сарпӯши ба сар часпидагист, ки аз селекон, латекс ё лайкра тайёр карда шуда, онро бештари

вақт варзишгарон – шиноварон ҳангоми мусобиқаҳои варзиши аз намуди шиноварӣ истифода мебаранд. Таърихи пайдоишашон ба солҳои 1920 рост омада, шакли аввалашон аз резин, сонӣ аз латексу лайкра тайёр карда шуда, ба номи «сарпӯшҳо дар услуби авиаторӣ» низ машҳур буданд [29].

Вожаи дигари ифодакунандаи мафҳуми сарпӯш дар забони англисӣ калимаи *bonnet* буда, бештар дар таркиби вожаи мураккаби *sun bonnet* (*sun* – офтоб ва *bonnet* – намуди сарпӯш) – як навъи сарпӯшест, ки барои муҳофизати инсон аз шуҳои офтоб ва гармӣ барои кӯдакон ва калонсолон истифода мебаранд, дучор мешавад [51].

Вожаи чорум *helmet* – сарпӯши махсусест, ки аз материали махсус, пластикаи ғавс барои сохтмончиён, мотосиклистон сохта мешавад, ки дар забони русӣ бо номи «шлем» маъмул аст [30]. Бо вожаи номбурда се вожаи мураккаби ифодакунандаи ин навъи сарпӯш сохта шудаанд: 1) *sun-helmet* – як намуди сарпӯшест, ки одатан аз материали сабук сохта шуда, махсус барои муҳофизати инсон аз офтоб ва гармии шадид тарҳрезӣ шудааст [30]; 2) *construction helmet* – як намуди сарпӯшест, ки асосан дар муҳити корӣ, аз қабилӣ майдонҳои саноатӣ ё сохтмонӣ истифода мешавад, то сарро аз осеби афтидани ашё, таъсир ба дигар ашё, партовҳо, борон ва зарбаи барқ муҳофизат кунад [31]; 3) *crash helmet* – аз чӯзӣ *crash* – садама ва *helmet* – шлем, каска иборат буда, як намуди сарпӯши муҳофизатӣ аст, ки барои муҳофизати сарпӯшида мешавад [32].

Дар забони англисӣ як навъи вожаи ифодакунандаи мафҳуми сарпӯш калимаи *turban* низ ёдрас мешавад, ки аз калимаи форсии *دولبند*, *dulband* гирифта шуда, салла, дастор, аммома намуди саллаи занона ва мардонаи аз матоъ тайёр кардашудаи дар гирдогирди сар басташуда мебошад, ки дар мардуми Шарқи наздик, Африқои Шимолӣ, Ҳиндустон ва баъзе территорияи Аврупо роиҷ аст. Салларо одатан дар болои тоқӣ ё сарпӯши дигар баста, рӯҳониёни пайравони шиа онро дар сар мебаранд, ки дарозии матои он ба 6-8 метр ва баъзан ба 20 метр ҳам мерасад [33].

Ҳамин тариқ, таҳқиқи вижагиҳои ифодакунандаи лексикаи «сарпӯш» дар забонҳои шугнонӣ ва англисӣ нишон дод, ки нисбат ба забони англисӣ ин навъи вожаҳо кам ба назар расида, дар забони англисӣ миқдорашон ба зиёда аз 40 адад мерасад. Вижагиҳои асосии ин вожаҳо пеш аз ҳама маъноӣ лексикӣ-семантикии онҳо муайян карда, ифодаи калимаҳои муайянкунанда (индикаторҳои маъноӣ) барои нишон додани семантика ва сохти вожаҳои гурӯҳи номбурда хизмат мекунанд. Ҳангоми муайян сохтани вижагиҳои сохториву маъноӣ ин калимаҳо сифоти модификатсионии зерин хизмат намудаанд, ки тавассути онҳо: ба шакли сарпӯш, аз кадом мавод тайёр карда шудани он, сохтори мавод, мартабаи инсонии сарпӯшро истифодабаранда, мавқеи истифодабарии сарпӯш, ҷойи истифодабарии он, баромади он, рамзи ранги сарпӯш нишон дода шудаанд. Дар забони шугнонӣ вожаҳои ифодакунандаи сарпӯш ба 8 адад расида, дар забони англисӣ миқдорашон ба 19 адад мерасад, ки қисмати камашон (8 адад) вазифаи эксплицитиро (ошкоро ифода гардидани маъноӣ семантикии вожа) дошта, қисмати калонашон (11 адад) вазифаи латентӣ (дар шакли пӯшида ифода гардидани маъноӣ семантикии вожа) доранд.

КИТОБНОМА

1. Китобҳои илмӣ

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. / М.С. Андреев, Вып. I-II. Сталинабад, 1953, Душанбе, 1958.–245с.
2. Гуломалиева Р.К. Этнолингвистический анализ лексики женских украшений в шугнанском языке: дис. на соис.уче.степ.канд.фил. наук: 5.9.8./ Р.К.Гуломалиева.– Душанбе, 2024.– 195 с.
3. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы).

- Очерки быта по путевым заметкам графа/А.А. Бобринского. Москва, 1908.- 30с.
4. Додыхудоева Л.Р. К интерпретации этнокультурной истории народов Западного Памира: традиционные головные уборы / Interpreting the ethnocultural history of the Western Pamir peoples: Traditional headwear /Л.Р.Додыхудоева / Этнолингвистика,2021.– С.43-54.
 5. Ершов Н. Н., Широкова З. А. Альбом одежды таджиков./ Н.Н.Ершов, З.А. Широкова.– Душанбе, 1969.–542с.
 6. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 1. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1988. – 576 с.
 7. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 2. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1991. – 615 с.
 8. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Том 3. / Д. Карамшоев. – М.: «Восточная литература» РАН, 1999. – 568 с.
 9. Пугаченкова Г. А. К истории костюма Средней Азии и Ирана XV – первой половины XVI вв./ Г.А.Пугаченкова//Труды Среднеазиатского государственного университета. Вып. 81. Исторические науки. Кн. 12. Археология Средней Азии. Москва, 1956.–118 с.
 10. Старостина О. В. Традиционный женский костюм равнинных таджиков (конец XIX - начало XX в.) / О.В.Старостина // Таджики. История, культура, общество. – Санкт-Петербург, 2014.–С.366-403.
 11. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка./ Каменский Стеблин.– Санкт-Петербург, 1999.– 480 с.
 12. Сухарева О. А. История среднеазиатского костюма /О.А.Сухарева Самарканд (2-я половина XIX- начало XX в.), Москва, 1982. –142с.
 13. Широкова З.А. Традиционные женские головные уборы таджиков (юг и север Таджикистана) / З.А.Широкова // *Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана*. Москва, 1989.– С.182-203.

2.Маводҳо аз интернет

14. <https://ru.wiktionary.org/wiki/hat>.
15. https://ru.wikipedia.org/wiki/cowboy_hat
16. https://sch-930.narod.ru/Proekty/Hats/Vidy-shlyap/opera_hat.htm
17. <https://www.oed.com/dictionary/pot-hat>.
18. https://en.wikipedia.org/wiki/Shovel_hats.
19. https://en.wikipedia.org/wiki/Slouch_hat.
20. <https://slovaronline.com/browse>.
21. <https://www.vintag.es/2016/01/stove-pipe-hat-favorite-fashion> style.html.
22. https://en.wikipedia.org/wiki/Top_hat.
23. https://en.wikipedia.org/wiki/Baseball_cap.
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Cap
25. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
26. <https://en.wikipedia.org/wiki/Nightcap>.
27. https://en.wikipedia.org/wiki/Shower_cap.
28. <https://en.wikipedia.org/wiki/skull-cap>
29. https://en.wikipedia.org/wiki/Swim_cap.
30. <https://www.definitions.net/definition/sun+helmet>.
31. <https://www.definitions.net/definition/construction+helmet>
32. <https://www.definitions.net/definition/crash+helmet>
33. <https://ru.wikipedia.org/wiki/turban>

34. <https://en.wikipedia.org/wiki/arakhchin>;
35. <https://en.wikipedia.org/wiki/beanie> ;
36. <https://en.wikipedia.org/wiki/biretta>;
37. <https://en.wikipedia.org/wiki/capeline>;
38. <https://en.wikipedia.org/wiki/cervelliere>;
39. https://en.wikipedia.org/wiki/jeep_cap;
40. <https://en.wikipedia.org/wiki/kerchief> ;
41. <https://en.wikipedia.org/wiki/kippah>;
42. <https://en.wikipedia.org/wiki/kufi>.
43. https://en.wikipedia.org/wiki/scrub_cap;
44. https://en.wikipedia.org/wiki/scrum_cap.
45. https://en.wikipedia.org/wiki/sindhi_cap;
46. <https://en.wikipedia.org/wiki/songkok>;
47. <https://en.wikipedia.org/wiki/taqiyah> ;
48. <https://en.wikipedia.org/wiki/tubeteika>;
49. <https://en.wikipedia.org/wiki/tuque>;
50. <https://en.wikipedia.org/wiki/zucchetto>.
51. <https://en.wikipedia.org/wiki/bonnet>.

СЕМАНТИКАИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «САРПӢШ» ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола семантикаи вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш» дар забонҳои гуногунсохтор: забонҳои шугноӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта шуда, таҳлили лингвистии ин вожаҳо дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои этномаданӣ сурат меёфт. Таҳқиқ нишон дод, ки дар баробари объекти муайяни ҳаёти маишӣ ҳар як халқу миллат будани лексикаи «сарпӯш», тавассути он таърих, этнография ва фарҳанги миллии ҳар як халқ низ инъикос мегардад. Дар забони шугноӣ калимаҳои маъмули вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш» дар забони шугноӣ: тоқе, накол, талпақ, қалпоқ, сарбандак, тӣт, тӣтак, шол, лемол, ланзе буда, дар забони англисӣ аслан се вожаи муайянкунандаи мафҳуми «сарпӯш» маълуманд: *head covering*, *headgear* ва *headdress*, ки зиёда аз 40 адад вожаҳои ба он алоқамандро дар бар гирифта, калимаҳои : *hat* – вожаҳои ифодакунандаи намуди гуногуни кулоҳҳо (шляпа), *cap* – вожаҳои ифодакунандаи кепка ва фуражсаҳо, *cap* – вожаҳои ифодакунандаи шапкаҳо, *cap*, *cap*, *cap*; *helmet* и *hard hat* – вожаҳои ифодакунандаи сарпӯшҳои муҳофизатӣ, *headscarf*, *kerchief*, *shawl* – вожаҳои ифодакунандаи рӯймоли калон, рӯймоли майда аз ҷумлаи онҳоянд. Таҳқиқи маъноӣ семантикии ин вожаҳо барои муайян сохтани сифоти модификатсионӣ: намуд, сифат, миқдор, мансубияти шахсӣ, хусусиятҳои рамзии сифати вожаҳо низ хизмат намудааст.

Калидвожаҳо: семантикаи вожаҳои ифодакунандаи «сарпӯш», забонҳои шугноӣ ва англисӣ, хусусиятҳои этномаданӣ, тоқе, накол, талпақ, қалпоқ, сарбандак, тӣт, тӣтак, шол, лемол, ланзе, *head covering*, *headgear*, *headdress*, сифоти модификатсионӣ.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Шамила Умедовна докторанти соли дуҷуми докторантураи назди Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ ОЗНАЧАЮЩИХ ГОЛОВНОЙ УБОР В ШУГНАНСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуется семантика лексем выражающих понятие головной уборы в разносистемных языках: в шугнанском и английском. Лингвистический анализ этих слов проводится в контексте этнокультурных особенностей. Исследование показало, что лексемы “головных уборов” не только отражают определенные аспекты повседневной жизни каждого народа и нации, но также демонстрирует историю, этнографию и национальную характеристику каждого народа. В шугнанском языке к лексике “головных уборов” относятся слова тоқе, накол, талпақ, қалпоқ, сарбандак, тӣт, тӣтак, шол, лемол, ланзе. В английском языке для обозначения этого понятия чаще всего используются слова:

head covering, headgear ва headdress, қоторыи об̈ёдӥня̈ю̈т бӧлёё 40 с̈вя̈ӟӓн̈н̈ӹх с̈ нӥми тер̈мӥнӧв. К̈ ӭтӥм тер̈мӥнӓм от̈нӧс̈я̈т̈с̈я̈: hat – ш̈ля̈па, ӥ вӥдӹ ш̈ля̈п, cap – кёп̈ка, фӱрӓӝка ӥ их̈ вӥдӹ, cap – шӓп̈ка ӥ ёё̈ вӥдӹ, кол̈пак, helmet ӥ hard hat – ш̈лём, зӓщ̈ӥт̈н̈ӹё ш̈лёмӹ, headscarf, kerchief, shawl – плӓтӧк ӥ ёгӧ рӓӟнӧвӥд̈нӧс̈тӥ. Ис̈с̈лёдӧвӓнӥё сёмӓнтӥчёс̈к̈ӥх̈ знӓчёнӥй̈ сл̈ӧв̈ дӓн̈нӧй̈ лёкс̈ӥчёс̈кӧй̈ грӱпп̈ӹ тӓк̈ӝё осӱщ̈ёс̈т̈в̈я̈л̈ӧс̈ь нӓ ӧс̈нӧвё вӹя̈в̈лёнӥя̈ мӧдӥфӥкӓцӥон̈н̈ӹх̈ св̈ой̈с̈т̈в̈ кӓк: вӥд, кӧлӥчёс̈во, лӥӵнӧй̈ прӥнӓд̈лёӝнӧс̈тӥ, сӥм̈вӧлӥчёс̈кӧй̈ хӓрӓк̈тёрӥс̈тӥк̈ӥ знӓчёнӥя̈ сл̈ӧв̈ ӥ т̈д̈.

Ключевые слова: *сёмӓнтӥкӓ сл̈ӧв̈, об̈оӟнӓчӓю̈щ̈ӥх̈ лёкс̈ӥкӱ “гӧлӧв̈н̈ӹх̈ ӱбӧрӧв”, ш̈ӱг̈н̈я̈н̈с̈к̈ӥй̈ ӥ ӓн̈г̈л̈ӥй̈с̈к̈ӥй̈ я̈зӹк, эт̈нӧкӱль̈тӱр̈н̈ӹё ӧс̈ӧбён̈нӧс̈тӥ, тӧқе, пӓкӧл, тӓл̈пӓк, қӓл̈пӧқ, сӓр̈бӓндӓк, т̈ӥт, т̈ӥтӓк, шӧл, лёмӧл, лӓн̈зе, head covering, headgear ва headdress, мӧдӥфӥкӓцӥон̈н̈ӹё св̈ой̈с̈т̈ва.*

Сведения об авторе: *Аб̈дӱрӓх̈мӧнӧва Ш̈ӓмӥмӓ Ӱмёдӧв̈на дӧк̈тӧрӓнт̈ в̈тӧрӧгӧ кӱр̈са дӧк̈тӧрӓн̈тӱрӹ прӥ Гӧсӱдӓр̈с̈т̈вён̈нӧм̈ ӱнӥвёр̈сӥтётё Хӧрӧгӓ ӥмёнӥ М.Нӓзӓр̈шӧёва; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com*

THE SEMANTIC OF “HEADWEAR” VOCABULARY IN SHUGNI AND ENGLISH LANGUAGES

This article explores the semantics of "headwear" vocabulary in two structurally different languages: Shughni and English. The linguistic analysis of these words is conducted in the context of ethnocultural characteristics. The vocabulary of "headwear" not only reflects specific aspects of the daily life of each people and nation, but also demonstrates their history, ethnography, and national identity. In the Shughni language, the words referring to "headwear" include words as: toqe, pakol, talpak, qalpoq, sarbandak, tit, titak, shol, lemol, lanze. In English, the concept of "headwear" is most commonly expressed through the terms head covering, headgear, and headdress, which encompass over 40 related terms. These include: hat and its various types, cap (such as baseball cap, flat cap), beanie and its types, helmet and hard hat (protective helmets), headscarf, kerchief, and shawl – each with their own varieties. The study of the semantic meanings of words in this lexical group was carried out by identifying their modificational properties, such as: type, quantity, personal ownership, symbolic characteristics of word meanings, and others.

Keywords: *сёмӓнтӥк̈с̈кӧё ӧб̈ъ̈ёк̈т̈ӹ, headwear vocabulary, Shughni and English languages, ethnocultural features, toqe, pakol, talpak, qalpoq, sarbandak, tit, titak, shol, lemol, lanze (Shug.), head covering, headgear, headdress (Eng.), modificational properties.*

Information about author: *the second-year doctoral student at the Khorog State University named after M. Nazarshoev, Abdurahmonova Shamima Umedovna; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com*

УДК – 551.49

ББК – 26.222

Т - 93

НЕРҶОҲИ БАҶҚИ ОБИИ РОҶУН МАНБАИ ГЕОСТРАТЕГИИ “ЭНЕГЕРИЯИ САБЗ”

Абдухоликзода М.А., Тўйчиев У.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров

“Имрӯз Тоҷикистон дар арзёбии дастрасӣ ба қувваи барқ дар таҳлилҳои Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ ҷойи дуҷумро ишғол намуда, аз рӯи ғоизи истеҳсоли «энергияи сабз» шашум кишвари пешсафи сайёра мебошад ва баъди нурра ба истифода додани нерӯгоҳи барқи обии «Роҷун» боз ду зина боло рафта, мақоми чорумро ишғол менамояд”.

Эмомалӣ Раҳмон

Таърихи навини давлатдорӣ тоҷикон дорои як қатор рӯйдодҳои мебошад, ки бо хатҳои заррин сабт гардида, ҷиҳати таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандон заминаи мусоид фароҳам гардониданд. Қобили зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи обӣ мебошад ва онро бояд ба ҳадафҳои

стратегии давлат истифода намуд. Дар худуди Тоҷикистон 60%- и оби Осиёи Миёна сарчашма мегирад ва оби дарёи Вахш бошад 30% - и оби Амударёро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ дарёҳои Тоҷикистон захираи зиёди энергетикӣ дошта имрӯзҳо онҳо ба таври кофӣ истифода шуда истодаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати захираи умумии потенциалии гидроэнергетикӣ дорои 527 млрд кВт соат дар як сол буда, дар ҷаҳон ҷои ҳаштумро пас аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Зоир, Ҳиндустон ва Канада ишғол мекунад. Аз ҷиҳати хоси гидроэнергетики бошад 87,8 ҳазор кВт соат ба ҳар сари аҳоли ҷои дуюмро ва аз ҷиҳати захираи хоси гидроэнергетики ба масоҳат (ба км²) дар як сол (3,62 млн кВт. соат дар як сол) ҷои аввалро дар ҷаҳон ишғол менамояд [1].

Аз ҳамин хотир, сиёсати Ҳукумати кишвар оиди барқарорсозии корҳои сохтмонӣ дар НБО «Роғун» ин сиёсате мебошад, ки баҳри манфиатҳои халқ, давлат ва таҳкими пояҳои Истиқлолияти давлатӣ равона шудааст. Аз ин рӯ дар мақолаи мазкур НБО – и Роғун мавриди баррасӣ қарор гирафтааст, то таъсири онҳоро дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат ифшо менамояд.

Таърих гувоҳ аст, ки пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ бори дигар рӯ овардану ҷон бахшидан ба ин иншооти бузурги аср тақозои замон мебошад. Ҳар як фарди худшиносу худогоҳу хувиятсози миллат аз бунёди чунин иншоот ифтихорманд буда, соҳмони НБО-и Роғунро нишон аз созандани миллат ва фарҳанги қадимаи тоҷикони худогоҳ мешуморад. Сохтмони ин нерӯгоҳи барқи обии дар соли 1976 оғоз гардида буд. Иқтидори лоиҳавии он 3600 мВт, бо истеҳсоли солонаи 13,1 млрд. кВт-соат мебошад. Сохтмони ин нерӯгоҳ на танҳо боиси афзоиши нерӯи барқ дар кишвар мегардад, балки маҷрои обро ба танзим дароварда имконият фароҳам меорад, ки ҳам тобистон ва ҳам зимистон дар тамоми силсила нерӯгоҳҳои дарёи Вахш бо иқтидори пурра нерӯи барқ истеҳсол карда шавад. Обанбори НБО - и Роғун пурра қафолат медиҳад, ки киштзорҳои Ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Туркменистон ва Афғонистон новобаста аз серобӣ ё хушксолӣ мудом обшор гарданд.

НБО “Роғун” нухумин силсиланерӯгоҳ дар дарёи Вахш ба ҳисоб рафта, иқтидори истеҳсолии НБО “Норак” якуним маротиба зиёд мебошад. Беҳтариву бартариин он аз дигар нерӯгоҳҳо дар он аст, ки толори мошинҳо ва бинои трансформаторҳо дар зери замини он бунёд карда мешаванд. Хусусияти дигари НБО “Роғун” эҷоди муҳити солиму созанда бо истифодаи самаранок аз захираҳои обӣ, ҳифзи пирахҳо аз ифлосшавӣ ё ба иборати дигар “энергияи сабз” мебошад.

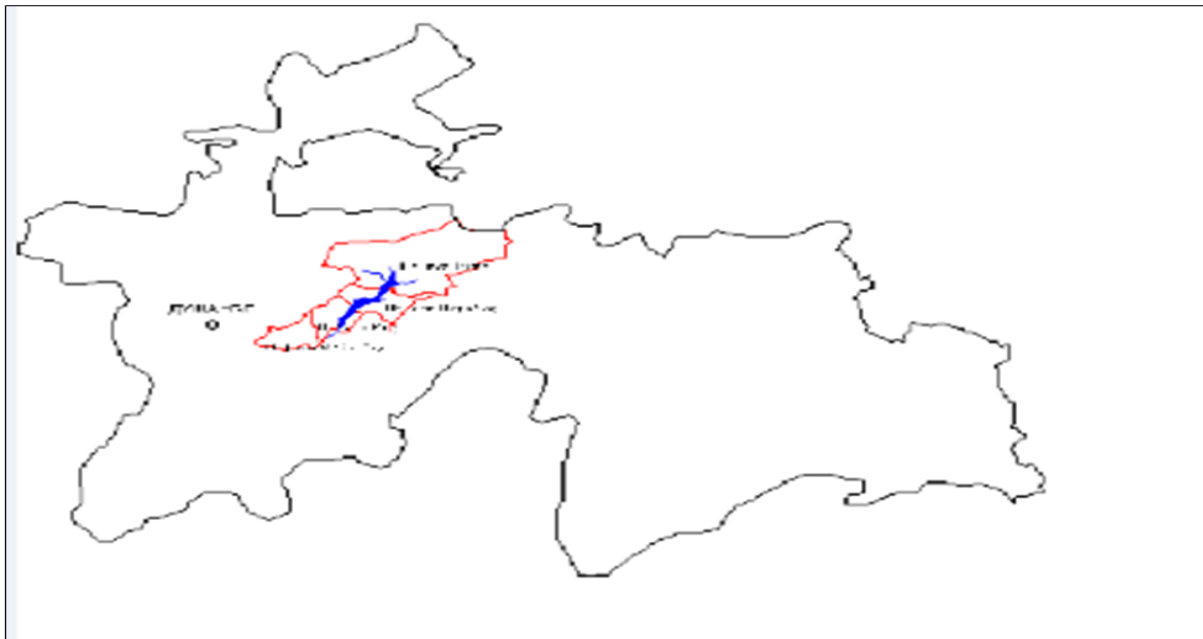
НБО-и Роғун сарбанди нерӯгоҳ бо баландии 335 метр баландтарин сарбанди аз санг дар ҷаҳон буда, обанбори он ҳаҷми умумии 13,3 км³ ва ҳаҷми муфиди 10,3 км³ ташкил медиҳад. Майдони обанбор тахминан 160 км², умқаш 500 м-ро ташкил мекунад. Он ҳамчун як маҷмааи бузурги гидроэнергетикии гуногун ҳадаф, аз ҷумла барои тавлиди нерӯи барқ, танзими об, коҳиш додани хатари обхезӣ ва коҳиш додани хушксолӣ ба нақша гирифта шудааст [5].

НБО-и Роғун 110 км дар қисми шарқии шаҳри Душанбе ҷойгир шудааст. Бинои зеризаминии НБО аз толорҳои мошинӣ (дарозӣ 220 м, бар 22 м, баландии ҳаддиқал 78 м) ва трансформаторҳо (200x20x40 м) иборат аст [4].

Обанбор бо мақсадҳои ҳам энергетикӣ ва ҳам ирригатсионӣ истифода бурда мешавад. Сохтмони НБО дар якҷанд марҳила ба нақша гирифта шудааст. Иқтидори навбати аввали НБО 400 МВт ва коркарди солонаи он 5 млрд. кВт/с-ро ташкил мекунад[5].

16 ноябри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вазъияти тантанавӣ агрегати якуми Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун»-ро ба қор дароварданд.

Нахуст дар маҳалли сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Роғун хатти баландшиддати интиқоли нерӯи барқи 500 кВ-и “Душанбе-Роғун”-ро бо паҳши васлак ба истифода дода, орзуву омили деринаи миллати тоҷикро ҷомаи амал пӯшониданд. Хатти баландшиддати интиқоли нерӯи барқи 500 кВ-и “Душанбе-Роғун” дар доираи лоиҳаи “Барқарорсозӣ ва сохтмони хати баландшиддати интиқоли нерӯи барқи 500 кВ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ” амалӣ шуда, арзиши умумии тарҳ 650 миллион сомонӣ мебошад. Лоиҳаи мазкур моҳи сентябри соли 2017 оғоз ёфта, анҷоми тадқиқи лоиҳа тибқи нақша моҳи августи соли 2021 пешбинӣ шуда буд.

Расми 1. Мавқеи ҷойгиршавии НБО – и Роғун

Сипас ба фаъолияти Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии Нерӯгоҳи барқи обии Роғун оғози расмӣ бахшиданд. Корҳои васлгарии таҷҳизоти Дастгоҳи маҷмӯии пӯшидаи тақсимкунии элегазӣ “КРУЭ” ханӯз моҳи феврари соли 2018 бо иштироки мутахассисони варзидаи маҳаллӣ бо сифати баланд ба анҷом расонида шуда буд. Дар ин иншооти болопӯшида 19 адад дастгоҳи элегазии 500 кВ ва 4 дастгоҳи элегазии 220 кВ насб гардидааст. Интиқоли нерӯи барқ аз ин иншоот ба системаи ягонаи энергетикӣ мамлакат тавассути шаш хати барқи ҳавоии 500 кВ сурат мегирад. Ҳамчунин аз таҷҳизоти мазкур тавассути як хати дузанҷираи 220 кВ то Зеристгоҳи барқии шаҳри Роғун нерӯи барқ интиқол дода хоҳад шуд. Фаъолияти ин маркази муктадир дар ҳамкорӣ бо ширкати овозадори олмонии Siemens бо сифати баланд бунёд шуд. Маҳз аз ҳамин толор тавассути дастгоҳҳои истеҳсоли ширкати бонуфузи ҷаҳонӣ нерӯи барқи дар НБО Роғун истеҳсолшаванда ба хатҳои баландшиддат интиқол дода мешавад. Дар дохили бинои КРУЭ 57 полюси васлакҳои элегазии 500 кВ, 99 трансформатори ҷараёнӣ, 30 модули дарозкунанда, 168 адад ҷудокунанда, 48 трансформатори шиддат ва 30 адад маҳдудкунандаи шиддати 500 кВ васл карда шуданд. Дар байни 36 полюс модули мобайнии ҷараёнгузар насб гардидааст. Ҳамаи полюсҳои 500 кВ бо металлоконструксияҳои муҳофизатӣ ҷиҳозонида шудаанд.

9 сентябри соли 2019 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ба қор даровардани агрегати дуюми Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» ба шаҳри Роғун ташриф оварданд. Ба қор даровардани агрегати дуюми нерӯгоҳ нерӯи барқи аз он тавлидшаванда ба системаи умумии энергетикӣ мамлакат интиқол дода шуд.

НБО - и Роғун як навъ роҳи барои неруи барқ аст, ки Қазоқистон, Покистон, Афғонистон, Ўзбекистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказиро мепайвандад. Ҳамзамон, вазифаи дигари он танзими чараёни об мебошад. Тавре, ки маълум аст, сохтмон ба ду марҳила тақсим мешавад. Якум сохтмони сарбанди 1110 метрро дар бар мегирад, ки ду агрегати 200 МВт ба қор мебароянд, ки ин 16 ноябри соли 2018 ба вуқӯ пайваст. Марҳилаи дуюм то 1300 метр баланд бардоштани сарбанд аст, сипас тадричан то соли 2028 боз чаҳор турбинаи иқтидори ҳар қадом 600 МВт ба қор андохта, ду турбинаи аввал то 600 МВт зиёд карда мешавад. Ҳамин тариқ, иқтидори умумии НБО - и Роғун то анҷоми сохтмон 3600 МВт хоҳад буд. Дар сурати боздоштани қори як агрегат дар он ҷо, ки 200 МВт аз даст додани неруи барқро ташкил медиҳад. Ин хароҷоти Роғунро мепӯшонад. Чанбаи дигари муҳим ин идоракунии таҳшинҳо (шағалҳо, қумҳо, сангҳо), ки тавассути дарёи Вахш мебарурд, мебошад. Ин дар як сол тақрибан 80 миллион мукааб метрро ташкил медиҳад. Лоихаи сарбанди НОБ Роғун аз ин таҳшинҳо муҳофизат карда, бо ҳамин муҳлати қори НОБ Норақро дароз мекунад. Ўзбекистон сарфи назар аз мавсим ба қадри зарурӣ об хоҳад дошт. Ин дар шартномаи НБО Роғун, ки замони Иттиҳоди Шӯравӣ ба имзо расида, баъд аз он ҳамаи тарафҳои манфиатдор тасдиқ кардаанд, дохил карда шудааст. Мо ҷомеаи чаҳониро мутмаин сохтем, ки Роғун як макони амн аст ва ба ҳамаи кишварҳои поёноб фоида меорад. Ҳама уҳдадорӣҳо, ки Тоҷикистон дар робита ба неругоҳи Роғун гирифтааст, пурра иҷро мешаванд. Сохтмони сарбанди 335-метраи сангрза НОБ-и Роғунро ба баландтарин неругоҳи барқии обии чаҳон табдил медиҳад. Ва иқтидори он 3600 МВт бузургтарин дар Осиёи Марказӣ аст [5]. Шароити мураккаби табиӣ низ лоихаро беназир мегардонад. Зилзила, дараи танги кӯҳӣ, хавфи сел, қабати намаки санг, ки дар пояи сарбанд хобидааст, ҳамаи ин усулҳои махсуси лоихакашӣ ва техникиро талаб мекард. Масалан, маҳлуле ёфт шуд, ки аз ҳал шудани намак пешгирӣ карда, бехатарии тамоми сохторро таъмин мекунад. Чунин ҳодиса дар ягон ҷойи чаҳон рӯй намоидааст. Муҳим он аст, ки неругоҳи барқии обии Роғун метавонад Тоҷикистонро дар содироти неруи барқ нисбат ба кишварҳои ҳамсоя пешсаф гардонад. НБО Роғун ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ рушд кунад. Дар назар аст, ки 50 дарсади иқтидори НБО Роғун дар дохили кишвар истифода шуда, 50 дарсад ба хориҷ содирот мешавад. Нархи як кВт/с барқии НБО Роғун 1,5-2 дирам мешавад. Барои муқоиса нархи неруи барқии стансияҳои электрикии аловӣ ин рақам 4-5 дирам, дар стансияҳои электрикии атомӣ 5-6 сентро ташкил медиҳад. Бешубҳа, неругоҳи барқии обии Роғун дар муқоиса бо дигар навъҳои тавлидкунандаи неру бештар фоидаовар аст.

Хулоса ҳарчанд ин соҳа муаммоҳои экологиро тезу тунд кунад ҳам, лекин истифода бурдани тавонистани энергия ҳамеша роҳи начоти инсоният буд. Ва ҳоло дараҷаи истеъмоли энергия ба ҳар сари аҳоли, яке аз муҳимтарин нишондиҳандаи на танҳо иқтисодӣ, балки нишондиҳандаҳои иҷтимоиро низ дарбар гирифта, дар бисёр ҳолатҳо сатҳи зиндагии мардумро пешгӯӣ мекунад. Ин аст, ки бисёр вақт меғӯянд, ки энергетика чаҳонро идора мекунад.

Ба истифода додани агрегати якуми НБО Роғун аҳамияти минтақавӣ, байналмилалӣ ва фаромиллиро дорост. Барқии Роғун ба ҳонаи ҳар яки мову шумо ворид гашта, онро рӯшан месозад, зиндагиамонро шукӯҳу шаҳомати нав мебахшад. Ҳар яки мо бояд фаҳр кунем, ки фарзандони бо ору номус ва соҳибкасби Тоҷикистон бо роҳбари ояндабини худ қодир ҳастанд ҳар гуна муаммоҳои ҷомеаи имрӯзаи моро ҳал кунанд. Роғун аҳамияти беназири дорад. Баъди пурра ба қор андохтани агрегатҳои НБО – и Роғун захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон метавонад, тамоми минтақаро бо барқии арзони аз ихати экологи тоза, бо истилоҳ «Энергияи сабз» таъмин намояд [6]. Дар як вақт соҳаи гидроэнергетика дар Тоҷикистон масъалаи дигари муҳим, масъалаи танзими чараёни дарёҳо ва обёрикунии заминҳоро на танҳо

дар Тоҷикистон, балки дар тамоми давлатҳои минтақа ҳал мекунад. Маҳз ҳамин унсурҳо вазъияти имрӯзаи энергетикаи Тоҷикистон ва стратегияи дурнамои инкишофи онро муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Начмуддинов Т.А., Роғун - сарчашмаи нур. Манбаи электронӣ.
2. Нерӯгоҳи барқи обии Роғун. <https://www.mewr.tj/?p=3079&lang=tj>.
3. Раҳимӣ Ф., Муҳаббатова Х., Ниёзов А.С., Аброров Ҳ. Об, илм ва рушди устувор. Душанбе: Дониш, 2018. – 432 с.
4. Роғунская ГЭС - новая сила Таджикистана. Манбаи электронӣ: <https://pressa.tj/rogunskaya-ges-novaya-sila-tadzhikistana/>.
5. Сайидзода З. Ш. Суханҳои ҳикमतомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ҚДММ «Контраст», 2017. - 464 саҳ.
6. Rogun Hydropower Plant Nears Completion in Tajikistan SITUATION REPORTS - March 25, <https://www.geopoliticalmonitor.com/rogun-hydropower/>.

НЕРҶОҶИ БАРҚИ ОБИИ РОҶУН МАНБАИ ГЕОСТРАТЕГИИ “ЭНЕГЕРИЯИ САБЗ”

Нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” аз ҷумлаи онҳо мебошад, ки боиси рушди иқтисоди кишвар ва ганди гардондани буҷети давлат гардида, Тоҷикистонро ҳамчун давлати ободу зебо ва худкифо дар арсаи байналмилалӣ обрӯ ва нуфуз мебахшад.

Мутобиқи мувофиқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030, таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки нерӯи барқ, сохтмон, азхудкунии захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ мамлакат барои дигаргунсозии иқтисоди кишвар афзалияти аввалиндараҷа дошта, бунёди НБО “Роғун” бо мақсади рушду амалисозии сиёсати истиқлолияти энергетикӣ ва дипломатияи обу иқлим идома хоҳад ёфт. Зеро тавассути он таввлиду тақсими “энергияи сабз” дар кишвар ва минтақа бештару беҳтар таъмин мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Энергияи сабз, нерӯгоҳи барқи обӣ, амнияти энергетикӣ, гидроэнергетика, дипломатияи об, ҳавзаи дарё.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуҳолиқзода Музаффар Абдуҳолиқ – номзади илмҳои педагогӣ дотсент, факултети геоэкология ва туризми МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”, 93-834-77-87 E-mail: mdadoboev85@mail.ru*

Тўйчиев Умедҷон Аббосович – магистранти курси 1 - уми факултети геоэкология ва туризми МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров”, 93 – 105 – 59 – 95. E-mail: umedjon2000@mail.ru.

РОГУНСКАЯ ГЭС – ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК «ЗЕЛеноЙ ЭНЕРГИИ»

Роғунская ГЭС, которая ведет к развитию экономики страны и обогащению государственного бюджета, дает Таджикистану репутацию и влияние на международной арене как процветающего, красивого и самодостаточного государства.

Понять национальную стратегию развития в течение периода до 2030 года, обеспечивая энергетическую безопасность и эффективное использование энергии, строительство экономики страны и дипломатию экономики страны и развитие экономики страны и дипломатию экономики страны и развития политики независимости страны и дипломатии страны. Потому что с помощью «зеленая энергия» в стране и регионе будет с большей вероятностью будет достигнута.

Ключевые слова: *зеленая энергия, гидроэнергетика, энергетическая безопасность, гидроэнергетика, дипломатия воды, речной бассейн.*

Сведения об авторе: *Абдуҳолиқзода Музаффар Абдуҳолиқ – кандидат педагогических наук, доцент факультета геоэкологии и туризма ГОУ Худжандского*

государственный университета имени академика Б. Гафурова. E-mail: mdadoboev85@mail.ru

Туйчиев Умеджон Аббосович – магистрант 1 курса факультета геоэкологии и туризма ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова”, 93 – 105 – 59 – 95. E-mail: umedjon2000@mail.ru

ROGUN HPS – GEOSTRATEGIC SOURCE OF “GREEN ENERGY”

The Rogun hydroelectric power station, which leads to the development of the country's economy and enrichment of the state budget, gives Tajikistan a reputation and influence in the international arena as a prosperous, beautiful and self-sufficient state.

Understand the national development strategy for the period up to 2030, ensuring energy security and efficient use of energy, building the country's economy and diplomacy of the country's economy and developing the country's independence policy and diplomacy of the country. Because with help, "green energy" in the country and region will be more likely to be achieved.

Key words: green energy, hydropower, energy security, hydropower, water diplomacy, river basin.

Information about authors: Abdukholikzoda Muzaffar Abdukholik – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Faculty of Geoecology and Tourism of the State Educational Institution of Khujand State University named after Academician B. Gafurov, E-mail: mdadoboev85@mail.ru

Tuychiev Umedjon Abbosovich – 1st year master student of the Faculty of Geoecology and Tourism of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”, 93 – 105 – 59 – 95. E-mail: umedjon2000@mail.ru

УДК: 331.101.3 (575.3)

ВЗАИМОСВЯЗЬ РЫНКА ТРУДА И РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Азизова Г.М.

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Современное общество находится в состоянии постоянных социально – экономических трансформаций, одной из ключевых характеристик которых является взаимосвязанное развитие рынков труда и образовательных услуг. Спрос на специалистов имеющих высшее образование растёт с каждым годом, увеличиваются потоки трудовой миграции.

Как представляется рынок труда – это система отношений, возникающих в рамках социального мира и согласия между работодателями и наёмными работниками с участием государственных и общественных организаций на основе спроса и предложения по поводу условий и оплаты труда, социальных гарантий, социальной защиты и поддержки.

Актуальность темы обусловлена тем, что цифровизация стала ключевым трендом современного общества, проникая во все сферы жизни, включая экономику, рынок труда и систему образования. В условиях цифровизации рынок труда и рынок образовательных услуг вступают во взаимозависимые отношения, спрос на трудовые ресурсы формирует содержание образовательных программ, а качество подготовки кадров, в свою очередь, влияет на эффективность и конкурентоспособность экономики.

Недостаточная согласованность между образовательными программами и реальной структурой занятости приводит к дефициту специалистов в одних отраслях и избытку - в других. Это в свою очередь, влияет на уровень безработицы, миграционные процессы и социально - экономическое развитие в целом.

Ключевые параметры функционирования как рынка труда, так и рынка

образовательных услуг в условиях стремительного развития цифровых технологий подвергаются серьёзными изменениям. На структуру занятости, формы трудовых отношений и требования к компетенциям работников цифровизация оказывает масштабное влияние. Появление новых профессий, трансформация традиционных видов деятельности и широкое внедрение информационно – коммуникационных технологий требуют от системы образования высокой адаптивности и оперативного реагирования [1,168].

Тем не менее, современная система образования нередко не успевает за динамикой изменений на рынке труда, что обостряет проблему несоответствия между квалификацией выпускников и запросами работодателей. Возникает необходимость в пересмотре подходов к образовательной подготовке, усилении взаимодействия между образовательными учреждениями и бизнес – сообществом, а также развитии гибких форм обучения.

В условиях цифровизации акцент смещается на развитие цифровых и гибких навыков, непрерывное обучение и быстрое обновление знаний. Также важную роль играет концепция цифровой экономики, которая предполагает переход к новым формам занятости, платформенным решениям и значительное сокращение жизненного цикла профессий.

В этом контексте система образования должна стать гибкой, ориентированной на компетенции и способной адаптироваться к быстро меняющимся условиям.

Цифровизация коренным образом меняет структуру и логику функционирования рынка труда. Внедрение информационно – коммуникационных технологий (ИКТ), автоматизация и искусственный интеллект приводят к вымыванию одних профессий и появлению новых, прежде не существовавших.

Согласно отчёту Всемирного экономического форума к 2027 году более 83 миллионов рабочих мест могут исчезнуть вследствие автоматизации, в то время как появится 69 миллионов новых рабочих мест, связанных с ИТ, анализом данных, управлением цифровыми процессами, экологическими технологиями и прочее. Особое внимание уделяется развитию гибких навыков, таких как критическое мышление, командная работа и цифровая грамотность [4, 13].

Цифровая экономика способствует расширению гибкой занятости и это требует от работников самостоятельного освоения новых навыков и высокой адаптивности, а от системы образования – гибкости и ориентации на результат.

Наиболее цифровые навыки – это анализ и визуализация данных, программирование, управление проектами, кибербезопасность и ИТ инфраструктура, цифровой маркетинг и аналитика.

В условиях Таджикистана наблюдается значительное несоответствие между требованиями цифрового рынка труда и уровнем цифровых навыков работников.

По данным Агентства по статистике Республики Таджикистан, только 17% молодых специалистов в возрасте до 30 лет уверенно владеют базовыми компетенциями информационно – коммуникационных технологий. Это создаёт вызов для образовательной системы, которая должна подготовить кадры для цифровой экономики, в том числе для сферы государственного управления, образования, сельского хозяйства и финансов [2,27].

К системе образования цифровизация предъявляет новые требования, которая должна быстро реагировать на изменения в спросе на компетенции. Однако адаптация образовательных программ, учебных планов и педагогических практик зачастую отстаёт от реальных темпов изменений на рынке труда. Многие вузы и колледжи внедряют элементы цифровых технологий в учебный процесс, например курсы по программированию, анализ данных, цифровой грамотности, а также изучение основ ИТ в непрофильных специальностях. Однако в большинстве учебных

заведений эти изменения носят точечный или формальный характер и не охватывают системно все уровни подготовки. В Республике Таджикистан наблюдается постепенное внедрение дистанционного и смешанного форматов обучения, особенно после пандемии Covid – 19. Однако пока отсутствует устойчивая инфраструктура, а также кадры, способные проектировать качественные цифровые образовательные продукты. К основным проблемам и трудностям внедрения цифровых образовательных технологий относятся:

Несоответствие между подготовкой выпускников и требованиями рынка - один из ключевых вызовов – расхождение между содержанием образовательных программ и компетенциями, востребованными работодателями. В учебных планах часто отсутствуют актуальные цифровые дисциплины, а студенты выпускаются без практических навыков. Нужных в современном цифровом мире.

Отставание системы образования от темпов цифровизации – Изменения на рынке труда происходят стремительно: появляются новые профессии, обновляются технологии. Образовательная система, особенно в странах с ограниченными ресурсами, не успевает перестраиваться, что приводит к выпуску специалистов «вчерашнего дня».

Слабая практическая направленность обучения – во многих вузах и колледжах преобладает теоретический подход. Отсутствие стажировок, практических проектов, лабораторий и взаимодействия с бизнесом не позволяет студентам приобрести реальные профессиональные навыки.

Недостаток квалифицированных педагогов, владеющих цифровыми методиками – цифровизация образования невозможна без компетентных педагогов. Однако большинство преподавателей не обладают достаточным уровнем цифровой грамотности и не применяют интерактивные, проектные или онлайн – методы обучения.

- низкий уровень ИТ – инфраструктуры в ряде регионов;
- цифровой разрыв между городским и сельским населением;

Слабая интеграция работодателей в образовательный процесс – работодатели часто слабо вовлечены в формирование образовательных программ. Отсутствуют эффективные механизмы обратной связи между бизнесом и учебными заведениями, что делает подготовку специалистов оторванной от реального сектора экономики.

Поэтому, в рамках национальных стратегий в Республике Таджикистан реализуются программы цифровизации образования: модернизация учебных заведений, повышение ИКТ – компетенций преподавателей, развитие платформ дистанционного обучения. Однако этим мерам ещё предстоит достичь системного эффекта и устойчивого взаимодействия с работодателями [5, 12].

Одним из приоритетных направлений социальной политики руководства государства и Правительства Республики Таджикистан является регулирование рынка труда, миграционного процесса, расширение эффективной занятости, профессиональное обучение населения, принятие мер по обеспечению подходящих рабочих мест для трудоспособного населения.

Президент Республики Таджикистан Уважаемый Эмомали Рахмон 23 декабря 2022 года, в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан поручил соответствующим учреждениям, чтобы до 2026 года используя все возможности, граждане старше 18 лет, не имеющие каких-либо профессий и ремесла, были привлечены к профессиональному обучению, а также о профессионализации всего населения.

Качественное и своевременное выполнение этой задачи Лидера Нации требует от соответствующих структур двойной ответственности, высокого профессионализма

и непоколебимой преданности этой земле и ее народу.

В условиях цифровой трансформации экономики и общества, Республика Таджикистан реализует масштабную Концепцию перехода к цифровому образованию на период до 2042 года, утверждённую Правительством в 2022 году. Данная стратегия направлена на формирование устойчивой, инклюзивной и цифрово – грамотной образовательной среды.

Основные цели данной концепции заключаются в следующем:

- повышение качества образования путём интеграции информационно – коммуникационных технологий в учебный процесс;
- обеспечение доступности образования через развитие дистанционного и онлайн – обучения;
- подготовка кадров для цифровой экономики, соответствующих требованиям современного рынка труда.

Основные задачи концепции перехода на цифровое образование это:

- повышении квалификации педагогов в области цифровых технологий;
- разработка и внедрение цифровых образовательных программ, включая создание единой цифровой образовательной среды;
- обеспечение технического оснащения образовательных учреждений современными информационно – коммуникационных технологий;
- развитие дистанционного обучения и популяризация принципа «обучения на протяжении всей жизни».

Практические инициативы данной концепции заключаются в следующем:

- создание единого образовательного портала, включающего электронные учебные материалы, видео уроки и электронные библиотеки;
- внедрение интерактивных технологий в учебный процесс, таких как электронные доски и планшеты;
- разработка цифровых учебных материалов на таджикском языке для обеспечения доступности образования.

Реализация стратегии цифровизации образования напрямую влияет на рынок труда:

- повышается конкурентоспособность выпускников на национальном и международном рынке;
- образование становится более гибким и адаптивным к требованиям цифровой экономики [3, 17].

Взаимосвязь рынка труда и рынка образовательных услуг в условиях цифровизации представляет собой сложный и многогранный процесс. Системы образования и трудового рынка взаимосвязаны, и их эффективное взаимодействие играет ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста. В Республике Таджикистан стратегический курс на цифровизацию образования отвечает на вызовы времени и направлен на подготовку кадров, способных успешно функционировать в условиях быстро развивающейся цифровой экономики. Сосредоточив внимание на подготовке квалифицированных специалистов, обладающих цифровыми компетенциями, страна стремится обеспечить высокую конкурентоспособность своей рабочей силы на глобальном рынке труда.

Однако для достижений намеченных целей важно преодолеть ряд вызовов, таких как недостаток квалифицированных педагогов в области цифровых технологий, несовершенство образовательных программ и слабая интеграция между образовательными учреждениями и работодателями. Эффективное решение этих проблем возможно лишь при активном взаимодействии всех участников процесса – государства, учебных заведений, бизнеса и учащихся.

Таким образом, успешная цифровизация образования в Республике

Таджикистан требует комплексного подхода, инвестиций в инфраструктуру, профессиональную подготовку преподавателей и постоянного мониторинга потребностей рынка труда. Реализация данной стратегии станет залогом создания высококвалифицированных кадров для цифровой экономики страны и обеспечит устойчивое развитие в условиях глобальных вызовов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шамсов И.С. Совершенствование механизма взаимосвязи рынка труда и системы подготовки кадров при переходе к цифровой экономике: теория, методология и практика: диссертация доктора экономических наук. Душанбе, 2020
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан
3. Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2022 года, №439
4. Всемирный экономический форум (2023). Будущее рабочих мест отчёт 2023. Взято с [https:// www.weforum.org](https://www.weforum.org)
5. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 23.12.2022

ВЗАИМОСВЯЗЬ РЫНКА ТРУДА И РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассматривается взаимосвязь рынка труда и рынка образовательных услуг в условиях цифровой трансформации.

Автор оценивает роль цифровизации в модернизации системы образования, рассматривает стратегию Республики Таджикистан в этой области, а также анализирует тенденции на рынке труда и их влияние на запросы к качеству подготовки кадров.

Ключевые слова: рынок труда, цифровизация, цифровая экономика, рынок образовательных услуг, онлайн обучение, гибкие навыки.

Сведения об авторе: Азизова Гулбиби Маликшоевна – ассистент кафедры экономической теории Хорогского государственного Университета имени М.Назаршоева. E-mail gulbibi.azizova@bk.ru (+992) 501154934.

АЛОҚАМАНДИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақола муносибати байни бозори меҳнат ва бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар заминаи трансформатсияи рақамӣ баррасӣ мешавад.

Муаллиф нақши рақамикуноиро дар навсозии системаи маориф арзёбӣ намуда, стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ин самт баррасӣ намуда, инчунин тамоюлҳои бозори меҳнат ва таъсири онҳоро ба талабот ба сифати омодагии кадрҳо таҳлил кардааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, рақамикуноӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори хизматрасониҳои таълимӣ, таҳсилоти фосилавӣ.

Маълумот дар бораи бораи муаллиф: Азизова Гулбиби Маликшоевна – ассистенти кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. E-mail gulbibi.azizova@bk.ru (+992) 501154934

INTERRELATIONSHIP BETWEEN THE LABOR MARKET AND THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The article examines the relationship between the labor market and the educational services market in the context of digital transformation.

The author assesses the role of digitalization in the modernization of the education system,

considers the strategy of the Republic of Tajikistan in this area, and analyzes trends in the labor market and their impact on the demands for the quality of personnel training.

Key words: *labor market, digitalization, digital economy, educational services market, online learning, soft skills.*

Information about the authour: *Azizova Gulbibi Malikshoevna – assistant at the department of Economic theory, Khorog state University named after M.Nazarshoev, E-mail gulbibi.azizova@bk.ru (+992) 501154934.*

УДК: 902.7

**ТАҲЛИЛИ МЕРОСИ ИЛМИИ А.А. БОБРИНСКИЙ ОИД БА
ЭТНОГРАФИЯИ МАРДУМИ БАДАХШОН
(ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX)**

Акризоев М.М.

Донишгоҳи байналмиалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Алексей Алексеевич Бобринский дар баробари аввалин муҳаққиқони рус буд, ки ба омӯзиши этнографияи Кӯҳистони Бадахшон оғоз намуд ва аз ҳамин лиҳоз мероси илмии ӯ рӯзмарра мебошад, зеро бо истифода аз маълумотҳои олим соҳти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеаи он давра ва тарзи ҳаёти сокинони минтақа муайян карда мешавад. Омӯзиши ҳаёт ва ҷаҳолияти А.А. Бобринский дар таҳқиқотҳои сершумори олимони кишварҳои мухталиф дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳқиқ шудааст. Аз он ҷумла дар қорҳои илмии Бартолд В.В., [2, с. 88] И.Б. Денике, [9, с. 90] Е.М. Пешерева, [13, с. 67] И.К. Нарзикулов, [12, с. 77] А.К. Писарчик, [14, с. 87] В.Воронина, [7, с. 67] С.В. Дмитриев [10; с. 66] натиҷаҳои ҷаҳолияти илмии А.А. Бобринский ёдрас гардидаанд. Олими рус М.С. Андреев ба маълумотҳои А.А. Бобринский таъя намуда, онҳоро бо таҳқиқотҳои худ оид ба этнографияи мардуми Помир пурра мегардонад. [9, с. 67] Дар замони истиқлолият чандин рисолаҳои илмӣ доир ба таҳқиқоти олимони рус дар Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифт ва аз он ҷумла таҳқиқотҳои А.А. Бобринский низ оварда шуданд. [6, 15,16]

Осори илмӣ ва маълумотҳои таърихӣ мардумшиносии А.А. Бобринский доир ба минтақаи Кӯҳистони Бадахшон дар се китоби пураризиши илмаш гирд оварда шудаанд: китоби “Наққошии тоҷикони кӯҳистони Дарвоз” (соли нашр 1900), “Фирқаи исмоилӣ дар қаламравҳои Рус ва Бухорои Осиёи Миёна” (1902) ва китоби сеюм “Кӯҳистониёни болооби Панҷ (ишқошимихо ва вахониҳо)” (1908) ном дорад. Ҳар кадоме аз ин асарҳои олим равияи алоҳидаи таҳқиқотро ташкил дода, дар пешрафти омӯзиши таърих, фарҳанг ва этнографияи мардуми Кӯҳистони Бадахшон ҳиссаи сазовор гузоштаанд.

Китоби якуми А.А. Бобринский ки ба омӯзиши этнографияи мардуми Дарвоз алоқамандӣ дорад, ин китоби «Наққошии тоҷикони кӯҳистони Дарвоз» (Орнамент горных таджиков Дарваза, соли 1900) мебошад. Ин китоби мазкур ба ғайр аз навиштаи аслии китоб, панҷ акси ранга ва 15 акси сиёҳсафед иборат буда, ба ҳар кадоми ин расмҳо таҳлилҳои А.А. Бобринский оварда шудаанд. Китоби мазкур дар шаҳри Москва, дар Иттиҳодияи И.Н. Кушкарёв нашр гардида, аз 60 саҳифа иборат мебошад ва расмҳои дар китоб нашршуда аз тарафи Павлов ва Н.В. Богоявленский гирифта шудаанд. Дар қисмати якуми А.А. Бобринский мавқеи ҷуғрофии Дарвоз ва хатти сарҳади онро бо Помир, Қаротегин ва заминҳои водии Яхсу мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф деҳаи Қалъаи Хумбро баён карда, менависад, ки маскуншавии ин минтақа шояд ба воситаи роҳи Яхсу – Қалъаи Хумб амалӣ шудааст, зеро ин роҳ барои муҳочирати оммавӣ мувофиқ аст. Ҳамчун мардумшинос А.А. Бобринский ба ҳама чиз дар рӯзгори мардум диққат меод ва менависад, ки

«босабоби камбизоатӣ мардум маҷбур мешавад, ки маҳсулоти заруриро худашон истеҳсол намоянд» [3, с. 10]

Дар зербобҳои дигари китоб гулдӯзӣ ва ҷӯроббофии сокинони Дарвоз оварда мешавад. Бояд зикр намуд, ки расмҳои китоб барои омӯзиши этнография ва таҳлили муқоисавии онҳо бо нақшҳои замони муосир аҳамияти калон доранд. Ин расмҳо ягона сарчашмае мебошанд, ки шакли гулдӯзии қадимаро барои мо ошкор месозанд.

Китоби дуҷуми А.А. Бобринский бо номи (Секта исмаилия в русских и бухарских пределах Средней Азии) соли 1902 дар шаҳри Москва нашр гардид. Ин китоб аз 18 саҳифа иборат буда, мазмуни асосии онро суҳбатҳои А.А. Бобринский бо пирони мазҳаби исмоилӣ ташкил медиҳанд. [4] Олим дар сарсаҳифаи он инчунин иловае дорад, ки он “Паҳншавии ҷуғрофиявӣ ва ташкилот” (Географическое распространение и организация) ном дорад. Аз ин бармеояд, ки муаллиф дар назди худ мақсади муайян кардани ҳавзаҳои ҷойгиршавии исмоилиён ва сохтори идоракунии мазҳабиро мегузорад ва аз ҳамин ҷиҳат матолиби китоб низ дар доираи ҳамин ҳадафҳо иншо шудааст. Тақриз ба ин китобро профессор А.Е. Крымской навишта буд. Чуноне, ки нисбати дигар таҳқиқотҳои А.А. Бобринский қайд намудем, қимати махсуси китоби ӯро аксҳо ташкил медиҳанд. Саҳифаи аввали ин китоб акси пири Шугнон Саид Юсуфалишоҳ оварда шудааст. Дар саҳифаи аввали китоб олим худуди динии институти пирони исмоилро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Бояд такид намуд, ки маводи китобро А.А. Бобринский бевосита аз суханони пирони исмоилӣ дастрас намуд ва ин қимати илмӣ ин асрро боз ҳам афзун мегардонад. Чизе, ки барои дигар муваққитон – фаҳмиши асрори мазҳаби исмоилӣ номумкин буд, А.А. Бобринский онро бори аввал барои хонанда дастрас менамояд. Аксарияти муваққитони рус ва кишварҳои Ғарб то ин давра оид ба равияи исмоилӣ дар Бадахшон маълумоти хеле кам доштанд ва А.А. Бобринский омӯзиши ин мазҳабро ҳамчун яке аз мақсадҳои экспидитсияи нишон медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки ин таҳқиқот давраи соли 1901 –ро дар бар мегирад ва аввалин ҳамсуҳбати вай пир Саид Юсуфалишоҳ буд, ки дар ин давра дар деҳаи Поршневи Шугнон зиндагӣ мекард. А.А. Бобринский менигорад, ки ин шахс аз авлоди Шохмаланг баромада, аҷдоди вай аз Хуросон (Сабзавор) ба ин макон омадаанд. Дар маҷмӯъ А.А. Бобринский 15 пирро муайян мекунад, ки аз онҳо се нафар дар Сарикӯл, як пир дар Ёрканд, се пир дар Чатрол, ду пир дар Вахон, як пир дар Шохдара, як пир дар Сучону Ғунд, як пир дар Поршневи, як пир дар Баррушон, як пир дар деҳаи Варфи Дарвози соҳили чап ва як пир дар Кӯлоб, ки аз Афғонистон ба ин ҷо кӯчидааст, сокин буданд. Аз суханони пир Саид Юсуфалишоҳ А.А. Бобринский огаҳӣ ёфт, ки пирон мақоми баробар доранд ва ба имоми исмоилӣ итоат мекунанд. Мансаби пир меросӣ мебошад, аммо онҳоро мардум пешниҳод мекунад ва пас имом ин қарорро тасдиқ мекунад. Ҳамин тавр А.А. Бобринский дар китоб аз суҳбат бо пирони дигар ба монанди пир Саид Аҳмад аз Шохдара ва Саид Мурсал аз Сучон сохтори идоракунии ва шумораи муридони пирхоро муайян мекунад. [4, с. 7]

Соли 1908 А.А. Бобринский китоби “Кӯҳистониёни болооби Панҷ (вахониҳо ва ишкошимҳо)” - ро нашр мекунад. [18] Дар ин асари илмӣ А.А. Бобринский ҳамаи ҷиҳатҳои ҳаёти сокинони Помирро таҳлил мекунад. Ҳамчун якумин осори нисбатан мукамал доир ба мардумшиносии мардуми Помир дар таърихнигории рус ба ҳисоб меравад. А.А. Бобринский дар муқаддимаи ҳамин китоб менависад, ки ӯ қаблан аз наشري он худдорӣ кард, зеро ба фикри муаллиф китоб ҳанӯз нопурра буд, аммо баъдан олим қарор медиҳад, ки онро ҳамчун рӯзномаи сафарҳои худ ба ҷоп супорад. Таҷрибаи илми мардумшиносӣ ва ҳамзамон талабот нисбати он муайян кард, ки маълумоти А.А. Бобринский, ки дар ин китоб ҷамъоварӣ гардидааст, барои омӯзиши этнографияи Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Китоби мазкур бо ҳаммуаллифи Н.В. Богоявленский ва Павлов навишта шуда

ва қисмати илмии онро А.А. Бобринский ва расму чадвалхоро Н.В. Богоявленский ва Павлов мураттаб сохта, дар ҳамин шакл бо 20 акси мавзеҳои гуногуни Кӯҳистони Бадахшон ин китоб соли 1908 ба нашр супорида шуд. Мақсади худро дар интишор намудани китоб ҳамчун мурочиатнома муҳаққиқон чунин менависад: “Дар омӯзиши ин минтақа бояд шитоб намуд, то ки фарҳанги аврупоӣ, ки ҳамаи ҷоро фаро гирифтааст, ин минтақаро низ бо худ бурда, тамоми вижагиҳои онро аз байн набарад”. [5, с. 6] Ин китобро А.А. Бобринский ба ду қисм ҷудо намуда, дар қисми аввал маълумотҳои экспидитсия ва дар қисми дуюм таҳлили муҳаққиқони гуногунро дар бораи таърихи қадимаи ин минтақа ҷамъоварӣ намудааст.

Андешаҳои таълифкунанда оид ба Вахон ва Ишкошим, ки дар қисми аввал оварда шудаанд, бо омӯзиши ин ду минтақа маҳдуд намешаванд, балки дар китоб таҳлили муқоисавии тамоми минтақаҳои Кӯҳистони Бадахшон ва ҳатто қисматҳои Зарафшон низ оварда шудааст. Аммо аз чи сабаб бошад, ки муаллиф дар сарсаҳифаи китоб онро ҳамчун таҳлили Вахон ва Ишкошим номгузорӣ кардааст. Ин қисми китоб аз 17 зербоб буда, дар зербоби аввали китоб, ки “Очерки мухтасар дар бораи Вахону Ишкошим” ном дорад, муҳаққиқ дар бораи ин минтақаҳо аз нуқтаи назари мавқеи ҷуғрофӣ, табиат, аҳолии ва баландии онҳоро дар сатҳи баҳр таҳлил мекунад. Оид ба баландии ин минтақа муаллиф маълумоти Т. Гордонро истифода карда, менависад, ки баландии ин ҷо 9000 футро (2700 метр) ташкил медиҳад ва дар ин ҷойҳо ғалла намерӯяд. Дар баландии байни 9000 (2700 метр) ва 8400 фут (2520 метр) дарахтони ар-ар ва зардолу воমেхуранд ва дар деҳаи Ямг ҳатто ноки маҳаллӣ мерӯяд. Инчунин муаллиф олами наботот ва ҳайвонотро низ мавриди таҳлил қарор дода, дар ҳамин зербоб А.А. Бобринский дар иҷтибои забонҳои вахонӣ ва ишкошимиро таҳлил карда, онҳоро бо забони шугнонӣ муқоиса мекунад. Дар ҳамин китоб А.А. Бобринский инчунин ба зироаткорӣ низ тавачҷӯх мекунад. Дар зербоби 10 китоб муаллиф зироатҳои асосии ин минтақаҳоро ҳамчун гандум, нахӯд, арзан, лубиё ва марҷумак нишон медиҳад. Аммо баландии ҳаво, регҳо ва санглох будани заминро А.А. Бобринский монетаи асосии кишти ин зироатҳо медонад, ки заминҳои санглохи камҳосил кишт мешуданд. Дар хусуси тарзи ҳаёт ва хоҷагидорӣ инчунин, А.А.Бобринский таркиби аҳолиро низ муайян мекунад, зеро гуногунии мардуми ин минтақа аз рӯи забон вайро ба ҳалли ин масъала водор намуд. Муаллиф менависад, ки ин мардум шояд аз кишварҳои пешрафтаи Хуросон ва Трансоксания (Мовароуннаҳр, Фарорӯд) ба ин минтақа кӯчиданд ва сабаби онро дар фирор аз ҷангҳо медонад. Дар чунин вазъият ба андешаи А.А. Бобринский Кӯҳистони Бадахшон ҳамчун паногоҳ барои ин мардум хизмат намудааст. [5, с. 41]

Муаллиф соҳти идоракунии ин минтақаҳоро нишон дода, дар як зербоби китоб (зербоби 8 “Дар бораи мирони Вахон”) фаъолияти сиёсии мири Вахонро зикр меанмояд. А.А. Бобринский дар таҳлили худ ба ба андешаҳои Т. Гордон така карда, таркиби дарбори мири Вахонро нишон медиҳад. А.А. Бобринский муносибатҳои дохилӣ ва берунии дарбори мир ва муносибати ӯ бо сокинонро дар ин зербоб пурра мавриди таҳлил қарор медиҳад. Дар саҳифаи китоб инчунин расми гирифтаи Н.В. Богоявленский ҷой дода шудааст, ки қалъаи Панҷаро инъикос мекунад. Расм аз соҳили рости дарё гирифта шудааст ва дар он деворҳои баланди қалъа хеле хуб инъикос гардидаанд. [5, с. 64] Умуман аксҳои ин китоб имрӯз қимати баланди илми доранд, зеро бештари мавзеҳои дар ин аксҳо овардашуда, аз байн рафтаанд ва ин аксҳо имкон медиҳанд, ки шакли аввалаи онҳо барқарор гардад. А.А. Бобринский дар ҳамин китоб (зербоби 11, Истеҳсоли косибӣ ва хурмандӣ) инчунин мавқеи ҷуғрофӣ қаторкӯҳҳои Помирро баррасӣ намуда, роҳҳои асосии истеҳсол ва воридкунии молҳои заруриро муайян намуда, роҳи қисмати шимолу ғарбии Кӯҳистони Бадахшон роҳи қисмати шарқии Помир ва тичорати назди сарҳадии минтақаро мушаххас мекунад. Аз хунароҳи мардуми, А.А. Бобринский ба кашададӯзии мардуми Дарвоз

диққати хоса медиҳад ва акси ин гулдӯзиҳоро дар китоби худ ҷой дода, пардаҳо ва кашидадӯзии рӯи ин пардаҳоро ҳамчун намуна бо худ ба шаҳри Москва мебарад, то ки шабоҳати онҳоро бо гулдӯзиҳои Россияи шимолӣ муқоиса намояд. [5, с. 60]

А.А. Бобринский дар зербоби 12 ҳамин китоб («Сур,таваллуд»), ба низоми оиладорӣ, гузаронидани сур (туй), тарбияи фарзанд ва дигар урфу одатҳо, ки бо оила алоқамандӣ доранд, таваччуӯҳ карда, аммо дар хусуси иштироқи худ дар сур ва дигар анъанаҳо ёдрас намешавад ва сарчашмаи маълумотро суханони сокинони маҳаллӣ меномад. Дар ин қисмати китоб муаллиф ҳаҷми қалин, хостгорӣ, тӯй, анъанаи баъди тӯй ва хусусиятҳои хоси зиндагии оилавино нишон медиҳад. Олим инчунин синну соли никоҳро дар мисоли мардуми Ваҳон зикр кардааст. [5, с. 64]

Боби дувуми китоб, ки ҳамчун иловаҳо номгузорӣ шудааст, 10 зербобро дар бар гирифта, зербобҳои 4 то 10 аз иловаҳо ба забони фаронсавӣ мебошад. Дар зербоби 8 дар бораи Суғди қадим, зербоби 9 дар бораи Шуғнон ва зербоби 10 дар бораи Қаротегин маълумоти иловагӣ оварда шудааст. Дар зербоби аввали боби дувум, муаллиф таърихи Таҳориёни қадимро дар давраи Кушонӣён ва шоҳигарии Юеҷиҳо тавзеҳ медиҳад. Ин тавзеҳи муаллиф давраи асри I то V милодиро дар бар мегирад. Дар зербоби дувум муаллиф роҷеъ ба забони бохтарӣ маълумот дода, инчунин аҳамияти давлати Тоҳириёнро дар мубориза бо арабҳо нишон медиҳад. [5, с. 75] Дар маҷмӯъ А.А. Бобринский қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти мардуми Бадахшон - баҳусус фолклори мардумӣ, урфу одат, дину оин ва ҳунарҳои мардумиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. А.А. Бобринский олими танҳо соҳаи мардумшиносӣ набуд, ҳарчанд, бештари асарҳои ӯ характери мардумшиносӣ доранд. Дар баробари ҳамин вай кӯшиш мекард, ки дигар масъалаҳои марбут ба зиндагии аҳолиро мавриди таҳлил қарор диҳад. Дар асоси расмҳои кашидадӯзии мардуми Дарвоз, солҳои 1910-1914 албому расмҳои нақшҳои мардуми Россияро тартиб медиҳад.

Аҳамияти илмӣ ин асари дар он аст, ки тавассути он А.А. Бобринский ба олимони рус маълумоти пурраро роҷеъ ба соҳаҳои ҳаёти мардуми Кӯҳистони Бадахшон пешниҳод мекунад. Дар ин асар А.А. Бобринский тавонист хусусияти иқлими минтақаи Помир, ҷуғрофиёи минтақа, ривоятҳо ва ҳақиқат доир ба мардуми Помир, антропологияи ва мардумшиносии ин сокинонро мавриди омӯзиши хеш қарор диҳад. А.А. Бобринский дар раванди навиштани ин китоб, маълумотҳои худро бо ахбори муҳаққиқони кишварҳои Ғарб муқоиса мекунад. Дар асари худ А.А. Бобринский номи зиёда аз сад нафар олимони Ғарбро овардааст, ки аз китобҳои онҳо оид ба Помир маълумот гирифтааст. Ӯ сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати подшоҳии Россияро дар хусуси аз даст додани қисмати заминҳои соҳили чапи дарёи Панҷ ва роҳи тичоратии Ваҳон ёдрас мешавад ва қайд мекунад, ки бо ҳамин сабаб Помир роҳҳои асосии тичоратиро, ки аз Ҳиндустон ба Хитой меомаданд, аз даст медиҳад. [5, с. 64]

А.А. Бобринский аввалин шуда, масъалаи экологияи минтақаро ба миён гузошт. Ӯ дар минтақаи Ваҳон бодҳои хокиро таҳлил карда, зарари онҳоро барои заминҳои қорам нишон медиҳад. Бояд гуфт, ки каме аз олимони ба мисли А.А. Бобринский ба ин масъала диққат додааст, зеро то ба имрӯз ҳам ҳамин ҳолат дар минтақаи Ваҳон мушоҳида мешавад. Вай сиёсати экологии дигар давлатҳои Ғарбро барои мисол оварда менависад, ки дар ин мамлакатҳо ҳазорҳо гектар замин ҳамчун боғи милли ҷудо мешавад ва набототу ҳайвоноти он ҳифз мешавад, аммо дар Помир намудҳои нодирӣ ҳайвонот бераҳмона аз байн мераванд. [5, с. 240] Бо ин масъала ӯ меҳост пеши роҳи куштори нахчирҳоро гирад, ки ҳудаш шоҳиди чунин шикор гардида буд. Бо эҳтиром ба зарурати мардум ва нақши шикор дар хоҷагии онҳо, вай аз меъёр зиёд будани онро хотирасон мекунад. Мусаллам аст, ки шикор дар баробари чорводорӣ аз замони қадим аз шуғлҳои муҳими рӯзгори мардуми Кӯҳистони тоҷик ҳисоб мешуд. Ва бесабаб нест, ки мувофиқи бозёфтҳои таърихӣ нақши рӯйи

сангҳо аксари нақшо мансуби нахчир мебошанд. Анъанаи нигориши сурати нахчир рӯи сангу девори хонаҳо ханӯз дар ҷо-ҷо идома дорад. [11, с. 57] Аз ин рӯ нигоҳубинии ин ҳайвони нодирро А.А. Бобринский на танҳо бо ҳифзи табиат балки бо муҳофизати ҳайёти маънавии мардум низ таҷассум мекунад.

Дар давоми сайёҳатҳои худ бештар аз ҳама А.А. Бобринский минтақаи Вахонро меомӯзад. Дар ин ҷо вай таҳқиқоти таърихӣ ва этнографии худро идома медиҳад ва ба омӯзиши таърихи қалъаҳои Вахон, ғорҳои Ишкошим тавачҷӯх зоҳир мекунад. Инчунин этнография ва антропологияи мардуми Вахонро меомӯзад. [5, с. 123] Дар китоб А.А. Бобринский на танҳо таҳлилҳои илмӣ, балки фикру андешаҳои худро оид ба сиёсати давлат дар ин минтақа ва пешниҳодҳои мушаххас дар хусуси ислоҳи камбудҳои ҷойдоштаро пешниҳод мекунад. Дар ин китоб А.А. Бобринский таърихи фаромушшудаи мирони ин минтақаро баён мекунад ва аз ҳамин ҷиҳат арзиши илмӣ қимати ин китоб барои таърихнигорон зиёд аст. Ӯ аз ҷумла менависад, ки то омадани русҳо заминҳои Вахон, Ғорон, Ишкошим, Шуғнон ва Рӯшон тобеи мири Бадахшон буднд. Бадахшон зери итоати ҳокими вилояти Қундуз буд. Соли 1867 дар Бадахшони Афғонистон муборизаҳои дарборӣ авҷ гирифтанд. Ҳокими Бадахшон Ҷаҳондоршо аз тарафи ҳокими Балх Маҳмудшо аз тахт ронда мешавад. Ба Маҳмудшо амири Афғонистон Шер Алихон ёрӣ мерасонад. Ҷаҳондоршо ба Фарғона мегурезад, ки онро нав русҳо ишғол намуда буданд. Дар давраи Маҳмудшо Бадахшон ба ҳайати Афғонистон дохил мегардад. Маҳмудшо бошад аз тарафи амири нав Саид Аҳмадхон кушта мешавад ва ба ҷои вай Фатхалишо мири Вахон таъин гардид. Баъди Фатхалишо мири Вахон писараш Алимардоншо мегардад. Дар ҳамин давра ба Бадахшон афсари рус Громбачевский меояд ва дар давоми нӯҳ рӯз бо Алимардоншо мулоқот доир мекунад. Алимардоншо ба вай маслиҳат медиҳад, ки замини онҳоро тарк кунад, зеро афғонҳо бо русҳо муносибати хуб надоранд. Аммо баъди рафтани Громбачевский худи Алимардоншо низ Файзободро тарк мекунад, зеро амири Афғонистон барои дастгир кардани афсари рус нафарони худро мефиристад. Ҳамин тавр Алимардоншо ба Сарикӯл меравад ва бо 60 хочагии дигар ба худуди Хитой ворид мешавад. [17]

Корҳои илмӣ А.А. Бобринский характери ягона надоштанд ва онҳо тамоми соҳаҳои ҳайётро фаро гирифтанд. Ӯ мардуми Помирро ҳамчун қисми ҷудонопазири империя шуморида масъалаҳои онҳоро мушкилоти умумидавлатӣ меҳисобид. [5; С. 5] Аз муҳтавои китобҳои вай бармеояд, ки ӯ аз ҳалли ягон масъала худро дар канор намегирӣфт ва ба ин самти омӯзиши вайро аз дигар муҳаққиқон фарқ мекард. Таҳқиқоти вай дар самти омӯзиши исмоилия дар замони мо баҳои баланди олимони диншиносро сазовор гардид. Фарҳод Дафтарӣ – яке аз муҳаққиқони маъруфи исмоилия менависад, ки баъди тақсимшавии сарҳад байни Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон, олимони рус дар омӯзиши ин мазҳаб саҳми муайян гузоштанд. Ба Половцев ҳатто муяссар гардид, ки ҳангоми сафари болооби дарёи Панҷ, китоби исмоилии «Умм–ул–китоб»-ро дастрас намояд, ки онро исмоилиёни Осиёи Миёна ҳамчун муқаддасот ҳифз мекарданд. Ин китоб баъдтар ба шаҳри Санкт Петербург оварда шуда, дар Осорхонаи Осиёи Академияи илмҳои императории Россия дода шуд. Соли 1914 ба И.И. Зарубин низ муяссар гардид, ки дастнависиҳои исмоилиро дар мавзеи Рӯшон ва Шуғнон дастрас намояд ва ин дастнависҳо низ ба Осорхонаи Осиё супурда шуданд. А.А. Бобринский аввалин шахсе буд, ки муҳимияти омӯзиши мазҳаби исмоилиро барои ҳокимони рус тавсия кард ва ин роҳро яке аз роҳҳои афзун гардонидани тарафдорони Россияи подшоҳӣ дар ин минтақа медонист. [8, с. 50]

Баъдтар дар асоси маълумотҳо ва маводҳои экспидитсияи А.А. Бобринский, А.А. Семёнов омӯзиши дастнависиҳои исмоилиро идома медиҳад.

Дар хулосаи мақола такид намуд, ки А.А. Бобринский хеле тез аз арсаи илм

дур гардид, зеро бо таъсири ҳаракати инқилобии соли 1917 ӯ ватани аҷдодии худро тарк кард. Экспедитсияҳои А.А. Бобринский на танҳо барои иштирокчиёни онҳо, балки барои институтҳо ва донишгоҳҳои бузургтарини он давра ҳамчун таҳқиқоти таҳлили этнографии Осиёи Миёна хизмат карданд. Худи А.А. Бобринский бошад натиҷаи ин таҳқиқотҳоро дар китобҳои худ инъикос кард ва онҳо то ба имрӯз ҳамчун сарчашмаи муҳими илмӣ хизмат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф [Текст] / М.С. Андреев // . – Сталинабад: - 1953; Андреев М.С. Краткие сведения об этнографической экспедиции, предпринятой летом 1924 г. к горным таджикам Матчи, Каратегина, Гиссарского края и Ягноба / М.С. Андреев Ташкент.: Изд. Турк, отд. РГО, 1924. – 156с.
2. Бартольд В.В. Таджики, исторический очерк [Текст] / В.В. Бартольд // . – СПб., Таджикистан /– Ташкент, 1925. – 234 с.
3. Бобринский А.А. Наққошии толықони кӯхистони Дарвоз, (Орнамент горных таджиков Дарваза [Матн] / А.А. Бобринский // . – М., 1900. – 80 с.
4. Бобринский А.А. Секта исмаилия в русских и бухарских пределах Средней Азии [Текст] / А.А. Бобринский // . – М., 1902. – 40 с.
5. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа. Ваханцы и Ишкашимцы. / [Текст] // А.А. Бобринский. – М 1908. -190 с.
6. Валиев А. Освещение этнографии таджикского народа в трудах русских дореволюционных исследователей (XIX – начало XX вв) [Текст] / А. Валиев // . дисс. Специальность – 07.00.09. – Душанбе, 2015. – 167 с.
7. Воронина В. Декоративное искусство горного Таджикистана [Текст] / В. Воронина // . – Душанбе.: Дониш, 1965. – 310 с.
8. Дафтарӣ Ф. Исмоилиён. Таърих ва ақоиди онҳо [Матн] / Дафтарӣ Ф. – Душанбе.: Эр-граф. – 784 с.
9. Денике Б.П. Архитектурный орнамент Средней Азии [Текст] / Б.П. Денике//. – Л, 1939. – 350.
10. Дмитриев С.В. Этнография таджиков в трудах русских ученых конца XIX и в начале XX века [Текст] / С.В. Дмитриев // http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-277-7/ 450 с.
11. Курбонхонова Н. Мифы о животных и птицах в фольклоре населения Горного Бадахшана [Текст] / Н. Курбонхонова. – диссер. 10.01.09. – Душанбе, 2006. – 160 с.
12. Нарзикулов И.К. Краткие сведения о дореволюционной кустарной промышленности Таджикистана [Текст] / И.К. Нарзикулов // . – Сталинабад., 1957. – 245 с.
13. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. Труды Института этнографии [Текст]/ Е.М. Пещерева.: Новая серия. – М., Л., 1987. – 178 с.
14. Писарчик Е.К. Народное прикладное искусство таджиков [Текст] / Е.К. Писарчик.: Ирфон. – Душанбе, 1987. – 234 с.
15. Сайнаков С. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучение этнографии Горного Бадахша [Текст] / С. Сайнаков. Диссертация на соискание ученой степени кандидата наука по специальности 07.00.09. – историография, источниковедения и методы исторического исследования (исторические науки). – Душанбе, 2013. – 165 с.

16. Терехов В.П. Государственная политика России, СССР и Российской Федерации по отношению к памиру (вторая половина XIX – начало XXI в.) [Текст] / В.П. Терехов. Специальность 07.00.02. – Отечественная история. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М, 2011. – 167с с.
17. Ақризоев М.М. Алексей Алексеевич Бобринский – муҳаққиқи таърих ва этнографияи Кӯҳистони Бадахшон, диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктор PhD аз рӯйи ихтисоси 6Д020303 – таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ. – 2022. – 210 с.
18. Ақризоев М.М. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори PhD аз рӯйи ихтисоси таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ. – Душанбе, 2022. – 68 с.

ТАҲЛИЛИ МЕРОСИ ИЛМИИ А.А. БОБРИНСКИЙ ОИД БА ЭТНОГРАФИЯИ МАРДУМИ БАДАХШОН (ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX)

Дар мақолаи мазкур муаллиф мероси илмии А.А. Бобринскийро оид ба мардумшиносии мардуми Кӯҳистони Бадахшон давраи охири асри XIX ва аввали асри XX-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Муаллиф асарҳои асосии А.А. Бобринскийро доир ба мардумшиносии ин минтақа муайян менамояд. Инчунин хусусияти ин асарҳо таҳлил гардида, аҳамияти онҳо барои омӯзиши этнографияи мардуми Кӯҳистони Бадахшон нишон дода мешавад. Дар мақола муҳимияти методологии ин асарҳо барои таҳқиқотҳои минбаъда дар самти этнографияи мардуми минтақа давраи охири асри XIX ва аввали асри XX-ро инъикос гардидааст.

Инчунин маълумотҳои А.А. Бобринский дар бораи дин, анъана, урфу одат, муайян кардани вазъи сиёсии он давраи ин минтақа, аҳамияти илмии маълумоти антропологӣ ва этникӣ барои таҳқиқи минбаъда аз ҷониби олимони соҳаҳои мазкур ва омӯзиши таърих ва фарҳанги маънавии мардуми Кӯҳистони Бадахшон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта шудааст.

Калимаҳои калидӣ: этнография, таърих, китоб, нашир, муаллиф, Помир, мардум, анъана, таҳқиқ.

Маълумот дар бораи муаллиф: [Ақризоев Максуд Махрамбекович фалсафа \(PhD\) – аз рӯйи ихтисоси таърихнигорӣ маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ, омӯзгори калони кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқориш Тоҷикистон. Тел.: \(+9925\) 01173192; E-mail: \[akrizoev92@mail.ru\]\(mailto:akrizoev92@mail.ru\)](#)

АНАЛИЗ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ А.А. БОБРИНСКОГО ОБ ЭТНОГРАФИИ НАРОДА БАДАХШАНА (ПЕРИОДА КОНЦА XI И НАЧАЛО XX ВЕКА)

В данной статье автор приводит библиографический анализ научного наследия А.А. Бобринского об этнографии народа Горного Бадахшана периода конца XIX и начало XX века. Определены основные научные труды А.А. Бобринского в которых автор отражает этнографию данного региона. Выявлены основные этнографические характеристики трудов А.А. Бобринского и указано их научное значение для современных исследователей в области этнографии народов Бадахшана. Вместе с этим в данной статье автор указывает на методологическое значение библиографии А.А. Бобринского при исполнении научно-исследовательской деятельности и исходя из этого автор отмечает важность научного наследия А.А. Бобринского периода конца XIX и начало XX века.

Также были обсуждены и проанализированы данные А.А. Бобринского о религии, традициях, обычаях, определяющих политическую ситуацию того периода в этом регионе, научную значимость антропологических и этнических данных для дальнейших исследований ученых в этих областях и изучения истории и духовной культуры Горного Бадахшана.

Ключевые слова: этнография, история, книга, издание, автор, Памир, народ, традиция, исследования.

Информация об авторах: Ақризоев Максуд Махрамбекович доктор философии

(PhD) по специальности историография, источниковедения и методы исторического исследования. Старший преподаватель кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел (+992) 501173192, E-mail: akrizoev92@mail.ru

ANALYSES OF SCIENCE LEGACY OF BOBRINSKOY A.A. ABOUT ETHNOGRAPHY OF PEOPLE OF BADAKHSHAN (PERIOD OF LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES)

In this article author gives attention to analyses of science legacy of A.A. Bobrinsky about ethnography of Badakhshan in period of late XIX and early XX century. Author determined and defined the science works of A.A. Bobrinsky about ethnography of people of Badakhshan. Author notes the methodological signification of bibliography of A.A. Bobrinsky about ethnography of Badakhshan people period of late XIX and early XX century for contemporary scientists during their scientific research in ethnography of Badakhshan people .

Also data from A.A. Bobrinsky about religion, traditions, customs that determined the political situation of that period in this region, the scientific significance of anthropological and ethnic data for further research by scientists in these areas and the study of the history and spiritual culture of the people of Mountain Badakhshan were analyzed and discussed.

Kew words: ethnography, history, book, publish, author, Pamir, people, tradition, research.

Information about authors: Akrizoev Maqsud Mahrabekovich doctor of PhD in the specialty historiography, source studies and methods of historical research. Senior Lecturer of Social Disciplines at the International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. Phone: (+992) 501173192, E-mail: akrizoev92@mail.ru

УДК 80 +800.2 А 57

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКИИ ГӢЙИШИ ШОҲДАРА ВА ФАРҚИ ОН АЗ ДИГАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ-РӢШОНӢ

Амадбеков А.Ч.

Институту илмҳои гуманитарӣ ба номи Б.Искандаров

Фонетика як соҳаи илми Забоншиносӣ буда, ҷиҳатҳои овозии забонро меомӯзад. Таркиби овозии забонҳои помирӣ дар ҷилди дуҷуми асари В.С. Соколова “Очеркҳо оиди фонетикаи забони эронӣ” аз ҳар ҷиҳат мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар ин асар муаллиф дар баробари муайян намудани хусусияти сифатии садонокҳо, характеристикаи миқдорӣ системаи садонокҳои аксар забонҳои помиро бо усули экспременталии тадқиқ кардааст. [6.8]

Тадқиқоти таърихӣ оиди фонетикаи забонҳои помирӣ бори аввал аз тарафи олимони забоншинос Зарубин (1927), Додихудоев Баджувский диалект шугнонского языка (1962), Стаблин-Коменский (1971, Эдельман Современное состояние изучения памирских языков (1977), Пахалина Исследование по сравнительно-исторической фонетике памирских языков (1975), Файзов- Язык рушанцев советского Памира Душанбе (1968) Соколова очерки по фонетике иранских языков (1981), Эдельман Язгуламский язык шинохта шуд. Инчунин таърихи муқоисавии тадқиқот оиди садонокҳо ва ҳамсадоҳои гуруҳи забонҳои помирӣ аз тарафи олимони Соколова (1967-1973). Эделман (1963, 1968, 1971, 1973, 1975, 1976) Пахалина (1960, 1975, 1977) мавриди тадқиқ қарор гирифт.

Фонетика

Дар гӯйиши Шохдара мисли забони шугнонӣ 39 овоз (фонема) вучуд доранд. Аз онҳо 10 фонемаи садонок ва 29-тои дигараш ҳамсадо мебошанд.(8.152)

Фонемаҳои садоноки гӯйиши Шохдара а,ā,и,й,е,ê,о,у,ӯ,ў

Ин садонокҳо 7-то дароз (а,ā,и,й,е,ê,о,у,ӯ,ў) ва 3-то кӯтоҳ (а,и,у)

Садонокҳое, ки дар қавс нишон дода шудаанд, варианти кӯтоҳи и,у

мебошанд.

Садонокҳои дароз. Фонемаи и-чун забони шуғнонӣ садонокҳои қатори пеш, бардошти боло ва ғайрилабист. Дар талаффузи он органҳои нутқ ба ҳамдигар, хеле наздик мешаванд.

Лабҳо дар талаффузи ин садонок хеле кам иштирок мекунанд. Шиг(гусола), цйг (хурдакак), тйр (боло). Азум циг вӯдат падӯд ғулā сут. Аз он ҷо хурдакак буду ин ҷо калон шуд.

Фанемаи е чун дар шуғнонӣ, воки пешӣ буда ноҳамвор аст; хеле пӯшида; доираи борбардорӣ он аз зинаи чорум то панҷум аст. Мисолҳо; вега-шаб, хёҳа-шиша, лёф-курпа (1.9). Фонемаи ё низ садонокҳои қатори пеш ва ғайрилабист. Дар чадвали садонокҳо дар қатори се ва чор ҷой мегирад. Ин садонок сифатан аз фонемаи (е)-и шуғнонӣ фарқ надорад. Серун (салқин), леф (болишт), дер (дер), сер (сер). Казаманд падӯд серун вуд . Аз он ҷо то ин ҷо салқин буд.

Фанемаи а садонокҳои қатори мобайн, ғайрилабӣ, дараҷаи бардошташ паст. мāk (гардан), гāп (гап), фāм (фаҳм).

Дар гӯйиши Шохдара ва забони шуғнонӣ ā-дароз дар калима ба ҷои аломати сакта ā талаффуз ва навишта мешавад: мāтоб-маҳтоб, Мāмад-Маҳмад, мālумот-маълумот, мākул- маъкул, āвол-аҳвол. Йумард Мāтоб дӯнд. Дар он ҷо фақат Маҳтоб буд. Тарумец вам авол чāй пехъцт. То он ҷо ки аҳволашро мепурсад.

Фонемаи о садонокҳои қатори қафо буда мавқеи дар ҷойи сеюм аст. Дар вазъияти гуногуни фонетикӣ ба тағйироти сифатӣ дучор намешавад. хой «хон» ҳофц «хоб кун» боз «фиристон», дод «зад», девол «девор». Асид воҳ кām, нафам дām зимистӯнта царанг наӯзимбам. Имсол алаф кам, намедонам зимистонро чи хел мегузаронем. Йид ҷой вӯрв додо? Ҷой чӯшид-а.

Фонемаи ў садонокҳои лаби қатори ба пеш моил буда, боло, сифатан устувор аст. Нисбат ба забони шуғнонӣ дар гӯйиши Шохдара ин фонема зиёдтар истифода бурда мешавад: йӯданд (дар ин ҷо), лӯвд (мегуяд), вӯр (хокистаранг), дӯр (дӯл), нӯм (ном).Му боб сӯг лӯвд. Бобоям афсона мегуяд. Дӯниш асид роӯз чам чӯд. Дониш имсол хӯшаи гандумро чамъ кард.

Фонемаи ў садонокҳои лабулабии қатори қафо буда аз рӯи бардошт, диапазони васеъ дароз ва ба садонокҳои қатори худ муқобил меистад. хӯвд-шир, тӯйд-рафт, вӯрч-гург, хӯдм- хоб, нахтӯйд-баромад, Буор сут савза мис наҳхтӯйд.

Дар мисолҳои овардашуда фонемаи ў нисбат ба забони шуғнонӣ дароз талаффуз мешавад, мушоҳидачи гумон мекунад, ки дар калимаҳои номбурда ба ҷойи у-дароз дар гӯйиши Шохдара ў талаффуз мешавад. [1.9]

Садонокҳои кӯтоҳ. Дар гӯйиши Шохдараи забони шуғнонӣ се садонокҳои кӯтоҳ дида мешаванд. Ин садонокҳо:а,и,у.

Садонокҳои кӯтоҳи а ғайри лаби бардошти поён ва қатори мобайни буда, дар шароити гуногуни фонетикӣ баъзан ба тағйирот дучор мегардад. Варфа «ҳарду», маҳ «бокило», сад «сад», йам «ин», алаби «зарф», ама «ама», алалаш «омехта», римай «фиристон», врай «ёб», Ту де резгийен римай. Ту ин тифлаконро фармо. Мошин римай тама азум вен., Мошин фиристон шуморо биёранд.

Фонема и чун дар Шуғнон, садонокҳои кӯтоҳи қатори пеш аз ҷиҳати баландшавӣ аз пӯшида то пӯшида то кушодаанд. Он дар натиҷаи кушод тангтарин аст: биёр-дирӯз. Дар ҳичоҳи пӯшида садои нисбатан кушод дорад: цефт-дуздӣ, хист-тар, ниџ-шин. [1.11]

Садонокҳои кӯтоҳи а бештар дар феълҳои фармоиш дида мешавад:ха-хӯр,ва-биёр,са-рав,римай-фармо,врай-ёб. Де бачгала пи Риварчӯн римай. Бачаҳоро ба Риварчон фиристон.(Риварчон-номи ҷой шӯрхок)

Садонокҳои а (кӯтоҳ) дар охири калима низ мушоҳида мешавад. арчай-ца, касе, нала-мегуяд, йида-ана. йӯва интараф. Вегайет тама йӯва тицат,Вузум тар Вируй

нусч. Шаби гузашта шумо бо ин тараф рафтед ва ман он ҷо нишастам.

Садоноки кӯтоҳи и садоноки ғайрилаби аст. Аз рӯи бардошт аз фонемаи и андаке пасттар ҷой мегирад: хийӯн “янга”, шито “хунук”, сипун “поза”, пист “пухт”, чис “бин”, мутак “дастак” испор, писи “месӯзи”, риси-“меҳмони”. [7.20]

Фонемаи у садоноки лабулаби қатори қафо аст. Аз рӯи бардошт диапазони васеъ дорад ва ба тамоми овозҳои садоноки қатори худ муқобил меистад. Диапазони бардошти он аз(у) то(о) мерасад. сун-рафт, рух-равшани, хитум-харгӯш, хициюм-хунук мехурам.

Ҳамсадоҳо. Системаи ҳамсадоҳои барои ҳамаи шеваҳои забони шуғнонӣ-рушонӣ аз ҷиҳати миқдор ва сифат қариб як хел аст. Маълумоти пурра доир ба ҳамсадоҳо дар асари В.С. Соколова, «Очеркҳо оиди фонетика дар забони эрон», нишон дода шудааст. Вале мо фақат баъзе иловаҳо ба он дохил мекунем.

Ҳамсадоҳои гӯйиши Шохдараи забони шуғнонӣ 29-тоянд. Системаи ҳамсадоҳои забони помирӣ дар асари Соколова пурра тадқиқ шудааст ва он тағйиротҳои дигарро мо дар ҳодисаи фонетикӣ тағйир ёфтани ҳамсадоҳо, афтидани ҳамсадоҳо, пайдо шудани ҳамсадоҳо, метатеза мушоҳида менамоем. [6.30]

Баъзе ҳодисаҳои фонетикӣ. Ҳангоми гуфтугӯ, вобаста ба шароитҳои гуногуни фонетикӣ фонемаҳо баъзе вақтҳо ба тағйирот дучор мешаванд. Ҳодисаҳои фонетикӣ гӯйиши Шохдара чун дигар шеваҳои забони шуғнонӣ-рушонӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Ҳодисаҳои фонетикӣ, ки сабаби ба вучуд омадани онҳоро фақат бо роҳи тадқиқоти таърихӣ (этимологи муайян кардан мумкин аст. Ба он бадалшавии овозҳои дохили асосҳои феъл, тағйирёби ҳамсадоҳои решагӣ, категорияи чинсияти грамматикӣ ва ғайра дохил мешаванд.

2. Ҳодисаҳои фонетикӣ тавассути ба ҳамдигар таъсир расондани фонемаҳои ҳамшафат зухур мекунанд.

Тағйир ёфтани садонокҳо. Ба тағйирот дучор шудани садонокҳои решагӣ одатан ҳангоми ба асоси калима ҳамроҳ шудани суффиксҳои калимасоз ва калимабандӣ дида мешавад .

Ин тағйирот пеш аз ҳама ба мавқеи зада дар калима мушоҳида мешавад. Вақте ки зада ҷой иваз мекунад, ҳиҷои задалдор сифатан ё миқдоран тағйир меёбад. [3.20]

А	а
Цай-дарав кун	Цайиз (брв) дарав кардан
Лаш-як нави бози бо ҷӯб	лаш (брв)
Маш-мо	маш (брв)
Чал-лой	чал (брв)
Раҷ-ҷӯяк	раҷ (брв)
Хана-тахта	хана (брв)
Сандал-пойафзоли кӯҳна	сандал
Мак-накун	мак (брв)
Зидар-тоза кун	зидариз

Ӯ	и
ВидӮрм	вилирм (брв)ҷорӯб
ТӮвд	тивд паша
СӮвд	сивд китф
Ӯин	хин кабуд
ВӮхч	вихчум шино кардан
ВӮфчат	вифчат духтан
Нисцат(ишц носчат)	нисц (нишастан)

Ū	У	
Wūrч	Wурч	гург
xūvd	хувд	шир
Wūrν	wурν	чӯшондан
Wūrϕ	wурϕ	ришта
чӯҳт	чӯҳчат	дидан
ŭ	у	
Мемўн	мемўн	меҳмон
хўм	хўм	хом
зидўн	зидўн	хазина
арбўн	арбўн	дегдон
видўм	фидўм	шифти хона
ситхўн	ситхўн	устухон
О	А	
ҳой	ҳайиз	хондан
ҳейдов	ҳайиз	хондан
Цидов	Цайиз	даравидан
Фуртов	фуриз	хурдан (нушид)
Шйнгов	шандиз	хандидан

Тағйири садонокҳои ҳамшафат. Ин ҳодиса дар гӯйиши Шоҳдара чун дигар забонҳои шуғнонӣ-рушонӣ хос аст. Дар ин гӯйиш дар чунин ҳолатҳо:

А) дар байни ду морфема:

Б) дар байни калимаҳо:

В) дар ҳудуди ду калима:

Ҳангоме, ки морфемаи аввал бо садонок тамошвад ва ба он илова шудани морфемаи сонӣ, ки бо садонок сар мешавад дар байни ин ду садонок кашиш ба вучуд меояд. Дар ин вақт садоноки сифатан нав ба вучуд меояд. [7.10]

А-и-а Му курта-нд ранг нист (Му куртайанд ранг нист) Куртаи ман ранг надорад. Wi ғида-нд харм нист. (Wi ғидайанд харм нист) Бача шарм надорад.

О-а-о Ёу пиро-т wуз we дамти (Ёу пироят wуз wi дамт).

Садоноки аввал миқдоран тағйир ёфта садоноки дуюм фуруғузар мешавад.

1)а-у-а Найум ту киwч-ат на ту дод. (Наюм ту қивчат на ту дод) На туро чег задаму на падарат.

2)о-а-о Ви чо-ν нафамум. Ягон чо намедонам.

Йи чонд-ум навинт веф. Дар ягон чо надидам онҳоро.

3)о-у-о Пиро-м баллад вадат ши наwзўнум. Пеш шинос будам, ҳозир намедонам.

Дар баъзе вақтҳо дар шеваи Шоҳдара дар баъзе калимаҳо ҳамсадоҳои фуруғузашуда мушоҳида мегарданд, ки ба забони шуғнонӣ он хос нест.

Ва-м (варум) овардан, лўм(луwум) гуфтан ку-м (дар он чо), ту-м (туwум) Wинтат му дил пур суг. Туро дидам дилпур шудам.

Тағйир ёфтани ҳамсадоҳо Ҳамсадоҳои ин шева чун садонок ба ҳодисаи фонетикӣ дучор мешаванд. Маъмултариношон чаранкнокшавӣ ва бечарангшавии ҳамсадоҳо аз, талаффуз афтидан ва ба метатеза дучор гардидани онҳо мебошад. [1.63]

П-б

Бредбихт-брет-бихт Талқони аз омехтаи тут ва ғаллаи бирёншуда

Шйг-бўст-пусти гусола

Ваз-бўст-пусти буз,хуз-пуфч (шамоли хуноки барфолуд)

Хум-пêх-навъи пояафзол.

Т-д

дид-тижт-порукашӣ, гуч-тижд-бузкашӣ, атои-тӯғм-тухми атоӣ

К-г

сафедгал-кампир, тер-гал-сиёҳсар, ката-гил-калла калон, Одинабег-Одинабек.

Ч-ҷ

Сафедачуг-сафедхол, вӯра-чуг-бурхол, мах -чушч-омехтаи боқилову чав,

Ғ-з

ҳин-зем кабудчашм, маҳ-зow дарави боқило, жиндам-зow дарави гандум,

Woҳ-зow дарви алаф, боб-ғудмак-як намуди явшони бобой.

Афтидани ҳамсадоҳо

Дар гӯйиши Шоҳдара афтидани ҳамсадоҳо аз ҳодисаи машҳури фонетикист. Аммо дарачаи интишори он як хел нест. Дар байни калима афтидани ҳамсадоҳо дар чунин мавридҳо дида мешавад:

А) дар замони асоси ҳозира ва гузашта феъл.

Сāw-са, рāв, анчāv-анча бигир, анға, дӯз, хāр ха (хӯр), кин-ки- кун,зēз- зи -гир , вар-ва-биёр, риби-рибай (брв) мон ва ғайра.

Б) Дар охири баъзе исмҳо

Виро-вирод, бародар, озод-озод-озод, зида-зидāр, намад-намад-намад сиз-сизд, санчид, рис-рист-меҳмонад, нарвӯн-нарвӯнд-нардбон, пидинд-пидинд-остона, ангиҳ-ангиҳт-ангукт, кибӯн-кибӯнд-гули торон.

Пайдо шудани ҳамсадоҳо. Дар гӯйиши мардуми Шоҳдара барои ширин суханӣ, хушоҳангии сухан дар байни садонокҳо ҳамсадоҳо пайдо мешавад.

Пайдо шудани ҳамсадои (й) яке аз ҳодисаҳои маъмули гӯйиш аст, ки дар чунин мавридҳо ба вучуд меояд:

А) Дар байни садонок барои барҳам додани ҳодисаи паи ҳам омадани онҳо. Ин ҳодиса бештар дар гӯйиши Шоҳдара ва гӯйиши барвозӣ дида мешавад: тийум-меравам, байелаик-камакак, тоқайаф-танҳо, туйат-ту, аъзойен-аъзоён.

Б) Дар аввали калима пеш аз садонокҳои и, у, а йик-дӯнд-ҳамин қадар, йикам-ҳамин,йид-вай,йиви-ана.

Дар калимаҳои иқтибосшуда ба чойи ҳамсадои ҳ й меояд йисоб –ҳисоб, ойиста-оҳиста

Ҳамсадои w дар гӯйиши Шоҳдара пеш аз садонокҳои қафоизабонии у дар аввали калима истифода мешавад. Наврӯз “Наврӯз, жӣвчак “дустдорӣ”нивозум «навохтан»

Ҳамсадои ҳалқии ҳ дар забонҳои помирӣ фонемаи мустақил набошад ҳам дар баъзе вақтҳо чун ёридиҳанда пайдо мешавад.

Пайдо шудани ҳ пеш аз садонокҳои а,у,о ҳабр, ҳаво, ҳарай(се), ҳарайак секаси ҳамро арайакам йикдис wi бод-диди. Секаса чунон ўро задем. [8.161.]

АДАБИЁТ

1. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнонского языка, Душанбе, 1963 С.-9,11,63.
2. Пахалина Т.Н. Ишкашимский язык. Душанбе, Ирфон 2017
3. Файзов М. Язык рушанцев советского Памира, Душанбе 1966
4. Алексеев М.Е., Шайхов Э.М. Лезинский язык Москва 1997
5. Ирано –Афразийские языковые контакты Москва 1991
6. Пахалина Т.Н. Исследование по сравнительно-исторической фонетике Памирских языков Москва «Наук» 1983
7. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шугнонӣ Душанбе 1978

8. Аламшоев М.М., Аламшоев Ш.М., Карамшоев Д. Грамматикаи забони шуғнонӣ. Нашриёти Шуғнон 2019»
9. Мирзобдинова Шейва Хуфи забони рушонӣ. Издательства Дониш Душанбе 1983
10. Махмудов М., Чураев Ғ., Луғати шеваҳои тоҷикӣ Нашриёти Душанбе 1997

ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКИИ ГҶҶИШИ ШОҲДАРА АЗ ДИГАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ-РУШОНӢ

Омӯзиши ин мавзӯ аввалин маротиба ба таври густурда ба роҳ монда шудааст. Гарчанде, ки фонетикаи баъзе шеваҳои мавриди таҳқиқ қарор гирифтаст вале гӯиши шохдарагӣ бори аввал дар мавриди таҳқиқот қарор мегирад.

Мақсади таҳқиқот баррасӣ намудани тафовути овози ин гӯиши аз дигар забону гӯишиҳои гуруҳи забони шуғнонӣ-рушонӣ ҷойивазкунӣ, метатеза, зада, мебошад.

-ҷамъоварӣ, таснифот, муайян намудани сохтори овози гӯиши шохдара дар системаи забонҳои шуғнонӣ-рушонӣ

Калимаҳои калидӣ: фонетика, садонок, ҳамсадо, метатеза, зада

Маълумот дар бораи муаллиф: Амадбеков Азизбек Ҷумъаевич унвонҷӯи ИИГ ба номи Б.Искандаров, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 11 ноҳияи Роштқалъа тел: Тел: +99293 824 20 65

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШОХДАРИНСКОГО ГОВОРИ В СРАВНЕНИИ С ДРУГИМ ШУГНАНО- РУШАНСКОМ ГРУППИ

Исследование этой темы широко проводится впервые хотя фонетика некоторых стилей изучена, но Шохдаринском произношение является предметом исследования впервые.

Цель исследования- рассмотреть различия в звуках этого речевого смещения, метатезиса, тактика.

-сбор, классификация, определена голосового строя речи шохдара в системе сегунат-рушанских языков

Ключевые слова: фонетика, гласная, согласная, метатеза, такт.

Сведения об авторе: Амадбеков Азизбек Джумаевич, аспирант ИГН имени Б.Искандаров, учитель общеобразовательной школы №11 Роштқалинского района, телефон: 938242065

FEATURES OF SHOKHDARA DIALECT IN COMPARISON WITH OTHER SHUGNA- RUSHAN LANGUAGE

This is the first time that this topic has been widely studied. Although the phonetics of some styles have been studied, the pronunciation of the horn is the subject of research for the first time.

The purpose of the study is to consider the difference in the sound of this speech shift, metathesis, tact.

- Collecnon, classification, demination of the vocal structure of Shodara speech in the system of shugna- rushan languages

Key word: phonetics, vowel, consonant, tact

Information about the author: Amadbekov Azizbek Jumaevich, postgraduate student of the Institute of State Research named after B. Iskandarov, teacher of the secondary school №11 Roshtqala district, phone: 938242065

УДК: 80 +800.2 А 57

ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ИСМ ДАР ГҶҶИШИ ШОҲДАРА (УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТ АЗ ДИГАР ЗАБОНҲО ГУРУҲИ ШУҒНОНӢ-РУШОНӢ)

Амадбеков А.Ҷ.

Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б.Искандаров

Истилоҳи «забонҳои помирӣ» дар нисбати забонҳои гуруҳи шарқии эронӣ, ки ба оилаи забонҳои ҳиндуеврупой мансубанд, истифода мешаванд.

Аксарияти забонҳои помирӣ дар қисмати Помири ғарбӣ ва Ҳиндукуши шарқӣ

пахн шудаанд. Забони шуғнонӣ аз байни забонҳои дигари помирӣ калонтар ва бонуфузтар буда дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон дар ду тарафи дарёи Панҷ ва деҳаи Сохчарв то Дарморахт чунун дар деҳаҳои водии Ғунд паҳн шудааст. [1.4]

Шеваи Шохдара дар водии Шохдара густариш ёфтааст. Дар гуфтугӯи сокинони Шохдараи поён аз деҳаҳои Тавдем то ш. Хоруғ нисбат ба забони шуғнонӣ фарқияти ҷиддии шевагӣ ба назар намерасад. Аммо дар забони аҳолие, ки аз қишлоқи Тавдем то сарғаҳи Шохдара маскан доранд, баъзе хусусиятҳои шевагӣ мушоҳида мешаванд. Тақрибан 11 км болотар аз қишлоқи Роштқалъа дар деҳаи Барвоз лаҳҷаи Барвозӣ вучуд дорад, ки ҳоло аз байн рафтааст. [2.5]

Доир ба сохти морфологӣ шеваи шохдарагӣ дар баъзе маълумотҳои олимони ба таври умумӣ аз ҷумла Пахалина Т.Д., Соколова В.С., Грюнберг А.Л., Додихудоев Р., Карамшоев Д., Бахтибеков Т., Юсуфбеков Ш., Аламшоев М., Аламшоев Ш маълумот дода шудааст. Дар ин қисми илмӣ мо мехостем, ба таври пурра доир ба сохти морфологӣ исми шеваи Шохдарагӣ маълумоти муфассал баён кунем.

Исм бо категорияҳои шумора, ҷинс ва номуайяний хос аст. Аммо на ҳар кадоми ин категорияҳо дар ҳамаи шакл исми истифода кардан мумкин нест. Пас, маънаван категорияи ҷинси исми бештар бо дигар категорияҳои калимаҳо-ҷонишинҳо, сифатҳо, феълҳо, ва калимаҳои маҷозӣ ҳамроҳии исми дар ибора ифода меёбад; категорияи муайянкунанда бо истифода аз ҷонишинҳои номуайяний ифода меёбад. Бинобар ин ба мақсад мувофиқ аст, ки дар ин бахш муҳтасар ифодаи ин ё он категорияи исмиро бо дигар категорияҳои калимаҳо дида бароем. Дар ғӯйиши Шохдара исми чун дар дигар забонҳои гурӯҳи шуғнонӣ-рушонӣ дорои категорияи ҷамъбандӣ, муайянию номуайяний ва ҷинсияти грамматикӣ мебошад. [4.90]

Ифодаи шумора Барои ифода ёфтани шакли ҷамъ дар ғӯйиши Шохдара ва дигар шеваҳои забони шуғнонӣ пасвандҳои зиёде истифода мешавад. Ин пасвандҳо –ен, –йӯн, –гӯн, хел, –гун, –чун, –буғ, ҷеф, –еҷ ва дигарҳо мебошад.

Пасванди-ен пасванди сермахсули ғӯйиши Шохдара мебошад. Ин пасванд барои ифодаи шакли ҷамъи исмиҳои ҷондор ва бечон ба қор бурда мешавад. Ризин – духтар, ризинен – духтарҳо, тат – падар, татен – падарҳо, нан – модар, нанен – модарҳо, вед – дарахт, веден – дарахтҳо, жир – санг, жирен – сангҳо.

Пасванди йӯн, гӯн – барои ифода кардани терминалҳои хешу таборӣ дар шакли ҷамъ ба қор бурда мешавад. бобйӯн – бобоҳо, холакйӯн – тағоҳо, охногӯн – ошноҳо, питишйӯн – амакбача, амакйӯн – амакҳо.

Ин пасванд на танҳо барои ифода кардани мафҳумҳои хешу таборӣ, балки дар баъзе вақтҳо барои ифодаи исмиҳои ифодакунандаи вақту замон ба қор бурда шуда зарфи замон месозад. Мадорҷеф дарс хойам. Нисфирузи дарс мехонем. Хабачеф кино чисам. Шаб кино тамошо мекунем.

Пасванди гӯн – дар баъзе лазаҳо бо пасванди –ен, –йен иваз мешавад: бачгала *(–йен) бачаҳо, ҳамсоагӯн (йен) ҳамсоаҳо.

Пасванди –хел (гала) –буғ дар ғӯйиши Шохдара саристеъмол мебошанд. Пасвандҳои номбурда низ барои ифодаи шакли ҷамъ қор фармуда мешавад.

Пасванди –хел бо исмиҳои танҳо ҳамроҳ шуда исми ҷамъ месозад: Бачгалахел (ен) бачаҳо, нош-хел (ен) зардолуҳо, молим-хел (ен) муаллимон, гул-хел(ен) гулҳо.

Пасванди –буғ бо пасванди ен ҳамроҳ шуда исми ҷамъ месозад: гада-буғ-ен бачаҳо, гағ- буғ-ен духтарҳо, шиг-буҷ-ен гусолаҳо, куд-буҷ-ен сагчаҳо.

Барои ифодаи шакли ҷамъ инчунин пасванди –ҷеф, еф дар ғӯйиши Шохдара мавҷуданд, ки дар дигар шеваҳо ҷеф, еф хонда мешаванд. Ин пасванд вақти иҷро шудани амалро нишон медиҳад: мадорҷеф «нисфирӯзӣ», саракиҷеф «сахарӣ», вегачеф «шабгоҳ», ҳабачеф «шабона».

Подҳо ҳаба тар ви қала наздик сут. [5.45]

Подшоҳ шабона ба қалъа наздик шуд.

Баъзе мавридҳо, ки исм вақти иловагиро муайян мекунад, пасванди- о илова мешавад. Ёа сӯнд сол пи ху чор ност, аммо подҳобача аз вами ринуҳт. Вай чандин сол интизори шавҳар буд, аммо подшоҳбача аз ӯ фаромӯш кард.

Пасванди- еҷ мансубият ба маҳал нишон медиҳад: тавдем-еҷ, бошандаи Тавдем., Хикуш-еҷ бошандаи Шикӯш, барочеч- бошандаи Бароч, Ҳӯдеч- бошандаи Шод, тусйӯнеҷ- бошандаи Тусиён.

Категорияи грамматикии чинсият. Категорияи чинсият дар гӯйиши Шохдара бо роҳи марфологӣ, луғавӣ ва ситнтакисӣ ифода мешавад.

Бо роҳи морфологӣ Бо чунин усул фарқияти грамматикии чинсият бо роҳи тағйир ёфтани садоноки решагӣ зоҳир мегардад.

Чинси мардона	чинси занона
Чуҳ «хурӯс»	чаҳ «токиён»
Нибос «набера»	нибес «набера духтар»
Ворч «аспи нарина»	верз «байтал»
Заризбуғ « <u>кабки нар</u> »	<u>заризбиғ «кабки модда»</u>
Куд «сағ»	кид «модасағ»

Дар баъзе мавридҳо агар номҳои мардона ва занона мувофиқбошанд онҳо дар таллафузи садонокҳо (кӯтоҳу дароз) фарқ мешаванд.

Шакар	Шакáр
Шогун	Шогúн
Лалазор	Лалазóр
Назар	Назáр
Ширин	Ширínн
Сафар	Сафáр

Дар баъзе номҳои мардона ва занона реша якхела буда, чинсият аз рӯи калимаҳо баъд аз реша омада, фарқ мекунад.

Барои чинси мардона калимаҳои бек, омӯн, али, мамад, шо, барои чинси занона: хотун, бегим, мо, гул, сара ба кор бурда мешавад. [5.24]

Номҳои мардона	номҳои занона
Дулатбек	Дулатбегим
Гулбек	Гулбегим
Муслим	Муслима
Назарамон	Назармо
Меҳрубон	Меҳригул
Гулмамад	Гулсара
Сафармамад	Сафархотун.
Чинсияти баъзе исмҳо бо роҳи луғавӣ ифода меёбад.	
Боб (бобо)	Мум (модаркалон)
Ғада(писар)	Ғац(духтар)
Чор(шавҳар)	Ўин (зан)
Вирод (бародар)	йах (хоҳар)

Маъноии грамматикии чинсият Дар гӯйиши Шохдараи забонҳои шугнонӣ чинсияти исмҳои бечон мувофиқи маънояшон таъин мегардад. Чинси занона ягонагии ашё ва чинси мардона маъноии умумиро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз исмҳо вобаста ба маънояшон метавонанд чинси мардона ва занона шаванд. Ёа нош қоқ сат(ҷ-з) Зардолу хушк шуд йу нош фук рихт (ҷм) зардолу ҳама рехт Йу мун ик дис тар вирихт. Ҳамон себ бисёр сер баҳра аст. Ёа мун мурд хуш йат. Ҳамон себ ба ман маъкул аст.

Дар мисолҳои овардашуда мун (себ) нош(зардолу) аслан чинси занона

мебошанд, аммо вобаста ба маънояшон ба чинси мардона дохил мешаванд.

Категорияи шумора Исми гӯйиши Шохдара дорои шумораи танҳо ва чамъ аст. Шакли танҳои исм аломати махсуси марфалогӣ надорад ва ба асоси калима мувофиқ мебошад: под (пой) виҳчерн (оринч), чуҳ (хурӯс)

Категорияи чамъи исмҳо бо роҳи синтаксиси ва морфологӣ ифода мешавад.

Нишондиҳандаи морфологии шумораи чамъ пасвандҳои –ен(йен), –йӯн, гӯн, орч, цеф, хел мебошанд.

Калимабандӣ

Воситаи дигари калимасозӣ калимабандӣ мебошад. Калимабанди чун дигар забонҳои шуғнонӣ- рушонӣ дар гӯйиши Шохдара ду тип- типи пайваст ва тобеъ чудо мешавад.

Типи пайваст Типи пайваст бо ду роҳ сурат мегирад:

1. Бо ёрии воситаҳои пайвасткунанда.
2. Бе воситаҳои пайвасткунанда [6.65]

Дар гӯйиши Шохдара калимаҳои мураккаб бо роҳи ба ҳам омадани асоси калимаҳои гуногун сохта мешавад: чини-пини (пиёла), чаҳ-пах (хурӯс), поц-моц(подабонӣ).

Алоқаи калима тавассути чунин пайвандҳо-а,ат, то, о, тар амалӣ мегардад.

Такрори калимаҳои гуногун: цем тар пӯнд (чашм ба роҳ), кишт-ат кор (кишту кор),

Воҳат ҳац (алафу об).

Такрори асоси калима: пӯнд тар пӯнд (рах ба раҳ), ҳабо ҳаб (шабо шаб), цем тар цем (дар ҳайрат).

Типи тобеъ

Таркиби морфологии калимабандии типи тобеъи исм аз ҳисаҳои гуногун сурат мегирад:

1. Аз ду исм цем дард (дарди чашм), дастмуза (дастпӯшаки чармин)
2. Аз исми замони ҳозираи феъл ва ё сифати феълии замони ҳозира: тӯғм ведич (тухмпӯш), даф дадич (доиразан), жир вириҳт (пора кардани санг)
3. Аз адад ва исм: дуточак (хамшуда), дӯдустак (бо ду даст), цаворподак (чорпоя), чорбӯнд (чор раҳ).

Фарқият исм дар дигар забонҳо Фарқияти исми гӯйиши Шохдарагӣ аз дигар забонҳои гурӯҳи шуғнон рушонӣ.

Барои ифодаи чинсиат грамматикӣ исм ишораҷонишинҳои падежи ғайриаслии ҳар се дараҷа наздик ми «ин», мобайн ди «он» , дур- ви ӯ дар шеваи баҷуи ба ҷои мам- мим , дам- дим, вам- вим, барои чинси занона истифода мешавад.

Дам талиг тарӯд бизин (шх) Он палосро ба хона дарор. Ди талиг зинай (брв) Палосро бишӯй. Чинсиат бар хилофи ишораҷонишинҳои рушонӣю бартангӣ дар гӯйиши шохдарагӣ бо шакли дараҷаи дури ишораҷонишинҳои падежи аслий йу (мардона) йа (занона) низ ифода меёбад. Пи дам хидорчен ку қаҳт. Ба осиеб гандум бурданд Ди хидорчен тез чудо. Йу қатиғ тар фук ош. Йа қатиғ дар фук ош (брв) Вай ба ҳама ош омехта.

Чинси занона ягонагии предмет ва чинси мардона маънои умумиро (кул ва чамъ) ифода мекунад. Аз ин ру ин ё он исм вобаста ба маънояш метавонад чинси занона ва мардона шавад.

Мам нош тар ви пирод йос. Зардолуро ба пеши ӯ бар. Мам нош тар ху ғев да хаў ё қаҳт (шх). Зардолуро ба даҳон андоз ширин аст ё талх Бас ди ҳаҷард чилап дам ҳац пити . Ба об даст мазан онро парто. Даи ин мисолҳо нош, ҳац чинси занона вале вобаста ба маънояш ба чинси мардона молик шуданд.

Бар хилофи забони шуғнонӣ ва гӯйиш Шохдара истеъмоли суффиксҳои чамъсозии исмҳои хешу таборӣ орч, ерз нанун (шх) нанез (бч) абинорч (бч) абинен

(шх) бобен (шх) бобез (бч).

Суффикси чеф, ев дар гӯйиши Шохдарагӣ ба шакли дигари ни фонетикӣ-чеф-еф мушохида мешавад. Баҳорчеф (шх) баҳорон, Зимистунчеф (ҳангоми зимистон) ҳомчеф (шх) шомгоҳон Ҳӯвдчеф, Синдев.

АДАБИЁТ

1. Пахалина Т.Д., Памирские языки Москва .1989
2. Соколова В.С., Грюнберг «Очерки по истории изучения иранских языков
3. Карамшоев Д. Баджувский диалект .Душанбе .1963
4. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шугнонӣ, Душанбе, Дониш” 1970
5. Аламшоев М.М., Аламшоев Ш.М. ХуҶунӯни зив грамматика нашриёти «Нур» Хоруғ 2019
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик нашриёти Ирфон Душанбе 1986
7. Курбанов Х. Рашорвский язык издательство Дониш Душанбе 1976
8. Файзов М.Язык рушанцев советского Памира Душанбе 1966
9. Алексеев. М.Е., Шейхов Э.М. Лезгинский язык издательство «Academia» Москва 1997
10. Пахалина Т.Н.Ишкашимский язык Душанбе Ирфон 2017

ХУСУСИЯТҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ ИСМИ ГҶЙИШИ ШОХДАРАГӢ АЗ ДИГАР ЗАБОНҲОИ ШУҶНОНӢ-РУШОНӢ

Омӯзиши ин мавзӯ аввалин маротиба ба таври густурда ба роҳ монда шудааст. Гарчанде, ки морфологияи баъзе шеваҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. вале гӯйиши Шохдара бори аввал дар мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Тадқиқот дар мисоли исми анҷом дода шуд.Мақсади тадқиқот баррасӣ намудани фарқиятҳои сарфши ифодаи шумора дар исми, категорияи ҷинсият, калимабандӣ, калимасозии пайвасти ва тобеъ мебошад.

-ҷамъоварӣ, таснифот, муайян намудани сохтори сарфӣ гӯйиши шохдара дар системаи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ

-нишон додани асосҳои назариявии таҳқиқоти гӯйиши шохдараи забони шугнонӣ дар забонишноӣ

-муайян намудани манбаҳои ташаккули сарфши гӯйиши Шохдара ва сохти он

Калимаҳои калидӣ: морфология, шумора, категория, ҷинсият, калимабандӣ, тип пайвасти, тобеъ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амадбеков Азизбек Ҷумъаевич унвонҷӯи ИИГ ба номи Б.Искандаров Омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 11 ноҳияи Роштқалъа тел: 93 824 20 65

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШОХДАРИНСКОМ РЕЧИ В СРАВНЕНИИ С ДРУГИМ ШУҶНАНСКИЙ- РУШАНСКИМ ЯЗЫКОМ

Исследование этой темы широко проводится впервые хотя морфология некоторых стилей изучена, но произношение является предметом исследования впервые.

Цель исследования-рассмотреть различия в использовании данной речи для выражения числа в имени существительном, родовой категории, словосочетании, типе союза и члосогателчного ноколения .

-сбор, классификация, определене структуры произношения корневого слова в системе шугнанско-рушанских языков

-показ теоретических основ изучения произношения шугнанского языка в лингвистике

-определить источники формирования фонетики шохдаринской речи и её голосового строя.

Ключевые слова: морфология, число, категория, род, формулиров тип связи, сослогателчное наколения.

Сведения об авторе: Амадбеков Азизбек Джумаевич, аспирант ИГН имени Б.Искандаров Учитель общеобразовательной школы №11 Роштқалинского района, телефон: 938242065

DISTINTIVE FEATURES OF THE SHOHDARA DIALECT SHUGNI- RUSHAN LANGUAGE

The study of this topic has been widely studied. Although the morphology of some styles have been studied, but the Shohdara pronunciation is the first to be investigated.

We looked at the research on the example of noun. The purpose of the study is to consider the differences in the use of this speech gender category, phrasing, type of conjunction, and subjunctive mood.

It is to consider the difference in the sound of this speech shift, metathesis, tact.

- Collection, classification, determination of the vocal structure of Shohdara speech in the system of Shugna- Rushan languages

- Showing the theoretical foundations of studying the pronunciation of the Shugni language in linguistics

- Determine the sources of phonetic of Shohdara dialect formation and its structure.

Key word: morphology, number, category, gender, wording, connection type, subjunctive.

Information about the author: Amadbekov Azizbek Jumaevich, postgraduate student of the Institute of Human Science State Research named after B. . Iskandarov, secondary school teacher №11 Roshtqala district, phone: 938242065

УДК 80/81

ББК 81

**ОТРАЖЕНИЕ ИСКОННО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВА «СУРХ»(КРАСНОЕ) В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (ФЕ) ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА
Атоева М.М.**

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд

Огромное количество исконно-таджикской лексики относится к прилагательным, которые обозначают такие понятия, как: А) цвет. Б) вкус В) размер, объём.

Слова, объединяющиеся по сходству значения, составляют лексико – семантические группы.

Рассмотрим отражение исконно-таджикских слов, выражающих цвета, а именно слово «сурх»(красный) в составе ФЕ.

Исконно-таджикские слова, обозначающие цвет, служат для образования ФЕ таджикского языка. Во фразеологическом составе исконно-таджикские слова, обозначающие цвет, употребляются в роли основного компонента.

Известно что культура каждого народа содержит особые системы, заметно отличающиеся, от систем других народов. К ним, в том числе, относится цветовая система. Эта система на протяжении веков может заметно изменяться, причём если в свободном употреблении она уже не фигурирует, то возможна её консервация, она как бы окаменеет в составе фразеологизмов, которые служат верными указателями исконности.

О подобных прилагательных А. И. Бурлак пишет: «Эти прилагательные входят в состав многих фразеологических единиц, потому что цвет, как известно, является одним из наиболее отчетливо выраженных признаков предмета» [3,с. 2]

Из многочисленных названий цветов и цветовых оттенков в таджикском языке компонентами фразеологических единиц (ФЕ) могут быть всего несколько.

Следует отметить, что «Качественные имена прилагательные со значением цвета, обозначают признак, который проявляется в самом предмете прямо и непосредственно, то есть лексическим значением основы. Эти качественные имена прилагательные, обозначающие цвет, являются простыми (непроизводными): сурх-красный, зард-жёлтый, сабз-зелёный, кабуд-голубой, сафед-белый, сиёх-чёрный» [1,с.3]

Из собранных нами материалов можно сделать такой вывод, что для образования ФЕ на основе цветовой лексики в таджикском языке употребляются следующие слова, обозначающие цвет:

сафед, сиёх, сурх, зард, сабз (и несколько редкоупотребляемые), а также слово «**ранг**»,

Следует отметить, что преобладание прямого или переносного значения «цветового» слова зависит от самого цветообозначения, от совокупности лексических качеств прилагательного, от психического действия цвета, от его символического значения, от ряда экстралингвистических факторов [4,с.9].

Возникновения фразеологических единиц с цветовой лексикой в их составе непосредственно связано с формированием метафорических значений у цветоименований.

Задача данной статьи - рассмотреть отражение исконно-таджикских слов, обозначающее цвет сурх-красный в составе ФЕ таджикского языка, выполняющее функцию стержневого компонента.

Одним из наиболее употребительных прилагательных, обозначающих цвет из хроматической группы, который образует ФЕ - таджикское сурх -красный.

Исследование ФЕ с хроматическими цветами подтверждает объективный характер развития языка. ФЕ возникают в ходе его развития и обусловлены, в конечном счёте, процессом познания реальной действительности [13,с.11].

Исконно-таджикское слово, обозначающее цвет **сурх-красный**, входя в состав, может образовать следующие ФЕ: **сурх шудан** (букв, красным сделаться) в знач. смущаться, стыдиться; **бо рӯи сурх** (букв, с красным лицом) в знач. с радостью, с честью, со славой, с победой, с гордостью. Н-р: Коре карда аз ин чанг дар пеши аҳли маҳаллаю кишлоки худ забонкӯтоҳ нашуда **бо рӯи сурху** болодасти баргардем, аз ин дида давлати калон нест...[10,с.339]-Мы вернемся с войны, дружище, не с прикушенным языком, а с высоко поднятой головой [11,с.48] В этом примере слово **сурх** в составе ФЕ таджикского языка как стержневой компонент имеет знач. с честью, со славой, с победой, с гордостью; - Мумкин аст онхо **бо рӯи сурх** даромада раванд, аммо ман бо ин хел ранги зард ба диёрам даромада рафтано намехоҳам...[10,с.218]. – Может они с победой вернуться, но я не хочу вернуться на родину таким падшим: **сурхруёна баргаштан** (букв. краснолицом вернуться) в знач. возвращаться с честью, со славой, с победой, с гордостью, с румяным лицом, с победным видом, Армия Сурх - Красная Армия, Гвардия Сурх - Красная Гвардия, гушаи сурх - красный уголок, Майдони сурх - Красная площадь; Китоби Сурх - Красная книга и др.

В. Хусейнов писал, что «в 20-30 годы слово **сурх** (красный) стало широкоупотребительным. С каким бы словом оно не сочеталось, оно приобретало переносное значение. Во многих подобных словосочетаниях были именно новые значения, связанные с новым временем, с новым периодом, с новым городом, с новым призванием. Эти словосочетания как бы по форме и содержанию были противоположны тем, которые были связаны со старым.

Слово - прилагательное сурх (красный) употреблялось именно для того, чтобы показать огромное различие старого и нового, где новый - **сурх** (красный) было завоевано пролитой кровью миллионов борцов [12,с.28].

Необходимо отметить, что «способ употреблений, роль и позиция слово сурх (красный) в жизни таджикского народа играет огромную роль и оно связано с историческим развитием народа и неотделимо от него, а также показывает развитие и прогресс общества»[12,с. 29]. Н-р: ... ва як қатор аспу аробахоро, ки дар пеши чойхонаи **сурхи** кишлок чамъ омада буд, дид... [10,с.31]-и ряд кони и телеги, которые стояли у красной чайхани, увидел. – Ҳа, воқеан имрӯз колхоз ба фоидаи

Армияи Сурх корвони сурхи пахта, ғалла, сабзавот мефиристонанд-а.[10,с.31]-Да, ксати сегодња колхоз в фонд Красной Армии отправтсја краснӗй караван хлопка, зерна, овошн.

После 40-х годов, в основном после Великой Отечественной войны слово сурх (краснӗй) заменяется словом советн (советскӗй):

Армияи Сурх (Красная Армия), заменяется сочетаннем Армияи Советӗ (Советская Армия), затем появляются н широко употребляются следующие ФЕ, в состав которых входит слово **сурх/краснӗй**: Ордени Ситораи Сурх (Орден Красной Звезды); Ордени Байраки Сурх (Орден Трудового Красного Знамени); Майдони Сурх (Красная Плошадь); Салиби Сурх (Краснӗй Крест); Гушаи Сурх (Краснӗй уголоч); Китоби Сурх – Красная книга.

Н-р: Сафар аз газетан «Тоҷикистони Сурх» хабарн зернро хонда дод [10,с.41] – Сафар их газетн «Краснӗй Таджикистан» прочитал следующие новости.

Следует отметить, что словосочетанне становится фразеологизмом не потому, что приобретает устойчивость употребления, а, прежде всего потому, что подвергается семантическому преобразованню. Оно н «создаёт реальную фразеологическую потенцию для данного словосочетаннн» (5, 52). ФЕ сурх шудан (букв. краснӗй стать) в знач. стыдиться, стесняться; **сурх шудани рӯй** /аз хичолат кашидан/ (букв. лнцо стать краснӗй) в знач. краснеет (от смущеннн); **сурху-сафед шудан** (краснӗй белӗй стать) в знач. поссориться, сердиться, выходить из себя стыдиться, стесняться; **касоро сурху сафед кардан** (букв. каго-л. сделать краснӗй белӗй) в знач. кого - лнбо поставить в неловкое положение, заставить испытывать стыд. Последнее из сказанного имеют отрицательное значение.

Вышеприведенный целӗй ряд примеров свидетельствует о том что, ФЕ таджикского языка в основе которых лежат прилагательное сурх, кроме некоторых исключеннн, **сурху сафед шудан /кардан/** (букв. краснӗй н белӗй стать) в знач. ссориться имеет положительное значение.

В таджикском языке ФЕ с компонентами сурх - краснӗй имеют различные значения. Каждое значение ФЕ таджикского языка с компонентом – цветообозначеннн «сурх» специфично только данному языку.

Следует необходимо отметить, что «в современном таджикском литературном языке имеется только один тип интенсивной формы, который образуется путем неполного повтора прилагательного: **суп-сурх** - очень краснӗй. В такого рода неполного повтора прилагательных, обозначающих цвет, компонентом, посредством которого выражается значение усиления признака предмета по цвету, является первый видоизмененный слог основного прилагательного со значением цвета. Однако усиливающий слог является частью основного слова, он не может быть самостоятельной лексической единицей, одновременно он обладал способностью варьирования» [2,с.95]. Н-р: Алави гулхан баланд шуд ва аз гармии оташи вай рухсораи хозирон **анор барн суп-сурх тобиш** дод.[10,с.270] – Разгорелся костёр н от жары огня щёки присутствующих стали краснӗй как гранат. Аз ин фикру хаёлхо аъзои бадани Сафар оташ барн тафс гирифта, ду гӯшу ду рӯяш дар госпитал аввалин бор **суп – сурх шуда буданд**. [10,с.217]-От этих переживаннн тело Сафара разгорались как огонь, уши, щёки в первые в госпитале покраснели. Аз сабаби он ки дар як чо начунбида бо диккат ба атроф нигоҳ карда менишастанд, чашмони хар ду солдат, **мисли анор суп-сурх шуда буданд** [10,с.155] – В связи с тем, что не двигаясь, смотрели по сторонам, оба глаза двух Солдатов, были краснӗйми как гранат.

Приведённые примеры показывают, что зачастую интенсивная форма суп – сурх употребляется в сравненнн с чем-л. или с кем-л.: анор барн суп-сурх - краснӗй как гранат; гушт барн суп-сурх - краснӗй как мясо; хун барн суп – сурх н т.д.

Итак, исконно-таджикское слово, обозначающее цвет **сурх-краснӗй** играет

огромную роль как стержневой компонент в образовании фразеологических единиц таджикского языка и обогащает словарный состав таджикского языка.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Атоева М. Прилагательные со значением цвета в таджикском и русском языках // В сб. Армугон. Душанбе, 1989.
2. Атоева М. Лексика обозначающая цвет, таджикском и русском языках // Худжанд. 2002.
3. Бурлак А.И. ФЕ с компонентами – прилагательными, выражающими основные понятия цвета в современном английском языке // Автореф. дисс. к. филол. н. М. 1955.
4. Войнова С. Сравнительный анализ ФЕ с компонентами – цветообозначениями (на материале русского и болгарского языков) // Автореф дисс. к. филол. н. Л. 1978.
5. Каразан А. Г. Фразеология современного французского языка // М., 1976.
6. Ожегов И.С. Словарь русского языка // М., «Русский язык», 1984.
7. Русско-таджикский словарь // М., «Русский язык». 1985.
8. Фарҳанги забани тоҷикӣ // Ҷ. 1, 2, М., 1969.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик // ч.1,2, Душанбе, 1963-1964.
10. Фотех Ниёзи Вафо // Сталинобод, 1954,
11. Фотех Ниязи Верность // Душанбе, 1962, пер. Смирнова. Ю.
12. Хусейнов Х. Калимаи сурх // Мактаби Советӣ. 1971. №5, с.29.
13. Эгамбердиев Р. Муносибати фразеологизмҳо бо ибораҳои бадеӣ дар тарзи баёни Восифӣ // Масъалаҳои филологияи тоҷик. Самарканд. 1973. с, 11.

ОТРАЖЕНИЕ ИСКОННО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВА «СУРХ»(КРАСНОЕ) В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (ФЕ) ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматривается отражение исконно-таджикского слова, обозначающего цвет сурх-красный в составе ФЕ таджикского языка, выполняющее функцию стержневого компонента. ФЕ возникают в ходе его развития и обусловлены процессом познания реальной действительности. Автором отмечено, что словосочетание становится фразеологизмом не потому, что приобретает устойчивость употребления, а, прежде всего потому, что подвергается семантическому преобразованию. Таджикское слово «сурх» прошло трудный и сложный путь.

Позиция слова сурх (красный) в жизни таджикского народа играет огромную роль и оно связано с историческим развитием народа и неотделимо от него, а также показывает развитие и прогресс общества. В статье рассмотрено не только исконно-таджикское слово, обозначающее цвет сурх-красный как стержневой компонент, но и приведено авторское наблюдение; исторический путь слова «сурх», что может подчеркнуть о новизне статьи.

Ключевые слова: отражение, исконно-таджикские слова, основной компонент, интенсивная форма, видоизмененный слог, новые значения, специфично только данному языку, отрицательное значение, подвергается семантическому преобразованию.

Атоева Мамлакат Мухторовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики г. Худжанд, atoeva2016@mail.ru (тел.: 92-887.15.64.)

ИНЪИКОСИ ВОЖАИ АСЛИИ ТОҶИКИИ “СУРХ” (КРАСНЫЙ) ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ (ВФ) ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур инъикоси вожаи аслии тоҷикии ранги сурх-сурхро ифода мекунад, дар таркиби воҳиди фразеологии забони тоҷикӣ, ки ҳамчун ҷузъи асосӣ хизмат

мекунад, баррасӣ карда шудааст. Ибораҳои фразеологӣ дар ҷараёни инкишоф ба вучуд омада, дар раванди шинохти воқеият истифода мешаванд. Муаллиф кайд менамояд, ки ибора на аз он сабаб воҳиди фразеологӣ мегардад, ки вай устувориҳои истеъмолиро пайдо мекунад, балки, пеш аз ҳама, ба дигаргуниҳои маъноӣ дучор мешавад. Калимаи тоҷикии «сурх» роҳи душвору мураккабро тай кардааст.

Мавқеи калимаи сурх (красный) дар ҳаёти халқи тоҷик нақши бузург дошта, бо тараққиёти таърихии халқ алоқаманд ва ҷудонашаванда буда, инчунин аз тараққиёт ва пешравии ҷамъият дарак медиҳад.

Дар мақола на танҳо калимаи аслии тоҷикӣ, ки ранги сурх-красный-ро ҳамчун ҷузъи аслии ифода мекунад, баррасӣ мешавад, балки мушоҳидаи муаллиф низ оварда шудааст: ба монанди роҳи тай кардаи таърихии вожаи «сурх» аз навовариҳои мақола дарк медиҳад.

Калидвожа: тафаккур, вожаҳои модарии тоҷикӣ, ҷузъи асосӣ, шакли пуришиддат, ҳиҷои тағйирёфта, маъноҳои нав, танҳо ба ҳамин забон хос, маънои манфӣ, табдили маъноӣ.

Атоева Мамлакат Мухторовна, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, вилояти Суғд Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992928871564, E-mail: atoeva2016@mail.ru

REFLECTION OF THE ORIGINAL TAJIK WORD "RED" (КРАСНЫЙ/СУРХ) IN THE COMPOSITION OF PHRASEOLOGICAL UNITS (PHU) OF THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the reflection of the original Tajik word for the color red is discussed in the composition of the phraseological unit of the Tajik language, which serves as the main component. Phraseological expressions are formed in the process of development and are used in the process of recognizing reality.

The author notes that the phrase becomes a phraseological unit not because it acquires consumer stability, but primarily because it undergoes semantic changes. The Tajik word "red" has traveled a difficult and complicated path.

The position of the word red (сурх/красный) has a great role in the life of the Tajik people, it is connected and inseparable with the historical development of the people, and also indicates the development and progress of the society.

The article discusses not only the original Tajik word, which represents the color red, but also the author's observation: like the historical path of the word "red", the novelty of the article is understood.

Keywords: *thinking, native Tajik words, main component, intensive form, changed syllable, new meanings, unique to this language, negative meaning, semantic transformation.*

Atoeva M.M., candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Russian language under the TSULBP (Tajikistan, Khujand) E-mail: atoeva2016@mail.ru Тел.: +992928871564

УДК 37(091):37.01

АҲАММИЯТИ ТАТБИҚИ АҚИДАҲОИ ПЕДАГОГИИ НИЁҒОН ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Аҳмадзода З.К.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, рушди босуръати технологияҳои муосир ва тағйирёбии арзишҳои иҷтимоӣ низоми таҳсилот бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Дар баробари баланд бардоштани сатҳи дониши илмӣ ва донишазхудкунии донишҷӯён дар замони муосир, масъалаи тарбияи ахлоқӣ, худшиносии миллӣ ва масъулияти иҷтимоии ҷавонони имрӯза аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо намудааст. Ҳамин тариқ, таъя кардан ба мероси педагогии ниёгон ҳамчун сарчашмаи арзишҳои маънавию тарбиявӣ зарурати илмӣ ва иҷтимоӣ

мебошад. Ба рушду пешрафти фарҳанги мамлакатҳои Шарқ таъсири олимони ва файласуфони асрҳои миёна, ки дар асарҳои онҳо ақидаҳои назарияҳои пешқадами соҳаҳои гуногуни илм ва адабиёт таҳқиқ шудаанд, таъсири калон расондааст. Аҳамияти таҳқиқоти мутафаккирон ва хулосаҳои баровардаи бузурги гузаштаре бо он баҳо додан мумкин аст, ки онҳо дар ҷаҳони имрӯза хеле мубрам мебошанд.

Ниёғони тоҷик дар тӯли асрҳо таҷрибаи ғании таълим ва тарбияро ҳамчун намуна, онро дар осори адабӣ, фалсафӣ ва ахлоқии худ инъикос кардаанд. Ақидаҳои педагогии онҳо имрӯз низ қобили истифода буда, метавонанд барои такмили мазмун ва шакли таҳсилоти муосир заминаи назариявӣ фароҳам оваранд. Аз ин лиҳоз, омӯзиш ва татбиқи эҷодии ин мерос вазифаи муҳимми илми педагогика ба ҳисоб меравад.

Дар ақидаҳои педагогии ниёгон таълим ва тарбия ҳамчун ду ҷузъи ҷудонопазири як раванди ягона баррасӣ мешаванд. Ниёгон бар он ақида буданд, ки дониш бе ахлоқ арзиши воқеӣ надорад. Ин андеша махсусан дар осори Носири Хусрав ва Абдурахмони Ҷомӣ возеҳ баён ёфтааст.

Абуалӣ ибни Сино таълими раванди мураббат ва пайдарпай медонист, ки бояд бо назардошти қобилият, синну сол ва хусусиятҳои равонии хонандагон амалӣ гардад. Ин ғоя имрӯз дар педагогикаи муосир ҳамчун таълими фардиётнок эътироф шудааст.

Яке аз меҳварҳои асосии ақидаҳои педагогии ниёгон тарбияи ахлоқӣ мебошад. Дар осори классикӣ арзишҳои чун инсондӯстӣ, ростқавлӣ, адолат, эҳтиром ба бузургсолон ва меҳнатдӯстӣ ҷойгоҳи марказӣ доранд. Ниёгон бар он ақида буданд, ки ҷомеаи солим танҳо дар сурати тарбияи шахсиятҳои боахлоқ рушд карда метавонад.

Дар шароити муосир, ки ҷомеа бо мушкилоти ахлоқӣ ва бӯҳрони арзишҳои рӯбарӯст, татбиқи ин ғояҳо метавонад ба таҳкими пояҳои маънавии ҷомеа мусоидат намояд. Ниёгон таъкид менамуданд, ки дониш бояд бо амал пайваст бошад. Носири Хусрав донишero, ки дар амал татбиқ намегардад, бефоида мешуморид. Ин андеша имрӯз бо мафҳуми таҳсилоти салоҳиятнок ва омӯзиши амалгаро пурра мутобиқат мекунад.

Татбиқи ин равиш дар низомии таҳсилоти муосир метавонад ба рушди малакаҳои ҳаётӣ, тафаккури интиқодӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳои воқеӣ дар хонандагон мусоидат намояд.

Дар мероси педагогии ниёгон омӯзгор ҳамчун шахсияти калидӣ ва намунаи ибрат баррасӣ мешавад. Омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки роҳнамо ва тарбиятгари ахлоқии ҷомеа мебошад. Абдурахмони Ҷомӣ дар осори худ омӯзгорро масъули ташаккули инсонии комил медонад.

Ин андеша дар шароити муосир низ аҳамияти худро гум накардааст. Баланд бардоштани мақоми омӯзгор дар ҷомеа яке аз омилҳои асосии рушди низомии маориф мебошад.

Имкониятҳои татбиқи ақидаҳои педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир

Татбиқи эҷодии мероси педагогии ниёгон метавонад дар самтҳои зерин натиҷаи мусбат диҳад:

- ғанӣ гардондани мазмуни таълим бо арзишҳои миллӣ;
- рушди тарбияи ахлоқӣ ва шахрвандӣ;
- таҳкими худшиносии миллӣ дар хонандагон;
- баланд бардоштани сифати равандҳои таълимӣ.

Муҳим он аст, ки ин мерос на ба таври шаклӣ, балки бо назардошти талаботи замони истифода шавад.

Тоҷикон дар мероси тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми бузург гузошта, ба ҷаҳониён файласуфон, олимони, адибон, меъморон, табиатшиносони бузургеро бахшиданд, ки

осори онҳо то имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардааст. Чунончи, имрӯз саҳми лирикаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар адабиёти ҷаҳонӣ баланд арзёбӣ мегардад. Достони ҷовидонаи Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома» аз таърихи тамаддуни форсу тоҷик ба мо ҳикоят мекунад. Китоби «Ал-Қонун фи-тиб»-и Абуалӣ ибни Сино муддати тӯлонӣ дастурамали асосии тиббие буд, ки барои омӯзиш дар бисёре аз кишварҳои Аврупо тавсия мешуд.¹

Андешаҳои педагогии адибони форсу-тоҷик барои илми аҳамияти калон доранд. Албатта, онҳо вижагиҳои хоси худро доранд ва омӯхтану таҳлили амиқу ҷамачонибаро талаб мекунанд. Асарҳои классикони асрҳои миёна ба зарурати дар руҳияи инсондӯстӣ, ҳамчун шахсияти баланди маънавию ахлоқӣ тарбия кардани ҷавонон далолат мекунанд. Дар насли наврас хислатҳои дӯстию рафоқат, хушмуомилағӣ, эҳтироми калонсолон, саховатмандӣ, меҳрубонӣ, меҳру муҳаббат ба Ватан, хоҳиши меҳнат кардан ба нафъи ҷомеаро инкишоф ва талқин намудан лозим аст. Дар осори мутафаккирони бузург дар бораи зарурати тарбияи ҷисмонӣ ва аҳамияти донишу илм низ суханонро пайдо мекунем.

Масъалаҳои, ки дар эҷодиёти адабии классикони форсу тоҷик матраҳ шудаанд, ба ҳамаи давраҳои инкишофи инсоният хосанд. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки рушди педагогика бо омӯзиши афкори педагогии адибон, файласуфон ва маорифпарварони маъруф робитаи ногусастанӣ дорад. Ғайр аз ин, эҷодиёти шифоҳии халқ дар тарбияи ҷавонон нақши муҳим мебозад.

Дар дostonҳо, зарбулмасалҳо, пандномаҳо ва дигар жанрҳои адабиёт мо андешаҳои ҷолиби педагогии мутафаккирони асримиёнагии Шарқро пайдо мекунем. Вижагии бисёр асарҳо соддаю возеҳ будани ғояҳои педагогӣ, дорои аҳамияти бузурги тарбиявӣ, принципҳои баланди маънавию ахлоқӣ будани онҳо мебошад. Аз ҷумлаи маъруфттарин муаллифоне, ки асарҳои худро ба масъалаҳои тарбияи ҷавонон, ташаккули шахсият ва тарбияи фарзандон бахшидаанд, Абӯҳомиди Ғазолӣ, Ҳаким Саной, Ҷалолиддини Румӣ, Фаридиддини Аттор, Абдурахмони Ҷомӣ ва ҷанде дигаронро зикр кардан лозим аст.

Андешаҳои педагогии онҳо, бешубҳа, маънӣ бар сураҳои мухталифи Куръон буд, ки аз нигоҳи ақл ва мувофиқат шарҳу тафсир мешуданд. Аз ин рӯ, бидуни дарки таъсири дин ба тарбияи инсон моҳияти ақидаҳои педагогии муаллифони онҳоро фаҳмидан имконнопазир аст.

Ғояҳои педагогии ба асрҳои миёна хосбуда бо таҳқиқоти амиқ ба мо имкон медиҳанд, ки ба саволҳои зиёде вобаста ба рушди шахсият, худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ, ҷустуҷӯи мавқеи инсон дар ҷаҳон, тарбияи оила ва ғайра ҷавоб пайдо кунем.

Вижагиҳои ақидаҳои педагогии мутафаккирони қадимро низ омӯхтан ва дарк кардан лозим аст, зеро моҳияти онҳо ба ҳифзи мероси маънавии халқ аз тамоюлҳои манфии замони муосир нигаронида шудааст. Эътимоднокии ҳифз ва ба авлод интиқол додани он ба арзёбии ҷамачонибаи мероси маънавии ниёгон ва омӯзиши амиқи он вобаста аст. Ин ҳолат барои мардуми Тоҷикистон, ки ҳамзамон бо таҳаввулоти ҷаҳонӣ ба асри XXI ворид шудааст, аҳамияти хоса дорад.

Барои тарбияи насли наврас аз нуруи маънавии эҷодиёти мутафаккирони асримиёнагӣ, андешаҳои онҳо дар бораи адолат, зебӣ, меҳрубонӣ, сулҳҷӯӣ ва арзиши инсонӣ истифода бурдан муҳим аст.

Мо дар пажӯҳишҳои худ кӯшиш кардем, ки ба дидгоҳҳои педагогии олимону мутафаккирони қадимаи форс-тоҷик аз дидгоҳи тоза назар андохта, хулосаҳои онҳоро оид ба масъалаҳои таълиму тарбия ва камолоти шахсият аз ҷиҳати илмӣ

¹ Усманов З. Д., Косимов А. А. Цифровой образ «Шахнаме» («Книги царей») А. Фирдоуси // ДАН РТ. 2014. №6. – С. 471-476.

асоснок созем.

Ҳоло ҷавонон дар шароити номуайянии иҷтимоӣ қарор доранд. Ба шахсият технологияҳои гуногуни амалиётӣ таъсир мерасонад. Дар чунин шароит шахс бояд ба арзишҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ самтгирӣ намояд, то ба таъсири омилҳои манфии муҳити зист, ки худшиносии ҷавонро тақозо мекунад, муқовимат намояд.

Дар ҷомеаи муосир тағйироти арзишҳо ба амал омад, ки муҳтавои он ба падидаи хувият таъсири манфӣ расонидааст. Одамон аз рӯи принсипи «дӯстону бегонагон» муттаҳид шудан гирифтанд. Аломатҳои хувияти манфӣ дар ташаккули муносибатҳои бегонаситезӣ ва ташкили созмонҳои гуногуни ифротӣ ва миллатгарой зоҳир мешаванд. Онҳо аксар вақт ҷавонони муосирро муттаҳид мекунад.

А.Г.Асмолов бар ин назар аст, ки равандҳои хувияти манфӣ муносибати воқеии ҷавонони донишҷӯро ба рӯйдодҳои дар Тоҷикистон рухдода таҳриф мекунад. Аз ин рӯ, масъалаҳои худшиносии иҷтимоӣ барои ҷомеаи тоҷик аҳамияти хоса доранд. Ҳавасмандгардонии педагогии ин раванд танҳо дар сурате имконпазир аст, ки дар шахсияти донишҷӯ «ҳастаи арзишӣ»- и ташаккулифта ба ҷавон имкон медиҳад, то ки ба вазъиятҳои гуногуни аксар вақт ба ҳам зид баҳо диҳад ва амалҳои муайянро ҳамчун воқуниш интихоб кунад.

Барои татбиқи принсипи худшиносии иҷтимоӣ зарур аст, ки:

- дар фазои таҳсилот шароит фароҳам оварад, то ки барои донишҷӯён мафҳуми арзишҳои демократиро пурра ошкор намояд;

- ҷавонони донишҷӯро ҳавасманд созад, ки ҳудро ҳамчун шахрванди ҷомеаи демократӣ дарк кунанд, онҳо на танҳо барои ҳаёти худ, балки барои некӯаҳволии ҷомеа ва давлат низ масъуланд;

- дар насли наврас омодагӣ ба муқоламаи созанда бо одамони дигар, ки ақидаҳои муҳолиф ва эътиқоди дигаргуна доранд, ташаккул дода шавад;

- дар донишҷӯён ҳавасмандии ташаккул додани афкори шахсии худ ва омода будан ба ҳимояи асосноки онро ба вучуд овардан;

- ба муносибати бепарвоёна аз ҷониби муассисаи таҳсилотӣ нисбат ба зуҳуроти бегонаситезӣ, миллатгарой, бераҳмӣ ва таҷовуз нисбат ба дигарон дар муҳити донишҷӯён роҳ набояд дод.

Татбиқи талаботи дар боло зикршуда бо риояи шартҳои зерин имконпазир аст:

- ба донишҷӯён расондани ғояҳои ақидаҳо, донишҳо дар бораи гуногунии ҷаҳон ва тафовути байни халқҳо;

- ташаккули манзараи маъноии ҷаҳон дар байни ҷавонони донишҷӯ бо истифода аз малакаҳои шаклҳои гуногуни муносибат бо муҳити зист;

- огоҳии донишҷӯён аз арзишҳои демократӣ, ҳамкориҳои созанда бо дигар одамон, гурӯҳҳо ва ҷомеа;

- истифодаи ғояҳои барои рушди шахсияти донишҷӯ, ки тавассути онҳо ӯ идроки оқибатҳои қарорҳои шахсан қабулкардаашро меомӯзад;

- пурра машғулшавии донишҷӯён дар вазъиятҳои проблемавӣ.

Ҳамаи принсипҳои дар боло зикршударо таҳлил намуда, ба ҳулосае меоем, ки ҳамаи онҳоро дар маҷмуъ барои тарбияи фарҳанги демократӣ дар насли наврас истифода бурдан лозим аст.

Муаллифи ин таҳқиқот тарбияи фарҳанги демократӣ дар байни донишҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун ҳамкориҳои ҳамаи иштирокдорони раванди таҳсилот дар асоси муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба арзишҳои ҳамдигар ва хоҳиши муқоламаи созанда бо мақсади ба даст овардани мавқеи ягонаро баррасӣ менамояд.

Консепсияи тарбияи фарҳанги демократӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳо ба се равиши ба ҳам алоқаманд асос ёфтааст: шахсиятшиносӣ, воқунишию фаъолиятӣ ва арзишшиносӣ. Натиҷаҳои таҳқиқоти мо имкон доданд, ки маҷмуи қонуниятҳо ва

принсипҳое муайян карда шаванд, ки онҳоро танҳо дар раванди фаъолияти муштараки таҳсилоти амалӣ кардан имконпазир аст. Танҳо бо ҳамин роҳ метавон самарабахши тарбияи фарҳанги демократиро дар байни ҷавонон таъмин намуд.²

Илми педагогика имрӯз таҳти мафҳуми тарбия раванди таъсири мутақобилаи ҳамаи субъектҳои онро дарк мекунад. Ин далел имкон медиҳад, ки мавҷудияти робитаи зич байни низомҳои арзишҳои, ки иштирокдорони раванди таълимро муттаҳид мекунад, муайян карда шавад. Аммо фарҳанги демократӣ дар байни ҷавонон танҳо дар сурате ташаккул меёбад, ки агар он дар байни омӯзгорони муассисаи таҳсилоти ва волидони таълимгиранда сатҳи баланди рушд дошта бошад.

Маълум мешавад, ки агар ин раванд бо муносибатҳои яқсонӣ ҳамаи иштирокдорони он робитаи устувор дошта бошад, дар байни донишҷӯён фарҳанги демократиро тарбия кардан мумкин аст. Бинобар ин, мо дар таҳқиқоти илмӣ худ раванди дар насли наврас тарбия намудани фарҳанги демократиро ҳамчун дастгирии мақсадноки фаъолияти ҷамъиятии донишомӯзон аз тарафи омӯзгор, ки дар он донишомӯзон амалҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва шахсӣ аҳамиятдоштаро бошуурона ба ҷо меоранд ва дар раванди муносибат бо дигар иштирокдорони раванди таҳсилот самтгириҳои арзиширо азхуд намуда, интихоби шахсӣ ва масъулиятнокро амалӣ месозанд.

Мо дар асоси таҳлили назариявии адабиёти махсус оид ба ин масъала ва хулосаҳои худ дар раванди ташаккули фарҳанги демократии донишомӯзон як қатор қонуниятҳои мушаххасро муайян кардем. Пеш аз ҳама, ин мавҷудияти робитаи мансубияти гендерии донишҷӯ ва сатҳи ташаккули унсурҳои фарҳанги демократии ӯ мебошад.

Насли наврас бояд ба таърихи миллати худ тавачҷуҳ дошта бошад, вижагиҳои онро дар рушди таърихӣ, хусусиятҳои хоси тафаккур, анъана, маросимҳо, расму оинҳо, ҳислатҳои миллӣ омӯзад.

Вижагиҳои миллат ва меъёрҳои пешниҳодкардаи педагогикаи этниқиро ба асос гирифта, самтҳои рушди ҷавонони муосирро муайян кардан зарур аст.

Ҳар як миллат дар муҳити муайяне ташаккул ва инкишоф меёбад, ки руҳияи халқ, таҳаввули таърихӣ онро ифода мекунад. Имрӯз беш аз пеш масъалаҳои эҳёи миллӣ мубрамаӣ пайдо кардаанд. Ин равандро метавон тавассути муоширати омӯзгор бо донишомӯзон, тавассути интиқоли ҳислатҳои миллат ба насли наврас, донишҷӯ тарзи зиндагии он, интиқоли таҷрибаи ҳаётӣ аз ҷониби насли калонсол ба ҷавонон самаранок гардонид. Аммо ин раванд набояд яктарафа бошад. Муҳим аст, ки он барои тамоми ҷомеа манфиатовар бошад.³

Ба ғайр аз ин донишҷӯ муҳим аст, ки фалсафаи ҳаётии мавриди пайравии мо дар раванди инкишофи худ, воситаи тавоноии тарбия буда, вижагиҳои давраи мушаххаси таърихро инъикос мекунад. Барои он ки аз ин вижагиҳо дар тарбияи ҷавонон истифода намоем, ҳуди мо бояд дар бораи анъанаҳо, маросимҳо, урфу одатҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқи мардумӣ маълумоти кофӣ дошта бошем.

Барои азхуд кардани ҷунин донишҳо мо бояд дар худ ва насли наврас арзишҳои ташаккул дода, онҳоро ба зинаи нави рушди инсонӣ бардорем, онҳоро дар атрофи худ нигоҳ дорем ва дар асоси онҳо зиндагии мардумро бунёд кунем, онро бардавом ва пурмазмун гардонем.

Ҳар як насл аз дунё гузашта, маҳсули фаъолияти маънавии худро ба мо мерос мегузорад, ки ба он бояд аз дидгоҳи ҳамон давраи таърихӣ баҳо дод. Масалан,

² Белкина, В. В. Концептуальные основы воспитания демократической культуры / В. В. Белкина. // Ярославский педагогический вестник. - 2014. - № 1. - С. 12-18.

³ Писарчик А.Н. Материальная культура таджиков долины Хуф. В кн. Материалы второго совещания археологии, этнографии Средней Азии. - Сталинобод, 1956. – С. 12-24.

чавонон дар раванди омӯзиши осори Зардушт, бояд эҷодиёти ӯро бо ҳамон замоне, ки набарди марговар байни некиву бад ҷараён дошт, алоқаманд созанд.

Академик М.Шакурӣ чунин равандхоро ин тавр тавсиф намудааст: «робитаҳои иҷтимоӣ дар таъсири мутақобилаи худ муҳимтарин омилҳои маънавию ахлоқӣ, мафкуравӣ, иҷтимоӣ гардида, урфу одатҳо, қоидаву расму оинҳои мардумӣ зиндагии инсонхоро ба низом меоварданд, нерӯи миллӣ ва устувории ҷомеаро таъмин менамуданд».

Ба насли наврас ҷиҳати дарки аҳамияти анъанаҳо, расму оинҳо, урфу одатҳо, меъёрҳои рафтор, ахлоқ ва қоидаҳои муқарраргардида барои ҳаёти онҳо ёрӣ расондан зарур аст. Ин вазифаро бо истифода аз таҷрибаи педагогикаи этникӣ иҷро кардан лозим аст. Аммо набояд гуфт, ки фақат педагогикаи этникӣ аҳамияти тарбиявӣ дорад, зеро педагогикаи умумӣ масъалаҳои дар педагогикаи этникӣ инъикос наёфтаре ҳам, мавриди баррасӣ қарор медиҳад.⁴

Ҳадафи асосии таҳқиқоти мо ошно намудани кормандони педагогии ба тарбияи насли наврасу ҷавон машғулбуда бо арзишҳои ахлоқии халқи тоҷик аст, ки бидуни маърифат ва идроки онҳо тавассути ҷавонон дар ташаккул ва рушди ҷомеа ба қомебиҳои қиддӣ ҳамчун шаҳрванди бошуури кишвари худ ноил шудан ғайриимкон аст.

Ба психологияи инсонҳо, ба дараҷаи инкишофи эстетикӣ ва зеҳнии онҳо рӯйдодҳое, ки дар як давраи муайяни таърихӣ замон ба амал меоянд, таъсир мегузоранд ва дар шуури инсон осори худро мегузоранд. Аз ин рӯ, дар мактабҳо ҳангоми омӯзиши таърихи кишвар ва миллат, вижаҳои ҳар як давраи таърихро тавзеҳ додан ва қайд кардани он нукта лозим аст, ки барои рушди босуботи давлат танҳо бо муваффақиятҳои дар замони пеш ба даст овардашуда маҳдуд набояд шуд ва зарур аст, ки пешрафт намуда, ба қомебиҳои нави илм, санъат, иқтисодиёт ва дигар соҳаҳои фаъолияти инсон такя намуда, зиндагии халқро беҳтар, ғанитар ва дурахшонтар гардонад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Ибни Сино А. Тадбир-ул-манозил. – Душанбе: Ирфон, 2005.
2. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин. – Душанбе: Адиб, 2003.
3. Ҷомӣ А. Баҳористон. – Душанбе: Маориф, 2010.
4. Рӯдакӣ А. Осор. – Душанбе: Адиб, 2012.
5. Раҳимов М. Таърихи афкори педагогии тоҷикон. – Душанбе: Дониш, 2016.
6. Каримов Қ. Педагогикаи муосир. – Душанбе: Маориф, 2018.
7. Шарифов С. Масъалаҳои тарбия дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020.
8. Саидов А. Мероси фарҳангӣ ва таҳсилот. – Душанбе: Дониш, 2019.

АҲАММИЯТИ ТАТБИҚИ АҚИДАҲОИ ПЕДАГОГИИ НИЁҶОН ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Муаллиф дар мақолаи мазкур нақши олимону ҷавонро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангӣ тасриф намудааст. Асоси методологии мақоларо усулҳои таҳлили илмӣ, муқоисавӣ, таърихӣ-мантӣ ва ҷамъбасти таҳлил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқ осори мутафаккирони классикӣ тоҷик ва шарқ, инчунин таҳқиқоти муосири соҳаи педагогика ва таърихи маориф мавриди омӯзиши қарор гирифтанд. Таҳлил ба муайян намудани ҷамъбасти ақидаҳои педагогии ниёгон бо талаботи низомии таҳсилоти муосир равона гардидааст. Дар давоми чандин аср мероси эҷодии арбоби барҷастаи фарҳанг, илм ва дини халқҳои Шарқ бо мақсади дар инсонҳо тарбия намудани ормонҳои амиқи маънавию ахлоқӣ,

⁴ Раҳимов Б.Р. Воспитание навыков и привычек культурного поведения у детей младшего возраста в таджикской семье: Автореф. дис... канд. пед. наук. - Душанбе, 1963. - 80 с.

маънавиёти воло, майли бахту саодати ояндаи халқи бузурги худ нигаронида шуда буд. Дар шароити муосир таҳкурсии истиқлолияти давлати тоҷикон ғамхорӣ дар бораи ҳифз ва рушди анъанаҳои чандинасра, ҷанбаҳои созидаи шаклҳои анъанавии давлатдорӣ мебошад. Илова бар ин, чунон ки таърихи давраи пешазисломии халқи тоҷик гувоҳӣ медиҳад, низомиҳои арзишҳои миллии он давра на танҳо дар барқарорсозии фарҳанги тоҷикон нақши муҳим доштанд, балки ба рушди фарҳанги тоҷикон ба арзишҳои исломӣ бо назардошти вижагиҳои миллии маҳаллӣ низ таъсири назаррас расонидаанд. Азбаски мазҳаби ҳанафӣ ислом дар Тоҷикистон чун дар бисёре аз кишварҳои дигари исломӣ бонуфузтарин аст, мо ҳақ надорем, ки дар бораи ҷудоии дин аз давлат аз ҷиҳати фарҳангӣ ва ахлоқӣ қазоват намоем. Унсӯри марказии ғояи миллий ягонагии маънавии халқи тоҷик аст, ки ба мероси ғани чандинасраи халқҳои Тоҷикистон асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: *миллӣ, фарҳанг, тоҷикон, аср, муосир, халқ, маҳал, дин, мерос, бузург, давлатдорӣ, ҷамъиятӣ, тасаввурот.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмадзода З.К. муовини ректор оид ба идеология, тарбия ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент: 734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, тел: (+992) 985 459 980*

THE IMPORTANCE OF IMPLEMENTING THE PEDAGOGICAL IDEAS OF OUR ANCESTORS IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

In this article, the author describes the role of scientists and youth in public and cultural life. The methodological basis of the article is the methods of scientific, comparative, historical-logical analysis and generalization. In the process of research, the works of classical Tajik and Eastern thinkers, as well as modern research in the field of pedagogy and the history of education, were studied. The analysis is aimed at determining the coherence of the pedagogical ideas of our ancestors with the requirements of the modern education system. For many centuries, the creative heritage of the outstanding figure of culture, science and religion of the peoples of the East was aimed at educating people with deep spiritual and moral aspirations, high spirituality, and a desire for the future happiness and well-being of their great people. In modern conditions, the foundation of the independence of the Tajik state is the care for the preservation and development of centuries-old traditions, the constructive aspects of traditional forms of statehood. In addition, as the history of the pre-Islamic period of the Tajik people testifies, the national value systems of that period not only played an important role in the restoration of Tajik culture, but also had a significant impact on the development of Tajik culture and Islamic values, taking into account local national characteristics. Since the Hanafi school of Islam is the most influential in Tajikistan, as in many other Islamic countries, we have no right to make a judgment about the separation of religion from the state in cultural and moral terms. The central element of the national idea is the spiritual unity of the Tajik people, which is based on the rich centuries-old heritage of the peoples of Tajikistan.

Keywords: *national, culture, Tajiks, century, modernity, people, locality, religion, heritage, great, statehood, public, imagination.*

Information about the autor: *Ahmadzoda Z. K. Vice-Rector on ideology, education and public works of the academy of Public administration under the President of the Republic of Tajikistan, c.p.s., assistant professor 734003, Dushanbe, Said Nosir street, 33, Tell: (+992) 985 459 980*

ВАЖНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ НАШИХ ПРЕДКОВ В СОВРЕМЕННУЮ СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье автор описывает роль ученых и молодежи в общественной и культурной жизни. Методологической основой статьи являются методы научного, сравнительного, историко-логического анализа и обобщения. В процессе исследования были изучены труды классических таджикских и восточных мыслителей, а также современные исследования в области педагогики и истории образования. Анализ направлен на определение соответствия педагогических идей наших предков требованиям современной системы образования. На протяжении многих веков творческое наследие выдающихся деятелей культуры, науки и религии народов Востока было направлено на воспитание людей с

глубокими духовно-нравственными устремлениями, высокой духовностью и стремлением к будущему счастью и благополучию своего великого народа. В современных условиях основой независимости таджикского государства является забота о сохранении и развитии многовековых традиций, конструктивных аспектов традиционных форм государственности. Кроме того, как свидетельствует история доисламского периода таджикского народа, национальные системы ценностей того времени сыграли важную роль не только в возрождении таджикской культуры, но и оказали значительное влияние на развитие таджикской культуры и исламских ценностей с учетом местных национальных особенностей. Поскольку ханафитская школа ислама является наиболее влиятельной в Таджикистане, как и во многих других исламских странах, мы не имеем права судить об отделении религии от государства в культурно-нравственном плане. Центральным элементом национальной идеи является духовное единство таджикского народа, основанное на богатом многовековом наследии народов Таджикистана.

Ключевые слова: национальный, культура, таджики, век, современность, народ, местность, религия, наследие, великий, государственность, общественный, воображение.

Информация об авторе: Ахмадзода З.К. проректор по идеологии, воспитания и связи с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, к.п.н., доцент 734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33, тел: (+992) 985 459 980

УДК: 811.511.1'26

КАЛИМАСОЗӢ ДАР АСОСИ УНСУРҲОИ ЛУҒАВИИ ХОНАИ СУННАТӢ

Бобова Д. Б.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Калимасозӣ, ҳамчун раванде, ки бо истифода аз сохтҳои калима ва қоидаҳои грамматикӣ калимаҳои нав ифодаҳо ва маъниҳоро эҷод мешаванд, яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои омӯзиш ва таҳқиқи забон аст. Калимасозӣ як раванде мебошад, ки дар он калимаҳо бо маъниҳои нав ба вуҷуд меоранд, бо истифода аз сурат ва шаклҳои забон сохта мешаванд. Ба тариқи калимасозӣ, мо метавонем тарзи истифодаи маъниҳо ва эҳсосотро муайян кунем, ки ба тафаккури дохилӣ дар “хонаи помирӣ” алоқаманд аст. Калимасозӣ на танҳо барои эҷоди калимаҳои нав истифода мешаванд, балки барои таъриф ва тасвири ҷанбаҳои гуногуни ҳаёт ва муҳити инсонӣ низ муҳим аст.

Калимаҳои сохта дар забонҳои гуногун, ба хусус дар забонҳои тоҷикӣ ва шуғнонӣ калимаҳое мебошанд, ки аз ду ё зиёда компоненти мухталиф таркиб ёфтаанд. Дар таркиббандии калимаҳои сохта пасвандҳо нақши муҳимро ба ҷо оварда, ба ин восита таркиби луғавии забонро ғани мегардонанд. Дар забони шуғнонӣ низ мисли дигар забонҳо, хосатан забонҳои эронӣ дар сохтани вожаҳо пасвандҳо истифодаи фаровон доранд, ки бархе аз онҳо ба масъалаи мавзӯи таҳқиқи мо алоқаманд мебошанд. Яке аз вазифаҳои асосии пасвандҳо аз асоси калима сохтани вожаи нав аст, яъне пас аз пайвасти гардидани пасванд ба асоси калима маънои он дигар мешавад. Пасвандҳо метавонанд муштараквазифа ва гуногунвазифа бошанд, ки ин масъала ҳангоми таснифи калимаҳо муайян меардад. Ҳангоми таҳлили вожаҳои сохта пеш аз ҳама тавасути пасвандҳо аз қадом ҳиссаи номии нутқ қорбаст гардидани калима бояд муайян қада шавад. Чунки пасвандҳо метавонанд аз ҳиссаҳои гуногун, аз ҷумла аз исми исми нав созанд, ё аз сифат, шумора, феъл, зарф калимаҳои нав созанд.

Nēxāk-реҷаи калима *nēx* буда, -ак пасванд аст, яъне аз ҷиҳати сохт вожаи сохта мебошанд. Вожаи *nēx* дар фарҳанги шуғнонӣ ба маънои “қат, тахтақат, дуқон (айвон)” ва *nēxāk*: 1. Катча, тахтақат; 2. катчаи майда дар хонаҳои помирӣ, ки аз қадимулайёем ҷойи нишастии занона ҳисобида мешуд, тавзеҳ ёфтааст [Аламшоев,

2020,ч.2,177-178].

Барои мушаххас ва дақиқ баён намудани ин масъала бояд гуфт, ки хангоми вориди хонаи помирӣ мешавед, пеши назар се дуқон (айвон) , яке аз тарафи дасти рост, дуҷум аз ҷониби дасти чап ва сеҷум мустақим, ки аз дуҷои дигар хурдтар мебошад, барои ҳамин онро *nēxāk* номгузори кардаанд. Пасванди –ак дар ин ҷо на вазифаи калимасозӣ , балки вазифаи шаклсозӣ ба ҷо овардааст. Вожаи *nēx* тахтаки калонро ифода мекунад, *nēxāk* маънои тахтаки хурдро дорад, ки пасванди –ак аз ҷиҳати шакли хурд будани ҷойи нишастро нишон медиҳад.

Ҷузъи аввали калима *nēx* аз рӯи баромад ба забони шугнонӣ мансуб буда, пасванди калимасоз ва шаклсозӣ –ак , ин ҷузъи дуҷуми ин вожа мебошад.

Дар робита ба масъала бояд гуфт, ки вожаи *nēxāk* як маънои дигар илова шудааст. Маънои иловагии он тахтмон мебошад, ки дар шакли тахтмон низ дар гуфтори мардум маълум аст. Дар забони тоҷикӣ маънои “раф ё тоқи ҷӯбини пешгоҳи хона, ки болишт, курпаву курпачаро бо як низоми муайян тах кардан болои ҳам чидан”-ро дорад.

Тахтакатҳои калон ҳам дар забони шугнонӣ номҳои махсусдоранд, ки бо номи *bārnex* ва *voznex* маъмуланд. Вожаи *bārnex* исми мураккаб мебошад ва тахтакати тарафи дасти рости хонаро чунин номгузоштаанд, ки аз ду ҷузъ *bāg* ва *nex* таркиб ёфтааст. *Bār* ҷузъи аввал дар забони тоҷикӣ дорои маъноҳои зиёди омонӣ мебошад. ин ҷо вожаи *bāg* ба маънои паҳноӣ, арз (дарозӣ)омадааст, паҳноии катро нишон медиҳад.

Тахтакати дуҷум, ки дар забони шугнонӣ бо номи *voznex* роиҷ аст, ҷузъи аввали он *vozn* маънои дарозиро дорад. Ин ҷузъ аз ҷиҳати баромад ба забони шугнонӣ мансуб аст, ки метавон онро тахтакати дароз маънӣ кард.

Sitan - сугун, метавонад як унсурҳои муҳим ва пойдору ҳатто рамзи иҷтимоии муносибатҳо бошад. Калимаи «*sitan*» калимаи тоҷикӣ «*sutun*»-ро ифода мекунад. Дар луғатномаи забони тоҷикӣ калимаи «*sutun*» маънои сугун, колоннаро дорад. «*Sitan*» заминае аст, барои сохтани хона, манзили зист, ҷойхона ва масҷид. Вазифаи асосии «*sitan*» ин бардошти шифти хона мебошад. Сугун одатан бо кати ҷӯбӣ зебо гардонида мешавад. Ба эътиқодҳои мардуми памир, панҷ сугун қаблан панҷ худоёни зардуштӣ - Суруш (худо ё фариштае, ки эҳтиром ва тартибро ҷорӣ мекунад, қувваи мардонагӣ, нишонаи зиндагии абадӣ ва хушбахтӣ), Мехр (худоёни муҳаббат), Анахита (худоёни ҳомии занон), Замйада (худоёни замин) ва Озора (худоёни оташ)ро таъриф мекард. Вале дар фаҳмиши сокинони ҳозираи Помири Фарбӣ маънии ин сугунҳо тағйир ёфтааст ва вучуди онҳо дар дохили хонаи анъанавии памирӣ нишонаи панҷ сугуни шиа дар дин Ислом мебошад: Паёмбари Худо Муҳаммад (с), Имоми Али (а), духтари Паёмбар ва ҳамсари имоми Али Фотима (а), ва фарзандони онҳо Ҳасан (а) ва Ҳусейн (а). Асоси ин панҷ сугун «*xāsitan*» - сугуни асосӣ мебошад. Калимаи «*xāsitan*» аз ду қисмати маънавӣ сохта шудааст: «*xā*» - шоҳ, амир, ҳоким ва «*sitan*» - сугун. Соколова дар луғатномааш «*xāsitan*»-ро чунин шарҳ медиҳад: 1. сугуни асосӣ дар манзил; *awalta xāsitan barjoykixt* (пеш аз ҳама, ӯ сугуни асосиро мегузорад). 2. мафҳуми фарогир, таъягоҳ, умед; *tund tu dod xāsitan* (падар– таъягоҳи ту). [1962 ч.1. 118-132].

wūs - дар таркиби луғати шугнонӣ баъзе калимот ва сохторҳо дар шакли оддитарҳо таҳаввул ёфта, ба шакли содда ворид шудаанд. Дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он, инчунин дар баъзе забонҳои шарқӣ-эронӣ, аз ҷумла забони яғнобӣ, калимаи «*васса/васа*» истифода мешавад. Аз ин бармеояд, ки дар забони шугнонӣ овози вокалӣ «а» дар аввал ба овози вокалӣ «и» (у) ва овози вокалии «а» дар охир афтидааст. Пас аз чунин таҳаввулотҳои фонетикӣ, калимаи *васса/васа* дар забони шугнонӣ ба шакли «*wūs*» (вус) табдил ёфта, маъмул гаштааст, ки маънои зеринро дорад: «*wūs*» - *васса/васа*» - балкиҳо бо андозаҳои гуногун (аз لحاظ паҳнӣ) кӯтоҳ ё

дароз, ки байни балкиҳои (чӯбӣ) шифт дар хонаи манзил ҷойгир мешаванд, дар тартиб ва системаи муайян ҷой дода мешаванд. Калимаи «wũs» дар луғати тоҷикӣ ҳамчун як иборати фразеологӣ оварда мешавад, ки ду маъноии асосиро дар бар мегирад: 1. хомуш шудан, 2. кор накардан. [2008, 3.1, 269].

Виҷкиӯӣ - ин калимаи мураккаб аст, ки аз се ҷузъ сохта шудааст: *vič+kiu+ ij*, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ иборат аст. Қисми якуми он *vič* мебошад, ки маъноии “буз” – ро дорад. Ҷӣ тавре ки ба назар мерасад, фарқияти миёни ин калимаҳо танҳо дар фарқияти талафузи садоноки “ч” мебошад, ки ба садоноки “з” иваз мешавад. Қисми дуюм *kiu-* ин феъл аст ва маънои буриданро дорад. Сеюмин унсур ин *ij-* суффикси калимасоз мебошад, ки аз калимаҳои *vič* ва *kiu* калимаи навро месозад.

Хулоса, калимасозӣ дар робита ба хонаи помирӣ як ҷанбаест, ки метавонад фаҳмиши амиқро дар барои сохтори хона ва қисмҳои он ифода мекунад. Маъни ва мақсади калимаҳое, ки дар муҳити ҷуғрофӣ ва фарҳангии хонаи помирӣ истифода мешаванд, бисёр амиқ ва бо тавсифи расму русум ва хусусиятҳои тартиби дохилии он алоқаманд мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Аламшоев М.М. Словарь шугнанского языка. Душанбе; 2020. -176-177 с.
2. Алексеев М.Е. Именные словосочетания в шугнанском языке – «Народные Азии и Африки», 1973, №6. – 131-136 с.
3. Бахтибеков Т.К. Грамматика шугнанского языка. Душанбе: Ирфон, 1979. - 61-66 с.
4. Беликов В. И. К употреблению указательных местоимений в шугнанском языке // Памирские языки и фольклор. 1. Душанбе. 1972. -85 с.
5. Боголюбов М. Н. Ягнобский (новосогдийский) язык, исследование и материалы. АДД, Л., 1956.-57 с.
6. Боголюбов М. Н. Ягнобский язык. – Языки народов СССР. – Т. I. – Индоевропейские языки. –М., 1966.-64 с.
7. Додихудоева, Л. Р. К вопросу об изучении истории шугнанского языка / Л.Р. Додихудоева // Известия Академии наук Таджикской ССР. –Душанбе, 1982. – № 2 (108). – 70-75 с.
8. Додихудоев Р.Х. Инструкция таджикского языка. Душанбе, 1988.- 46 с.
9. Додихудоев Р.Х., Герценберг Л. Г. История таджикского языка.- Д.: Маориф.1988.-216 с.
10. Карамшоев Д. Развитие памирских языков на современном этапе-совещание по общим вопросам диалектологии к истории языка (тез. Доклад и сообщения) М., 1982.-45 с.
11. Карамшоев Д. Шугнанско-русский словарь / Д. Карамшоев. В трех томах. т. 1. А–З. –М.: Наука, 1991. –576 с.
12. Мирзоев С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ . – Душанбе : ҶДММ “Кантраст”, 2012.-167 с.
13. Соколова, В.С. История изучения бесписьменных иранских языков / В. С. Соколова, А.Л. Грюнберг. // Очерки по истории изучения иранских языков. –М.: Изд-во Акад. Наук СССР. 1962. –118-132 с.

КАЛИМАСОЗӢ ДАР АСОСИ УНСУРӢДОИ ЛУҒАВИИ ХОНАИ СУННАТӢ

Мақола ба таҳлили калимасозӣ дар иртибот бо хонаи помирӣ бахшида шудааст. Мақолаи мазкур барои фаҳмидани маънӣ ва хусусиятҳои калимаҳое, ки дар муҳити хонаи помирӣ истифода мешаванд, муносибат ба устуворӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва тасаввуроти фарҳангии он таҳқиқ мешаванд. Тавре ки калимасозии тоҷикӣ ба таври равшан ва амиқ истифода мешавад, муҳити хонаи помирӣ бо калимаҳое, ки дар он ва бо он

ҳаёти одамон ба роҳ монда шудааст, маъниҳои амиқро ба вуҷуд меорад. Мақола инчунин фаҳмиши калимасозиро дар заминаи корбасти ҷузъҳо, тарзи сохтмон ва нақши хонаҳо ва тасаввуроти нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, истеъмоли калимаҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ, тасаввуроти фарҳангӣ, сохтмон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобова Дилангез Бекмамадовна – Мудири кафедраи филологияи англисии Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев, Телефон: (+992) 934333585; E-mail: bobovadilangez9@gmail.com.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ НА ПРИМЕРЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ ТРАДИЦИОННОГО ДОМА

Статья посвящена анализу словообразования в контексте памирского дома. Эта работа направлена на понимание значений и особенностей слов, используемых в среде памирского дома, их связи с устойчивостью, социальными отношениями и культурными представлениями. Поскольку таджикское словообразование используется четко и глубоко, среда памирского дома с помощью слов, которые возникают в его контексте и в жизни людей, создает глубокие значения. Статья также показывает понимание словообразования на основе использования элементов, строительных стилей и роли домов, а также их представлений.

Ключевые слова: словообразование, употребление слов, социальные отношения, культурные представления, строит.

Сведения об авторе: Бобова Дилангез Бекмамадовна. - заведующий кафедрой английской филологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, Телефон: (+992) 934333585; E-mail: bobovadilangez9@gmail.com.

WORD FORMATION BASED ON THE LEXICAL ELEMENTS OF TRADITIONAL HOUSE

The article is dedicated to the analysis of word format in the context of Pamirian house. It aims to understand the meanings and characteristics of words used in the environment of the Pamirian house, focusing on their connection to stability, social relations, and cultural perceptions. Since Tajik word formation is used clearly and deeply, the environment of the Pamirian house, with the words that emerge within it and the life of its inhabitants, creates profound meanings. The article also highlights the understanding of the word formation based on the use of elements, construction styles, the role of houses, and their representations.

Keywords: word formation, word usage, social relations, cultural perceptions, construction.

Information about author: Bobova Dilangez Bekmamadovna – The head of English philology department of Khorog State University named after M.Nazarshoev, Phone number: (+992) 934333585; E-mail: bobovadilangez9@gmail.com.

УДК: 82-94(=611)"13":321

НАЗАРИЯИ ҲИФЗ ВА БАҚОИ ДАВЛАТ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ Бехрӯзи З.С.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Фирдавсӣ “Шоҳнома”-ро танҳо барои ҳифзу гиромидошти забони порсӣ эҷод накардааст. Бар хилофи тасавури сунатӣ ва талқиноте, ки дигарон дар зехни мо ҳазорон сол афкандаанд, ҳадафи асосии Фирдавсӣ дар эҷоди “Шоҳнома” масъалаи ҳифз ва бақои давлати миллӣ будааст.

Яке аз нуқтаҳои заъфи мо дар тули таърих ин буда, ки бардоштҳо ва фаҳми мо аз китобҳои илмӣ, таърихӣ, ҳамосӣ ва адабии ниёконамон бар виҷқи мурод ва таъбиру тафсирҳои муҳаққикони бегона шакл гирифтааст ва мо худ ҳаргиз барои шарҳу тавзеҳи онҳо кӯшиш накардаем ва ба афқору таҳлилҳои муғризонаи бегонагон дар бораи сарнавишти хеш гардан ниҳодаем. Ин заъфро бори аввал Иқболи Лоҳурӣ

дар нисбати дарки нодурусти мусулмонон аз андешаҳои Ҷалолиддини Балхӣ матраҳ кардааст, ки:

Шарҳи ӯ кардему ӯро кас надид,
Маънии ӯ чун ғизол аз мо рамид.
Рақси тан аз ҳарфи ӯ омӯхтанд,
Чашмро аз рақси ҷон бардӯхтанд [6, 450].

Албатта, манзури Иқбол аз ин эрод тоҷикон набуда, балки тамоми уммати исломиро дар назар дошт, ки руҳи бедорию боландагии “Маснавии маънавий” ва ё ҳадафи аслии Мавлоноро аз эҷоди ин шоҳасари ирфонӣ хуб дарк накарда, дар асри 19-20 назди истеъморо тан ба хорию зиллат ниҳода буданд.

Ҳамин ҳолат ба сарнавишти тамоми бузургони мо ва осорашон дар мавзуҳои гуногун дучор гардидааст. Академик Акбари Турсун низ ҳамин назарияро ҷонибдорӣ карда, менависад: “Барҷастатарин ва аёнтарин аломати шарқзадагиро гузаштагарой унвон мекунам. Ин падида ба худии худ айбу аҷаб надорад. Ҷиҳати ташвишовари вай чизи дигар аст: гузаштагароӣҳои тоҷикона сириштан омиёна буда, бад-ин иллат созанда нест. Аввалан, гуфтаниам, ки ифтихори мо аз мероси гаронмоия гузаштагони фарзонамон ҳадди аксар ифтихори огоҳона нест. Ҳақиқатан ҳам гузаштагароӣҳои тоҷикон худнамоии хушқу холиест тӣҳӣ аз мазмуну маънии волои таърихию фарҳангӣ” [16].

Ин як саволи бисёр муҳимму асосӣ аст, ки чаро мо ба чунин ҳолат гирифтаор шудем?

Вазъият дар атрофи осори Фирдавсӣ, Сино, Хайём, Ҳофиз, Носири Хусрав ва дигарон низ ба ҳамин минвол аст. Мо камтар аз даричаи ҷаҳонбинии устуравӣ ва миллии хеш ба ин осори мондагор нигоҳ андохтаем.

“Шоҳнома”-и безавол низ маҳкуми ҳамин сарнавишт будааст. Ҳар ки бо ҳар ҳадафе ҳар чи дар бораи ин шоҳасар қазоват карда бошад, мо бечуну чаро онро пазируфтаем. Фирдавсӣ на танҳо барои эҳёи забони порсӣ хидмат кардааст, балки саҳми ин китоб дар ҳизфу посдории фарҳанг, ҷаҳонбинӣ, расму оин ва суннатҳои қавми ориё беназир аст. Аммо ҳадафи асосии Фирдавсӣ аз эҷоди “Шоҳнома” ҳифзу бақои давлати миллий ва аз ин тариқ эҳёи азамати гузаштаи Эронзамин будааст.

Расул Раиси Ҷаъфарӣ, пажӯҳишгари таърихи иқтисоди Эрон низ бар ҳамин назар аст, ки “бар хилофи он тасавури роиҷ, ки гӯиё Фирдавсӣ “Шоҳнома”-ро ба хотири ҳифзи забони Порсӣ сурудааст, ман таъкид мекунам, ки ин шоҳасар бо ҳадафи эҳё ва ҳифзи давлатдорӣи миллий дар муқобили арабҳо ва ҳукуматҳои маҳаллии туркӣ офарида шудааст”. Ӯ дар қисмати “Гуфтор андар офариниши китоб” ҳадафи хешро ин гуна шарҳ медиҳад:

Яке паҳлавон буд деҳқоннаҷод,
Далеру бузургу хирадманду род.
Пажӯҳандаи рӯзгори нахуст,
Гузашта суханҳо ҳама боз ҷуст [12, 2].

Яъне мутобиқи гуфтаи Фирдавсӣ дар абёти мазкур ҳадаф аз ҷамъоварии дostonҳои куҳан, зинда нигоҳ доштани арзишҳои миллий, ба даст овардани истиқлол ва эҳёи азамати аздастрафтаи Эрон будааст.

Устод Айнӣ ҳам яке аз сабабҳои таълифи рисолаи “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ”-ро роиҷ шудани ривоятҳои дурӯгин дар миёни мардум дар бораи Фирдавсӣ ва сабаби таълифи “Шоҳнома” баён кардааст. Ӯ сипас равиши таҳқиқии забоншиносии маъруфи олмонӣ Нёлдекаро, ки ғоя ва ҳадафи асари бадеиро бо таъя бар муҳтавои худӣ асар ва саргузашти нависандаи он баррасию баҳогузорӣ мекард, ситоиш намуда, таъкид медорад, ки дар рисолаи худ дар бораи Фирдавсӣ аз равиши ӯ истифода кардааст: “Ман ҳам барои навиштани ин мақолаи худ усули донишмандии мазкурро ба худ роҳбар қарор дода, хостам, ки “Шоҳнома”-ро аз назар гузаронида

бароям” [1, 13].

Барои дарки дурусти ҳадафи Фирдавсӣ қабл аз ҳама бояд дар бораи авзои сиёсию иҷтимоии замони ӯ маълумоти дақиқ дошта бошем. Бо муқоисаи мутуни давраҳои гуногун бо якдигар метавон таъсири муҳитӣ ва иҷтимоиро дар он равшан кард. Волфганг Изер (1926-2007), забоншиноси олмонӣ ва яке аз асосгузори назарияи “зебоишносии қабулкунанда” мегӯяд, ки “миёни матн ва муҳити иҷтимоие, ки матн дар он шакл гирифтааст, робитаи амиқ вучуд дорад”. Шахсияти фардии муаллиф барои шинохти асар бисёр муҳим аст. Ковишҳо дар заминаи вижаҳои шахсии шоир ва иртиботи он бо асар дар мактаби сабқшиносӣ боиси падидаи омадани мактаби сабқшиносии таквинӣ (ченетик стайлистикс) шуд, ки асоси он баррасии иртиботи байни асар ва равони нависанда аст. “Шоҳнома” дар замоне эҷод гардид, ки аз як сӯ ҳокимияти миллии мо – давлати Сомониён рӯ ба заволи ниҳода, аз сӯи дигар ҷойи арзишҳои бостонии Аҷамро арзишҳои сифатан нави исломӣ фаро мегирифт. Ва Фирдавсӣ тавонист ба ранҷу азоби тоқатфарсо нигоҳ накарда, бо сухани ҷаззоби шоирона Аҷамро аз нав зинда карда, мероси бузурги фарҳангӣ ва анъанаҳои ватандӯстии халқашро барои наслҳои оянда ба ёдгори бимонад” [8, 243]. Шарти дигари пешбинӣ ҳаводиси сиёсию иҷтимоии ҷаҳони муосир низ вобаста ба шинохте аст, ки мо аз гузашта дошта бошем. Чунончи Пол Кенедӣ, муҳаққиқи таърихи давлатҳо дар китоби хеш “Зухур ва сукути кудратҳои бузург” менависад: “Шояд беҳтарин роҳи дарки он чи дар пеш аст, нигоҳе иҷмолӣ ба зухур ва сукути кудратҳои бузург дар панҷ қарни гузашта аст...Тақоӣ барои дигаргунӣ вучуд дорад, ки муҳаррики умдаи он таҳаввулоти иқтисодӣ ва текнуложикӣ, ки сипас бар сохторҳои иҷтимоӣ, бар низомҳои сиёсӣ, бар қудрати низомӣ ва бар вазъи яқояки кишварҳо ва императориҳо асар мегузорад” [5, 730].

Бар хилофи иддаои баъзе хушбӯварон ва содапиндорон, ки мегуянд Ғазнавиён дар хидмати фарҳангу тамаддуни мо буданд, воқеияти таърихӣ инро собит намекунад. Дуруст аст, ки онҳо дар ибтидо барои тақвияти мавқеияти сиёсию иҷтимоии хеш аз зерсохторҳои сиёсӣ ва фарҳангии гузаштагонӣ мо ба хубӣ сӯистифода мекарданд, аммо ин як амри муваққатӣ ва фурсатталабона буд, зеро онҳо ба он саҳт ниёз доштанд. Фирдавсӣ низ авзои нобасомони замонаи хеш дар бахши “Гуфтор дар бунёди ниҳодани китоб” ин гуна тасвир кардааст:

Замона саросар пур аз ҷанг буд,
Ба ҷӯяндагон-бар ҷаҳон танг буд.
Бар ин гуна якҷанд бигзоштам,
Суханро нуҳуфта ҳамедоштам...
Ҳамаи ин сухан бар дил осон набуд,
Ба ҷуз хомушӣ ҳеч дармон набуд [12, 3].

Яъне Фирдавсӣ ба сароҳат ёдовар мешавад, ки Ғазнавиҳо тарафдори арзишҳои миллии ориёӣ набуда, онро қабул надоштанд. 400 шоире, ки дар дарбори онҳо гирд омада буд, ҳама машғули иншои мадҳия ва расмӣ кардани мақому ҷойгоҳи ҳамин сулола гардида, аз арзишҳои миллии хеш сарфи назар карда буданд. Шодравон Худой Шарифзода бар ин назар буд, ки “Шоҳнома китобест, ки илова бар ҳифзи забон, фарҳанг, таърих, хирад ва интиқоли таҷрибаҳои башарӣ ба хоҳири давлатдорӣ ва сиёсатмадорӣ эҷод шудааст: “Шеърӣ замони Сомониён дар анвои ғиноӣ ба сурати назми арабӣ, вале бо тору пуди мазмуни эронӣ бофта ва орастаи ҳамосаи ба қуллӣ хоси адаби форсӣ ба ҳам омадааст.

Агар андаке пеш, ба замони султон Маҳмуд ва писараш султон Масъуд биравем, мебинем, ки бастанӣ роҳи дувуми заминаҳои инкишофи адабӣ, яъне сурудани мавзӯҳои ҳамосаи миллий яке аз қорҳои носавоби хонадони Ғазнавиён дар оғози ҳукуматашон буд” [14, 18].

Таърих гувоҳ аст, ки танҳо Сомониён, ки ҳадафи ташкили давлати миллий дар

сар доштанд аз эҷоди “Шохнома” тарафдорӣ намуда, Фирдавсиро аз ҷиҳати молӣ ҳам пуштибонӣ мекарданд:

Бад-ин нома чун даст кардам дароз,
Яке меҳтаре буд гарданфароз...
Маро гуфт, к-“Аз ман чи ояд ҳаме,
Ки ҷонат сухан баргарояд ҳаме,
Ба чизе, ки бошад маро дастрас,
Бикӯшам, ниёзат наёрам ба кас”....
Ба Кайвон расидам зи хоки нажанд,
Аз он некдил, номдор, арчманд [11, 5].

“Исмоили Сомонӣ аз муборизаи оммаи халқ барои истиқлолият истифода бурда, нахустин бор пас аз истилои араб сарзамини дар натиҷаи задухӯрдҳои дохилӣ парешонгардидаро ба ҳам муттаҳид намуд ва давлати бузурги мустақиле ба вучуд овард. Вай дар баробари барҳам додани ҳукумати Саффорӣ ҳокимияти худро на танҳо дар Мовароуннаҳр ва Хуросон мустаҳкам кард, балки ба як қатор вилоятҳои шарқӣ ва шимолии Эрон соҳиб гардид, истиқлолияти ҳақиқии давлати ташкилкардаи худро нисбат ба хилофати Араб таъмин намуд” [4, 382]. Қобили зикр аст, ки дар тамоми таърихномаҳо муаррихони гузашта аз корномаи Сомонӣ ба некӣ ёд кардаанд. Тавачҷуҳи Сомонӣ ба густариши илму фарҳанг ва талоши онҳо барои барқарории адолати иҷтимоӣ забонзади ҳамаи муҳаққикон будааст. Онҳо аз тариқи густариши сиёсати фарҳангпарварона мехосатанд ба ҳадафҳои сиёӣ хеш даст пайдо кунанд. “Сомонӣ бараъки Тоҳирӣ дарёфта буданд, ки бидуни эҳёи дубораи сунатҳои фарҳанги кӯҳани эронӣ, давлати онон ба истиқлоли воқеӣ намерасад. Онҳо муҳолифату рӯёруӣ бо ҳукумати араб – ба тариқи Саффорӣ-ро низ салоҳ намедонистанд. дар ҳоле, ки ба зоҳир фармонбардори хулафои Аббосӣ буданд, ботинан аз султаи арабҳо бар Эрон ранҷ мебуданд ва пайваста дар назар доштанд, ки шояд бӯғзи гулӯгири онҳо шуда буд, ба таври зимнӣ ҳал намоянд”. [7, 722]. Яке аз ташвиққунандагон ва ҳомиёни Фирдавсӣ дар эҷоди ин ҳамосаи миллии Мансур ибни Муҳаммад волии Сомонӣ дар Тус будааст:

Бад-ин нома чун даст кардам дароз,
Яке меҳтаре буд гарданфароз.
Чавон буду аз гавҳари паҳлавон,
Хирадманду бедору равшанравон.
Худованди рою худованди шарм,
Сухан гуфтани хубу овои гарм [11, 5].

Ин ҳамон рӯзгори буд, ки кашмакашу даргириҳои қабилаи ва маҳаллӣ дар давлати Сомонӣ авҷ гирифта буд ва ҳар тоифае бо истифода аз фурсат сари нофармонӣ аз ҳукумати марказӣ баланд карда буданд. Бар асари ҳамин кашмакашҳо буд, ки Мансур ибни Муҳаммад волии Тус ва ҳомии Фирдавсӣ нопадид мешавад ва аз ӯ нишоне боқӣ намерасад. Фирдавсӣ ин ҳодисаи талхро дар “Шохнома” ёдовар шуда, муҳолифони давлати Сомонӣро “наҳангону мардумкӯшон” хитоб кардааст:

Чунон номвар гум шуд аз анҷуман
Чун аз бод сарви сикӣ аз чаман.
На з-ӯ мурда бинам, на зинда нишон
Ба дасти наҳангону мардумкӯшон [11, 6].

Бармегардем ба мавзуи асосии мақола, ки оё ҳадафи Фирдавсӣ аз таълифи “Шохнома” чӣ буд? Ҳақими хирадманд дар баҳши “Гуфтор андар фароҳам овардани “Шохнома” чунин мефармояд:

Сухан гуфта шуд, гуфтани ҳам намонд,
Ман аз гуфта хоҳам яке бо ту ронд.
Сухан ҳар чи гӯям ҳама гуфтаанд,

Бари боғи дониш ҳама руфтаанд [11, 5].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ҳадафи Фирдавсӣ қиссаву афсона сурудан нест, чунки ин қиссаҳо қаблан дар дигар китобҳо зикр шуда буданд, балки ҳадафи асосии Фирдавсӣ ҳифзи давлат ва дар сояи он, эҳёи арзишҳои миллӣ будааст. Ӯ дар идомаи ҳамин бахш мақсади хешро аз таълифи “Шоҳнома” ин гуна баён медорад:

Агар бар дарахти баруманд ҷой
Наёбам, ки аз бар шудан нест рой.
Касе к-ӯ шавад зери нахли баланд,
Ҳамон соя з-ӯ боз дорад газанд [11, 5].

Манзури Фирдавсӣ аз “дарахти баруманд” ва “нахли баланд” давлати Сомониён будааст, зеро ҳифзи забону фарҳанг, расму оин ва арзишҳои миллӣ танҳо дар сояи давлати қудратманд ба даст меояд.

Тавонам магар пойгаҳ сохтан,
Бари шохи он сарви сояфиган.
К-аз ин номаи номвар шаҳрёр,
Ба гетӣ бимонам яке ёдгор [11, 5].

Яъне, “Шоҳнома” ба хотири эҳёи андешаҳои миллии дар он номаҳои бостон зикрашон рафта ва бозгардонидани азамату иқтидори аздастрафтаи ниёкон суруда шудааст:

Зи ҳар кишваре мӯбаде солх(в)ард
Биёвард, к-ин номаро гирд кард.
Бипурсидашон аз наҷоди Каён,
В-аз он номдорони фаррух гавон.
Ки гетӣ ба оғоз чун доштанд,
Ки эдар ба мо хор бигзоштанд? [11, 5].

Фирдавсӣ бо таълифи “Шоҳнома” ба ҳамин савол посух медиҳад, ки чигуна ниёкони мо тавонистанд, ки давлату қудрату, сарзамину сиёсату обрӯву ҳайсиат дошта бошанд ва акнун мо надорем. Сирри иқтидори онҳо ва заъфу зиллати мо дар чист? Дар гули дostonҳои “Шоҳнома” Фирдавсӣ ба шаклҳои гуногун ба ҳамин савол посух додааст. Аз ҷумла, посухи ин савол дар пандномаи Хусрави Парвиз ба фарзанди ноҳалафаш Шерӯя ба ҳубӣ ошкор аст. Хусрави Парвиз ба фарзандаш мефаҳмонад, ки бо чи заҳмат онҳо давлат сохтаанд ва онро чигуна ҳифз кардаанд. Дар ҳақиқат дар ин андарзи Хусрави Парвиз назарияи ҳифзу бақои давлати миллӣ зикр шудааст.

Ки Эрон чу боғест хуррамбахор,
Шукуфта ҳамеша гули комгор.
Пур аз наргису нору себу бихӣ,
Чу полиз гардад зи мардум тихӣ,
Сипарғам якояк зи бун баркананд,
Ҳама шохи нору бихӣ бишкананд.
Сипоҳу силеҳ аст девори ӯй,
Ба парчин-ш бар найзаҳо хори ӯй.
Агар бифканӣ хира девори боғ,
Чи боғу чи дашту чи дарё, чи роғ.
Нигар, то ту девори ӯ нафканӣ,
Дилу пушти эрониён нашканӣ.
К-аз он пас бувад ғорату тохтан,
Хурӯши саворону кин охтан.
Зану кӯдаку буми эрониён,
Ба андешаи бад манеҳ дар миён...
Ки ҳар к-ӯ силеҳаш ба душман диҳад,

Ҳама хештанро ба куштан диҳад [12, 787].

Дар тамоми дostonҳои “Шoҳнома” мавзуи Эрон ва ҳифзи низоми сиёсии он дар маркази таваҷҷуҳи Фирдавсӣ қарор гирифтааст. Фирдавсӣ бо зикри ин номаҳои кӯхан, қасд доштааст, ки ҳамзамонони худро дар атрофи як ҳадафи воҳид муттаҳид намояд. Ҳадафи асосии “Шoҳнома” истиқлоли Эрон ва иззати эронӣ ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, “Шoҳнома” барои ворисон ҳамчун як “донишкадаи сиёсӣ” аст, ки бояд аз он сабақҳои таърихӣ омӯхт. Ободӣ ва озодии Эрон орзуи ягонаи ҳаким Фирдавсӣ аст, ки дар саросари ин шоҳасар ба шеваҳои гуногун таъкид мешавад:

Зи шоҳию в-аз рою фарзонагӣ,
Нашояд чунин, ҳам зи мардонагӣ.
Нахонанд бар мо ҳаме офарин,
Чу вайрон бувад буми Эронзамин! [12, 416]

Бар асоси он чи дар “Шoҳнома” ҳаким Фирдавсӣ талқин мекунад, шартӣ асосии бақои давлат ҳифзи фарҳанг, забон ва арзишҳои миллӣ ба шумор меравад. Ин масъаларо Фирдавсӣ дар достони Дорои Дороб ба хубӣ ошкор мекунад. Доро ҳангоми назъи равон ба Искандар насихат мекунад, ки ба мардуми Эрон ва расму русум ва оинҳои миллии онҳо эҳтиром бигзорад:

Биёрояд ин оташи Зардухушт,
Бигирад ҳамин Занду Усто ба мушт.
Нигаҳ дорад ин фоли чашни Сада,
Ҳамин фарри Наврӯзу Оташкада.
Ҳамон Урмузду маҳу моҳи Меҳр,
Бишӯяд ба оби хирад чону чеҳр.
Кунад тоза оини Луҳроспӣ,
Бимонад кай дини Гуштоспӣ [12, 330].

Дар тамоми “Шoҳнома” вақте Фирдавсӣ дар бораи посдории фарҳанг, расму русум ва оинҳои ниёкон ишора мекунад ҳадафаш бақои давлат аст, зеро ҳамаи ин арзишҳо дар сояи давлати миллӣ метавонанд вучуд дошта бошанд. Бар асоси таъкидоти “Шoҳнома” ҳифзи давлат болотарин арзиши ҷавонмардӣ ба ҳисоб меравад. То ҷое, ки ҷаҳонпаҳлавон Рустам ҳангоми баҳсу мунозира бо Исфандёр мегӯяд, ки ӯ фарзандаш Сухробро ба хоҳири Ватан (давлат) қурбонӣ кардааст:

Ҳамон аз пай шоҳ фарзандро
Бикуштам, далери хирадмандро.
Ки гурде чу Сухроб дигар набуд,
Ба зӯру ба мардиву размозмуд [12, 306].

Шoҳ дар назди Ориёӣҳо рамзи Ватан, давлат ва ҳайсиати миллӣ маҳсуб мешуд, бино бар ин, садоқат ва вафодорӣ ба шoҳ ҳамон сарсупурдагӣ ба Ватану миллат буд ва Рустам низ ба сабаби он, ки Сухроб ба Эрон ҳамла карда буд, ин гуноҳи ӯро набахшид ва ба хоҳири Ватан аз баҳри фарзанди хеш гузашт.

Аз назари Фирдавсӣ иззату эҳтироми миллатҳо вобаста ба пойдории давлат аст, танҳо дар сояи ин нахли баланд (яъне давлат) аст, ки миллатҳо шукуфо шуда, пешрафт менамоянд. Давлат як сохтор аст, шабеҳи колбад, ки ҷони одамӣ дар дохили он шигифтиҳо менамояд. Бе вучуди колбад (бадан) руҳи инсон бекора аст. Чунончи Ҷалолиддини Балхӣ низ ҳамин назарияро тарафдорӣ кардааст. Мавлоно ҷисро ҳонаи руҳ медонад ва муътақид аст, ки дар пайванди ин ду хайре нухуфта аст, ки барои мо номаълум аст. Аммо дар дафтари панҷум ин мавзӯро бозтар карда, мегӯяд, ки бақои ҷаҳону ҷисм ба руҳ вобаста аст ва руҳ низ бидуни ҷисм ба қор намеояд:

Ҳикмат ин аздодро бо ҳам бибаст,
Эй қасоб, ин гирдрон бо гардан аст.
Руҳ бе қолаб надонад қор қард,
Қолибат бечон фасурда буду сард.

Қолибат пайдову он ҷонат ниҳон,
Рост шуд 3-ин ҳар ду асбоби ҷаҳон [3, 444].

Яъне ҳамчунон, ки руҳи одамӣ бо кумаки колбад рушду нумӯ мекунад, шарти шукуфоии миллатҳо низ вучуди давлат мебошад. Миллати бе давлат шабеҳи руҳи бе колбад аст. Аз ин рӯ, дар саросари “Шоҳнома” бақои Эрон ҳамчун давлат ба унвони волотарин арзиш таблиғ мегардад:

Намонем, к-ин бум вайрон кунанд,
Ҳаме ғорат аз шаҳри Эрон кунанд...
Нахонанд бар мо касе офарин,
Чу вайрон бувад буми Эронзамин [12, 416].
ё худ:
Чу Эрон набошад тани ман мабод,
Бад-ин буму бар зинда як тан мабод [12,74].

Чаро Фирдавсӣ назария давлатро ин қадар барҷаста тасвир кардааст? Зеро ӯ офати аз байн рафтани давлати миллиро баъд аз тасарруфи Эрон ба чаҳми сар дида, таҷриба карда ба чунин натиҷаи муҳим расидааст. Тамоми шоҳномапажӯҳон дар ин мавзӯ ҳамдостон ҳастанд, ки “Шоҳнома” илова бар ривояти дostonҳои куҳан, сохтаву пардохтаи зеҳни Фирдавсӣ ва афкори баланди ӯ будааст. Ӯ аст, ки ба ин дostonҳо обуранги дигар бахшида, моҳияти асосии онҳоро бо таҷя бар ҳаводиси рӯзгор ошкор кардааст. Ба қавли Мир Ҷалолиддини Каззоӣ, шоҳномапажӯҳи маъруфи эронӣ “Агар дар садаи панҷум (асри 10-уми мелодӣ) Фирдавсӣ сар бар намеёвард ва “Шоҳнома”-ро намесурӯд, шояд ҳамакун мо бо якдигар ба забони шеваи форсӣ сухан намегуфтем ва ин гуна аз Эрон, ки бо он менозем, маҳрум будем. Ба ҳамин далел садаи панҷум дигарсон аст; садае ҳангомасоз, рӯзгорофарин, манишпарвар, садае, ки дар он сухани Порсӣ аз замин ба осмон рафт” [17].

Аз сӯи дигар, ҳар асари адабӣ аз шахсияти офарандаи худ таъсирпазир аст. Ҳар қадар ки шахсият ва ҷаҳонбинии адиб васеъу қавӣ бошад ба ҳамон андоза асари адабӣ низ аз назари мавзӯву муҳтаво ғанию мумтоз мегардад. Бо ҳамин киёс Маликушшуаро Баҳор “Шоҳнома”-ро бозтоби руҳи қавӣ ва андешаи баланди Фирдавсӣ медонад:

Чалолу рафъати гуфторҳои шоҳона,
Нишони ҳиммати Фирдавсияст бе каму кост.
Муҳовароти ҳақимонаву диroyаҳо-ш,
Гувоҳи шоир дар ақлу ройи ҳикматзост [18].

М.Баҳор сипас таваҷҷуҳи хонандаро ба ривояту устура, қиссаву афсона ва дostonҳои пурмоҷарои “Шоҳнома” ҷалб намуда, таъкид менамояд, ки таърих, шиддати воқеаҳову ғоҷеаҳои инъикосёфта дар ин асар, манзараҳои даҳшатноку ғурурофарин, масъалаи ҷангу сулҳ, шикасту пирӯзӣ, шавкати шоҳону шукӯҳи кишварҳо, шучоату мардонагӣ ва...ҳар он чи дар ин асари калонтарини ҳамосии ҷаҳон мушоҳида мешавад, барҳоста аз истеъдоди фитрӣ ва қудрати эҷодии Фирдавсӣ будааст. Фирдавсӣ дар тамоми дostonҳои “Шоҳнома” асоси пойдорӣ давлатро бар ҷаҳор аркон устувор медонад; хирад, дод, дин ва ростӣ. М. Баҳор Фирдавсиро намунаи комили як шахсияти миллӣ медонад:

Яке ба сахнаи “Шаҳнома” бин, ки Фирдавсӣ
Ба сад либоси муҳолиф ба бозӣ омада рост.
Амири кишваргир асту гурди лашкаркаш,
Вазири равшанроӣ асту шоири шайдост.
Муколамоти мулуку муҳовароти ричол,
Ҳама қариҳаи Фирдавсии суханорост [18].

Хулоса, бо таҷя ба далелҳои фаровон метавон ба ин натиҷа расид, ки мақсади

Фирдавсӣ аз эҷоди "Шоҳнома" даъвои шоирӣ ё суҳангустарӣ набуда, балки ҳадафи волотар – ҳифзи давлат ва эҳёи арзишҳои миллиро – пайгирӣ кардааст. Яъне, назарияи ҳифз ва бақои давлати миллияк аз масъалаҳои меҳварӣ хангоми таълифи "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ба шумор меравад, зеро бақо ва пойдории дигар арзишҳо, монанди арзишҳои фарҳангӣ, забонӣ, адабӣ, расму оинҳо ва ғайра танҳо дар сояи вучуди давлати миллияк имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, "Шоҳнома" на танҳо як шоҳасари адабӣ, балки бузургтарин мактабу манбаи таърихӣ ва сиёсии мардумони Ориёӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва "Шоҳнома"-и ӯ. – Душанбе: "ЭР-граф", 2023. – 180 саҳ.
2. Баргузидаи достонҳои "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ. – Техрон: "Интишороти остони қудси Разаӣ", 1399. – 534 саҳ.
3. Балхӣ, Чалолуддин. Маснавии маънаӣ. Ҷ 2. – Душанбе: "Адиб", 2022. – 480 саҳ.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: нашриёти муосир, 2020. – 796 саҳ.
5. Кенедӣ П. Зухур ва сукути қудратҳои бузург. – Техрон, 1992. – 1068 саҳ.
6. Куллиёти ашъори форсии Иқболи Лоҳурӣ. – Техрон: Чопхонаи илмӣ, 1370. – 588 саҳ. (с. 450).
7. Муҳташам Ҳ. Нақши Сомониён дар эҳёи забони форсӣ. (С. 722). – Номаи Оли Сомон (маҷмуаи мақолат). – Техрон, 1378.-958 саҳ.
8. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: Эрграф, 2023. – 424 саҳ. (С.243).
9. Саидзода Ҷ. Фирдавсӣ – шоири паёмрасон. – Душанбе, 2022. – 574 саҳ.
10. Саидзода Ҷ. "Намунаи адабиёти тоҷик" "Шоҳнома"-и дигар аст. – Душанбе, 2024. – 416 саҳ.
11. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. – Техрон, нашри Қатра, 1387. – 1368 саҳ. (С.5).
12. Фирдавсӣ А. Шоҳнома / Тасҳеҳи Муҳаммади Аббосӣ. – Техрон, чопхонаи "Фарҳанг", 1370. – 589 саҳ.
13. Фирдавсӣ А. Достонҳо аз "Шоҳнома". Аз силсилаи "Ҳафтаҳтар". Ҷилди 1. – Душанбе: "Адиб", 2022. – 352 саҳ.
14. Шарифзода Х. "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва шеъри замони Фирдавсӣ. – Душанбе, 2014. – 400 саҳ. (с. 18)
15. Шарифзода Х. Достонҳои бузурги "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ. – Душанбе, 2014. – 400 саҳ.
16. <https://www.facebook.com/share/p/1Npik7gwbU/>
17. (<https://www.khabaronline.ir/news/>).
18. <https://ravshanfikir.tj/sheri-ruz/she-ri-r-z-asidai-firdavs.html>

НАЗАРИЯИ ҲИФЗ ВА БАҚОИ ДАВЛАТ ДАР "ШОҲНОМА"-И ФИРДАВСӢ

"Шоҳнома" санади муътабари таърихӣ ва фарҳангии ақвоми Ориёӣ аст. Дар ин шоҳасар асотир ва достонҳои қадима, ки аз забон ба забон нақл шуда, гирдоварӣ ва барои ояндагон ба сабт расидааст. Фарқи асотир аз таърих дар он аст, ки ривоятҳои асотирӣ санади таърихӣ надоранд ва ба тариқи шифоҳӣ аз насл ба насл ба ёдгор мондаанд. Баъзе аз асотир бо пайдо шудани санад ба воқеияти таърихӣ табдил шудаанд. Яке аз нуқтаҳои заъфи мо дар тули таърих ин буда, ки бардоштҳо ва фаҳми мо аз китобҳои илмӣ, таърихӣ, ҳамасӣ ва адабии ниёконамон бар виҷқи мурод ва таъбиру тафсирҳои муҳаққиқони бегона шакл гирифтааст ва мо худ ҳаргиз барои шарҳу тавзеҳи онҳо кӯшиши накардаем ва ба афқору таҳлилҳои муғризонаи бегонагон дар бораи хеш гардан ниҳодаем.

Фирдавсӣ "Шоҳнома"-ро танҳо барои ҳифзу гиромидошти забони порсӣ эҷод накардааст. Бар хилофи тасавури сунатӣ ва илқооте, ки бузургони аҳли адаби мо ҳазорон сол онро талқин намудаанд, ҳадафи асосии Фирдавсӣ дар эҷоди "Шоҳнома" масъалаи ҳифз

ва бақои давлати миллӣ будааст.

Дар мақолаи мазкур талош шудааст, ки бо таъя ба далелҳои зехнӣ ва таърихӣ сабаби асосии таълифи “Шоҳнома”-шоҳасари калонтарини адабии ҷаҳон мавриди таҳлилу баррасӣ гирифта ва сабабҳои асосии таълифи он ва ҳадафи Фирдавсӣ ошкор карда шавад.

Муаллиф бо таъя ба далелҳои фаровон аз “Шоҳнома” ба ин натиҷа расидааст, ки мақсади Фирдавсӣ аз эҷоди “Шоҳнома” даъвои шоирӣ ё суҳангустарӣ набуда, балки ҳадафи волотар – ҳифзи давлат ва эҳёи арзишҳои миллиро – пайгирӣ кардааст.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, ҳадаф, таърих, фарҳанг, сиёсат, қудрат, идеяи давлати миллӣ, бақои давлат, эҳёи арзишҳои миллӣ, сохтор, колбад, руҳ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забехулло Саидхоҷа – н.и.ф илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. ш. Душанбе, куч. Рӯдакӣ-21, Э-майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

ТЕОРИЯ СОХРАНЕНИЯ И ВЫЖИВАНИЯ ГОСУДАРСТВА В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

Цель данной статьи состоит в анализе истинных намерений Фирдавси при создании «Шахнаме», с акцентом на его стремление как к сохранению персидского языка, так и к укреплению национального государства. В статье также рассматривается влияние иностранных интерпретаций на наше понимание этого литературного шедевра, а также подчеркивается необходимость переосмысления его значения в контексте национальных ценностей и исторической идентичности. Здесь уместно обратить внимание на то, что мифология отличается от истории тем, что мифы не имеют документального подтверждения и сохраняются в устной традиции. С течением времени некоторые из этих мифов стали исторической реальностью благодаря появлению письменных источников. Важным для исследования является положение о том, что одной из основных проблем в нашем понимании научных, исторических и литературных произведений предков является то, что интерпретации часто формировались под влиянием иностранных исследователей, в то время как мы сами редко пытались объяснить их с нашей точки зрения.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что Фирдавси создал «Шахнаме» не только для сохранения и почитания персидского языка, но и с целью защиты и выживания национального государства. В данной статье проводится анализ основной причины создания «Шахнамы» — величайшего мирового литературного шедевра, а также раскрываются интеллектуальные и исторические свидетельства, подтверждающие цели Фирдавси. В результате изучения был получен материал, анализ которого позволил заключить что главной целью Фирдавси было не просто поэтическое выражение, а защита государства и возрождение национальных ценностей.

Ключевые слова: Фирдавси, «Шахнаме», цель, история, культура, политика, власть, идея национального государства, выживание государства, возрождение национальных ценностей, структура, тело, дух.

Сведения об авторе: Бехрӯзи Забехулло Саидходжа - к.ф.н., заведующий отделом современной литературы Института языка и литературы им. Рӯдаки НАНТ. г.Душанбе, ул. Рӯдаки-21, Э-майл: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.

THE THEORY OF PRESERVATION AND SURVIVAL OF THE STATE IN FIRDAUSI'S SHAHNAMEH

The purpose of this article is to analyze Firdavsi's true intentions in creating the Shahnameh, with an emphasis on his desire to both preserve the Persian language and strengthen the national state. The article also examines the impact of foreign interpretations on our understanding of this literary masterpiece, and highlights the need to rethink its meaning in the context of national values and historical identity. It is worth noting here that mythology differs from history in that myths have no documentary evidence and are preserved through oral tradition. Over time, some of these myths became historical reality thanks to the emergence of written sources. Important for the study is the position that one of the main problems in our understanding of the scientific, historical and literary works of our ancestors is that interpretations were often formed

under the influence of foreign researchers, while we ourselves rarely tried to explain them from our point of view.

At the same time, it should be emphasized that Firdavsi created the Shahnameh not only to preserve and honor the Persian language, but also for the purpose of protecting and surviving the national state. This article analyzes the main reason for the creation of Shahnama, the world's greatest literary masterpiece, and reveals the intellectual and historical evidence that supports Firdausi's goals. В результате изучения был получен материал, анализ которого позволил заключить, главной целью Фирдавси было не просто поэтическое выражение, а защита государства и возрождение национальных ценностей.

Key words: *Firdavsi, "Shakhnoma", purpose, history, culture, politics, power, idea of a national state, survival of the state, revival of national values, structure, body, spirit.*

Information about the author: *Behruzi Zabehullo Saidkhoja – Candidate of Philology, head of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Dushanbe, Rudaki-21, e-mail: bekhruz-68@mail.ru, Тел.: 937592521, 554116868.*

УДК 39.615.822

ПРОШЛОЕ НАСЛЕДИЕ: ПРАКТИКА КАМЛАНИЯ СРЕДИ ЖИТЕЛЕЙ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Занджирбекова Г.И.

Хорогский государственный Университет имени М. Назаршоева

На протяжении многих веков среди жителей Западного Памира существовали традиции, связанные с обращением к невидимым силам природы, уходящие своими корнями в далёкое прошлое. Среди них особое место занимало камлание – ритуальная практика, устанавливающая связь с потусторонним миром, с целью исцеления, защиты и поддержания гармонии с окружающим миром. Со временем эта практика адаптировалась к культурным и религиозным изменениям и приобрела новые формы, вплетаясь в местные традиции и верования. Известно, что в разных культурах мира существовали свои поверья о причинах болезней. Среди жителей Западного Памира в прошлом существовали поверья о том, что причины многих болезней исходит от влияния демонических существ. Для исцеления болезней применяли методы рационального и в большинстве случаев иррационального характера. Согласно народным поверьям, человека, которого ударил дэв или же вселился в него «ёр сито» становится сумасшедшим, паралитиком и иногда терял дар речи. В большинстве случаев причину таких болезней видели в том, что заболевший был одержим дэвом или другим сакральным существом, которое на местном языке называли «парибанд». У большинства жителей Средней Азии в прошлом все это связывали с шаманизмом, и обряд проводившийся с целью исцеления таких недугов, назывался камланием.

Камлание -это обряд, применявшийся для исцеления больного обря вызова, во время которого шаман общается с духами. Термин камлание вошёл в науку в связи с сибирским шаманством, но его применение к ритуалам близким к шаманизму в других культурах такте правомерно. К сожалению, это явление мало изучено и в современной историографии большинство этнологов ошибочно используют такие термины как «шаман», «маг», «знахарь» без чёткого понимания и разграничения и применяют эти термины к людям с магико-религиозными способностями, описывая действие из далёкого прошлого. Со временем такая терминология стала использоваться для исследования религиозных традиций «цивилизованных» обществ. Если под шаманизмом понимаются любые проявления магии, колдовства, знахарства, мистики, используемых для описания исторических и этнографических традиций и практик, то само понятие становится чрезмерно расплывчатым. У

таджиков Памира слово «шаман» не использовалось в традиционном значении, а могло обозначать человека, обладающего особыми духовными знаниями, но не обязательно связанного с языческими практиками. Что касается самого названия «шаманизм» или же «камлание», то среди жителей Западного Памира эти термины редко используются. Все действия, схожие с камланием, сводятся к чтению изречений из священных книг и воспринимаются исключительно как способы лечения больных и изгнания духа болезни. Ритуал похожий на камлание у таджиков Западного Памира назывался «азоим». Муллам или халифам проводившим «азоим» – камлание приписывали способность гадать, узнавать о пропаже и излечивать болезни, причинённые злыми духами. А самое главное «азоим» применяли, когда человек якобы одержим дэвом долго не вылечивался. Камлание иногда проводилось с использованием жертвенного барана, козы, курицы и других птиц. Например, в прошлом проводили такой ритуал: брали кровь жертвенного животного и писали ладанок «тумор» и ставили в сердце жертвенного животного и затем его закопали вблизи реки, водопада, мельницы, кладбища, заброшенных мест. Такие места, считались местом скопления дэвов и жертвенное животное послужило им пищей. Но кровь и сердце должно было быть ещё в свежем горячем виде. Обычно, для проведения такого ритуала подходило животное чёрной масти, так как кровь у них была более горячей. Некоторые объяснили это тем, что якобы за сердце дают сердце за кровь-дают кровь.

Процесс камлания у равнинных таджиков также имели аналогичные ритуалы. Например, они также закапывали жертвенного животного возле мельницы. Но всё же имелось множество различий в проведении камлания, где практиковалось использование разных атрибутов: зажигание светильника, использование бубен, намазывание кровью тело больного, использование в ритуалах не только сердце, но также желудок, язык и другие части животного [7,61-62]. Но в большинстве случаев в последнее время процесс «азоим» проводился без вышеперечисленных ритуалов, и в него входило только чтение над больным священных аятов, которые назывались «азаматен», то есть духи или дэвов заклинали именем творца и отправляли в их прежние места обитания. Поэтому нужно утверждать что в какой-то мере ислам и шаманизм сегодня ужились вместе. Среди стандартных шаманских атрибутов таких как бубен, прутики, теперь можно повстречать ещё Коран, чётки "тасбех". Как правило мулла совершает обязательное для мусульман омовение перед камланиями, одевают чистые одежды и начинают камлание. В процессе камлания помимо призыва к духам, халифа читает выдержки из Корана на арабском, в которых упоминаются Сулейман, Дауд и мусульманские пророки. Цели камлания разные - выяснение и устранение причины болезни, поиски пропавших людей, общение с духами с просьбой помочь. Но одно стоит отметить, что камлание к исламу не имеет отношения и оно считается ритуалом относящийся к доисламским ритуалом и именно под влиянием ислама оно видоизменилось и упростились его сложные ритуальные действия.

О том, как люди верили в то что духи были причинами многих болезней, доказывает наличие следующих фольклорных слов: «*thothjin*» (ударившая), «*шамол вамте фиринч*» (коснулась вреда духов), «*винте*» (встретилась) «*асаре фирент*» (навлёк болезнь), «*thew вамте ағуйч*» (дэв сел на неё) [11]. Аналогические понятия существовали у равнинных таджиков Самарканда и Ура-Тюбе. Такие слова: «бор партофт» (бросил тяжесть) или же «вохурд» (встретил) или «асар кард» (оказал влияние) В Тутке считали, что албасти ударяет человека своей пятерней, то есть рукой, от чего его тело покрывается синяками [7,14-15].

Болезни происходят от дэвов царства их Қоф. Люди со слабой психикой и верой часто становятся жертвой этих дэвов. Зарубин И. И. приводит информацию о

том, что если человек одержим дэвом, он будет страдать душевно-нервными заболеваниями, как истерия и падучая, и чтобы спасти его нужно больному отдать человеческие испражнения или же что-нибудь отвратительное[4,138]. Обычно на Памире таким отвратительным считался свинина[4.138].

«Дэв» как и другое демоническое существо «Пэри» тоже вселяется в человека и тогда человек полностью становится одержимым и если ему не помогают вышеприведённые обычные способы, то халифа проводит шаманский обряд камлание, который у жителей Западного Памира называется «азоим». Для этого перед проведением камлания, халифа чертит себе так называемую “хисор”, т.е., крепость, защиту. Хисор-это такие защитные дуа или заклинания, которые читает халифа, чтобы ему не могла навредить всякая нечисть. Важно отметить, что иногда перед проведением обряда изгнания духов(азоим) мулла, прежде чем отправиться из своего дома в дом больного, читает определённые защитные аяты из сур Священного Корана, в частности:

Сура Йасин (36-я Сура Корана)-считается одной из самых значимых, используемых для духовной защиты и очищения.

Сура Аль-Джинн” (72-я Сура Корана)-описывает природу джиннов и их влияние на мир людей.

Сура Арь-Раъд(13-я Сура Корана) содержит аяты о могуществе Аллаха, а также предупреждение о последствиях непослушания[10].

Чтение этих сур рассматривается как способ духовного укрепления целителя перед взаимодействием с возможными потусторонними сущностями.

Стоит подчеркнуть что без предварительного чтения защитных аятов, проведение камлания ”азоим” могло оказаться опасным для муллы. Согласно традиционным представлениям, нарушение ритуала могло привести к негативным последствиям не только для него самого, но и для его потомков вплоть до седьмого поколения, включая развитие неизлечимых болезней. Обычно для изгнания злых духов использовали особые изречения или молитвы, призывая нечисть покинуть тело. Одним из простых таких заклинаний было следующим :”Аз бадан аз чону ру агар берун нашави осй ва русиё гарди” (если не покинешь душу и тело, то станешь проклятым и невеждой)[11]

Также перед проведением камлания мулла даёт “хозирот” т.е. призывает “дэв” или “пэри”, читая священные заклинания. Когда халифа даёт хозирот то больной тоже видит их. Он использует чистую воду в посуде, прутья и нож. Впадая в транс во время камлания над телом больного эпилепсией, мулло узнаёт у злого духа его имя. Иногда перед тем как начинать камлание, он на чётках вычитает и узнаёт имя сущности. В основном выделялись 7 видов дева и пэри. Халифа ставит перед собой пиалу с водой, читает над ним заклинание в виде аятов и молитв и тем временем, человек одержимый дэвом или пэри называет место их нахождения в пространстве, где он находился. Читая специальные заклинания, которые называются «азаматен», (то есть специальные священные заклинания, которым буквально закливают нечисть именем творца), халифа изгоняет духа. Само слово «азоим» является частью слово «азаматен», и буквально означает «заклинать Божьим именем». Считается, что после этого нечисть перестаёт сопротивляться. А слово «азоим» означает «заклинать и прогонять нечисть», то есть изгонять её из тела больного. Иногда мулле помогают члены семьи больного – они следуя обряду, как бы избивают дева в том месте, на которое указывает больной. Одновременно халифа также бьёт больного прутьями из дерева ивь, продолжая читать заклинания. Число этих прутьев, должно быть «увд чuftат тоқ» 7 пар и одно чётное, то есть всего 15(сакральное число силы). Этими прутьями заклинатель бьёт в место, где находилась нечисть и на которую указывает одержимый. Дерево ивь считалось магическим, и его ветки, очищенные от листьев,

использовали во многих ритуальных приёмах, а также в среднеазиатской шаманской практике-камлании [6,29]. Такими действиями халифа избивает и изгоняет их (демонов). Не находя другого выхода астральная сущность покидает своего носителя. Только после того как вместо воды, в посуде больной начинает видеть крови и проводит ножом по кровью и как бы полностью уничтожает дьявола и в этом случае становится явным, что дэв уже изгнан. Но нужно сказать, что не всегда процесс камлания даёт результат и сущность изгоняется. Иногда в человека вселяются 2-3 сущности и бороться с ними мулле приходится очень трудно. Хотя во многих культурах, человек проводивший камлание назывался «шаманом», то среди таджиков Памира таким ремеслом занимались только известные муллы и халифы, которые имели наследственную преемственность «насабе». Обычно камлание длилось от 30 минут до 3 часов.

В Бартанге также начиная с прошлого века практиковался ритуал камлание – излечение больных методом похожим на практику шаманизма, как пережиток прошлого [5,13]. В исторических материалах есть множество примеров того, как здешние муллы, и праведники излечивали тех, кто был одержим дэвом. И. Зарубин приводил информацию, о некоем Раджабеке, который вылечил женщину одержимую алмасти(сущность женского рода) и вернул ей дар речи. Якобы Алмасти связало женщине язык. Он использовал шаманские действия и заговоры и своим поясом вылечил многие болезни[4,142].

Не нужно также забывать о том что камланию характерно особое состояние шамана,называемое экстазом. Экстаз –это пребывание шамана в мире его видений. Именно во время особого состояния экстаза, которое местном понимании называлось радения некий мулла Раджабек и многие другие бартангцы впали в экстаз и пережили многие болезни. Во время радения или же экстаза они впадают в экстатическое состояние и самозабвение,закидывают голову назад,затем вперёд и в сторону и раскачивая тело назад и вперёд. Постепенно раскачивание становится быстрее и при каждом раскачивании выкрикивают такие слова: “ҳақ бар ҳақ,Али бар ҳақ,бар ҳақ Али”(правда к правде, Али правда) и это состояние называется “ҳақ thedoi» --,т.е. радение [4,142].

Иногда даже такие шаманские ритуалы не помогали. Дело в том, что это зависело от того насколько сильным был халифа, а также от природы каждой демонической сущности. Бывало, что во время проведения камлания «Азоим» над «парэ» она оказалось «Чун парэ»(Глухая парэ).В таком случае на неё невозможно было повлиять, так как она не слышала заклинаний. Несомненно, камлание «азоим» не относится к исламу, оно является частью анимизма и шаманизма и несмотря на использование исламских текстов, камлание по своей сути остаётся наследием доисламских верований [10].

В истории Западного Памира 40-50-ых годах прошлого века сохранились не мало табибов, которые успешно лечили эпилепсию и другие психические болезни. Среди них можно назвать охон Алидода из Даршая. Не смотря на жёсткие законы времён Советского Союза о недопуская священнослужителей к врачеваниям, многие врачи как Пилосов. Л.В.Шанский, Шахобов, Конавалева, Камариддинов, Мулло Умар и другие знали Охон Алидода как хорошего врачевателя эпилепсии,припадка и других психотрических болезней и даже пригласили его в Ленинград обучать своим ремеслом других. Также известен был халиф Носиршо из села Хитам Шугнанского района, сын которого также унаследовал дар проведения практики “азоим” и вылечил многих больных. Конечно же были и другие талантливые люди, которые практиковали камлание.

В местных легендах и рассказах сохранились сведения о Святом Соломоне, который в исламе описывается пророком и сыном пророка Давуда и ему была дана

мистическая власть над многими существами, включая дэвов и алмасти[9]. Существование мест поклонения «остон» с названием «Ходжайи Лал» в кишлаке Сист Ишкашимского района, говорит о том, что под этим имеется ввиду Хазрата Сулаймана, который заставлял дэвов, работать на рубиновых рудниках и защищал людей этой местности[2,212]. Ему было дано мистическая способность говорит не только с мистическими существами, также он знал язык животных и птиц. Известно, что эти демонологические существа боялись Соломона, поэтому благодаря ему человечеству были приоткрыты некоторые секреты таких существ и в основном способы защиты от них [11].

Пророк Сулейман(Соломон) как-то спросил одного дэва, который имел своё собственное имя: “Почему ты посылаешь болезнь людям?” дэв ответил: «если люди не соблюдают некоторые запреты, выходят ночью спеша и без произношение имя Аллаха (в начале первой строки каждого «тумора» написано имя Аллаха) и потревожит меня(место моё возле кладбище, деревьев, возле воды)то я навлеку на них болезнь. И тогда Пророк Соломон спросил дэва «А как можно излечиться от твоего недуга» Дэв ответил: «Нужно кровью зарезанного черного петуха написать заклинания или же аяты, затем положить в пиалу с водой, и дать заболевшим и тогда он излечится». Нужно сказать, что каждый дэв имел своё имя, и чтобы полностью вылечится от них, мулла должен знать имя дэва и соответствующее заклинания. Потом все эти сведения были собраны в книгу под названием «Девнома» которую имели в своём арсенале священнослужители [8].

В Вандидате приводится предупреждение о том, что дэви избирали своим местом пребывания кладбища и на этих местах возникают многие болезни, лихорадка, чесотка и они поражают людей. Поэтому в зороастризме, говорится не только о сакральной нечистоте всего мертвого, но и всё то, что связано со смертью: “разрушенное места, брошенные места, кладбища, пустующие дома» где пребывали разные существа”[1,88]. Среди таджиков Памира тоже есть поверье, что пустующие дома, разрушенные места-это места пребывания разных демонических существ и поэтому причину болезней ряда больных эпилепсией и другими психологическими болезнями видели в побывании в таких местах. В большинстве случаев люди приписывали этим демоническим силам как «Дев», «Алмастэ», «Хотдор», «Вайд», «Бало» «Сафедхиник», ту или иную болезнь, которая не поддавалась лечению или имела нестандартный способ лечения[9].

Среди жителей Памира есть обычай, когда при выходе жениха или же невесты из дома били в местный бубен “даф”, чтобы звоном отпугивать всякую нечисть. Эта жость также говорила о шаманистических приёмах изгнания или недопускания нечисти. Но нужно сказать, что многие идеи характерные для шамана или камлания в памирских верованиях утрачены, вероятно под влиянием Ислама.

В целом, статья представляет собой важный вклад в изучение этнической истории и культуры Западного Памира, а также демонстрирует значение камлания в социальной жизни его жителей.

Итак, в конце резюмируя нужно отметить что описанные обряды связаны с практикой камлания хотя считаются домусульманскими обрядами, у таджиков Западного Памира имеют особую специфику, которые пронизаны представлениями о сверхъестественных существах и о методах борьбы против них .

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авеста «Закон против Дэвов» (Видевдат).СПб, Изд-во. Поли-тех.ун-та. 2008,- 301 с.
2. Василцев К.С. Природные места поклонения Западного Памира.-С.212.

3. Лашкариев А. З. Похоронно-поминальная обрядность бартангцев(конец XIX начало XX вв)- автореферат дисер.07.00.07.москва,2007.- 31 с.
4. Зарубин И.И. Материалы и заметки по этнографии и заметки горных таджиков. Долина Бартанга. Отдельный оттиск из V тома «Сборник Музея Антропологии и Этнографии при Российской Академии наук».Пг.,1917.-52 с.
5. Лашкариев, А.З. Поминальные обряды очищения дома и возжигания священной лампы у исмаилитов Западного Памира // Этнографическое обозрение. – 2008. – №1. – С.97-110.
6. Писарчик. А.К. Ива в новогодних и других веенних обрядов таджиков//Этнография в таджикистане. Душанбе,1989. - 32 с.
7. Сухарева О.А.Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков//До мусульманские верования и обряды в Средней Азии.- М.1975.-С.14-15.

ИНФОРМАНТЫ:

8. Нургулов Дилмурод,1962 г.р., города.Хорога, запись от 12 сентября 2022
9. Мамадпаноева Усниа, 1964 г.р.,кишлак.Имум,Шугнан,запись от 20 мая 2023
10. Толибеков Толибек 1956 г.р., центр, Ишкашим, запись от 5 апреля 2023
11. Хубоншоева Силсиламо, 1937.г.р.Хорог.. заь от 19 декабр 2022

ПРОШЛОЕ НАСЛЕДИЕ: ПРАКТИКА КАМЛАНИЯ СРЕДИ ЖИТЕЛЕЙ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

В данной статье в первые рассматривается практика камлания среди жителей Западного Памира, обращая внимания на её исторические и культурные корни. В статье обсуждаются различные аспекты камлания, включая обряды, ритуалы и символику. Особое внимание уделяется сравнению камлания у жителей Западного Памира и равнинных таджиков. Автор показывает, как практика камлания менялась в зависимости от культурных и исторических изменений в регионе.

Ключевые слова: камлание, шаман, ритуалы, изгнание, исцеление, жертвенное животное, ислам.

Сведения об авторе: Занджирбекова Гулноз старший преподаватель кафедры истории и право, факультета истории и право Хорогского Государственного Университета им. М.Назаршоева.

PAST LEGACY: THE PRACTICE OF KAMLANIYAMONG THE INHABITANTS OF THE WESTERN PAMIRS

This article is the first to examine the practice of kamlaniya among the inhabitants of Western Pamir, focusing on its historical and cultural roots. The article discusses various aspects of kamlaniya, including rituals, ceremonies, and symbolism. Special attention is given to comparing kamlaniya among the inhabitants of Western Pamir and the lowland Tajiks. The author demonstrates how the practice of kamlaniya has evolved in response to cultural and historical changes in the region.

Keywords: kamlaniya, shaman, rituals, exorcism, healing, sacrificial animal, Islam.

Information about the author: Zanjirbekova Gulnoz Islobekovna- senior lecturer of the history of Tajik and law department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone:992939551188. email: mdikh@mail.ru

МЕРОСИ ГУЗАШТА: МАРОСИМИ ЭЗОТЕРИКИИ “АЗОИМ” ДАР БАЙНИ СОКИНОНИ ПОМИРИ ҒАРБӢ

Дар ин мақола бори аввал таҷрибаи маросими “азоим”миёни сокинони Помири

Ғарбӣ баррасӣ шуда, ба решаҳои таърихӣ ва фарҳангии он равшанӣ андохта шудааст. Дар мақола ҷанбаҳои гуногуни ин маросим, аз ҷумла расму оинҳо, маросимҳо ва рамзҳо баррасӣ мешаванд. Диққати махсус ба таҳлили мутаносибии ин русум миёни тоҷикони Помири Ғарбӣ ва тоҷикони дигар минтақаҳо дода мешавад. Муаллиф нишон медиҳад, ки чи гуна таҷрибаи мароисми азоим вобаста ба тағйироти фарҳангӣ ва таърихӣ минтақа тағйир ёфтааст.

Калидвожаҳо: камлания, шаман, расму оинҳо, ронда кардан, шифоёбӣ, ҳайвони қурбонӣ, ислом.

Маълумот дар бораи муаллиф: Занҷирбекова Гулноз Исломбековна, муаллими калони кафедраи таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел.: 992939551188. E-mail: mdikh@mail.ru

УДК 33С1

ББК 65, И-14

**РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА МАСКУНШАВИИ АҲОЛӢ
(ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)**

Иброҳимов Э.Ҳ., Тиллоев Н.Қ., Абдуназарӣ М.К.

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Ба рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат ва истеҳсолот сохтори аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ аз рӯи ҷинс, синну сол, шаҳру деҳот таъсири бевосита мерасонад. Маълум аст, ки аз рӯи хусусият ва мураккабии соҳаҳои хоҷагии халқ, истеҳсолот ба истифодаи қавваҳои коргарӣ - марду зан нигаронида шудааст. Мутамарказ намудани истеҳсолот дар минтақаҳо вобаста ба омилҳои табиӣ ё таърихӣ, ки дар ин соҳаҳо асосан меҳнати мардон истифода мешавад, зарурати ташкили соҳаҳои истеҳсолотро, ки меҳанги занон истифода мешавад дар ин ҳудуд ба миён меорад. Масалан, дар соҳаҳои саноати истеҳроҷи маъдан дар вилояти Суғд имкони истифодаи меҳнати занон муҳдуд аст. Ин асосан ба посёлка ва баъзе шаҳрҳои хурд дар минтақаҳои саноати истиҳроҷи маъдан дахл дорад.

Соҳаҳои саноати вилоят яке аз қисмҳои таркибии саноати ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта дар он потенциали калони истеҳсоли, иқтидорҳои азими саноати сабук, комплекси сӯзишвории энергетикӣ, истеҳсоли маъдани кӯҳӣ, химия, мошинасозӣ ва электротехникӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, саноати мудофиавӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мавҷуд мебошад.

Мақсади асосии рушди саноати вилоят ташаккул ва таҷрибан баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва сатҳи техникий истеҳсолот, таъмини истеҳсоли маҳсулоти ба талаботи замон ҷавобгӯӣ бо истифодаи технологияи пешқадам барои бозори дохилӣ ва васеъ намудани номгӯи маҳсулот барои бозори ҷумҳурӣ мебошад.

Дар баробари ин мушкилоти дигари бо кор таъмин намудани аҳоли дар шаҳрҳои саноатӣ, ки соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ бартарӣ доранд дар онҳо асосан меҳнати занҳо истифода мешавад, пайдо кардани шуғл барои мардон мушкилиро рӯи кор меорад. Набудани имкони пайдо кардани ҷои кори мардон дар ин соҳаҳо, маҷбур месозад, ки занҳо аз корҳои тичорат, хуроки умумӣ, хоҷагии коммуналӣ даст кашанд, ё мардон маҷбуран хонаю манзил, ҷои зистро бо мақсади пайдо намудани ҷойи кор тайғир диҳанд. Ин омил боиси вайрон гардидани сохтори муқарарии ҷинсӣ ва синусолии аҳоли мегардад, зеро аксари муҳоҷирони меҳнатиро мардон, асосан ҷавонон ва миёнасолон ташкил медиҳад. Муҳимтарин роҳи ҳалли проблемаҳои истифодаи комплекси меҳнати марду зан дар вилояти Суғд аз он иборат аст, ки ҷустуҷӯ намудани воситаҳои ба кор ҷалб намудани аҳолии қобили меҳнатиро, ки бекорон дар маҳал, шаҳр, ноҳия ва агломератсияҳо. Барои вилояти Суғд, ки корхонаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ

асосан дар шаҳру ноҳияҳои водӣ бо ҷалби меҳнати занон бештар ба роҳ монда шудааст, бо мақсади самаранок ва пурра истифода бурдани захираҳои меҳнати босуръат афзоишбанда бунёди соҳаҳои меҳнатталаб ва иншоотҳои саноати вазнин, аз қабилӣ мошинасозӣ ва коркарди металл, металлургияи ранга, саноати масолеҳи сохтмонӣ ва ғайра зарур аст. Дар ин маврид омили асосии ҳалли рушд ва ҷойгиркунии ин корхонаҳо дар вилояти Суғд на танҳо мавҷудияти ашёи хом, масолах, сӯзишворӣ, энергия, балки пурра ва самаранок истифода бурдани муҳимтарин омили истеҳсолот – қувваи коргарӣ, ки сабаби суст тараққӣ кардани соҳаҳои хочагии халқ барзиёдии он дида мешавад.

Муҳимтар аз ҳама он аст, ки вилояти Суғд дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ барои рушди истеҳсолот мебошад. Аз ҷумла корхонаҳои бузурги истихроҷи маъдани металлҳои ранга, пас аз ғанӣ гардонии маъдан консервати маъдан бо нархи арзон ба хориҷ содирот карда мешавад. Ҳамзамон, кони маъдани оҳани Чоқдамбулоқ гарчанде дар мавқеи мусоид барои истифодабарӣ, дар масофаи 30 км дуртар аз маркази вилояти шаҳри Хучанд ҷойгир шуда бошад ҳам, то ҳол истифода бурда намешавад.

Бояд таъкид кард, ки сарфи назар аз аҳамият ва мубрам будани ин проблема, дар айни замон таҳқиқи масъалаи таъсири аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ ба рушди ҷойгиршавии истеҳсолот ва пеш аз ҳама соҳаҳои саноат дар марҳалаи ибтидоӣ қарор дорад.

Ҳоло ҳиссаи саноати вилоят дар миқёси ҷумҳурӣ 19,0 фоизро ташкил менамояд.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатии вилояти Суғд дар соли 2005 (бо нархҳои амалӣ) маблағи 760 млн. сомониро ташкил карда, суръати афзоиши реалии он назар ба соли 2000 - 3,1 маротибаро дар бар мегирад.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои комплекси сӯзишворию энергетикӣ (минбаъд КСЭ) вилояти Суғд то давраи соли 2015, ҷӣ бо намуди асли ва ҷӣ бо намуди арзишӣ бо назардошти индекси суръати афзоиши нархҳои яклухт, инчунин бо тағйирёбии нархҳои фурӯши нерӯи барқ, тибқи қарордоди байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Рушди Осиё, пешбинӣ шудааст. Тибқи нархҳои пешбинишуда барои ҳар сол, ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои КСЭ-ии вилоят аз нигоҳи арзиш дар солҳои 2010 ва 2015 мутаносибан 49809,4 ва 328820,4 ҳазор сомониро ташкил хоҳад дод.

Мутобиқи Барномаи рушди соҳаи электроэнергетикӣ вилоят истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳи барқию оби Қайроққум, Обурдон, Фон-Дарё ва НОБ-ҳои хурд амалӣ карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки НОБ-и Қайроққум, ки истеҳсолкундаи асосии нерӯи барқ дар вилоят ба ҳисоб меравад, дар ҳолати садамавӣ қарор дорад, зеро агрегатҳои он аз меъёри муайяни хизматрасонӣ баромадааст (66 сол). Аз ин лиҳоз, аз сабаби талаф ёфтани иқтидорҳои муайяншуда, истеҳсоли нерӯи барқ дар ин нерӯгоҳ сол то сол кам шуда истодааст. Бо мақсади нигоҳ доштани ҳолати кории таҷҳизотҳои истифодашаванда, аз тарафи Вазорати энергетика лоиҳаи тармиму таҷдиди таҷҳизотҳои асосӣ ва ёрирасон, ки маблағгузорию дар ҳаҷми 26,8 млн. доллари ИМА талаб мекунад, таҳия шудааст.

Рушди соҳаи истихроҷи нафту газ дар вилояти Суғд то соли 2015 бо назардошти ба истифода додани чоҳҳои корношоям; гузаронидани корҳои пармакунию ҷустуҷӯӣ дар майдонҳои «Ҳоча-Боқирғон», «Супетау» ва ғайра пешбинӣ шудааст, зеро чоҳҳои мавҷуда ҳамагӣ 50 фоизи шумораи умумии чоҳҳоро ташкил медиҳад.

Дар давраи баррасишаванда истихроҷи нафт (бо назардошти конденсати газ) дар солҳои 2010 – 9875,0 ҳазор сомонӣ ва соли 2015 - 55200,0 ҳазор сомонию ташкил

медихад. Суръати афзоиш дар соли 2010 нисбати соли 2005 – 2,1 маротиба, соли 2015 нисбати соли 2010 – 5,6 маротиба ва соли 2015 нисбати соли 2000 – 74,7 маротиба зиёд мешавад.

Аз нигоҳи асли истихроҷи нафт дар соли 2010 – 19,5 ҳазор тонна ва дар соли 2015 – 100 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Суръати афзоиш дар соли 2010 нисбати соли 2005 – 142,3 фоиз, соли 2015 нисбати соли 2010 – 5,1 маротиба ва соли 2015 нисбати соли 2000 – 8,1 маротиба меафзояд.

Аз нигоҳи асли бошад, ҳаҷми истихроҷи гази табиӣ чунин динамикаро нишон медиҳад: соли 2010 – 22,0 млн. м³ ва соли 2015 – 70 млн. м³. Суръати афзоиши истихроҷи гази табиӣ аз нигоҳи асли дар соли 2010 нисбати соли 2005 – 2,1 маротибаро ташкил дода, дар соли 2015 нисбати соли 2010 – 3,2 маротиба, дар соли 2015 нисбати соли 2000 – 12,5 маротиба зиёд мешавад.

Ҳоло дар вилояти Суғд 4-то корхонаи истихроҷи ангишт амал мекунад. Конҳои иктишофшудаи Шӯроб, Фон-Яғноб, Рават, Моғиён ва Кштут-Зауран дорои захираҳои калони ангишт буда, аз 30 зухуроти ангишт иборатанд. Хусусияти хоси ҳамаи конҳои зухуроти ангишт дар он мебошад, ки мавқеи ҷойгиршавии онҳо дар минтақаҳои вайроншавии тектоникӣ ва тағйирёбии шакли кӯҳӣ бо релйефи аз ҳамдигар ҷудошаванда ва душвор дастрасшаванда мебошанд. Захираҳои геологии ангишт дар ҳудуди майдонҳои вилоят зиёда аз 2 млрд. тонна ба назар гирифта шудаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло ва бо назардошти амали гардонидани сиёсати сарфаҷӯии нерӯи барқ аз тарафи ҳамаи гурӯҳҳои истеъмолгарон, истихроҷи ангишт дар соли 2010 ба 60,5 ҳазор тонна ва дар соли 2015 то 155,0 ҳазор тонна афзоиш меёбад.

Соҳаҳои саноати коркарди маъдан ва металлургияи ранга, мошинасозӣ, коркарди филиз, электронӣ ва электротехникӣ, химия, саноати сабук, шиша ва чинибарорӣ, коркарди ҷубу тахта, полиграфӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва индустрияи сохтмонӣ ва истеҳсоли пилла ташкил медиҳад.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотҳои саноатӣ дар соҳаҳои саноати истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва металлургияи ранга, мошинсозӣ ва коркарди фулузот, электронӣ ва электротехникӣ, химия ва коркарди нафт, сабук ва маҳаллӣ, шиша ва чинибарорӣ, полиграфӣ, масолеҳи сохтмон ва индустрияи сохтмонӣ дар соли 2015 бо назардошти болоравии индекси нархҳои яклухт 1182019,5 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 2005 мутаносибан 915420,1 ҳазор сомонӣ, ё ин ки 4,4 маротиба афзоиш меёбад. Зиёд гаштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот имконият медиҳад, ки дар соҳаҳои саноати вилоят ба таври илова аз ҳисоби сохта ба истифода додани корхонаҳои нав (1620 ҷой), зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот (6470 ҷой), барқароркунии ҷойҳои пештараи корӣ (1160 ҷой) ҳамагӣ 9250 ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешаванд.

Корхонаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва металлургияи рангаи вилоят ғайр аз комбинати фулузоти нодирӣ «Ленинобод»-и ш. Гулистон (Қайроққум) бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ фаъолият менамоянд. Дар корхонаҳои соҳа мунтазам зиёд намудани корҳои ҷустуҷӯи ва геологӣ ва дар ин асос зиёд намудани захираҳои ашёи хоми минералӣ, тармиму таҷдиди корхонаҳо дар назар дошта шудаанд.

Корхонаҳои саноати химияи вилоят ғайр аз ҚСШК «Нилуфар» бо ашёи хоми воридотӣ фаъолият менамоянд.

Корхонаҳои саноати мошинасозӣ, коркарди филиз ва электротехникии вилоят асосан бо технологияҳои пешқадами ҳозиразамон ҷиҳозонида шуда, дорои сатҳи баланди техникӣ мебошанд ва бо истифода аз ашёи хоми воридотӣ фаъолият менамоянд.

Дар корхонаҳои саноати сабук бо дарназардошти таъмин намудани иҷрои

супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Э. Раҳмон оиди дар корхонаҳои саноати сабук таъмин намудани коркарди пурраи нахи пахтаи дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда, ба кулӣ зиёд кардани коркарди дигар намудҳои ашёи хоми маҳаллӣ ва рушди саноати бофандагӣ дар кишвар ва дар асоси мунтазам беҳтар намудани истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли ва структураи ашёи хоми маҳаллӣ зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои коркард, пешбинӣ карда мешавад.

Бояд тазакур дод, ки қариб 82 фоизи нахи пахтаи барои коркард дар корхонаҳои вилоят пешбинишуда дар корхонаҳои муштараки Тоҷикистону Корея, Тоҷикистону Италия ва Тоҷикистону Русия, ки бо технологияҳои замонавии истеҳсоли маҳсулот мучаҳҳаз гардонидани шудаанд, коркард карда мешаванд ва дар оянда барои ба ин мақсадҳо ноил шудан ба мақомоти иҷроӣ ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳои вилояти Суғд, роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои саноати сабук лозим меояд, ки бо ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва ватанӣ тадбирҳоро доир ба ворид намудани технологияҳои пешқадами истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ, трикотажӣ, матоъҳои вазнини ороишӣ барои истеҳсоли мебел, ресмони дӯзандагӣ ва истеҳсоли номгӯи васеи маҳсулот бо истифода аз нахи пахтаи маҳиннаҳ андешанд ва онҳоро амалӣ намоянд.

Дар корхонаҳои истеҳсоли маводи сохтмонӣ ва саноати сохтмонӣ бо ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ амалӣ намудани чорабиниҳо доир ба барқароркунӣ ва азнавсозии иқтидорҳои корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи деворӣ, конструксияҳои оҳану бетонӣ, коркарди ҷӯбу тахта, мрамр ва дигар намудҳои нави маҳсулоти соҳа, ки ба баланд бардоштани сифати истеъмолӣ мавод ва маҳсулоти саноати сохтмонӣ мусоидат менамоянд, дар назар дошта шудааст.

Талаботи корхонаҳои комплекси агросаноатии кишварро ҶС «Лаъл» бо маҳсулоти тайёри худ ба пуррагӣ таъмин карда наметавонад ва ин яке аз сабабҳои дар сатҳи паст қарор доштани саноати коркарди меваю сабзавот ва талафёбии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ шудааст.

Корхонаҳои саноати коркарди ҷӯбу тахта асосан бо истифода аз ашёи хоми воридотӣ фаъолият мекунанд.

Солҳои охир гаронии хароҷоти нақлиётӣ дар хароҷотҳои умумии соҳаи тамоқпарварӣ ва пастравии сатҳи ҳавасмандии коркунон бо сабабҳои қанда шудани алоқаҳои иқтисодӣ бо собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ, ба пастравии истеҳсоли маҳсулот сабаб гардид.

Истеҳсоли картошка дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ бо баҳисобгирии зиёд намудани майдони кишти он муайян карда шуд.

Дар соҳаи сабзавоткорӣ дар Барнома талаботи корхонаҳои коркард ба ашёи хом ва аҳоли ба инobat гирифта шудааст. Истеҳсоли консерваҳои сабзавотӣ бо назардошти дар солҳои наздик таҷҳизонидани корхонаҳои коркард бо технологияи замонавӣ ва ба ҳисобгирии талаботи бозор ба амал бароварда мешавад.

Бо назардошти хусусигардонии фабрикаҳои паррандапарварӣ дар ноҳияҳои Конибодом, Мастчоҳ, Ҷ. Расулов, Истаравшан, Б. Ғафуров ва норасоии йемворию таъминот бо хӯроқаҳои серғизо, ҳаҷми истеҳсоли тухм дар вилоят муқаррар карда шудааст. Афзоиши истеҳсоли тухм дар муқоиса бо соли 2000 мутаносибан 1,7 ва 2 маротибаро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, роҳҳои автомобилгарди вилоят аз нав таҳқиқ ва ҳуҷҷатнигорӣ (паспортизация) шуда, корҳои лоиҳакашию сохтмони нақби Шаҳристон, нуқтаи тадқиқотию назоратии тармафароии ин ағба эҳё мегарданд.

Тӯли роҳи оҳани дохилии вилояти Суғд - 313,6 километрро ташкил менамояд. Мутобиқи Барнома ба воситаи нақлиёти роҳи оҳан боркашонӣ ва гардиши бор дар соли 2010 нисбат ба соли 2005 – 1,9 ва 2,5 фоиз, мусофиркашонӣ ва гардиши

мусофирон - 11.2 фоизӣ, дар соли 2015 назар ба соли 2010 мутаносибан бор ва гардиши бор 4.2 – 2.4 фоиз, мусофир ва гардиши мусофирон –2.1 фоизӣ афзоиш меёбанд. (3)

Дар ҳудуди вилояти Суғд як фурӯдгоҳи ҳавопаймоии сатҳи байналхалқӣ дар шаҳри Хучанд ва 5 фурӯдгоҳҳои хизматгузори нақлиёти ҳавоии дохили ҷумҳуриявӣ вучуд дорад, ки 40 фоиз ё 2 адади онҳо бо сабаби ба талаботҳои меъёрӣ – техникаӣ ҷавобгӯ набудан истифода карда намешаванд.

Барнома пешбинӣ мекунад, ки бо ин намуди нақлиёт ҳаҷми боркашонӣ дар соли 2010 назар ба соли 2005 – 27 фоиз, дар соли 2015 назар ба соли 2010 – 37,5 фоиз ва нисбати соли 2000 – 2.7 маротиба, мутаносибан гардиши борҳо – 50,9 фоиз, 25 фоиз ва 2,5 маротиба, мусофиркашонӣ – 11,1 фоиз, 10 фоиз ва 3,2 баробар ва гардиши мусофирон – 11,0 фоиз, 10 фоиз ва 2,3 маротиба зиёд мешавад.

Аз ҷумла, фаҳмидани сабабҳои ба вучуд омадани шаклҳои маскуншавӣ, арзёбии онҳо вобаста ба талаботи муосири ҷамъият ва гурӯҳҳои ҳудудҳои алоҳида, фаҳмидани қонуниятҳои инкишофи ин шаклҳои маскуншавӣ ва имкониятҳои дигаргуншавии онҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд дар давраи то соли 2015. Хучанд. 2015. 64 саҳ
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонш. Душанбе, 22 декабри соли 2017
3. С.Худойбердиев. Ҷуғрофияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон. Ношир. Хучанд 2012. 206 саҳ.
4. С.Худойбердиев. С.Қамолӣдинов. Ҷуғрофияи вилояти Ленинобод. Хучанд соли 1997. 178 саҳ.
5. Утаганов А. А. Ғаффоров Ш. Дастури таълими-методӣ «Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе – 2007
6. Х.М.Муҳаббатов. М.Р.Раҳимов. географияи Тоҷикистон. Душанбе. Маориф ва фарҳанг.с 2011.307 саҳ.
7. Шабакаи интернет.

РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА МАСКУНШАВИИ АҲОЛӢ (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Мақсади мақола муҳимтарин вазифаи маскуншавии аҳолии шаклҳои маскуншавии аҳолии тақсироти ҳудудии маҳалҳои аҳолинишин фаҳмида мешавад. Соҳаҳои хоҷагии халқ дар ноҳияи иқтисодии вилоят ташиқкул ва таҷрибан баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва сатҳи техникаи истеҳсолот, таъмини истеҳсоли маҳсулоти ба талаботи замон ҷавобгӯӣ бо истифодаи технологияи пешқадам барои бозори дохилӣ ва васеъ намудани номгӯи маҳсулот барои бозори ҷумҳурӣ. Инчунин корхонаи коркарди маъданҳои кӯҳӣ, химия саноати сабук, комплекси агросаноатӣ, нақлиёт мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Тақсироти ҳудудии маҳалҳои аҳолинишин, истеҳсоли нерӯи барқ, маҳсулоти саноатӣ, конҳо, захираҳои геологияи ангишт, масолеҳи сохтмонӣ, корхонаҳои муштарак, масолеҳи ғайри маъданӣ, индекси нархҳои яклуфт, комплекси агросаноатӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иброҳимов Эркин Ҳасанович дотсенти Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров».*

Тиллоев Нодир Қобилҷонович унвонҷӯӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров».

Абдуназарӣ Мавзуна Қобулзода унвонҷӯӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров». Тел: 925880580. m.abdunazari@mail.ru

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА И РАССЕЛЕНИЮ НАСЕЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Цель статьи - понять важнейшую функцию расселения населения, формы расселения населения, территориальное размещение поселений. Формирование отраслей экономики в экономическом районе области и экспериментальное повышение конкурентоспособности продукции и технического уровня производства, обеспечение выпуска продукции, отвечающей требованиям времени, с использованием передовой технологии для внутреннего рынка и расширение перечня продукции для национального рынка. Обсуждались также горноперерабатывающие предприятия, химическая легкая промышленность, агропромышленный комплекс и транспорт.

Ключевые слова: *Территориальное размещение населенных пунктов, производство электроэнергии, промышленная продукция, шахты, угольные геологические ресурсы, строительные материалы, совместные предприятия, неминеральные материалы, индекс оптовых цен, агропромышленный комплекс.*

Сведения об авторе: *Ибрагимов Эркин Хасанович доцент Худжандского государственного университета имени академика Бобожан Гафурова.*

Тиллоев Нодир Кобилжонович преподаватель Худжандского государственного университета имени академика Бобожан Гафурова.

Абдуназари Мавзуна Кабулзода преподаватель Худжандского государственного университета имени академика Бобожан Гафурова. Тел.: 925880580. m.abdunazari@mail.ru

**THE DEVELOPMENT OF PRODUCTION TO THE POPULATION SETTLEMENT
(ON THE EXAMPLE OF THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)**

The purpose of the article is to understand the most important task of population settlement, forms of population settlement, territorial distribution of settlements. The branches of the national economy in the economic district of the region are formed and experienced in increasing the competitiveness of products and the technical level of production, ensuring the production of products that meet modern requirements using advanced technology for the domestic market and expanding the range of products for the republican market. Also, mining and processing enterprises, chemical light industry, agro-industrial complex, transport are discussed.

Keywords: *Territorial distribution of settlements, power generation, industrial products, mines, geological coal reserves, building materials, joint ventures, non-mineral materials, wholesale price index, agro-industrial complex.*

Information about the author: *Ibrohimov Erkin Hasanovich, associate professor at Khujand State University named after academician Bobojan Ghafurov.*

Information about the author: Tilloev Nodir Qobiljonovich teacher at Khujand State University named after academician Bobojan Ghafurov.

Information about the author: Abdunazari Mavzuna Kabulzoda teacher at Khujand State University named after academician Bobojan Ghafurov. Tel: 925880580. m.abdunazari@mail.ru

УДК: 811.24'367(584.4)

NOUN PHRASES IN SHUGHNI LANGUAGE

Imatshoeva M.B.

Tajik International University of foreign languages named after Sotim Ulugzade

Noun phrases are structures where the primary word belongs to the category of nouns or words that can function as nouns. Each independent word has the potential to be modified or complemented by a dependent word. The relationship can be seen between a main word and its dependent forms a phrase. A phrase is simply a group of words that stand together as a meaningful unit in a sentence. They don't contain a subject or a verb. The words in it are related to each other in meaning and grammatically.

Examples: “*rušt mūn*” - “a red apple”, “in the dark night” or “within the bustling crowd”.

Moreover, the main word dictates a certain connection with the dependent word, predetermines its choice. This relationship is subordinate.

At its core, a noun phrase is a group of words that functions as a noun. It typically includes a *head noun* – the main noun the phrase is built around – and may also contain modifiers, determiners, and other elements that describe or specify the head noun. Importantly, a noun phrase can act as a subject, object, complement, or even the object of a preposition within a sentence.

A subordinating relationship expresses the relationship between syntactically unequal words, one of which is the main one, and the second is the dependent one.

The main word can be expressed by lexemes belonging to different parts of speech.

- verb and adverb forms (walk quickly, smile ironically)
- noun (house by the river)
- adjective (prone to fat)
- adverb (together with a friend)

The Shughni language is built upon phrases, and one of the most fundamental is the noun phrase. Understanding noun phrases is crucial for constructing grammatically correct and meaningful sentences. This article will break down the structure and function of noun phrases, providing examples to solidify our understanding.

Combinations with a noun in the main role form a fairly homogeneous class in Shugni language, which allows us to highlight for them the following general scheme:

GN = DP + I or PP or N + Num + Adj + N,

Where GN —group of noun (noun with dependent words); DP — demonstrative pronoun and personal pronoun; I — infinitive; Adj —Adjective; Num —Numeral; N — noun.

This diagram shows, firstly, all words potentially dependent on the noun, and secondly, their relative position in a linear sequence. For example, a dependent adjective or numeral stands closer to the control noun than the dependent noun: (“*stōl savz pōḍak*” - green table leg (literally. «table green leg»)); (“*diraxt darōz xēḥčak*” long tree branch (literally.« tree long branch»)); (“*stol pīnʒ pōḍak*” - five table legs (literally. «table five legs»)); (“*diraxt cavōr xēḥčak*” - four tree branches(literally. «tree four branches»)).

This word order is determined by the presence of the following rule in Shughni language: a numeral or an adjective depends on the closest noun.

The combination of “*savz stōl pōḍak*” should be translated as “green table leg”.

This rule may not be followed for two reasons:

- 1) Two nouns form a close semantic unity;
- 2) Between an adjective and the following noun there is some pause, which again emphasizes more close connection between two nouns. For example, the phrase **māḍ pīnʒ bašānd sandūq ʔēvakēn** (māḍ – demonstrative pronoun; pīnʒ - numeral; bašānd – adjective; sandūq – noun; ʔēvakēn – noun) translated into English as “these five good chest caps” because between **bašānd** “good” and **sandūq** “chest” there is a pause[1, 98].

A dependent noun and infinitive can have dependent words, for example **čūpūn ōxnō virōd ʔin-and** (the shepherd’s friend’s brother’s wife’s), (literally shepherd’s, friend’s, brother’s wife), (**čūpūn** – noun, **ōxnō** – noun, **virōd** – noun, **ʔin-and** – noun).

However, examples like the above are almost not found in the speech of the Shugni language. Quite common only combinations like PP (personal pronouns) +N+N: *mū bōb čid* “my grandfather’s house,” etc.

Combination of N+N. Combinations of this type can be divided into the following subtype. 1) phrases without subordinate elements; 2) phrases with prepositions and

postpositions; 3) izafetic structure (juxtaposition).

Phrases without auxiliary elements include combinations of two adjacent nouns, where the dependent noun is used without a preposition or postposition.

In other words, the means of syntactic connection expressions in this type of phrases is positional adjacency.

Such phrases can express the following relationships:

1) **possessive relation:** mū virōd kitōb “my brother’s book”: pōtvō xin “king’s wife”: mū tāt nān “my father’s mother”

2) **part-whole relationship:** wam sandūq γêv “the cap of this chest”: kitōb waraq “leaflet of a book”

3) **subject-object relationship:** navisanda kitōb “the book of the writer”; rasōm sūrat “the picture of the artist”; tu nān xāt “the letter of your mother”;

4) **"subject-action" relationship:** conditional "author's belonging"; gulēn būy “smell of flowers”; xāc avōz “sound of water”;

5) **content** (speech etc.): sūr naqli “talk about the wedding”; γidā sūrat “the picture of the boy”

In the Tajik language, nouns have a special place in the formation of phrases. In the composition of the phrase, the noun subordinates many parts of speech: **N + N; N + adj; N + Pronoun; N + Numeral; N + participle; N + infinitive.**

One of the most frequently used phrases in Tajik language is izafetic phrase (juxtaposition), which main word is represented by a noun. Such phrases are called noun phrases. They are used, for example, to express the **possessive relationship:** (kitobi shogird – student’s book); (khonai Sangin – Sangin’s house); **"subject-action" relationship:** (parishi sitoraho - stars falling), etc [1, 98].

In comparing languages the category of number does not take part in syntactic connection formation in these phrases. The following combinations are possible **virōd kitōb** – brother’s book, **virōdēn kitōb**, brothers’ book, **virōd kitōbēn** - brother’s books.

The type of combinations without subordinate elements includes a group of phrases denoting the relation of measure, quantity: **γi dūnā sīr** – “head of garlic”; **γi čini čōy** – “one cup of tea”, etc.

This group of combinations has two features. Firstly (this follows from the relationship that denoted by them), they are not used without numerals. One can even talk about the presence of numeratives in such combinations. It's remarkable how closely the structure of these word combinations aligns between Shughni and Tajik. Compare, for example, the following examples of Tajik language: (chor aroba namak - “four carts of salt”; yak barg kharbuza – “one slice of melon”).

Secondly, the word order that coincides with Russian is certainly distinguishes these phrases from other combinations of the type under consideration.

This leads to the question of precedence: which element holds greater significance within the phrase, the word denoting the measured entity or the "numeral"?

According to with one answer or another to this question, such type of phrases can be explained in two ways:

1 st method. A key characteristic of phrases expressing attitude, measure, or quantity is their word order: the main word appears before the dependent word, contrary to the typical arrangement.

2 nd method. Phrases expressing attitude quantities, measures, preserve the word order “dependent” word + main word”, and unlike the Russian language, the main word is the word denoting the object being measured.

Let's take a closer look at what criteria can be used to find the main and dependent terms phrases. According to A.E. Kubrik, “these include, firstly, the formal dependence of the subordinate word from the main (i.e. subordination or coordination); secondly, asking a

question from the main word to the dependent word; thirdly, coagulability, i.e. sequential ejection dependent elements with maintaining grammatical correctness; fourthly, considerations of practical convenience (here, apparently, one can include the criterion for the most convenient entry into the description system) [5, 104].

The last statement coincides with the following statement by E. Kurilovich: “The syntactic function of a phrase is completed by its defined (constitutive) member, regardless of which member - the defining one or definable [6, 51].

By applying this criterion, we will achieve the most effective results. Indeed, in Shughni language there is control by gender between nouns and an adjective or verb (just as verbs control the cases of nouns, nouns control the gender of adjectives and verbs).

A way of combining words using prepositions or postpositions are used in case of ambiguous conclusion relations between members of a phrase from semantics the members of the phrase themselves. Sometimes it is also used for possibility of an unambiguous conclusion. In such cases, synonymous pairs arise. **kuščak ɣac qati** — **kuščak ɣac** “jar with water”; **čōy qand qati** — **qand čōy** “tea with sugar”; **xêčak as diraxt** — **diraxt xêčak** “brunch from the tree” etc.

Homonymy can arise when a phrase includes two words, one of which means action, and the other can mean both object and subject. In such cases a postposition or preposition must be used. For example, **xalq-ard bōwar** “trust in people” (in the absence of the postposition **-ard**, homonymy arises with the combination **xalq bōwar** ‘the faith of people’); **virōd-ard xat** “letter to brother” (postposition **-ard** is omitted and leads to homonymy with the phrase **virōd xāt** brother’s letter) etc.

The word order in phrases with prepositions and postpositions becomes irrelevant. Therefore we can say “**kuščak ɣac qati**”, and “**ɣac qati kuščak**” – “jug of water”. There is similar phenomena in the Tajik language, when the izafet structure is synonymous with the prepositional and postpositional construction. For example: **qasdi tu** — **qasd ba tu**, intention towards you’, **ba’di vafot** – **ba’d az vafot** “after death” etc.[4, 87]

It should be emphasized that if word order, as well as juxtaposition in phrases without auxiliary elements, is only indicate the connection of elements and the direction of connection (where is the main thing and where is the dependent word), then the preposition or postposition shows also the meaning of the relationship between the elements of the phrase.

The isofet structure is not typical for Shughni language and is borrowed from Tajik. In general, the izafet structure serves a range of relationships, which could be expressed through combinations without service elements.

Phrases of these two types is convenient to subdivide as follows:

1) “Shughni” type phrases that cannot be translated in isofetic (in Shughni language). Such combinations are a lot in Shughni language.

2) Izafet structure, easily translated into combinations of "Shughni" type.

Obviously, these are occasional combinations that arose under the influence of bilingualism. For example, **rais-i ɣar** — **ɣar rais** “city mayor”; **maktab-i aštsola** — **aštsola maktab** “eight-year school”. It cannot be assumed that in this case, the entire combination is borrowed as a phraseological unit: the syntactic construction is also borrowed (in the example **raisi ɣar** - the last word (**ɣar**) is Shughni, it corresponds the word (**shahr**) Tajik language.

Stable izafet structures that cannot be translated into phrases of the “Shughni” type. They can be considered as phraseological units in the sense that they turn out to be equal to a word in a functional sense. For example, **ɣōi kōr** “working place”.

Combination Adj+ N. Adjective most of all associates with noun, and the order of the following components combination “Adj+N” is limited (i.e. the adjective precedes the noun): **žurn bič** - (“round face”), although more free word order carries no ambiguity. For

example, **xūvdin butal** — **butal xūvdin** “milk bottle”.

Basically, Shughni language has only qualitative adjectives. Commonly Performed Functions of relative adjectives, fall on nouns. However, there is a group of adjectives that also deserve the name of relative in Shughni language. They are formed from corresponding nouns using the suffix - in and serve to express the “object-material” relationship. This can be illustrated by the following examples: **ḍōrgin mōḍ** “wooden steak”; **žirin čīd** “stone house”.

A number of adjectives change by gender: there are two forms - masculine and feminine. Among these adjectives include: **rūšt, rōšt** – “red”; **zulik, zalik** “small”; **žurn, žarn** “round” etc.

In addition, there is an agreement of number and gender between noun and adjectives. Plural form of adjective masculine and feminine gender is the same as the feminine singular form. Therefore, they occur as combinations **zulik pacēn** ‘small sons’ (agreement in gender), and **rōšt lanjēn** ‘red cheeks’ (agreement in number).

Apparently, the choice of adjective form for a masculine singular noun depends on logical stress, i.e. emphasising the speaker - plurality or gender. It is also possible that in this case we are dealing with free options.

Combination of Pronoun +Noun. These phrases naturally fall into two classes: A) combinations with demonstrative pronouns; B) combinations with personal pronouns.

Noun phrases with demonstrative pronouns are interesting in that pronouns distinguish two case: direct and indirect. Noun does not change by case.

Thus we may encounter a combination **yam čōrik** “this is a man” and the combination **mi čōrik** ‘this person’. Since the noun does not change by case, we have no right to talk about case agreement between a noun and an adjective. Since the noun does not change by case, we have no right to talk about case agreement between a noun and an adjective. Obviously, to define here a phrase as a binary structure is not enough, because the form of the pronoun is not influenced by the form of the noun, a way of controlling the verb. Such indirect control (verb + noun + pronoun) can be called translational control [12, 148].

Personal pronouns in combination with the main noun appear in the form of indirect case. For example: **wuz** ‘I’ (direct case), but **mu virōd** “ my brother” (indirect case).

The relations expressed by this type of combinations coincide with the types of relations in combinations of two nouns. Basically it is a possessive relationship. For example: **tu pūstak** ‘your rug’. Often used repetitions: **tu-nd tu pūstak** “you have your rug” (tu-nd is a 2nd-person singular pronoun with a postposition -(a)nd, expressing sometimes possession). Usually a preposition or postposition is not wedged between the word to which it refers, and dependent on this word. However, in a number of combinations this rule is violated. For example: **mu ba yōḍ** ‘I remember (lit. “my in memory”); **xu pi yēv** “in your mouth”; **wi pi tanā** ‘on his body’. This violation occurs mainly in combinations with nouns denoting body parts.

Combination I+N. Infinitive in Shughni language manifests itself in two ways: in relation to dependents words it shows verbal properties; being dependent, it acts as a noun. Therefore, in combinations of this type we can find similarities with combinations of two noun **xēydōw plan** “curriculum” (combination without subordinate elements); **dar bōrayi mīdōw xabar** ‘about death news’ (prepositional combination); **rang čīdōw-ard fand** “way of staining” postpositional combination).

Combination Num +N. Regarding combinations of a noun with a dependent numeral two moments should be noted:

- 1) The noun to which the numeral is added is singular;
- 2) if the numeral is added to the subject, the predicate has a plural form (of course, this is true for cases where the numeral does not express singularity).

Based on these two statements, we can conclude that functionally a numeral can be equated to a plural affix. For example: **pīnʒ garḍā** “five bread”, **cavōr sōl** “four years”.

One common mistake is confusing a noun phrase with a clause. A clause contains a subject and a verb, while a noun phrase does not. For example, “**pišak pilesak ti**” - “the cat on the mat” is a noun phrase, but “**pišak wam pilesak ti ʒa nišč**” - “the cat that sits on the mat” is a relative clause.

Among the types of expression of the syntactic connection of the elements of a phrase in Shughni language, contiguity is most often used. Agreement and control are often less used. Word order in Shughni language acquire a great importance.

Mastering noun phrases is vital for effective communication in Shughni. By understanding their structure and function, you can improve your writing, speaking, and comprehension skills.

USED LITERATURE

1. Alamshoev M., Karamshoev D., Khuḡnūni ziv – grammar of Shughni language. – Khorog: Pamir, 2000. 253 p.
2. Hjuler A., The languages of the Westen Pamir (Shughnan and Vakhan). – Kopenhagen, 1912.
3. Indo- European and the Indo – Europeans. – Tblisi, 1984. 459 p.
4. Khalilov A., Some notes about isofet “Ba’ze qaidho oid ba isofat” – “Izvestiya AN Taj SSR”, Department of social sciences. – Dushanbe 1961, №4
5. Kubric A. E., Criteria for determining the direction of syntactic connections in syntagma, - “Structural and mathematical methods of language modeling. Abstracts of reports and messages of the All-Union scientific conference” vol. 1. – Kiev, 1970, p. 104.
6. Kurilovech E., Essays on linguistics “Ocherki po lingvistike”, – M., 1962, p. 51.
7. Morgenstierne G., Notes on Shughni, “Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, vol. 1. – Oslo, 1928. 593p.
8. Morgenstierne G., The demonstrative Pronouns in Shughni. “Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”. vol. 12, – Oslo, 1942. 579 p.
9. Experience in historical and typological research of Iranian languages. – M. “Science”, 1975. 475 p.
10. Oranskiy I. M. Iranian languages. – M.1963, 203 p.
11. Pakhalina T. N. Vakhan language. - M. “Nauka”,1975. 345p.
12. Rozenfeld A.Z. On the issue of Pamir-Tajik linguistic relations (based on the material of Vakhan dialects - “Proceedings of the Institute of Linguistics of the USSR Academy of Sciences”, vol.VI, – M. 1956. p. 273-280.
13. Sokolova V. S. Shughni-Rushani language group - collected book, “Languages of the peoples of the USSR”, vol. 1. –M. 1966. 743p.
14. Countries and peoples of the east – M. 1975. 250p.
15. Zarubin I. I. Shughni language texts and dictionary. – M. –L. 1960. 383 p.

NOUN PHRASES IN SHUGHNI LANGUAGE

This article deals with the noun phrase in Shughni language. It explores the multifaceted nature of NPs, examining their internal structure, functional roles, and semantic contributions. The author of the article emphasises that noun phrase is a group of words built around a noun or pronoun. It functions as a single unit within a sentence and typically acts as a subject, object, complement, or adverbial. While the core of a noun phrase is the noun (the head), it can be significantly expanded with modifiers, determiners, and other elements in Shughni language. This structural variation allows NPs to express a wide range of information, from simple identification to complex descriptions.

Understanding noun phrases is crucial for analyzing sentence structure and comprehending

meaning. It helps in identifying the roles of different parts of a sentence and appreciating the nuances of language. This knowledge is particularly important for students of grammar, linguistics, and anyone seeking to improve their writing and reading comprehension skills.

The author noted that word order in phrases with prepositions and postpositions in Shughni language becomes irrelevant. Therefore we can say “kuščak ҳас қати”, and “ҳас қати куščак” – “jug of water”. There is similar phenomena in the Tajik language, when the isofet structure is synonymous with the prepositional and postpositional construction.

The author also analyus the adjectives that mostly associates with nouns. The order of the following components combination “Adj+N” is limited (i.e. the adjective precedes the noun): žurn bīc - (“round face”), although more free word order carries no ambiguity. For example, xūvdin butal — butal xūvdin “milk bottle”.

Key words: Noun, phrase, analysis, adjectives, pronouns, prepositions, postposition, combination, Shughni language, Tajik language, isofetic.

Information about author: *Imatshoeva Munira Bandishoeva* – candidate of philological sciences, docent of the department of English language for two profile specialties of Tajik International University of foreign languages named after Sotim Ulugzade, Dushanbe city, Muhammadiev street 17\6

Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; **Phone:** 93 955 48 47

ИМЕННОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается именное словосочетание в шугнанском языке. Именное словосочетание исследует многогранную природу именные словосочетания, изучая их внутреннюю структуру, функциональные роли и семантический вклад. Автор статьи подчеркивает, что именное словосочетание представляет собой группу слов, построенную вокруг существительного или местоимения. Он функционирует как отдельная единица в предложении и обычно действует как подлежащее, дополнение, обстоятельство или определение. Хотя ядром именное словосочетание является существительное (главное слово), в шугнанском языке она может быть существенно расширена за счет модификаторов, определителей и других элементов. Это структурное изменение позволяет именное словосочетание выражать широкий спектр информации, от простой идентификации до сложных описаний.

Понимание именное словосочетание имеет решающее значение для анализа структуры предложения и понимания значения. Это помогает определить роли различных частей предложения и оценить нюансы языка. Эти знания особенно важны для студентов, изучающих грамматику, лингвистику, а также для всех, кто хочет улучшить свои навыки письма и понимания прочитанного.

Автор отмечает, что порядок слов в словосочетаниях с предлогами и послелогоми в шугнанском языке становится неактуальным. Поэтому мы можем говорить «kuščak ҳас қати» и «ҳас қати куščак» – «кувшин с водой». Аналогичные явления наблюдаются и в таджикском языке, когда изофетная конструкция (способ согласование – в русском языке при согласование зависимое слово с главным в роде и надеже) является синонимом предложной и послеложной конструкции.

Автор также анализирует прилагательные, которые чаще всего ассоциируются с существительными. Порядок сочетания следующих компонентов «Adj+N» ограничен (т.е. прилагательное предшествует существительному): žurn bīc - (“круглое лицо”), хотя более свободный порядок слов не несет в себе двусмысленности. Например, xūvdin butal — butal xūvdin “бутылка из-под молока”.

Ключевые слова: Имя существительное, словосочетание, анализ, имя прилагательное, местоимение, предлоги, послелог, сочетание, шугнанский язык, таджикский язык, изофетное.

Информация об авторе: *Иматшоева Мунира Бандишоевна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка для двух профильных специальностей, Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улуззаде, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, **Email:** imatshoeva_munira81@mail.ru; **Тел:** 93 955 48 47

ИБОРАҲОИ ИСМӢ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ

Дар мақолаи мазкур ибораи исмӣ дар забони шугнонӣ баррасӣ мешавад. Вай хусусияти гуногунсоҳаи ибораҳои исмӣ, сохтори дохилии онҳо, нақшҳои функционалӣ ва ҳиссаҳои маъноии онҳоро меомӯзад. Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки ибораи исмӣ як гурӯҳи калимаҳост, ки дар атрофи исм ё ҷонишин сохта мешаванд. Он ҳамчун як воҳиди алоҳида дар ҷумла фаъолият мекунад ва одатан ҳамчун мубтадо, пурқунанда, муайянқунанда ё ҳол амал мекунад. Гарчи асоси ибораи исмӣ исм (калимаи асосӣ) бошад ҳам, дар забони шугнонӣ он ба воситаи тағйирдиҳанда, муайянқунанда ва дигар унсурҳо хеле васеъ карда мешавад. Ин тағйироти сохторӣ ба ибораи исмӣ имкон медиҳад, ки доираи васеи иттилоотро аз муайянқунии оддӣ то тавсифи мураккаб ифода намояд.

Фаҳмидани ибораҳои исмӣ барои таҳлили сохтори ҷумла ва фаҳмидани маънои он муҳим мебошад. Ин барои нақшҳои қисмҳои гуногуни ҷумларо муайян кардан ва нозуқиҳои забонро қадр кардан, кӯмак мекунад. Ин дониш махсусан барои донишҷӯёне, ки грамматика ва забониноширо меомӯзанд ва ҳар касе, ки мехоҳад малакаҳои навиштан ва фаҳмиши хониши худро такмил диҳад, муҳим аст.

Муаллиф қайд мекунад, ки тартиби калимаҳо дар ибораҳои пешванддор ва пасванддор дар забони шугнонӣ номувофиқатӣ пайдо мекунад. Аз ин рӯ, мо метавонем "кишсақ ҳас қати" ва "ҳас қати кишсақ" - "кӯзаи об" бигӯем. Чунин ҳодисаҳо дар забони тоҷикӣ низ мушоҳида мешаванд, ки сохти изофӣ бо сохти пешоянд пасвандӣ ҳаммаъно мебошад.

Муаллиф инчунин сифатҳоро, ки беитар бо исм алоқаманданд, таҳлил мекунад. Тартиби калима ҷузъҳои зерини "сифат + исм" маҳдуд аст (яъне сифат пеш аз исм мебиёяд): *žign bīc* - ("рӯйи доирашакл"), гарчанде ки тартиби озоди калимаи ҳеч гуна номуайянӣ надорад. Мисол: *xīvdiṅ butal* — *butal xīvdiṅ* "зарфи ширӣ".

Калидвожа: *Исм, ибора, таҳлил, сифат, ҷонишин, пешоянд, пасоянд, пайвастқунӣ, забони шугнонӣ, забони тоҷикӣ, изофӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иматшоева Мунира Бандишоевна – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгиروي Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода, шаҳри Душанбе, кучаи Муҳаммадиев 17/6, Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; тел: 93 955 48 47*

УДК: 336.748.12:338.1(584.4)

ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ МИГРАНТОВ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ ГБАО

Искандаршоева З.К.

Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова

Миграция людей, является процессом, который имеет давнюю историю. По мнению некоторых ученых «народы сменили множество мест обитания, а некоторые из них преодолевали расстояния в тысячи километров. Переселения народов кардинально меняли картину мира. Первая волна миграции произошла около 120 тысяч лет назад, когда первые переселенцы появились на Ближнем Востоке» [3,17].

Миграционный процесс в мире становится центральным вопросом по решению экономических проблем. Некоторые ученые ассоциируют миграцию с нефтью, как ключевого процесса, из-за которого развивается огромная конкуренция. Как известно, в мире размещение населения происходит неравномерно, что и становится причиной миграции населения. Это в основном происходит за счет трех факторов:

1. **За счет увеличения продолжительности жизни.** Ожидаемая продолжительность жизни в мире в 2024 году достигла 73,3 года, для женщин 75,9 лет, а мужчин 70,5 лет;

2. **За счет миграции.** Согласно последним данным Международной организации по миграции (МОМ), в 2024 году в мире насчитывается 281 миллион

международных мигрантов, что составляет 3,6% мирового населения. Из этого числа 51,9% составляют мужчины, а 48,1% - женщины. Миграция продолжает оставаться важным фактором экономического роста и развития, особенно, где сосредоточено большинство трудящихся-мигрантов;

3. **За счет увеличения рождаемости в странах Африки и Азии.** В 2023 году численность населения составляет 36 млн. человек. С учетом данного прогноза, если уровень внешней миграции останется на показателе прошлого года, то вследствие миграционных причин численность населения на 749678 человек. По состоянию на середину 2023 года население Азии оценивается примерно 5,06 миллиарда человек. В совокупность рост населения стран Африки и Азии составляет более 6 млрд человек. В азиатских странах самыми быстрорастущими странами являются Индия и Китай – 1,4 млрд. человек. По оценкам экспертов к 2050 году население Китая сократится на 48 млн. человек Индия опередит его по численности населения. Таким образом, неравномерное распределение населения в мире, а также уровень экономического развития порождают потоки новых мигрантов в мире [7,50-51-52].

Миграция часто связана с лучшим человеческим капиталом, как на индивидуальном уровне, так и на уровне домохозяйства, а также с лучшим доступом к миграционным сетям, что облегчает возможный второй шаг. Она обладает высоким потенциалом для улучшения человеческого развития, и некоторые исследования подтверждают, что миграция является наиболее прямым путем выхода из бедности. Люди могут мигрировать поодиночке, семьями или большими группами [3,18].

Международные миграции - одна из главных моральных и политических проблем нашего времени. Миграция позволяет мигрантам приобрести новые профессиональные навыки и может способствовать налаживанию трансграничных торговых и инвестиционных связей. Кроме того, страны, импортирующие рабочую силу, используют труд эмигрантов для поддержания темпов своего экономического роста и стандартов жизни [4,12].

Международная трудовая миграция играет большую роль в общественном процессе международной миграции, в настоящее время практически все страны мира участвуют в международном обмене трудовыми ресурсами в качестве импортеров и экспортеров рабочей силы. Количество мигрантов в мире превысило 281 миллион, сообщает Международная организация по миграции при ООН. Уточняется, что 117 миллионов из них – вынужденные переселенцы, которые спасаются от вооруженных конфликтов и стихийных бедствий. Это наибольшее число беженцев, зафиксированное за всю историю наблюдений [2].

Одним из факторов, влияющих на миграционный процесс является денежные переводы. Важнейшим мотивом международной трудовой миграции является более высокий размер оплаты труда, что позволяет обеспечивать семью, повышать уровень их благосостояния, удовлетворять растущие материальные и духовные потребности. Основная причина объём денежных переводов трудовых мигрантов, выехавших за границу, постоянно растет. Кроме того, эти переводы являются уже вторым по величине финансовым потоком в развивающихся странах после прямых иностранных инвестиций.

Из данных Всемирного банка стало известно, что в 2022 году импорт денежных переводов в Республику Таджикистан достиг 5,3 млрд. долларов (49% к ВВП), что почти вдвое превышает объем 2021 года в 2,9 млрд. долларов. В 2023 году эта тенденция сохранилась и к концу года достигла 5,7 млрд. долларов в масштабах республики, что на 6,6% больше, чем в 2022 году [5].

Объем денежных переводов за последние два года увеличился не только в связи с ростом экономической активности в России, но и с ростом эмиграции граждан Таджикистана в Европу и Северную Америку. Большинство иммигрантов-

мужчин в возрасте от 15 до 44 лет, и их денежные переводы вносят значительный вклад в расходы домохозяйств, особенно на предметы первой необходимости и образование.

По данным Министерства труда, миграции и занятости населения страны, в 2023 году более 652 тысячи человек эмигрировали. В 2022 году этот показатель был равен 775 тыс., поэтому его снижение составило 123,5 тыс. человек. Эта ситуация может привести к снижению объема переводов и, как следствие, к снижению уровня жизни домохозяйств [1].

Денежные переводы дают положительные результаты, т.е. снижается уровень бедности и стабильности обменного курса, поскольку денежные переводы являются источником иностранной валюты. Денежный поток создает зависимость членов семьи от трудового мигранта, который используется на основные расходы семьи - питание, образование и жилье. За последние несколько лет большой поток денежных переводов способствовал устойчивому экономическому развитию региона. Кроме того, денежные переводы способствуют росту сбережений, как на национальном, так и на региональном уровне и, следовательно, служат важным источником инвестиций в экономику страны.

Горно-Бадахшанская автономная область (ГБАО) - регион, который активно участвует в миграционных процессах, как внутри страны, так и за ее пределами. Эти процессы обусловлены множеством факторов, таких как экономические условия, социальная и политическая ситуация, а также доступ к образовательным и медицинским услугам.

Миграция часто связана с улучшением материального положения для поддержания семей. Так, в регионах с большими семьями можно ожидать более высокие показатели миграции, поскольку мигранты могут стремиться обеспечить благосостояние своей семье. Показатели членов семьи могут быть полезны для понимания того, как размер семьи влияет на решение о миграции. В большинстве случаев семьи с большим числом членов могут стремиться к миграции, чтобы улучшить финансовое положение.

В целях выявления закономерностей и социальных факторов, влияющих на миграцию проведен анализ данных о мигрантах, опрошенных в различных районах ГБАО (см. диаграмма 1.).

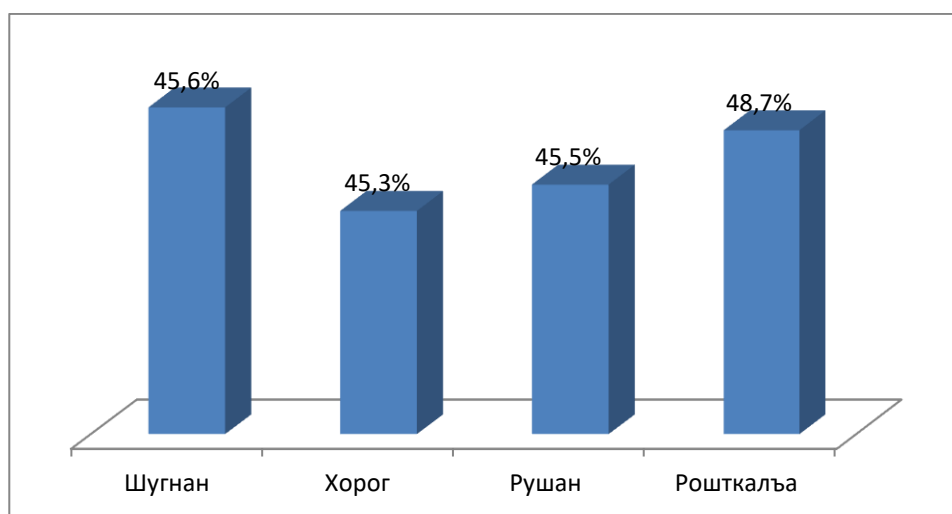

Диаграмма 1. Общее число мигрантов опрошенных в ГБАО

Для анализа использованы данные о количестве опрошенных и мигрантов по четырём основным районам ГБАО: Рошткаля, Рушан, Хорог и Шугнан. Опрос

охватывает 230 домохозяйств, в которых проживают 1364 человек. Нами выявлены, что их всего перечисленного 632 являются мигрантами. Эти данные позволяют провести количественный анализ, а также сравнить показатели миграции между различными районами.

Доля мигрантов среди опрошенных составляет около 46,3%, что указывает на значительное участие мигрантов в жизни региона. Так, из 357 опрошенных в Рашткалинском районе 174 человека являются мигрантами, что составляет 48,7% от общего числа опрошенных; из 314 опрошенных в Рушанском районе 143 являются мигрантами (45,5%); в городе Хороге из 283 опрошенных 128 являются мигрантами (45,3%) и в Шугнанском районе из 410 опрошенных 187 являются мигрантами (45,6%).

Несмотря на небольшие колебания, доля мигрантов в каждом районе остаётся относительно стабильной, что может свидетельствовать о сходных миграционных тенденциях в различных районах ГБАО.

Для более глубокого анализа следует учесть количество членов семьи в каждом районе. Миграция часто связана с улучшением материального положения для поддержания семей. Так, в регионах с большими семьями можно ожидать более высокие показатели миграции, поскольку мигранты могут стремиться обеспечить благосостояние своей семье. Показатели членов семьи могут быть полезны для понимания того, как размер семьи влияет на решение о миграции. В большинстве случаев семьи с большим числом членов могут стремиться к миграции, чтобы улучшить финансовое положение.

Анализируя разбивку по полу, можно оценить, как миграция влияет на баланс трудовых ресурсов, демографическую ситуацию, доступность социальных услуг (см. диаграмма 2.).

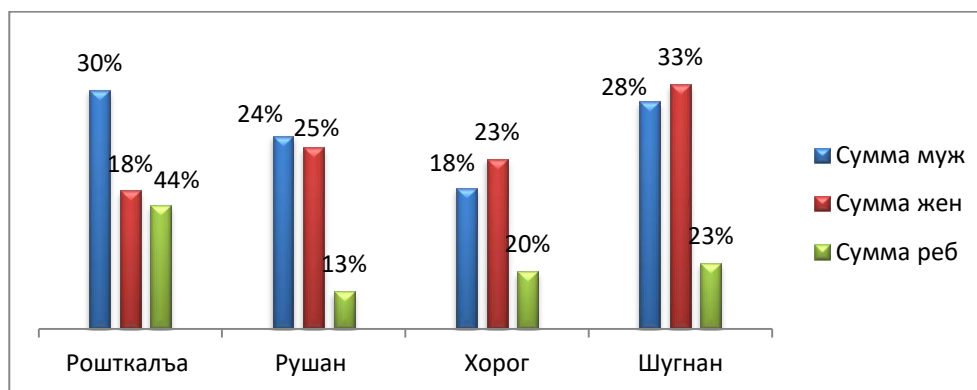

Диаграмма 2. Миграция с разбивкой по полу

Из общего количества, выявленных мигрантов 44% составляют мужчины, 40% женщины и 16% дети. Существуют различия в количестве мигрантов разного пола в разных районах. Например, в Рушане наблюдается больший отток женщин (24%) по сравнению с мужчинами (25%), в то время как в Шугнани женщины значительно больше мигрируют (33%), чем мужчины (28%). Это может указывать на проблемы социальной интеграции, особенно если женщины и дети мигрируют в поисках лучших условий жизни, что может свидетельствовать о миграционных процессах, связанных с кризисами или нестабильностью в других местах.

В некоторых населенных пунктах Рашткалинского района можно наблюдать преобладание мужской миграции (30% мужчины против 18% женщин), что может быть связано с миграцией трудовых ресурсов в поисках работы или улучшения условий жизни. В некоторых регионах наблюдается преобладание миграции среди

молодежи (мужчины в возрасте от 18 до 40 лет), что может привести к демографическим изменениям в долгосрочной перспективе. Это также может оказать влияние на экономику, поскольку регион может лишиться важной рабочей силы.

Если в регионе наблюдается высокая миграция среди мужчин, то это может привести к дефициту трудоспособного населения в местной экономике. В свою очередь, это повлияет на производственные мощности и развитие инфраструктуры.

Данные о миграции и демографической структуре населения в различных возрастных группах позволяют нам глубже понять социально-экономические процессы и выделить ключевые проблемы, перспективы и пути решения для каждого из рассматриваемых регионов (см. диаграмма 3).

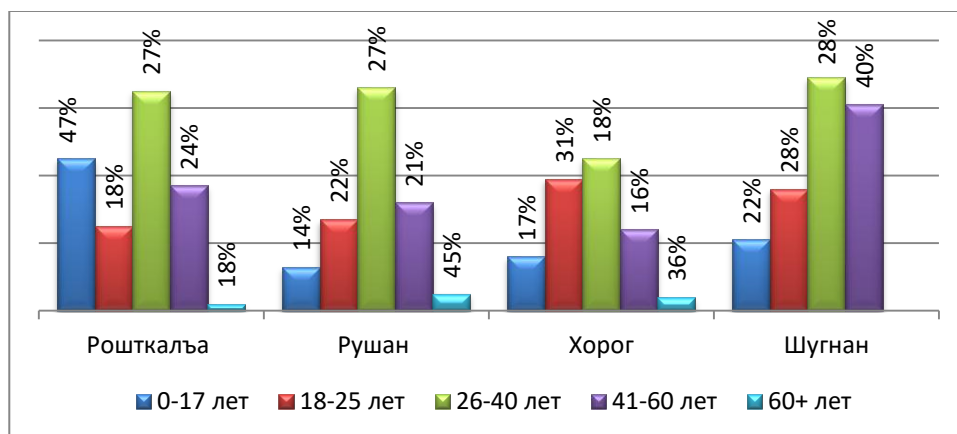

Диаграмма 3. Миграция возрастная категория

1. Молодежная миграция (18-25 лет): В возрастной группе 18-25 лет наблюдается значительное количество мигрантов, что может свидетельствовать о миграции, обусловленной поиском образования, работы или профессиональной подготовки. Это важная группа, которая в будущем будет влиять на рынок труда и экономику региона. Уход молодежи может ослабить местную экономику, уменьшить активность в социальных структурах и привести к старению населения в этих районах. При этом отток молодых специалистов может негативно сказываться на развитии экономики ГБАО.

2. Средний возраст (26-40 лет): Это возрастная группа, которая представляет собой рабочую силу и активно участвует в экономической жизни региона. В данном возрасте важно обеспечить доступ к качественным рабочим местам и возможности для карьерного роста.

Эта возрастная группа играет ключевую роль в экономике, и ее миграция может свидетельствовать о нехватке рабочих мест или отсутствии условий для роста.

3. Люди в возрасте 41-60 лет часто мигрируют из-за необходимости обеспечить семью, улучшить социальное положение или в связи с поиском стабильности. Потеря рабочей силы в этой возрастной группе может привести сокращению производительности и экономическому упадку. Миграция в разные возрастные группы создает определенные вызовы для социальных и экономических структур. Основные проблемы включают старение населения, утрату трудоспособной рабочей силы и дефицит местных работников.

4. Пенсионеры (60+ лет): Низкое количество мигрантов старше 60 лет может указывать на стабильность или на низкую мобильность в этой возрастной группе. Однако для пенсионеров важна доступность медицинского обслуживания, социальных услуг и условий для комфортной старости.

В диаграмме 4 представлены данные о денежных переводах, осуществленных мигрантами из четырех районов, с разбивкой по диапазонам сумм перевода. На основе этих данных можно выделить несколько важных моментов. Из таблицы видно, что общая сумма денежных переводов варьируется от небольших сумм до более крупных, что может отражать разные уровни экономической активности мигрантов, их место работы и жизненные обстоятельства (см. диаграмма 4.).

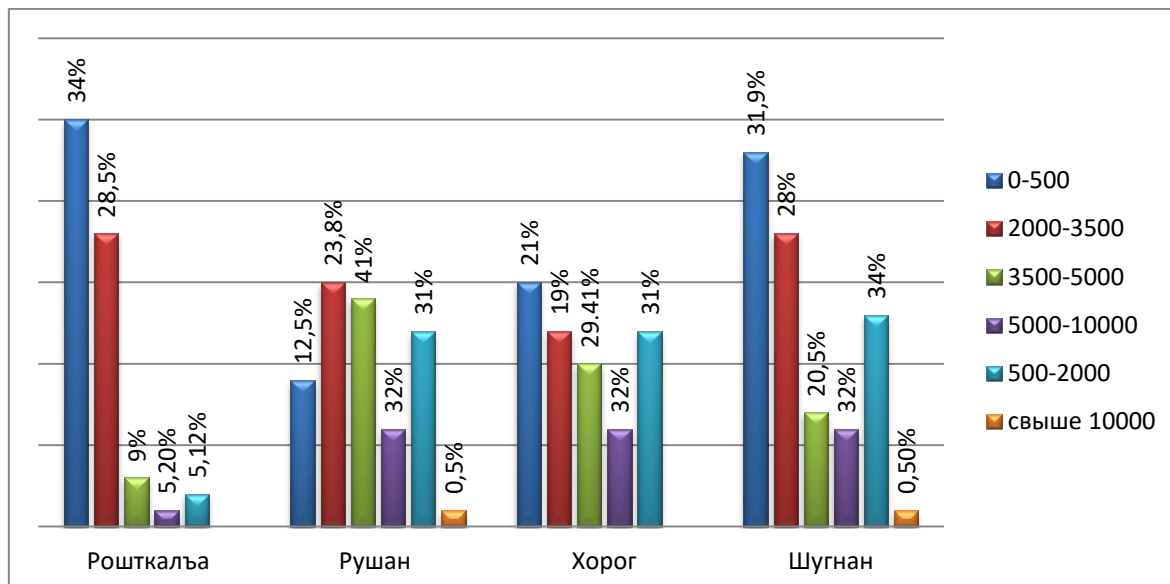

Диаграмма 4. Денежные переводы мигрантов

Большинство переводов составляет до 500 сомони (32%), что говорит о невысоком уровне доходов мигрантов или о том, что мигранты отправляют деньги чаще, но в небольших суммах. Однако имеется небольшая группа, которая пересылает значительные суммы с 10000 сомони (0,9%), что может указывать на высококвалифицированных мигрантов. Переводы в пределах от 500-2000 сомони также составляют значительную часть общих переводов. Эти суммы могут быть характерны для мигрантов, которые имеют стабильный доход, но все еще ограничены в возможностях отправлять большие суммы. Для этих категорий характерны более крупные переводы, которые могут свидетельствовать о мигрантах с более высоким уровнем доходов, работающих в странах с высоким уровнем зарплат.

Нами выявлено, что денежные переводы улучшили финансовое положение семей мигрантов, увеличили покупательную способность и стимулировали спрос на товары и услуги в этих регионах. Кроме того, денежные переводы используются для улучшения качества жизни, включая оплату медицинских услуг, образование, улучшение жилищных условий и другие важные аспекты. Постоянные денежные переводы стимулировали развитие локальной инфраструктуры, такую как банки, отделения почты, а также способствовали улучшению финансовой грамотности населения. Они играют важную роль в поддержке экономик стран происхождения, однако, несмотря на их очевидные положительные аспекты, существует ряд проблем, связанных с их влиянием на экономику страны.

Миграция и связанные с ней денежные переводы часто сопровождаются утратой квалифицированных кадров и рабочих, что может негативно сказаться на экономике страны. Хотя денежные переводы и являются поддержкой для семьи, в стране происхождения это может означать недостаток рабочей силы, особенно в таких областях, как сельское хозяйство, строительство и другие трудоемкие отрасли.

В некоторых случаях денежные переводы могут способствовать разрушению

традиционных культурных и социальных связей в странах происхождения. Семьи, которые получают деньги от мигрантов, могут начать зависеть от этих средств, что снижает мотивацию к развитию собственного бизнеса или инициатив в местных сообществах. Несмотря на свою важность в краткосрочной перспективе, они могут привести к социальной и экономической зависимости, а также не способствуют долгосрочному экономическому росту. По результатам исследования нами было выявлено как денежные переводы влияют на жизнь домохозяйств (см. диаграмму 5).

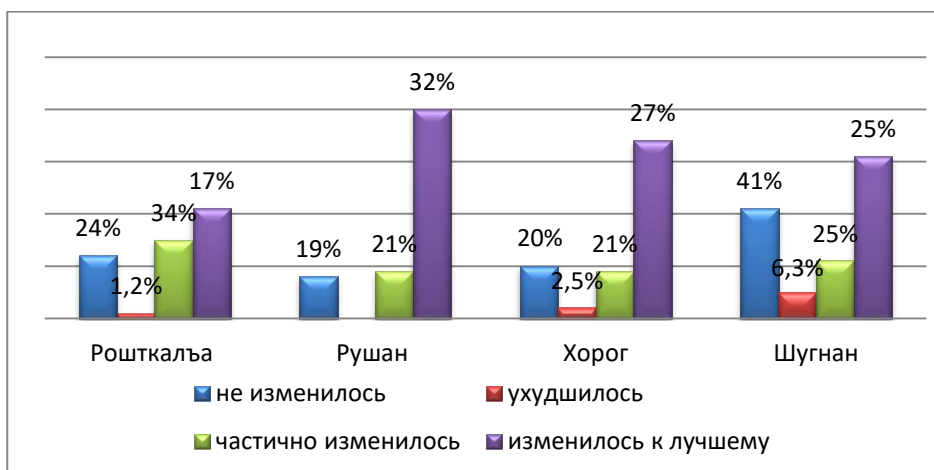

Диаграмма 5. Влияние миграции на жизнь домохозяйств

Приведенная диаграмма 5 показывает, что у 22,27% опрошенных ситуация не изменилась, осталась по-прежнему, у 3,5% ухудшилась, у 19% улучшилась незначительно и у 55% условия жизни изменилась к лучшему.

Если рассмотреть ситуацию отдельно по исследуемым районам, то ситуация выглядит следующим образом:

- в Рашткалином районе у 41% респондентов улучшилось экономическое положение семьи, 24% опрошенных не заметили изменений в своей жизни, у 1,2% опрошенных ухудшилось финансовое положение и у 38% жизненные условия изменились частично;

- в Рушанском районе у 32% улучшилось условия жизни, 15% не почувствовали изменения и по 21% отметили о частичном и устойчивом улучшении финансового положения семьи;

- в Шугнанском районе наблюдается достаточно высокий процент людей, не заметивших изменений (17%), 6,3% отметили ухудшение, что является самым высоким показателем среди всех районов, 25% отметили улучшение условий жизни, что подтверждает позитивные изменения, но также необходимо учитывать 25% человек, отметивших частичные изменения;

- город Хорог также демонстрирует позитивные изменения с 27% отметившими улучшение условий жизни. Однако наличие 2,5% человек, отметивших ухудшение, вызывает беспокойство. 21% человек сообщили о частичных изменениях.

На основе анализа можно сделать несколько ключевых выводов:

1. Миграционные потоки в ГБАО имеют значительные различия по полу и возрасту, что оказывает влияние на социальную и экономическую структуру региона. Миграция женщин и детей в поисках лучшего уровня жизни может быть связана с социальными кризисами в других регионах, в то время как мужская миграция, особенно в трудоспособном возрасте, может указывать на необходимость поиска работы и улучшения условий жизни. Преобладание молодежной миграции (18-25

лет) и миграции в возрасте 26-40 лет указывает на существенное влияние миграции на местный рынок труда и может привести к дефициту рабочей силы в долгосрочной перспективе, что затруднит развитие инфраструктуры и экономики региона.

2. Миграция, особенно среди мужчин трудоспособного возраста, может привести к дефициту рабочих рук в ключевых отраслях, таких как сельское хозяйство и строительство. Это может затруднить дальнейшее экономическое развитие и снизить производственные мощности в регионе, что требует разработки стратегий по стимулированию занятости и улучшению условий для локальных работников.

3. В целом, большинство мигрантов оценивают изменения в своей жизни как положительные, однако присутствуют и случаи ухудшения или частичного изменения условий. Это свидетельствует о том, что мигранты сталкиваются с различными проблемами, такими как нестабильность улучшений в некоторых районах, низкая доступность информации или инфраструктуры, что требует дополнительного внимания.

4. Миграция в ГБАО затрагивает не только демографические и экономические аспекты, но и социальные и культурные вопросы. Для минимизации негативных последствий миграции необходимо разработать комплексные решения, включая улучшение условий жизни для всех групп мигрантов (мужчин, женщин и детей), повышение доступности рабочих мест, создание возможностей для социального и экономического развития местных жителей, а также сокращение комиссий за переводы и стимулирование инвестиций в локальное производство.

Таким образом, миграция является многогранным процессом, оказывающим значительное влияние на экономическое развитие, демографические изменения и качество жизни населения региона. Для эффективного управления миграционными потоками важно учитывать все эти аспекты и разрабатывать политику, направленную на улучшение условий жизни мигрантов и развитие региона в долгосрочной перспективе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Из Таджикистана стало уезжать меньше людей на заработки в другие страны [Электронный ресурс <https://dzen.ru/a/ZcsRzup0yg8-yCfp13> февраля 2024]
2. ООН: В мире насчитывается более 281 миллиона мигрантов. [Электронный ресурс] <https://smotrim.ru/article/3939227>
3. Ульмасов. Р.У. Миграция и демография в Таджикистане. Душанбе: ООО «МЕНРОЈ GRAF», 2023. – 397 С. (17-18)
4. Раҳмон Ульмасов. Миграция как фактор экономического роста/ Раҳмон Ульмасов, Нурали Курбонов. Худжанд: ООО “Хуросон”, 2021. – 181 С. (12)
5. Чоршанбиев П. Денежные переводы в Таджикистан во время российско-украинского конфликта выросли почти в два раза. /Asia-Plus. -5 июля, 2024. [Электронный ресурс] <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240705/denezhnie-perevodi-v-tadzhikistan-vo-vremya-rossiisko-ukrainskogo-konflikta-virosli-pochti-v-dva-raza?ysclid=m71mn34day482206828>
6. Шойдарвозова М.С. Современные проблемы национальной экономики (сборник статей). Душанбе: ООО «Сифат - Офсет», 2024. – 343 С.

ИНТИҚОЛИ ПУЛИ МУҲОЧИРОН ВА ОҚИБАТИ ОНҲО БАРОИ ИҚТИСОДИЕТИ ВМКБ

Дар мақола нақши интиқоли пули муҳочирони меҳнатӣ дар рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) баррасӣ карда мешавад. Таҳлили интиқоли пул, динамика ва сохтори онҳо, инчунин каналҳои воридишавии маблағҳо ба минтақа гузаронида шуд. Ба омӯзиши оқибатҳои интиқоли пул барои ҷанбаҳои гуногуни иқтисодии ВМКБ, аз ҷумла сатҳи зиндагии аҳоли, сохтори истеъмом, сармоягузорӣ ба маориф ва тандурустӣ, рушди соҳибкорӣ ва инфрасохтор диққати махсус дода шудааст. Дар асоси маълумот ва таҳлили омӯри таъсири интиқоли пул ба қоҳиши камбизоатӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ дар минтақа арзёбӣ карда мешавад.

Дар мақола таҳлили маълумот дар бораи муҳочироне, ки дар ноҳияҳои гуногуни ВМКБ пурсида шудаанд, бо мақсади муайян кардани намунаҳо ва омилҳои иҷтимоӣ, ки ба муҳочират дар минтақа таъсир мерасонанд, гузаронида мешавад барои таҳлил маълумот дар бораи шумораи пурсидашудагон ва муҳочирон дар чор ноҳияи асосии ВМКБ: Рошталъа, Рушан, Хоруғ ва Шугнон истифода шудааст. Хулоса, тавсияҳо оид ба оптимизатсияи истифодаи интиқоли пул барои рушди устувори минтақа ва қоҳиши додани осебпазирии он ба нооромии иқтисодии беруна пешниҳод карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: интиқоли пул, муҳочирон, ГБАО, иқтисод, рушд, камбизоатӣ, сармоягузорӣ, кӯчонидан, муҳочират.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандаришоева З.К. – заведующая отделом социально-экономического развития Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНА тел: +992934541166, E–mail. Dilya.04.11@mail.ru*

ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ МИГРАНТОВ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЕ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ ГБАО

В статье рассматривается роль денежных переводов трудовых мигрантов в социально-экономическом развитии Горно-Бадахшанской Автономной Области (ГБАО). Проведен анализ денежных переводов, их динамики и структуры, а также каналов поступления денежных средств в регион. Особое внимание уделено изучению последствий денежных переводов для различных аспектов экономики ГБАО, включая уровень жизни населения, структуру потребления, инвестиции в образование и здравоохранение, развитие предпринимательства и инфраструктуры. На основе данных и статистического анализа оценивается влияние денежных переводов на сокращение бедности, стимулирование экономического роста в регионе. В данной статье проводится анализ данных о мигрантах, опрошенных в различных районах ГБАО, с целью выявления закономерностей и социальных факторов, влияющих на миграцию в регионе. Для анализа использованы данные о количестве опрошенных и мигрантов по четырём основным районам ГБАО: Рошталъа, Рушан, Хоруг и Шугнан.

В заключение предлагаются рекомендации по оптимизации использования денежных переводов для устойчивого развития региона и снижения его уязвимости к внешним экономическим потрясениям.

Ключевые слова: денежные переводы, мигранты, ГБАО, Таджикистан, экономика, развитие, бедность, инвестиции, переселение, миграция.

Сведения об авторе: *Искандаришоева Замира Карамхудоевна – мудири шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ ва иқтисодии Бадахшон, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. тел: 934541166, E–mail. Dilya.04.11@mail.ru*

MIGRANT REMITTANCES AND THEIR IMPACT ON THE GBAO ECONOMY

The article examines the role of migrant workers' remittances in the socio-economic development of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO). The analysis of money transfers, their dynamics and structure, as well as channels of funds flow to the region is carried out. Special attention is paid to the study of the effects of remittances on various aspects of the GBAO economy, including the standard of living of the population, consumption patterns, investments in education and healthcare, business development and infrastructure. Based on data and statistical analysis, the impact of remittances on poverty reduction, stimulating economic growth in the region is assessed. This article analyzes data on migrants interviewed in various

regions of GBAO in order to identify patterns and social factors affecting migration in the region. Data on the number of respondents and migrants in four main regions of GBAO are used for analysis: Roshtkalaa, Rushan, Khorog and Shugnan. In conclusion, recommendations are made on optimizing the use of remittances for the sustainable development of the region and reducing its vulnerability to external economic shocks.

Keywords: money transfers, migrants, GBAO, Tajikistan, economy, development, poverty, investment, resettlement, migration.

Information about the author: Iskandarshoeva Z.K. – head of the Social Economic Research of Badakhshan. Institute of Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan, phone:934541166, E-mail:Dilya.04.11@mail.ru

УДК: 331.56

МЕӢЁРҲОИ БОЗОРИ МЕХНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Искандаршоева З. К., Пайшанбиева С. М.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Яке аз рӯкҳои муҳими иқтисодии бозоргонӣ-бозори қувваи корӣ (бозори меҳнат) махсуб меёбад, ки танзими босамари ҳуқуқиро тақозо менамояд. Шароити кунунии инкишофи бозори меҳнат ниёзманди чунин навъи ҳуқуқи меҳнат мебошад, ки он метавониста бошад, принципҳои демократия, инсондӯстӣ ва адолатро дар муносибатҳои меҳнатӣ таъмин намояд ва комилан ҷавобгуи ғояи дар моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабтшуда дар бораи давлати иҷтимоӣ будани Тоҷикистон бошад, ки сиёсати он баҳри муҳайё намудани шароит барои ҳаёти сазовор ва инкишофи меҳнати озодонаи инсон нигаронида шудааст.

Таҷрибаи амалигардонии ислохотҳои иқтисодӣ шаҳодат медиҳад, ки танҳо дар сурати наву тоза гаштани механизми ҳуқуқии мутобиқгардонии он ба муносибатҳои бозоргонӣ, инкишофу рушди минбаъдаи иқтисодӣ имкон дорад.⁵ Барои бо қувваи пурра ба қор даровардани механизми иқтисодӣ, инчунин зурурати ташаккули методҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодӣ-меҳнатӣ зарур аст, то он тавонанд нерӯи эҷодии ҳар як корманд, корхонаву ташкилот, коллективи меҳнатиро фаъол гардонанд, ва масъулияти онҳоро ҷиҳати ноил гаштан ба натиҷаҳои ниҳой баланд бардоранд. Ҳамзамон дар раванди сифатан тақмил додани қонунгузорӣ оид ба меҳнат, бояд ба баланд бардоштани ҷанбаҳо ва нақши ҳифозатии он тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуд. Ҳуқуқи муносири меҳнат бояд тавре бошад, ки дар таъмини адолати иҷтимоӣ, шарикӣ босамари иҷтимоӣ, бартараф намудани ҳамагуна нобаробарӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ нақши зарурӣ ва арзандаро иҷро намояд.⁶ Аз ин хотир, солҳои охир дар ҷодаи тақмили қонунгузорӣ оид ба меҳнат қорҳои зиёде анҷом дода шуданд.

Аммо, дар ҷараёни меҳнат одамон на танҳо дар муносибатҳои муайян бо табиат, олотҳои меҳнат, балки дар муносибатҳои иродавии ҷамъиятии бо ҷараёни меҳнат алоқаманд низ қарор мегиранд, ки чунин муносибатҳо ҳамчун асос ва таҳкурсии ташкили меҳнат махсуб мешаванд. Шакли ҳуқуқии ташкили ҷамъиятии меҳнатро бошад, муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатие ташкил медиҳанд, ки корманд ба онҳо дар иртибот бо татбиқи қобилияти меҳнатӣ ва кордиханда бошад, дар иртибот бо истифода аз қобилияти меҳнати корманд, дохил мешаванд. Махз муносибатҳои

⁵ Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани - ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Устувории низоми судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. Душанбе: «Мағбуот», 2002. С. 49-57.

⁶ Қодиркулов Х.Р. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд.юрид.наук. –Душанбе, 2004. –С.20-22.

чамбиятии меҳнатӣ, ки шакли ҳуқуқии ташкили чамбиятии меҳнатро ифода менамоянд, ҳамчун предмети ҳуқуқи меҳнат маҳсуб мешаванд. Муносибатҳои чамбиятии меҳнатӣ шакли ба меҳнат ҷалб намудан ва тақсими функсияҳои меҳнатии байни одамон дар чараёни меҳнати якҷоя, услубҳои таъмини интизом ва идоракунии чараёни меҳнати якҷоя, хусусияти танзими меъёрҳои меҳнат ва дигар шароитҳои фаъолияти ҳаётии кормандон (фазо, ҳаво, муҳит, беҳдошт, аҳамият), хусусияти тақсими маҳсули меҳнат ва шакли дар он иштирок доштани кормандон, шароит ва шаклҳои такрор-истеҳсолкунии қувваи корӣ (омода ба бозомодасозии касбӣ) ва дигар ҷанбаҳои ташкили чамбиятии меҳнатро инъикос намуда, ҳамчун низоми том доираи васеъии муносибатҳо, яъне муносибатҳои сирф меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди чамбиятиро дарбар мегиранд.⁷

Дар доираи танзими бозори меҳнатӣ, сиёсати шуғли аҳоли яке аз самтҳои калидии сиёсати иҷтимоиву иқтисодии давлат мебошад, ки ҳадафи он таъмини аҳоли бо ҷойҳои кори арзанда ва устувор аст. Дар доираи ин сиёсат, самти минтақавӣ аҳамияти вижа дорад, зеро шароити иқтисодӣ, демографӣ ва ҷуғрофӣ дар минтақаҳо фарқ мекунанд ва сиёсат бояд ба ин хусусиятҳо мутобиқ бошад. Ҳар як минтақа дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Минтақаҳои кӯҳӣ (монанди ВМКБ) - бо мушкили дастрасӣ ба инфрасохтор ва маҳдудияти ҷойҳои корӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Дар ҷунин ҳолат, сиёсати шуғл бояд минтақавӣ ба таври дифференсиалӣ (фарқкунанда) дастгирӣ намояд. Сиёсати минтақавии шуғл ба марказҳои шуғли маҳаллӣ, курсҳои бозомӯзӣ ва касбомӯзӣ, платформаҳои рақамӣ ва дигар сохторҳо таъям намуда, сиёсати таъмини шуғли аҳолиро пеш мебарад. Муносибатҳои сирф меҳнатӣ аз лиҳози таркиб мураккаб буда, аз муносибатҳои оид ба бастан, тағйир додан, қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, оид ба вақти кор ва вақти истироҳат, музди меҳнат, интизоми меҳнат, ҷавобгарии мутақобилаи модии иштирокиёни муносибатҳои меҳнатӣ иборатанд. Ба ғайр аз муносибатҳои сирф меҳнатӣ, ба предмети ҳуқуқи меҳнат, инчунин дигар муносибатҳои мансубанд, ки маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ мебошанд, аз ҷумла муносибатҳои:

- оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат;
- оид ба бо кортаъминкунӣ;
- оид ба мустақиман аз ҷониби корфармо омодаасозӣ, бозомодасозии касбӣ ва тақомули таҳассуси кормандон;
- оид ба шарикӣ иҷтимоӣ, баргузори ва пешбурди музокироти коллективӣ, бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо;
- оид ба иштироки кормандон ва мақомоти намоёндагии онҳо дар муқаррар намудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузори меҳнат;
- оид ба назорати риояи қонунгузори меҳнат ва ҳифзи меҳнат;
- оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ.

Муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ аз се гурӯҳ иборатанд. Гурӯҳи аввалро муносибатҳои ба ном муқаддам ташкил медиҳанд, ки қабл аз муносибатҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнат (қувваи корӣ) рӯи кор омада, мазмуну мӯҳтавоашонро бо кор таъмин намудани ашхоси дар ҷустуҷӯи кор буда, ташкил медиҳад. Ба ҳайси ҷонибҳои муносибатҳои бокортаъминкунӣ ҷўндағони кор, корфармоён, мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ва бокортаъминкунӣ баромад менамоянд. Ба гурӯҳи дуоми муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ, муносибатҳои мансубанд, ки ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ арзи вучуд доранд. Ба гурӯҳи муносибатҳои мазкур, муносибатҳои бахши шарикӣ иҷтимоӣ дар бобати баргузори ва раванди музокироти коллективӣ ҷиҳати

⁷ Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. –С.81.

баستاني шартномаҳои коллективӣ ва иҷроӣ онҳо, муносибатҳо оид ба иштироки кормандон дар идоракунии истеҳсолот, муносибатҳо оид ба муқаррар намудани шароити меҳнат, муносибатҳо дар бобати мустақиман омодагӣ, бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисос дар ташкилотҳо; муносибатҳо дар бахши назорати риоя ва иҷроӣ қонунгузори меҳнат ва ҳифзи меҳнат, мутаалиқанд. Ба субъектҳои муносибатҳои зикршуда корфармоён, намоёндоғони корфармоён, иттифоқҳои касаба, мақомоти назорати риоя ва иҷроӣ қонунгузори меҳнат (Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттифоқҳои касаба ва нозироти техникаи меҳнати онҳо, мақомоти прокуратура ва ҳ.к.) дохил мешаванд. Гурӯҳи сеюми муносибатҳоро, он муносибатҳое ташкил медиҳанд, ки бинобар ҳалалдор гаштани раванди мӯътадили муносибатҳои меҳнатию муносибатҳои муқаддам ва муносибатҳои ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ амалкунанда, ҳамчунин муносибатҳое, ки бинобар қатъшавии муносибатҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд. Нисбат ба онҳо истифода намудани истилоҳоти «муносибатҳои муҳофизатӣ» ва «муносибатҳои барқарорсозӣ» бамаврид мебошад. Ба муносибатҳои гурӯҳи сеюм, муносибатҳо оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ махсубанд. Ба ҳайси субъекти чунин муносибатҳо корманд, корфармо ва мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои меҳнатӣ (комиссия оид ба баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ, комиссияи мусолиҳа, ҳақмоти меҳнатӣ ва мақомоти судӣ) эътироф шудаанд.⁸

Дар маъназҳои таълимӣ ва илмӣ ба аломатҳои хоси муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ, ишора меравад:

–муносибатҳои меҳнатӣ дар иртибот ба фаъолияти бевоситаи одамон дар ҷараёни меҳнат, татбиқи меҳнати воқеию фаъол ва тавлиди неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба вучуд меоянд;

–ҳамчун қоида ба коллективи меҳнати ташкилот шомил шудан ва дар ин иртибот итоат намудани иҷрокунандаи кор ба қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ (речаи муайяни меҳнат, ки фаъолияти мураттаби кормандон, ташкили дуруст ва шароитҳои бехатарии меҳнат, иҷроӣ меъёрҳои муқарраршудаи меҳнатро таъмин менамояд);

–аз ҷониби корманд ҳамчун иштирокчии муносибатҳои меҳнатӣ иҷро намудани қоидаи муайян бо истифода аз меҳнати шахсӣ;

–хусусияти молумулки доштани муносибатҳои меҳнатӣ, яъне дорои ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат будани корманд ҳамчун иштирокчии ин муносибатҳо;

–бардавом будани муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ.

Услуби ҳуқуқи меҳнат маҷмӯи тарзу василаҳои ҳуқуқиеро меноманд, ки тавассути танзими муносибатҳои меҳнатӣ сурат мегардад. Услуби танзимнамоии ҳуқуқӣ бо предмети танзимнамоии ҳуқуқӣ зич алоқаманд буда, бо дарназардошти хусусият, мазмун ва моҳияти муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки предмети танзимнамоии ҳуқуқӣ мебошанд, муайян ва татбиқ мегардад.

Тарзу усули ҳифзи ҳуқуқҳо ва ба амал баровардани ўҳдадорӣҳои меҳнатӣ низ, боиси хусусиятҳои хоси услуби танзими ҳуқуқӣ-меҳнатӣ мегардад. Хусусиятҳои хоси тарзу усули ҳифзи ҳуқуқ ва ба амал баровардани ўҳдадорӣҳои аломати таркибии услуби танзими ҳуқуқӣ махсуб гашта, дар ҳуқуқи меҳнатӣ тобишу ҷилои махсусро пайдо мекунанд. Ҳифзи ҳуқуқҳо ва ба амал баровардани ўҳдадорӣҳои меҳнатӣ, аз ҷумла тавассути назорати риояи қонунгузори меҳнат ва ҳифзи меҳнат таъмин мегардад. Мақомоти давлатии назорати риояи қонунгузори оид ба меҳнат ва ҳифзи меҳнат, нозирот ва кумитаҳои мухталиф, аз ҷумла Нозироти давлатии меҳнати назди

⁸ Трудовое право России: Учебник/Под ред. А.М.Куренного.-С.85.

Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нозироти давлатии назорати санитарӣ, Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ ва ҳ.к. маҳсуб мешаванд. Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Низомномаи бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2001 тасдиқгардида, фаъолият менамояд. Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар асоси Низомномаи аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июни соли 1994 тасдиқшуда, амал менамояд. Дар чараёни иҷрои фаъолият, мақомоти зикршуда, ки мутеъи корфармоён нестанд, ин лиҳоз қодиранд ба сатҳу дараҷаи риояи қонунгузории меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат ба таври воқеъбинона баҳо диҳанд.⁹

Назорати ҷамъиятии риояи қонунгузории меҳнатро иттифоқҳои касаба ва нозироти дар тобеияти онҳо қарордоштаи ҳуқуқӣ ва техникӣ ба амал мебароранд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, инчунин аз ҷониби мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои меҳнатӣ амалӣ мегардад. Баҳсҳои фардӣ меҳнатиро комиссия оид ба баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ ва мақомоти судӣ, баҳсҳои коллективӣ меҳнатиро комиссияи мусолиҳа бо ширкати миёнҷигар ва ҳақмоти меҳнатӣ ҳаллу фасл менамоянд. Агар баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ аз ҷониби мақомоти судӣ аз бисёр ҷиҳат тибқи қоидаҳои муруфияи граждани сураи гирад, пас баррасии баҳсҳои коллективӣ меҳнатӣ дорои хусусиятҳои хос буда, ҳамчун тарзи махсуси ҳифзи ҳуқуқҳо ва ба амал баровардани ӯдадорҳои меҳнатӣ маҳсуб мегардад.

Ҷама гуна муносибати ҷамъиятӣ дар сураи ҷой доштани ду шарт шакли муносибати ҳуқуқиро пайдо мекунад. Якум, он бояд дар амалу рафтори иродавии одамон ифода гардад ва дуум, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим шавад. Аз ин рӯ, муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд ҳамчун натиҷа ва маҳсули таъсири меъёрҳои ҳуқуқӣ меҳнат ба муносибатҳои ҷамъиятии дар баҳши татбиқи меҳнат амалдошта, баромад мекунанд.¹⁰

Ба сифати асоси ҳуқуқии (факти ҳуқуқии) ба вучуд омадани чунин муносибатҳо дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии мутамаказ, ҳамчунин санадҳои меъёрии дохилии ташкилот, аз қабиле шартномаи коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, низомнома оид ба тартиби пардохти муқофотпулӣ ва ғайра маҳсуб меёбанд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат бо ворид намудани тағйирот ва иловаҳо ба санадҳои меъёрии дохилӣ тағйир ёфта, бо бекор намудани онҳо ё қабули санадҳои нави меъёрии дохилӣ қатъ мегарданд. Муносибатҳои мазкур, муносибатҳои дохилӣ буда, дар доираи ташкилоти алоҳида ба вучуд омада, арзи ҳастӣ менамоянд. Ба сифати асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ-шарикӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳои дар сатҳи болотар басташуда баромад мекунанд. Субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-шарикӣ дар асоси шартномаи коллективӣ бавучудомада, корфармо ва коллективи меҳнатӣ (кормандони ташкилот) дар симои мақоми ваколатдори онҳо ва субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-шарикӣ дар асоси созишномаҳо бавучудомада бошад, намояндагони корфармоён, намояндагони кормандон (ҳамчун қоида иттифоқҳои дахлдори касаба) ва мақомоти ҳокимияти давлатии марказӣ ва маҳаллӣ мебошанд.¹¹

Дар доираи муносибатҳо оид ба мусоидат ба шуғли аҳоли ва

⁹ Права человека: Сборник международных документов –М.: Юрид.лит., 1998. - С.200.

¹⁰ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №2.

¹¹ Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.М.Куренного. С.34.

бокортаъминкунии шахрвандон, инчунин муносибати ҳуқуқии байни мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ва корфармои мушаххас арзи ҳастӣ дорад, ки асоси ба вучуд омадани онро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, бахусус Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» ташкил медиҳанд. Тибқи муқаррароти Қонуни мазкур корфармоён ҳуқуқи ба таври ройгон аз мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли дастрас намудани иттилоот дар хусуси вазъи бозори меҳнатро (қувваи кориро) доро мебошанд. Корфармоён муваззафанд дар хусуси азкорҳоликунии омавии дар пешистодаи кормандони ташкилот ба мақомоти дахлдори давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли иттилоот пешниҳод намоянд. Корфармоён бояд дар амалӣ намудани сиёсати давлатии шуғли аҳоли, таъмини шуғлмандии шахрвандон, аз ҷумла дар масъалаи бокортаъминкунии шахрвандони ниёзманд ба ҳифзи иҷтимоӣ (ноболиғон, занони ҳомиладор ва тифли ширхорадошта, маъҷубон) саҳм дошта бошанд.¹²

Таҳлили мавзуи мақола моро ба хулоса овард, ки низоми муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи меҳнатиро муносибатҳои ҳуқуқии ба муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманд ташкил медиҳанд. Дар маъхазҳои илмӣ ва таълимӣ ба чунин муносибатҳои ҳуқуқии ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ алоқаманд муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат ба вучуд меоянд. Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат ба ҳаҷми ҳуқуқ ва вазифаҳои ҷонибҳои муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ таъсири назаррас дорад. Хусусияти шароити меҳнат, подоши он, шакл, низом ва андозаи музди меҳнат, пардохти кӯмакпулию ҷубронпулиҳо, шуғлмандӣ, бозомӯзӣ, вақти кор ва вақти истироҳат, пешниҳоди рухсатҳои иловагӣ, беҳтар намудани шароит ва ҳифзи меҳнат, тавсияи иштироқи кормандон ва намояндагони онҳо дар идоракунии ташкилот ва дигар масъалаҳои бархурди ҳуқуқи манфиатҳои кормандон маҳз аз мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат вобастаанд.

Ҳамин тавр муносибати ҳуқуқии байни шахрвандон аз ҷониби мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ҷиҳати бокортаъминкунии фиристонидашуда ва корфармои мушаххас (ташкилот), аз лаҳзаи ба корфармо пешниҳод намудани роҳхати мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ба миён меояд. Давлати Тоҷикистон дар ин самт корҳои зиёдро ба сомон мерасонад ва минбаъд низ ин муносибатҳоро дар мадди аввали қонун қарор медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани - ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Устувории низоми судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. Душанбе: Матбуот, 2002. С. 49-57.
2. Қодиркулов Х.Р. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд.юрид.наук. –Душанбе, 2004. –С.20-22.
3. Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – С.81.
4. Трудовое право России: Учебник/Под ред. А.М.Куренного.-С.85.
5. Права человека: Сборник международных документов –М.: Юрид.лит.,1998. - С.200.
6. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №2.
7. Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.М.Куренного. С.34.

¹² Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани - ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Устувории низоми судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. Душанбе: «Матбуот», 2002. С. 49-57.

8. Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани - ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат // Устувориҳои низоми судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. Душанбе: «Матбуот», 2002. С. 49-57.

МЕЪЁРҶОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРОНИ

Мақола ба таҳқиқи меъёрҳои бозори меҳнат дар шароити иқтисоди бозорӣ бахшида шудааст. Дар мақола равишҳои асосии назариявӣ ба меъёргузори меҳнат, инчунин таъсири механизмҳои бозор ба раванди ташаккул ва фаъолияти меъёрҳои меҳнатӣ баррасӣ карда мешаванд. Ба таҳлили омилҳои талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат, ки сатҳи ҳосилнокӣ ва музди меҳнатро муайян мекунад, диққати махсус дода мешавад. Муаллиф таъсири чандири меъёрҳои меҳнатро дар шароити омилҳои босуръат тағйирбанди иқтисодӣ, ба монанди ҷаҳонишавӣ, тағироти технологӣ ва тағирот дар қонунгузорӣ таҳқиқ мекунад. Усулҳои муносири меъёргузори меҳнат, аз ҷумла истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани самаранокии меҳнат ва оптимизатсияи равандҳо дар корхонаҳо муҳокима карда мешаванд. Мақола ба фаҳмиши амиқи таъсири шароити бозор ба муносибатҳои меҳнатӣ нигаронида шудааст ва барои истифодаи самаранокии меъёрҳои бозори меҳнат дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ тавсияҳо медиҳад.

Калидҷаҳо: Бозор, бозори меҳнат, механизмҳои бозор, омилҳои иқтисодӣ, меҳнат.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Искандаршоева Замира Карамхудоевна – мудири шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ Бадахшон, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. тел: 934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru*

Пайшанбиева Сулҳия Меҳмоноевна, магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодӣ ва идора дар корхонаҳои комплекси агросаноати, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, Тел: 93-601-84-85, E-mail: sulhiyam9@gmail.com

РЫНОЧНЫЕ НОРМЫ ТРУДА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию рыночных норм труда в условиях рыночной экономики. В статье рассматриваются основные теоретические подходы к нормированию труда, а также влияние рыночных механизмов на процесс формирования и функционирования трудовых норм. Особое внимание уделяется анализу факторов спроса и предложения на рынке труда, которые определяют уровни производительности и оплаты труда.

Автор исследует влияние гибкости норм труда в условиях динамично меняющихся экономических факторов, таких как глобализация, технологические изменения и изменения в законодательстве. Обсуждаются современные методы нормирования труда, включая использование информационных технологий для повышения эффективности труда и оптимизации процессов на предприятиях.

Статья направлена на углубленное понимание влияния рыночных условий на трудовые отношения и предоставляет рекомендации для эффективного применения рыночных норм труда в различных отраслях экономики.

Ключевые слова: Рынок, рынок труда, рыночные механизмы, экономические факторы, труд.

Информация об авторе: *Искандаршоева З.К. – заведующая отделом социально-экономического развития Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНА тел: +992934541166, E-mail: Dilya.04.11@mail.ru*

Пайшанбиева Сулҳия Меҳмоноевна, магистрант 2 курса по специальности экономика и управление на предприятиях агропромышленного комплекса Института гуманитарных наук им. Б.Искандарова НАНА, Тел: 93-601-84-85. E-mail: sulhiyam9@gmail.com

MARKET LABOR STANDARDS IN A MARKET ECONOMY

The article is devoted to the study of market labor standards in a market economy. The article discusses the main theoretical approaches to labor rationing, as well as the impact of market mechanisms on the process of formation and functioning of labor standards. Special attention is paid to the analysis of supply and demand factors in the labor market, which determine the levels of productivity and wages. The author examines the impact of flexible working standards in the context of dynamically changing economic factors such as globalization, technological changes and changes in legislation. Modern methods of labor rationing are discussed, including the use of information technology to improve labor efficiency and optimize processes in enterprises. The article is aimed at an in-depth understanding of the impact of market conditions on labor relations and provides recommendations for the effective application of market labor standards in various sectors of the economy.

Keywords: Market, labor market, market mechanisms, economic factors, labor.

Information about the author: Iskandarshoeva Z.K. – head of the Social Economic Research of Badakhshan. Institute of Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan, phone:934541166, [E-mail:Dilya.04.11@mail.ru](mailto:Dilya.04.11@mail.ru)

Paishanbieva Sulhiya Mehmonovna 2nd year Masters student the in Economics and management in agro- industrial enterprises at Institute of Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: 93-601-84-85, E-mail: sulhiyam9@gmail.com

ТДУ-371.4:177 (07)

ТКБ-74. 200:88.4973

К- 25

**САБАБҲОИ ПЕДАГОГӢ- ПСИХОЛОГИИ РАФТОРИ ДЕВИАНТИИ
НАВРАСОН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ
ТАРБИЯ**

Камолова М.З.

Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Бо вучуди рушду густариши илм ва технология дар ҷаҳон донишҷониби психология ва олимони намоёни он мақоми волоро ишғол мекунанд мутаассифона дар ҷомеаи мо баъзе улум то ҳанӯз ношинохта мондаанд. Агар мо ба сохторҳои зербиноӣ ва таълимии кишварҳои пешрафта назар афканем мебинем, ки психология дар ин кишварҳо ҷойгоҳ ва эътибори хоса дорад. Ба хотири аҳамияти зиёд доштани ин илм дар аксари заминаҳо бисёртар истифода мебаранд ва риштаҳои зиёде аз психология дар ин кишварҳо арзи вучуд карда аст. Ба монанди телефони боварӣ, психологӣ оилавӣ, раваншиносии мактаб ва амсоли инҳо.

Дар шароити имрӯза соҳибқасб намудани фарзанд аз падару модар масъулияти бештареро талаб мекунад. Падару модар бар саломатии раванӣ-ҷисмӣ, рушду шукуфоии ҷамаҷониба ва созгории кӯдак таъсири пайдор мегузоранд. Ба ақидаи педагоги барҷаста В.С.Сухомлинский муҳаббати волидайн қувваи бузурги тарбиядиҳанда ба шумор меравад: ин қобилияти бевосита ҳис намудани талаботи одам буда, аз падару модар ба фарзанд равона шудааст[15].

А.С. Макаренко гуфта буд,- аввалин таҳкурсии тамоми хулқу атвор, рафтору кирдор, ҳиссиёт, фикр ва шуури бача дар оила гузошта мешавад ва он ҷо ташаккул меёбад. Агар падару модар танбалӣ карда нисбат ба тарбияи бачаи худ бепарво шаванд, он гоҳ барои аз нав тарбия кардани бачагон бисёр заҳмат кашида хулқу атвор, хусусияту хислат, характер ва дигар сифатҳои онҳоро аз сари нав ислоҳ кардан лозим меояд»[6]. Кори аз нав тарбиякунӣ на фақат душвор, балки аз ҳад зиёд дилгармкунанда ҳам мебошад. Аз ин рӯ, волидайне, ки аз еҳдаи тарбияи дурусти кедани худ намебароянд, мекешанд, ки фарзандҳояшонро ба ягон муассисаи тарбиявӣ супоранд.

Аммо масъалаи асосии мавзӯи мо ин сабабҳои педагогӣ- психологӣ рафтори девиантии наврасон ва роҳҳои пешгирии он дар раванди таълиму тарбия мебошад ва мақоми мактаб ба вижа омӯзгор дар ин самт хеле калон аст. Зеро омӯхтан ва доништан ин ва дигар паҳлӯҳои хонандагони рафтори девианти ба омӯзгор имконият медиҳад, ки роҳи нисбатан дуруст ва мувофиқро дар таълиму тарбияи наврасони душвор интихоб намояд.

Раванди инкишофи наврасо метавон ба се марҳалаи асосӣ, -синни барвақти наврасӣ (11-15 солагӣ), марҳалаи мобайнӣ (14-17 солагӣ) ва марҳалаи дер (16-19 солагӣ) ҷудо намуд[7].

Тағйиротҳои кулӣ биологӣ, ки дар организми наврасон ба вучуд меоянд як қатор хусусиятҳои нави психологӣ шакл мегиранд. Ин тағйиротҳои ба амал омада, ба душвортарбия шудани наврасон сабаб мешавад.

Масъалаи инкишофи ва тағйирёбии психики наврасо З.Фрейд ба ҷиҳатҳои биологӣ вобаста карда, бо ҳамин омилҳои муҳити тарбия ва таъсири муҳити иҷтимоиро ба эътибор нагирифтанд. Онҳо фаъолнокии наврасонро ба қонёқунонии талаботҳои биологӣ-чинсӣ ва омилҳои ташаккули шахсиятро ба ирсият вобаста мекарданд. Ба гуфти онҳо дар зинаи наврасӣ бӯҳрони синнусолӣ дар муошират ва рафтору кирдори наврасон ба вучуд меоянд. Ба ақидаи онҳо бӯҳрони синнусолӣ ногузир ва зарур буда, ба омилҳои биологӣ вобаста мебошанд [1].

Чунин назарияро Мухторова М., тарафдорӣ намуда, қайд карда буд, ки дар синни наврасӣ се чиз бояд бо ҳам мувофиқ бошад;- инкишофи чинсӣ; -инкишофи умумии организм ва инкишофи иҷтимоии наврасон [10].

Синни наврасӣ хусусиятҳои худро дорад, доминантҳо, аз ин рӯ омӯзгорони имрӯза бояд дарк кунанд, ки дар ташаккули ҳавасмандии мусбат ба арзиш, муносибати инфиродӣ ба наврас муҳим аст.

Равоншинос Л.С.Виготский зинаи синнусолии наврасонро омӯхта ба чунин ҳулосае омадааст, ки дар инкишофи шахсияти наврасон омилҳои иҷтимоӣ, алоқаи наврасон бо олами ихотакарда аҳамияти калон дорад. Дар тағйиротҳои муҳими биологӣ-чинсӣ ва психологӣ, ки ба давраи гузариш хос аст, ба муҳити атроф алоқаи зич дорад [1].

Вақтҳои охир шумораи ноболиғони рафтори номутаносиб дар ҷомеа ташвиши махсусро ба бор меорад. Миқос меафзояд ва шаклҳои рафтори девианти, синни наврасоне, ки рафтори девианти ба қайд гирифта шудааст, дар муассисаҳои таълимӣ коҳиш ёфтааст. Рафтори девианти дар адабиётҳои педагогӣ ва психологӣ ҳамчун рафторе тафсир карда мешавад, ки ба меъёрҳои дар ҷомеа қабулшуда мувофиқат намекунад. Меъёр ҳамчун қоида ё дастуре, ки дар соҳаи муайян амал мекунад ва талаб мекунад, фаҳмида мешавад. Яъне қоидаҳо ва намунаҳои рафтор, ки барои таъмини устувории ҷомеа дар маҷмӯъ пешбинӣ шудаанд.

Е.В. Змановская дар таснифоти рафторҳои зиддиҷтимоӣ мафҳумҳои девианти ва рафтори девианти (devinti ” кал. лот. буда, маънояш ,чурм, гуноҳ, айб, исён мебошад)-ро ҷудо намудаанд. Рафтори девиантиро ҳамчун, рафтори мушаххаси шахс, ки аз меъёрҳои муқарраршудаи ҷомеа берун мебарад ва ҳаёти дигар азбӯёни ҷомеаро дар зери хатар мегузорад муайян намудааст[3].

Пас, мо торафт бештар бо рафтори нарасоне рӯ ба рӯ мешавем, ки ё аз меъёрҳои иҷтимоӣ огоҳ нест, наметавонад онро азхуд кунад ё меъёрҳои иҷтимоиро бошуурона вайрон кунад. Дар ҳарду ҳолат, ин рафтор ба рушди ҳуди шахс таҳдид мекунад ва барои муҳити иҷтимоӣ мушкул аст. Донишҳои равонӣ, ки дар бораи рафтори девианти ба даст оварда шудаанд, имкон медиҳанд, ки мо бо шакли хеле мураккаби рафтори иҷтимоӣ, ки бо системаи омилҳои ба ҳам алоқаманд хос аст, сарукор дорем. Аз ин ҷо бояд ба сабабҳо ва омилҳои ба вучуд омада диққати махсус дода шавад.

Рафтори девиантӣ дар замони муосир чизи нав нест. Муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ муддати тӯлонӣ бо ин масъала саруқор доранд. Дар робита ба ҷомеаи босуръат рушдебанда, афзоиши хушунати хонаводагӣ, ин ҳама ба кӯдак таъсири манфӣ мерасонад. Ин дар раванди мутобиқшавӣ ва иҷтимоии кӯдак дар ҷомеа мушкилот эҷод мекунад. Барои мубориза бо мушкилот, бо маҳорати муқовимат ба он, шумо бояд фаҳмед, ки рафтори девиантӣ моҳиятан чист ва сабабҳои пайдоиши он.

М.И. Рожков рафтори девиансии наврасонро ҳамчун ,саркашӣ аз меъёрҳои пазируфташудаи ҷомеа, муҳити иҷтимоӣ, номувофиқатии меъёрҳои иҷтимоӣ-ахлоқии коллектив ва арзишҳои фарҳангӣ, худтакмилдиҳӣ ва худамалнамоии нодурусти шахсро дар ҷамъияти тааллуқдошташуморидааст [13].

В.В. Ковалёв рафтори девиантиро ҳамчун инкоркунии меъёрҳои ахлоқии ҷомеаи мазкур меҳисобад ва якҷанд воситаҳои асосии онро ҷудо менамояд: канорагирӣ аз ғайриқонунӣ таълимӣ ва меҳнатӣ; амалиётҳои хусусияти зиддиҷамъиятидошта: зӯроварӣ, манфиатҷӯӣ, ғаразнокӣ ва амалҳои шахвонӣ; суиистифодаи машруботи мадхушкунанда; оворагӣ ва бозиҳои азартӣ [4].

Олими тоҷик Юнусова Н.М., чунин мешуморад, ки рафтори девиантӣ рафтори иҷтимоӣ аст, ки ба меъёрҳои дар ин ҷомеа муқарраршуда мувофиқат намекунад [19].

Мафҳуми "рафтори девиантӣ" ба инҳирофҳои шадиди рафтор мансуб доништа мешавад, ки бо принсипҳо ва меъёрҳои иҷтимоии дар ҷомеа амалкунанда муҳолифат мекунад.

Ҳамин тавр чор варианти рафтори номувофиқро ҷудо мекунад:

➤ вайрон кардани меъёрҳои ахлоқии умумиқабулшуда нестанд. Ин метавонад рафторе бошад, ки бо рушди муқаррарии равонӣ ба синну сол мувофиқат намекунад;

➤ вайронкунии меъёрҳои умумиқабулшуда, ки ҳуқуқвайронкунӣ нестанд. Инҳо, масалан, тамаъҷӯӣ, худхоҳӣ, худдорӣ, нобоварӣ, бераҳмӣ мебошанд, ки агар баргараф карда нашаванд, ба ҳуқуқвайронкунӣ оварда мерасонанд;

➤ ҳуқуқвайронкуниҳо, яъне рафторҳои, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ, моддаҳои қонунгузори маъмурӣ ё ҷиноятиро вайрон мекунад;

➤ рафтори номувофиқ, ки асосан бо омилҳои патологӣ, бемориҳо вобаста аст. Он метавонад дар наврасони дорои хислатҳои психопатии шахсӣ, дар невротикҳо, дар одамони бемори рӯҳӣ бошад [11].

Дар маҷмӯи сабабҳои сершуморе, ки рафтори девиансии наврасонро ба вучуд меоранд, инҳоянд: - номутаносибии оилавӣ ва камбудии ба вучуд омада дар тарбияи фарзанд; - ҷалби наврасон ба истеъмоли маводи муҳаддир ва машрубот дар наврасон; - набудани назорати волидайн аз болои фарзанд; -баъзе хатогиҳои мактаб; - робитаи нокифояи оила, мактаб ва ҷомеа ва риоя накардани талаботи ягона дар тарбия.

Сабабҳои рафтори девиансии наврасон бояд дар қонуншиканӣ ҷустуҷӯ карда шаванд раванди иҷтимоии онҳо. Институтҳои асосии иҷтимоикунонии наврасон аз ҷониби оила ва муассисаи таълимӣ баромад мекунад. Мутахассиси ташкилоти таълимӣ, ки барои ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳифзи масъул аст дар кӯдакӣ, таҳия ва татбиқи қорҳои пешгирикунанда бо наврасон рафтори девиантӣ дар шароити ташкилоти таълимӣ. Қор бо "наврасони душвор" барои калонсолоне, ки бо онҳо ғайриқонунӣ педагогиро амалӣ мекунад, низ мушкилот дорад. Ва дар шароити муосир дар пешгирии ихтилоли рафтори наврасон мушкилот вучуд дорад ноустувории шароити ҷамъиятиро илова мекунад.

Рафтори девиантӣ мушкилоти ҷиддии ҷомеаи муосир аст. Рафтори девиантӣ рафтори шахс ё гурӯҳест, ки ба меъёрҳои қабулшуда мувофиқат намекунад. Рафтори девиантӣ як қатор сабабҳо дорад. Дар байни онҳо: вазъи номусоиди оила, вазъияти вазнин дар кишвар, муносибатҳои бад бо ҳамсолон ва ғайра.

Рафтори девиантии наврасон, ки онро ба вучуд меорад ва тақвият медиҳад, зеро онҳо дар сатҳҳои гуногуни ташкили иҷтимоии шахсияти наврас амал мекунанд. Дар асоси тадқиқотҳои олимони хоричӣ ва ватанӣ метавон хулоса кард, ки сабабҳои асосии рафтори девианти беморҳои кӯдак, хоҳиши ба даст овардани таассуроти қавӣ, ҳаяҷонбахшии зиёд мебошанд, нотаъони назорат кардани худ, назорат карда натаъонистани худ, вазъи номусоиди оила, набудани дониши волидон, ақибмонии таҳсил, беэътиной аз ҷониби ҳамсолон, нофаҳмии калонсолон дар бораи мушкилоти наврасон, арзебии манфии қобилияти калонсолон нисбат ба наврасон, ҳолатҳои стрессии ҳаёти наврасон, эътимоди нокифояи бача ба худ, шикоятҳои доимӣ, ҳақоратҳо дар оила, заифии соҳаи зеҳнии кӯдак, сатҳи пасти эҳсосӣ-иродаи наврасон, баланд шудани муоширати наврасон, танҳой, нофаҳмии дигарон, авторитарӣ будани волидон ва омӯзгорон, набудани малақаҳои рафтори иҷтимоӣ ва микдори зиёди вақти холӣ.

Фаъолияти педагогӣ бисерчанба аст ва ҳангоми ташаккули ангезаи мусбати арзишманд-нигаронидашудаи рафтори наврасони девианти аз ҷониби педагог, ӯ бояд ба шароити психологӣ-педагогии эҷодкардаи худ, ки ба принципҳои: инсондустӣ, худшиносӣ, ҳештаншиносӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ, эътимоди мутақобила ва тарбияи шахрвандӣ таъя кунад. Ин равиш аз омӯзгорони муосир талаб мекунад, ки салоҳитҳои худро нишон диҳад, қобилияти эҳсос кардани рӯҳия ва ҳолати эҳсосиро дошта бошад, наврасро ҳамчун худ дуруст дарк кунад, яъне ба ӯ мутобиқ шавад ва таҷрибаи ӯро дарк кунад.

Дар маҷмӯъ, маълумоте, ки мо дар таҳқиқоти таҷрибавӣ ба даст овардем, нишон дод, ки натиҷаҳои ангезаи ошкоршудаи рафтори девианти дар наврасони ҷинояткор бо таҷрибаи мавҷудаи таҳқиқоти махсус мувофиқат мекунанд, аммо на ҳамеша аз сабаби мӯҳлати даъво тамоми воқеиятҳои ҷомеаи имрӯза ба назар гирифта мешаванд.

Омӯзиши таҷрибаи фаъолияти коллективи педагогӣ ва шароити тарбияи оилавӣ ба мо имкон дод, ки омилҳои номатлуби рафтори девиантро ошкор намоем. Аз ин рӯ, зарур буд, ки тактикаи нави тарбияи арзишманд, ҳавасмандкунии мусбати рафтор дар ҷомеаи наврасони ба ҳуқуқвайронкунӣ майлдошта таҳия карда шавад.

Ҳамин тавр, кори пешгирикунанда ва ислоҳии омӯзгорон дар асоси шароити психологӣ-педагогии таҳиякардаи мо ва ба ташкилотҳои таълимӣ пешниҳодшуда барои ташаккули рафтори наврасони девианти самаранокии худро гузошт. Дар натиҷа, дар фаъолияти педагогӣ ва дар амалияи кори мактабҳои муосир рафтори номувофиқи ноқобилгон хусусияти хоси ҷомеаи муосир мебошад. Чунин шароит сабабҳои навро барои ташкили пешгирии рафтори девианти талаб мекунад. Бо истифода аз муқаррароти асосии муносибати иҷтимоӣ-педагогӣ ва психологӣ ва татбиқи фаъолияти пешгирикунанда, мо роҳҳои педагогӣ-психологии рафтори девиантро баррасӣ кардем.

АДАБИЁТ

1. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте М.: Помощь, 1996
2. Деветьярова И. Н. Девиантное поведение подростков: анализ понятий // Вектор науки ТГУ. – 2011. - №3 (6). – С. 99 – 101.
3. Змановская Е. В. Структурно-динамическая концепция девиантного поведения // Вестн. Томского гос. пед. ун-та. 2013
4. Ковалёв В. В. Патология личности и девиантное поведение: Руководство по психиатрии. М.: Наука, 1989
5. Ковальчук М.А. Девиантное поведение: профилактика, коррекция, реабилитация. – М.: Владос, 2010. – 286 с.

6. Макаренко А.С. Собрание сочинений. - М., 1968, т.5. - С. 179
7. Мустафоқуллов Т., Назруллоева М., Асоси психологияи синнусоли ва педагогӣ. [Текст] Т. Мустафоқуллов и др. – Кӯлоб: 1993 – 360 с.
8. Психологические проблемы формирования нравственных качеств личности в подростковом возрасте Душанбе-1969
9. Психология современного подростка Д.И Фельдштейна М: Педагогика 1987.
10. Раҳмонова Д.З., Мухторова М. Асосҳои педагогии фаъолияти равшинос дар мактаб . / Китоб дарси, Хучанд <<Нури маърифат>>, 2018.-256 сах.
11. Рачабов Н.М. Социально-философское осмысление девиантного поведения подростков и пути его предотвращения Душанбе - 2018
12. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 Кн.-М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002.
13. Рожкова М. И. Воспитание трудного ребенка: дети с девиантным поведением: учебно-метод. пособие М.: «Владос», 2001
14. Саидзода Б. Исследование психологических особенностей личности подростков и молодых людей склонных к самоубийству (на примере Республики Таджикистан). Душанбе -2020
15. Сухомлинский В.А. О воспитании/ Москва: Политиздат, 1985.-270с.
16. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого я / Под. Ред. Н.А. Столяр. – М.: Современные проблемы, 1926.
17. Холл Ст. Полный курс освоения базовых приемов. АСТ. 2016.
18. Эбраҳими Т.Х. Психолого-педагогические основы формирования социально-ответственного поведения личности подростков (на материале школ Исламской Республики Иран) Диссертации на соискание ученой кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01- общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки) Душанбе 2014
19. Юнусова Н.М., Дастури психологияи амалӣ. Нашри таълими барои психологҳо, психотерапевтҳо, коркунони соҳаи иҷтимоӣ ва донишҷӯёни мактабҳои олии педагогӣ. Душанбе- 2004. 336 с.

САБАБҲОИ ПЕДАГОГӢ- ПСИХОЛОГИИ РАФТОРИ ДЕВИАНТИИ НАВРАСОН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Мақолаи мазкур яке аз самтҳои афзалиятноки қори таълиму тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро фарогир буда, таҳқиқи он маҳз дар шароити имрӯза мувофиқи мақсад мебошад.

Дар мақола сабабҳои педагогӣ- психологии рафтори девиантӣ наврасон, мушкилот ва роҳҳои пешгирии рафтори девиантӣ наврасон дар раванди таълиму тарбия мавриди омӯзиши қарор додааст. Рафтори номувофиқи ноблигон хусусияти ҳоси ҷомеаи муосир мебошад. Сабабҳои педагогӣ-психологии рафтори наврасон дар муассисаҳои таълимӣ яке аз муаммоҳои педагогону психологон ғайра аст. Тарбияи оила, бӯҳрони институтҳои асосии иҷтимоӣ ва ғайра диққати махсусро талаб мекунанд. Чунин муаммо ҷустуҷӯи равишҳои навро барои роҳҳои пешгирии рафтори девиантӣ дар раванди таълиму тарбия талаб мекунанд. Бо истифода аз меъриҳои асосии муносибати иҷтимоӣ-педагогӣ ва татбиқи фаъолияти пешгирикунандаи рафтори наврасон, мо дар мақола сабабҳо ва роҳҳои пешгирии рафтори девиантро баррасӣ кардем.

Вожаҳои калидӣ: педагогика, психология, рафтори девиантӣ, вайроншавии рафтор, ахлоқ, инкишофи ҷисмонӣ, рафтори зидди-иҷтимоӣ, меъри иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва корексияи педагогӣ.

Камолова Мубина Зафаровна, - докторантони ихтисоси педагогика ва

психологияи МДТ “Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров” докторант, Сурога: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1/1. Тел: 92-979-03-07

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И ПУТИ ЕГО ПРОФИЛАКТИКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Данная статья охватывает одно из приоритетных направлений работы по обучению и воспитанию в средних общеобразовательных учреждениях, и именно в сегодняшних условиях ее изучение целесообразно. В статье рассматриваются педагогико - психологические причины девиантного поведения подростков, проблемы и способы предотвращения девиантного поведения подростков в процессе обучения и воспитания. Неадекватное поведение несовершеннолетних является характерной чертой современного общества. Воспитание детей-один из важнейших факторов, определяющих воспитание детей. Особое внимание требуют воспитание семьи, кризис основных социальных институтов и др. Такая загадка требует поиска новых подходов к способам предотвращения девиантного поведения в процессе обучения и воспитания. С помощью основных мер социально-педагогического подхода и реализации профилактической деятельности подросткового поведения мы рассмотрели в статье Причины и пути предотвращения девиантного поведения.

Ключевые слова: педагогика, психология, девиантное поведение, расстройство поведения, мораль, физическое развитие, антисоциальное поведение, социальная норма, социальные ценности и педагогическая коррекция.

Сведения об автор: Камолова Мубина Зафаровна, - докторант специальности педагогика и психология МДТ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», докторант, Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, переезд Мавлонбекова 1/1. Тел: 92-979-03-07

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CAUSES OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS AND WAYS OF PREVENTING IT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article covers one of the priority areas of work on education and upbringing in secondary educational institutions, and it is in today's conditions that its study is advisable. The article examines the pedagogical and psychological causes of deviant behavior of adolescents, problems and ways to prevent deviant behavior of adolescents in the process of education and upbringing. Inappropriate behavior of minors is a characteristic feature of modern society. Parenting is one of the most important factors determining the upbringing of children. Special attention is required for the upbringing of the family, the crisis of the main social institutions, etc. Such a mystery requires the search for new approaches to ways to prevent deviant behavior in the process of education and upbringing. With the help of the main measures of the socio-pedagogical approach and the implementation of preventive activities of adolescent behavior, we have considered in the article the causes and ways to prevent deviant behavior.

Keywords: pedagogy, psychology, deviant behavior, behavior disorder, morality, physical development, antisocial behavior, social norm, social values and pedagogical correction.

Information about the author: Kamolova Mubina Zafarovna, - doctoral student in the specialty of pedagogy and psychology MDT "Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov", doctoral student, Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova crossing 1/1. Тел: 92-979-03-07

УДК: 316.42+004.738.5

**ЦИФРОВЫЕ БАРЬЕРЫ: НЕРАВЕНСТВО И ВОЗМОЖНОСТИ В ЭРУ
ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ****Кандыерова Д.О., Бекова М.М.****Таджикский государственный финансово-экономический университет**

Цифровая трансформация выступает одним из ключевых драйверов модернизации современных экономик, оказывая значительное влияние на производственные процессы, системы государственного управления, модели потребления и формы взаимодействия между государством, частным сектором и гражданским обществом. В условиях ускоренного развития таких технологических направлений, как искусственный интеллект, большие данные и распределенные реестры (блокчейн), перед развивающимися странами встают сложные задачи интеграции цифровых решений в национальные стратегии социально-экономического развития.

Центральная Азия представляет особый интерес в контексте исследования механизмов цифровой трансформации. Здесь, наряду с явными структурными вызовами, прослеживаются уникальные возможности для внедрения инновационных технологий. Среди стран региона Таджикистан занимает особое место, поскольку его усилия по цифровизации характеризуются не только ограниченными финансовыми и институциональными ресурсами, но и стремлением использовать цифровые технологии как инструмент повышения устойчивости экономики и улучшения качества жизни населения.

Современный этап глобальной цифровизации демонстрирует неравномерный, но устойчивый рост числа пользователей Интернета. Согласно последним данным Международного союза электросвязи (ITU), в 2024 году доступ к Интернету получили около 5,5 миллиардов человек, что на 227 миллионов больше, чем в 2023 году [ITU].

Несмотря на то, что к Интернету подключены уже 68% населения планеты, около трети жителей мира остаются офлайн, что свидетельствует о значительных цифровых разрывах.

Развитие мобильных технологий продолжает снижать барьеры для подключения: четыре из пяти человек старше 10 лет владеют мобильным телефоном, хотя разрыв между странами с высоким и низким уровнями дохода сохраняется.

В государствах с высоким доходом доступ к Интернету имеют 93% населения, в то время как в странах с низким доходом этот показатель составляет лишь 27%. Особенно остро проблема обстоит в наименее развитых странах (НРС), где подключение к сети имеют 35% жителей, и в развивающихся странах, не имеющих выхода к морю, с показателем 39%. В совокупности около 2,6 миллиарда человек, или 32% мирового населения, останутся без доступа к Интернету в 2024 году, что подчеркивает необходимость ускорения усилий по обеспечению всеобщего подключения.

Географическое неравенство также остается значительным барьером на пути к цифровой инклюзии. Ограниченный доступ к сети в сельской местности ярко иллюстрирует эту проблему: только 48% жителей сельских регионов имеют подключение к Интернету, в то время как в городских районах этот показатель достигает 83%.

Важность географического фактора выходит за рамки исключительно цифровизации. В сельских районах, включая многие регионы Таджикистана, существуют базовые инфраструктурные проблемы, которые препятствуют не только

развитию информационно-коммуникационных технологий, но и обеспечению элементарных условий для жизни. Например, в некоторых селах доступ к питьевой воде остается серьезным вызовом¹³. Более того, даже в столице страны, Душанбе, в некоторых частных домах, расположенных на удалении всего в 7 километрах от центра города, семьи вынуждены приобретать питьевую воду, которую затем используют не только для потребления, но и для хозяйственных нужд, включая полив растений.

Такая ситуация указывает на комплексный характер проблемы, который лежит в сочетании слабости инфраструктуры и недостаточной эффективности государственных институтов. Недоразвитость инженерных систем, включая водоснабжение, и отсутствие системной государственной поддержки создают условия, при которых даже в относительно развитых городских районах сохраняются вызовы, характерные для сельской местности.

Для преодоления данных барьеров необходимы стратегические меры, направленные на модернизацию инфраструктуры, повышение эффективности институтов управления и интеграцию подходов устойчивого развития. Только такой многоуровневый подход способен обеспечить не только цифровую, но и общую социально-экономическую инклюзию, которая является основой для долгосрочного устойчивого развития.

Гендерный разрыв в цифровой экосистеме, который в 2024 году составил 5 процентных пунктов (70% мужчин против 65% женщин), сокращается по сравнению с предыдущими годами. Это указывает на прогресс в достижении гендерного паритета в цифровой сфере. Тем не менее, ситуация существенно отличается в наименее развитых странах, где женщины продолжают сталкиваться с ограниченным доступом к Интернету из-за структурных, культурных и экономических барьеров. В этих странах требуются целевые программы, направленные на устранение факторов, препятствующих равному участию женщин в цифровой экосистеме.

Возрастное неравенство в доступе к Интернету, напротив, остается более заметным (см. Диаграмму №1). Молодежь в возрасте от 15 до 24 лет демонстрирует высокий уровень подключения — 79%, что на 13 процентных пунктов выше, чем среди остального населения. Эта разница отражает не только высокий уровень адаптации молодых людей к цифровым технологиям, но и их широкое использование в сфере образования, трудоустройства и социальных коммуникаций.

Диаграмма №1

ДОЛЯ НАСЕЛЕНИЯ С ДОСТУПОМ К ИНТЕРНЕТУ (%)
SHARE OF POPULATION WITH ACCESS TO THE INTERNET (%)

¹³ В Таджикистане в настоящее время централизованной питьевой водой обеспечено 66% населения.

Эта статистика свидетельствует о способности молодого поколения быстрее адаптироваться к цифровым технологиям и использовать их в образовательной, профессиональной и социальной сферах. Однако данное преимущество подчеркивает сложность устранения цифрового разрыва для других возрастных групп, особенно старшего поколения.

Особое внимание заслуживает факт активного использования молодежью инструментов искусственного интеллекта (ИИ), включая генеративные технологии, для выполнения учебных задач, например, написание курсовых, рефератов и дипломных работ. При этом академическое сообщество сталкивается с вызовами в определении границ применения ИИ в образовательных процессах. Преподаватели зачастую не обладают методологией или инструментарием для различения самостоятельной работы студента и материалов, созданных с использованием ИИ. Эта проблема указывает на необходимость пересмотра подходов к организации учебного процесса, включая разработку новых стандартов и этических норм.

В частном секторе применение ИИ воспринимается как неотъемлемая часть профессиональной деятельности. Однако существует существенная разница в подходах к использованию ИИ между опытными специалистами с более чем десятилетним стажем и начинающими профессионалами — выпускниками вузов. Опытные специалисты обладают достаточными знаниями и навыками для целенаправленного применения ИИ, что позволяет им максимально эффективно использовать его потенциал. В отличие от этого, молодые специалисты часто ограничиваются базовыми сценариями использования, что снижает их конкурентоспособность на рынке труда.

Примером успешного решения проблемы возрастного цифрового неравенства является стратегия Сингапура. В рамках Национальной стратегии искусственного интеллекта государство инвестирует более \$1 млрд [2] в развитие индустрии ИИ и человеческого капитала в течение ближайших пяти лет. Основной акцент программы сделан на повышение квалификации граждан старше 40 лет с целью обеспечения их востребованности на быстро меняющемся рынке труда. Власти страны подчеркивают, что технологии ИИ развиваются значительно быстрее, чем предполагалось ранее, что требует ускоренного формирования новых компетенций у рабочей силы.

В рамках данной стратегии предусмотрены государственные субсидии, покрывающие до 90% стоимости второго высшего образования для граждан старше 40 лет. Образовательные программы разрабатываются ведущими вузами страны — Национальным университетом Сингапура и Наньянским технологическим университетом. Подобные меры направлены на подготовку специалистов, способных интегрироваться в цифровую экономику и работать в сферах, связанных с искусственным интеллектом.

Особого внимания заслуживает инициатива Skills Future Level Up [3], которая не только предоставляет возможности обучения для граждан в возрасте от 40 до 60 лет, но и решает социальные проблемы, включая поддержку семей с детьми. На реализацию этой программы ежегодно выделяется около \$100 млн. Такой комплексный подход обеспечивает не только повышение цифровой грамотности, но и социально-экономическую поддержку населения, что позволяет минимизировать барьеры для интеграции старших возрастных групп в цифровую экосистему.

Технологическая инфраструктура также развивается неравномерно. В 2024 году 5G-сети охватят 51% населения мира, но в странах с низким уровнем дохода доступ к этой технологии будет иметь лишь 4% населения, в то время как в странах с высоким доходом показатель достигает 84%.

Таким образом, цифровизация, как глобальный процесс, сама по себе не

создает неравенство, но усиливает его там, где уже существуют системные проблемы. Разрыв между странами и социальными группами углубляется из-за недостатка инфраструктуры, слабых государственных институтов и отсутствия равного доступа к базовым ресурсам.

Неравномерное внедрение цифровых технологий подчеркивает различия между регионами, усиливая преимущества развитых стран и лишая развивающиеся экономики возможности использовать цифровизацию как инструмент сокращения разрывов.

Цифровая трансформация, являясь важным фактором модернизации экономик, одновременно выступает источником новых вызовов, особенно в контексте стран с развивающимися рынками, таких как Таджикистан и Центральная Азия в целом. Невзирая на значительные успехи в области цифровизации, существует множество препятствий, таких как инфраструктурные проблемы, социальные барьеры и гендерное неравенство, которые продолжают сдерживать доступ к цифровым возможностям.

Тем не менее, представленные вызовы также открывают перспективы для дальнейшего развития, включая создание более устойчивых и инклюзивных стратегий цифровой трансформации. Возможности для данной статьи заключаются в исследовании специфических факторов, способствующих цифровому неравенству, а также в выявлении путей интеграции инновационных решений, таких как искусственный интеллект и большие данные, в процессы государственного управления и бизнес-практики. Также значительное внимание стоит уделить обеспечению цифровой инклюзии через улучшение инфраструктуры и развитие образовательных программ, направленных на устранение цифрового разрыва среди разных социальных и возрастных групп.

Только комплексный подход, включающий модернизацию инфраструктуры, институциональные реформы и целевые образовательные программы, способен обратить цифровизацию из усилителя неравенства в инструмент глобального развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ITU Measuring Digital Development: Facts and Figures 2024: International Telecommunication Union (ITU). *Measuring Digital Development: Facts and Figures 2024*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx> (дата обращения: 31.01.2025).
2. Койнэйтари. Сингапур инвестирует более \$1 млрд в искусственный интеллект и человеческий капитал в рамках национальной стратегии / Койнэйтари. – URL: <https://ru.coinatory.com/cryptocurrency-news/singapore-1-billion-ai-17354> (дата обращения: 06.01.2025).
3. SkillsFuture. Программа SkillsFuture Level-Up / SkillsFuture. – URL: <https://www.skillsfuture.gov.sg/level-up-programme> (дата обращения: 06.01.2025).

ЦИФРОВЫЕ БАРЬЕРЫ: НЕРАВЕНСТВО И ВОЗМОЖНОСТИ В ЭРУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Данная статья анализирует ключевые вызовы и возможности цифровизации для развивающихся стран, с особым акцентом на Центральную Азию. Автор исследует влияние цифровой трансформации на различные аспекты экономики, государственного управления и взаимодействия между государством и частным сектором, в частности в контексте ускоренного развития технологий, таких как искусственный интеллект, большие данные и блокчейн. Таджикистан, несмотря на ограниченные финансовые и институциональные

ресурсы, стремится использовать цифровые технологии для повышения устойчивости своей экономики и улучшения качества жизни. Особое внимание уделяется социально-экономическим и структурным вызовам, с которыми сталкиваются развивающиеся страны в процессе интеграции цифровых решений в национальные стратегии.

Ключевые слова: цифровая трансформация, Центральная Азия, Таджикистан, искусственный интеллект, большие данные, блокчейн, социально-экономическое развитие, цифровые технологии, цифровизация, устойчивость экономики.

Сведение об авторах: Кандыерова Дилбар Облокуловна - Таджикиский государственный финансово-экономический университет, профессор каф. Экономической теории. 734067, улица Нахимова 64/14, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Контакты: тел. (+992) 935400383, Электронная почта: dkandiyorova@yandex.ru

Бекова Махинабону Масоновна - Таджикиский национальный университет, старший преподаватель кафедры Таможенная деятельность, Финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Контакты: тел. +992 934440383, Электронная почта: mahinabekova@gmail.com

МОНЕАҲОИ РАҚАМӢ: НОБАРОВАРИ ВА ИМКОНИЯТҲО ДАР ДАВРОНИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМӢ

Ин мақола ҷолишҳои калидӣ ва имкониятҳои рақамикунониро барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо таваҷҷӯҳи хоса ба Осиеи Марказӣ таҳлил мекунад. Муаллиф таъсири трансформатсияи рақамиро ба ҷанбаҳои мухталифи иқтисод, идоракунии давлатӣ ва ҳамкориҳои бахши давлатӣ ва бахши хусусӣ, бахусус дар заминаи рушди босуръати технологияҳо, аз қабилӣ зехни сунӣ, маълумоти калон ва блокчейн баррасӣ мекунад. Тоҷикистон бо вучуди маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва институтсионалӣ сағӣ дорад барои баланд бардоштани устувории иқтисодиёт ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ аз технологияҳои рақамӣ истифода кунад. Таваҷҷӯҳи махсус ба мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сохторӣ дода мешавад, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҳангоми ҳамгириши ҳалли рақамӣ ба стратегияҳои миллӣ дучор меоянд.

Калидвожаҳо: трансформатсияи рақамӣ, Осиеи Марказӣ, Тоҷикистон, зехни сунӣ, маълумоти калон, блокчейн, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, технологияҳои рақамӣ, рақамизатсия, устувории иқтисодӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қандёрова Дилбар Облокуловна — донишгоҳи давлатии молиявӣ-иқтисодии Тоҷикистон, профессори кафедраи Назарияи иқтисодӣ. 734067, шаҳри Душанбе, кучаи Нахимов 64/14. Тамос: телефон. (+992) 935400383, Печтаи электронӣ: dkandiyorova@yandex.ru

Бекова Махинабону Масоновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукӣ, факултаи молиявӣ-иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони Рудаки 17. Тамос: телефон. +992 934440383, Печтаи электронӣ: mahinabekova@gmail.com

DIGITAL BARRIERS: INEQUALITIES AND OPPORTUNITIES IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION

This article analyzes the key challenges and opportunities of digitalization for developing countries, with a special focus on Central Asia. The author examines the impact of digital transformation on various aspects of the economy, public administration, and public-private interactions, particularly in the context of the accelerated development of technologies such as artificial intelligence, big data, and blockchain. Tajikistan, despite limited financial and institutional resources, is striving to use digital technologies to increase the resilience of its economy and improve the quality of life. Particular attention is paid to the socio-economic and structural challenges that developing countries face in the process of integrating digital solutions into national strategies.

Keywords: digital transformation, Central Asia, Tajikistan, artificial intelligence, big data, blockchain, socio-economic development, digital technologies, digitalization, economic resilience.

Information about the authors: Kandiyorova Dilbar Oblokulovna - Tajik State University

of Finance and Economics, Professor of the Department of Economic Theory. 734067, Nakhimov Street 64/14, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Contacts: Tel. (+992) 935400383, Email: dkandiyorova@yandex.ru

Bekova Mahinabonu Mastonovna - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Customs Activities, Faculty of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Contacts: Tel. +992 934440383, Email: [mahinabekova@gmail.com/](mailto:mahinabekova@gmail.com)

УДК: 008(584.4) + 929

РОЛЬ МУМИНШО АБДУЛВАСИЕВА В РАЗВИТИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ГБАО

Каримова И.И.

Институт гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ

Муминшо Абдулвасиев, как один из выдающихся деятелей в истории Горно-Бадахшанской Автономной Области (ГБАО) Таджикистана, сыграл важную роль в культурном строительстве региона в 1965-1978 годов. Его деятельность была направлена на развитие материальной и духовной культуры, а также на улучшение качества жизни местного населения. Таких деятелей история не забудет, их имена золотыми буквами пишутся в народной памяти.

М.Абдулвасиев родился летом 1933 года в кишлаке Шидз, рушанского района в просвещённой семье Абдулваси Расулзода. После завершения семилетней школы кишлака Шидз, Муминшо был отправлен в школу- интернат кишлака Барушан Рушанского района. После окончания учёбы М.Абдулвасиев поступил на факультет геологии ТГУ им В.И Ленина. Нужно подчеркнуть тот факт, что в те годы учитывая природные условия ГБАО, правительство Республики Таджикистан решило провести вступительные экзамены для поступления в высшие учебные заведения республики в центре ГБАО Хороге. Вступительные экзамены принимались в здании средней школы № 3 им. Кирова г. Хорога. Муминшо успешно сдал вступительные экзамены и стал студентом первого курса названного факультета ТГУ. Годы учебы протекли незаметно. Муминшо выделялся среди своих однокурсников хорошим знанием. Потому, и начальник экспедиции Таджикской геологии Эргашев Султон Бобоевич осведомлялся успехом учебы Муминшо и часто навешал его. Муминшо тогда был единственным таджиком своего курса, остальные были другой национальности, в основном русские.

И так наступил 1956 год. Муминшо успешно закончил названный факультет и в составе таджикской геологической экспедиции приступил к освоению природы родной Республики. Он прошёл горы Памира вдоль и поперёк, как пешком, так на машинах, и на лошадях.

За время своего работы Муминшо завоевал себе заслуженный авторитет как среди своего коллектива, так и среди жителей кишлаков ГБАО, где он побывал. Учитывая возрастающий авторитет Муминшо, партийное руководство решило привлечь его к партийной работе.

В 60- годы двадцатого века дружба между Советским Союзом и Афганистаном достигло свою высшую точку. Советский Союз помогал Афганистану во всех отраслях производства, в том числе и высококвалифицированными специалистами, владеющие персидским языком. Таких специалистов со знанием персидского языка нужно было подготовить. С этой целью в 1961 году, Муминшо, как геолог был направлен в Институт восточных языков МГУ им. М.Ломоносова, для углубленного изучения персидского языка. После завершения учебы, Муминшо продолжал свою деятельность по специальности. В феврале 1963 Муминшо был приглашен в обкомпартии ГБАО на должность инструктора отдела строительства и

промышленности. В 1965 году Муминшо Абдулвасиев по рекомендации первого секретаря обкомпартии ГБАО М.Назаршоева был выдвинут на должность зав. отделом промышленности и транспорта обкомпартии ГБАО. На этой должности Муминшо Абдулвасиев работал до 1978 года и с усердием выполнял свои обязанности. Учитывая добросовестности, принципиальности и порядочности Муминшо Абдулвасиева, мартовский пленум обкомпартии ГБАО в 1978 году назначил Муминшо Абдулвасиева председателем исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО. На этой должности Муминшо Абдулвасиев проработал ровно 9- лет. 11 апреля 1987 года протокол № 68 девятнадцатого созыва решением исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО, Муминшо Абдулвасиев был освобождён от занимаемой должности под предлогом неспособности выполнять свои прямые обязанности (подпись председателя Совета народных депутатов ГБАО с круглой печатью).

Но после два месяца 11 июля 1987 года Решением Совета народных депутатов ГБАО протокол № 15 изменили прежнее решение новым. В нём говорится: «Об изменении решения Совета народных депутатов ГБАО девятнадцатого созыва от 11 апреля 1987 года освободить Абдулвасиева Муминшо от обязанности председателя Исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО девятнадцатого созыва.

Совета народных депутатов ГБАО решил:

Во изменение решения Совета народных депутатов ГБАО девятнадцатого созыва от 11 апреля 1987 года освободить тов. Абдулвасиева Муминшо от обязанности председателя исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО в связи с переходом на работу по специальности».

Подпись председателя и секретаря с круглой печатью. [7]

Так почему же Муминшо Абдулвасиев необоснованно был освобождён от должности председателя исполнительного комитета народных депутатов ГБАО? Ответ на этот вопрос нет. Председатель кому- то пришёл дорогу, а точнее кому-то помешал подкупить должность. Муминшо, который с 1965 по 1975 года работал заместителем председателя Исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО, а затем с 1978 года был избран председателем Исполнительного комитета Совета народных депутатов ГБАО так просто освобожден от занимаемой должности. Конечно, с течением времени всё выясниться, а пока вопрос остается открытым.

В газете «Садои мардум» от 17 апреля 2003 года пишется, что, находясь на должности заместителя председателя исполнительного комитета области в течение 12 лет, а затем на должности председателя облисполкома ГБАО. М. Абдулвасиев внес весомый вклад в строительстве здания Чайхана- столовая, почта, дом политпросвещения, хлебозавод, областной типографии, завод ЖБК, мясо- молочный комбинат, пункт ремонта транспорта г. Хорога, больница, камнеобрабатывающий комбинат в Ванджском районе, большой мост через реки Бартанга в Рушане, филиал швейного цеха № 3 в Поршинева, ГЭС в Рушане, Вандже, Ишкашима и в Хороге, орбитальная станция в Хороге, тысячи кубометров жилого дома, более 30 зданий школ и т.д. [5]

Важным направлением работы Абдулвасиева было улучшение образовательной инфраструктуры. Он поддерживал инициативы по созданию учебных заведений. В начале 70- годов государственными органами власти Таджикистана был взят курс на переход ко всеобщему среднему образованию. Начальные школы переобразовывались в восьмилетние, восьмилетние в средние. Отдельные беспроспективные начальные школы закрывались. Дети либо стали подвозиться к восьмилетним школам, либо переводились в госбюджетные интернаты. Однако в условиях ГБАО обойтись без начальных школ было нельзя, так

как не везде можно было организовывать подвоз учеников, особенно в зимний период, и не всегда представлялся возможным построить восьмилетнюю или среднюю школу в небольшом кишлаке. Поэтому, исходя из специфики горной местности, на Памире начальные школы были сохрнены.

В 1974-75 учебном году на народное образование области было израсходовано 15, 2 млн. руб. За счёт этих средств было построено 11 школьных зданий на 1720 ученических мест, 65 классных комнат, 15 учебных кабинетов, 8 школьных столовых, 25 буфетов, закуплено школьного оборудования и пособий на 279 тыс. рублей.

В годы девятой пятилетки в ГБАО начался переход общеобразовательных школ на кабинетную систему обучения. В 1975-77 гг. на народное образование в области было ассигновано 31, 4 млн. рублей. (121) Количество школ увеличивалось на десять единиц.[9]

Во время руководства Абдулвасиева, в конце 70-х г. в ГБАО функционировали 283 школы, из них 125 средних, 84 восьмилетних, 74 начальных, в которых обучалось около 45 тыс. учащихся. Причем, во всех средних и восьмилетних школах работали библиотеки, в которых насчитывалось более 238 тыс. экземпляров книг и журналов. Областным отделом народного образования были открыты три фильмотеки: одна областная и две районные. Школы располагали 91 киноаппаратом для показа учебных фильмов и 21 радиоузел.

Культурно-просветительные учреждения продолжали играть важную роль в развитие духовной культуры ГБАО. Были достигнуты большие успехи в укреплении материальной базы очагов культуры. Значительно возрос экономический потенциал колхозов и совхозов области, выросли их денежные доходы, поднялась оплата труда колхозников. Все это дало возможность лучше заниматься вопросами культурного строительства в селе. Только в 1975 году на средства колхозов и совхозов было построено 16 клубов, 8 библиотек, сельский дом культуры.

Большой роль в развитии духовной культуры населения ГБАО играло средство массовой информации-печать, телевидение, радиовещание. К началу 80-х годов в Горном Бадахшане издавалось одна областная и шесть районных газет разовым тиражом 37 тыс. экземпляров. В области действовало областное радиовещание. В 1974 году в Хороге была сдана в эксплуатацию аппаратура трехпрограммного радиовещания. Передачи велись на двух языках: на таджикском 60% и 40 % на русском. Если к 1961 году в ГБАО более половины населенных пунктов все еще было не радиофицировано, то уже к 1970 году, каждая семья могла слушать радиопередачи. К 1975 году все колхозы и совхозы имели свои радиоузлы. В 1977 году в домах жителей Хорога зажглись голубые экраны телевизоров. Вскоре жители районов и многих кишлаков ГБАО могли смотреть первую московскую программу телевидения.

В развитии духовной культуры ГБАО большую роль сыграли областной музыкально- драматический театр, который открылся 1936 году. Из года в год увеличивалось количество спектаклей, концертов и число зрителей на них. В 70-80 -е годы коллектив театра начинает много и настойчиво работать над спектаклями русской и мировой классики. Показав в 1971 году на своей сцене пьесу А. Островского « Без вины виноватые» и в 1972 году «Женитьбу» Н. Гоголя, театр обращается к драматическим произведениям зарубежной мировой классики , такими как «Слуга двух господ» К. Гольдони, « Лекарь поневоле» Ж. Мольера и др. Одной из замечательных традиций творческого коллектива театра стали выезды в других республик. Артисты показывали своё творчество и культуру другим братским народам. В 1974 году театр побывал в Узбекистан и Киргизии. В свою очередь, в 1968 г. в горном Бадахшане гастролировал Андижанский драматический театр, в

1973 году- Бухарский музыкально – драматический театр. [6]

Большое значение в развитии искусства, в эстетическом воспитании народных масс имеет народное творчество, самодеятельность масс. В этот период художественное народное творчество получает качественно новый размах и популярность среди самых широких масс населения.

В 1977 году в ГБАО работало 205 коллективно- художественной самодеятельности, в которых участвовало 3, 4 тыс. человек. Характерной особенностью художественной самодеятельности в 60-80 -х годов являлось систематическое проведение областных, республиканских и всесоюзных смотров и фестивалей, которыми отмечались все важнейшие общественно- политические события в стране и республике. Только в 1969 году участниками художественной самодеятельности ГБАО были показаны 1487 концертов и спектаклей, на которых присутствовали 216 тыс. человек [3]

Большую популярность среди населения завоевало кино. В 1974 году 1 млн 335 тыс. зрителей посмотрели кинофильмы. В 1977 года всеми районами ГБАО и г. Хорогом было показано 50 а в Мургабе - 60 кинофильмов . Каждый год на Памир поступает до 120 новых картин. Это более 30 километро кинолент [4]

В марте 1970 года на республиканском смотре художественной самодеятельности, в котором приняли участие более 1500 человек, первое место занял танцевальный ансамбль «Памир» хорогского городского дома культуры. Летом того же года танцевальный коллектив «Памир» представляя нашу страну, принял участие в международном фестивале самодеятельности ансамбля танца горцев в Польской Народной Республике. Выступления самодеятельных артистов Памира получили высокую оценку. Жюри фестиваля присудило танцевальному ансамблю «Памир» третье место.

В целом духовная культура ГБАО за период руководства М. Абдулвосиева достиг определённых высот. При этом нужно подчеркнуть, что культура горцев Памира под влиянием культуры других народов СССР претерпевала определённые изменения, но при этом смогла сохранить и свою самобытность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бадахшони Советӣ. № 85 (5607) 19 июли соли1974. Санъати кино дар Помир.-с.3
2. Бадахшони Советӣ. № 129 (5651) 30 октябри соли1974. – с. 2. Чароғи маърифат фурузон аст.Ғ.Фақиров мудири шӯъбаи маорифи халқи ВМКБ.
3. Бадахшони Советӣ. № 103 (5932) 27 июли соли1976. Коллективный организатор. С. Мамадсаидов. с.3.
4. Бадахшони Советӣ. № 135 (6117) 7 ноябри соли1977. 30 километров киноленты. Т. Гуць. -с. 3.
5. Садои мардум 17 апрели 2003.
6. История ГБАО.-Душанбе: “Пайванд”, 2005.-352 с.
7. Нигоҳе ба зиндагиномаи Муминшоҳ Абдулвасиев. - Душанбе:2008.-с. 164.
8. Киматшоев Л., М.Бахтёров Рушан- диёри равшандилон / Киматшоев Л, М. Бахтиаров. - Душанбе: Нодир, 2002.- 109 с.
9. Очерки по истории Советского Бадахшана. Отв. редактор. Р.М. Масов. Душанбе. «Дониш», 1985, стр. 504.

РОЛЬ МУМИНШО АБДУЛВАСИЕВА В РАЗВИТИЕ МАТЕРИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ГБАО

В данной статье подчеркивается важность изучения деятельности М. Абдулвасиева, как одного из выдающихся политических деятелей советской эпохи. Он сыграл значительную роль в формировании и развитии материальной и духовной культуры

ГБАО. Его деятельность охватывает несколько ключевых аспектов, включая, духовное воспитание молодёжи (патриотизм), поддержку образования, сохранение национальных традиций и искусство. Под его руководством были реализованы проекты, направленные на развитие театра, образовательных учреждений, культурно-просветительных мероприятиях, что способствовало повышению уровня культурного сознания населения. Однако культура горцев, несмотря на некоторые изменения, проникшие в их быт из культуры других народов СССР, смогла сохранить культуру своих предков, уходящая корнями в глубокую древность.

Ключевые слова: культура, самобытность, быт, искусство, традиция, взаимовлияние, миропонимание, космология, мировоззрение.

Сведения об авторе: Карамова Ибодат Имомназаровна - научный сотрудник Институт гуманитарных наук, отдела истории, археологии и этнографии Национальной Академия Наук Таджикистана (НАНТ) (ibodat.karamova@mail.ru). Тел.: (992) 934111976

НАҚШИ МУМИНШО АБДУЛВАСИЕВ ДАР РУШДИ МАДАНИЯТИ МОДДИ ВА МАЪНАВИИ ВМКБ.

Дар ин мақола аҳамияти омӯзиши фаъолияти М.Абдулвасиев, ҳамчун яке аз чеҳраҳои намоёни замони шуравӣ баррасӣ шудааст. Вай дар ташаккул ва инкишофи маданияти моддӣ ва маънавии ВМКБ нақши калон бозид. Фаъолияти М. Абдулвасиев якҷанд самтҳои калидиро дар бар мегирад, аз ҷумла тарбияи маънавии ҷавонон (ватандӯстӣ), дастгирии маориф ва санъати миллӣ. Таҳти роҳбарии вай лоиҳаҳои рушди маориф, санъат, чорабиниҳои фарҳангии маърифатӣ амалӣ гардонид шуданд, ки ба баланд бардоштани сатҳи шуурнокии фарҳангии аҳоли мусоидат карданд. Аммо аҳолии Куҳистони Бадахшон, бо вучуди баъзе дигаргуниҳое, ки аз маданияти дигар халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба маданияти маънавии онҳо ворид шуда буд, тавонист маданияти ниёгони худро, ки аз замони қадим реша давонда буд, нигоҳ дорад.

Маълумот дар бораи муаллиф: Карамова Ибодат Имомназарова - ходими илми Институту илмҳои гуманитарӣ, шӯбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ Академияи Миллии Илмҳои Тоҷикистон (АМИТ), (ibodat.karamova@mail.ru). Тел.: (992)934111976

THE ROLE OF MUMINSHO ABDULVASIEV IN THE DEVELOPMENT OF MATERIAL AND SPIRITUAL CULTURE OF GBAO.

This article emphasizes the importance of studying the activities of M. Abdulvasiev as one of the outstanding political figures of the Soviet era. He played a significant role in the formation and development of material and spiritual culture of GBAO. His activities covered several key aspects, including spiritual upbringing of youth (patriotism), support of education, preservation of national traditions and art. Under his leadership, projects aimed at the development of theater, educational institutions, cultural and enlightenment activities were implemented, which contributed to raising the level of cultural consciousness of the population. However, the culture of the highlanders, despite some changes that penetrated into their being from the culture of other peoples of the USSR, was able to preserve the culture of their ancestors, rooted in deep antiquity.

Key words: culture, identity, be, art, tradition, mutual influence, world understanding, cosmology, worldview.

Karamova Ibodat Imomnazarovna — senior scientific worker of the Department of History, archeology and ethnography of the Institute of Humanities of the National Tajik Academy of sciences. (ibodat.karamova@mail.ru). Тел. (992)934111976

УДК: 82(575.3):82-94:82-1

МАВҶЕИ МУАЛЛИФ – НОҶИЛ ДАР НАСРИ МУСТАНАДИ ӮРУН КӮҲЗОД**Каримова Ҳ.Қ.****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Ҳар як нависанда дар асарҳояш воқеа ва ҳодисаҳои мушоҳида намудаашро ба рӯйи қоғаз меорад. Дар илми адабиётшиносӣ ва публитсистика бештари муҳаққиқон роҷеъ ба симои муаллиф–ноқил сухан ронда, образи публитсистиро дар назар доранд. Ин андешаҳо аз он сар задаанд, ки ҳама гуна тавзеҳи тундгузару мӯҷаъзии ғоя, воқеа, рӯйдод ва далелҳои ҳаётӣ чун як ҷузъи образи бадеӣ–публитсистӣ буда метавонанд.

Дар осори мустанади Ӯрун Кӯҳзод симои муаллиф хеле возеҳ на танҳо дар хоссагиҳои услуб, балки дар сохтори мураккабаву мушоҳида ва маърифати нависанда низ эҳсос мегардад. Дар очерку эссе, лавҳаю мақолаҳояш нависандаро чун ровии ғаёли рӯйдодҳо мебинем, вай тадричан ба ҳомии ғоявии қаҳрамонон, балки гузашта аз он, ба ифодагари ғояву афкори ақида, андешаву мавҷеи шахси худ табдил меёбад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар дилхоҳ асари бадеӣ–публитсистӣ таҷассуми симои муаллифро накли бевоситаи ӯ таъмин менамояд ва ин гувоҳ аст, ки дар асар муаллиф шахсияти канорӣ нест. «Муаллиф бевосита иштирокчии ғаёл буда, ба рафти воқеа таъсир мегузорад» [14, с.104]. Аз ин андеша бармеояд, ки муаллиф таъхисгарест, ки бо таҳлилу гузоришҳои ҳамаҷонибаи рӯйдод ва таҳқиқи ботину зоҳири симоҳо дар назди худ мақсади ҷалби тавачҷуҳи ҷомеаро мегузорад.

Осори мустанади Ӯрун Кӯҳзод дар заминаи кавию ибратомӯзи эҷодиёти гузаштагон – адабиёти классикӣ ва бозефтҳои адабии чехраҳои намоёни адабиёти асри бисти тоҷик, боз бар асари адабиёти ҷаҳон арзи вучуд кардаанд. Яъне, нависанда аз ҳар як адабиёти классик ва муосир, аз ҳар як эҷодкори боистеъдоди олам сабақи асарофариро омӯхтааст. «Кӯҳзод шогирд ва номбардори сазовори мактаби нависандагии устод С. Айнӣ, С. Улуғзода, П. Толис ва Ф. Муҳаммадиев мебошад» [1, с.82].

Инсон аз таҷриба омӯхтан ба ҷое мерасад. Ӯрун Кӯҳзод аз аввалин офаридаҳояш услуби хоси хешро ба хонанда равшан кард. Мақсадаш низ кашфи дили инсон ва таҳқиқи ботинии ӯ мебошад, ки дорои арзиши баланд аст. Нависанда ҳамчун мушоҳидакор ба тамоми ҷузъиёти ҳаёти ҷомеа менигарад ва мушоҳидаҳояшро ба қалам медиҳад. Адиб дар образҳои офаридаи худ вазъи замон, фардҳои гуногун ва умумикунонидашудаи идеали ҷамъиятиро тасвир намуда, дар баробари он ҳодисаҳое, ки ҷомеаро доғдор мекунанд, танқид кардааст.

Дар ин самт, ба назари мо дар китоби «Ғайр аз хӯрдан ва пӯшидан» (2017) намунаи беҳтарини мақолаҳо ва ёддоштҳои Ӯрун Кӯҳзод ҷамъоварӣ шудааст. Маҷмуа матолиби солҳои 90-ум иншогардидаи нависандаро дар бар мегирад. Ин маҷмуаи мақолаву ёддоштҳо басо арзишманд буда аз чор боб: «Миллат», «Адабиёт», «Забон» ва «Адибон» иборат аст. Ва ин бобҳо аз нигоҳи маъниву муҳтаво ва ҳадафи муаллиф ҳамдигарро пурра менамоянд. Мавзӯҳои, ки дар ин чор фасли китоб матраҳ шудаанд, муҳим буда, дар онҳо муаллиф бештар мушоҳидагар, нақлқунанда, баҳогузор ба назар мерасад.

Яке аз мақолаҳое, ки дар ин маҷмуа ҷой гирифтааст ва мехоҳем мавриди таҳқиқ қарор диҳем, «Муроҷиат ба мардум» (1994) мебошад. Мақола бо як ҳассосият, дилсӯзӣ, шинохти аҳволи айём ва оқибатҳои фоҷиаангезу фалокатбори беътиборӣ ба он навишта шудааст, имрӯз, бо мурури сӣ сол ҳам муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро як рӯкн ва ё қудрати насри мустанад – ба фикри андеша водор карда тавонистани хонанда, ба ҷунбиш овардани ақли ба гирдоби гумроҳӣ афтада аз ҷониби муаллиф хуб риоя шудааст.

Нависанда дар он замон, ки то ба имзо расидани санади тақдирсози сулҳ фарсаххо масофа буд, дар бисёр гушаву канори мамлакат гурӯҳҳои муҳолиф ба сӯи ҳамдигар тир мекушоданд, ҳанӯз тарсу ҳароси руҳия, фазо ва муҳити ҷанги шаҳрвандӣ, ҷанги бемаъноӣ бародаркуш ҳанӯз баргараф нашуда буд, ҳанӯз одамон ба фардои неки зиндагӣ, тақдири фарзандон – насли ояндаи оилаву ҷомеа бовар надоштанд, орому осуда, боэътимод ва ошкорову самимӣ, рӯйрост ба чашми аҳли он ҷомеаи олудаи тоҷик – ба мардум мурочиат кардааст.

Дар мақола ғаёлотарин қаҳрамон ҳуди муаллиф мебошад. Муаллиф ҳар он чизе, ки худ мушоҳида намудааст, дар шакли мурочиат нақл кардааст. Ин мақола саропо воқеият аст, ки дар он муаллиф чун қаҳрамони асосӣ бо хонанда дар иртибот қарор мегирад. Муаллиф набзи ногувору пурғочии ҷамъияту аҳволи сокинони мамлакатро бо дилу ҷон эҳсос намуда, пайомадҳои андуҳовари муқовимати тарафхоро пешӣ назар оварда тавонистааст. Ин воқеият дар пайроҳаи шарҳ, таҳлил, мавқеъ, баҳогузорӣ, тарғиб ва хулосаву амсоли он сурат гирифтаанд, ки онҳоро муҳаққиқон чун ҷузъҳои бунёдии насри мустанади пазируфтаанд. «Ғаёлот будани муаллиф зимни гузориши масъала ва таҳлили ҳамачонибаи рӯйдоду далелҳо хонандаро ба ҷараёни воқеаҳо кашида, чун фарди иҷтимоӣ ўро ба андеша қардан водор мекунад ва бо ҳамин дар фароҳам овардани афкори умум саҳми бориз мегузорад» [12, с.247].

Муаллиф хонандаро бо авзои замон ошно намуда, ҳангоми нақл чун як инсонӣ ҷонибдори сулҳу субот андешаҳои фардиро пеш овардааст. Ифодаву афкори муаллиф дарди замон аст ва бо таассуф иқроӣ шуда, ки «...ҳама медонанд ва мебинанд ва бо ҷисму ҷон ҳис мекунанд, ки ба сари мо бало омад. Ва ин балоро худамон ба сарамон овардем. Ва дағъи ин бало низ дар дасти худамон аст» [11, с.45].

Пай бурдан душвор нест, ки Ёрун Кӯҳзод бо назардошти ҳолати ҳассосу пуртахлука ва фалокатборӣ ҷомеаву халқ маҳз тарзи хосса мурочиатро интихоб намудааст. Муаллиф қудрати суҳанро истифода бурда, аз хусуси бенизом, бесомон, парешон ва вайрон мондани сарзамин, ба силоҳбадастони ду тарафи сангар мурочиат карда, бевосита, ба ақли одамӣ, тавони таҳлилу хулосабарорӣ ва ба нишонаҳои футури миллат рӯ оварда, нидо ва ишора мекунад. «Мо аз ҷаҳл хонумонамонро оташ задаем ва дар хокистараш нишаста аз дасти замона менодем, ки замона вайрон шудааст... Замона ҳуди мо ҳастем. Агар мо, мардуми замон, додрас бошем, замона додрас мешавад. Ва агар мо бедодгарӣ бикунем, замона бедодгар аст. Агар мо ободӣ мекунем, замона ободгар аст ва агар мо ба вайронӣ даст занем, замона вайронгарӣ мекунад. Мову замона як чизем» [11, с.47]. Аз ин нақли муаллиф хонанда эҳсос менамояд, ки муаллиф шоҳиди бевоситаи он замон будааст.

Ғаёлотмандии бевоситаи нависанда ба қаробати наздики ў бо ҳаёт, ширкат дар ҳаллу фасли муаммоҳои рӯзгор, амиқ дарк карда тавонистани моҳияти рӯйдодҳои тезгузар ва натиҷа гирифта тавонистан аз печидагиҳои иҷтимоиву сиёсӣ вобаста аст. Ҷамон адибе муаммоҳои халқу ҷомеаро ба асари зудтаъсири насрӣ ҷо карда метавонад, ки он печидагиҳо ҳар як узви ҷомеаро низ ноором созад ва вайро ба ислоҳи онҳо бовар намоянд.

Ҷамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки дар эҷодӣ мақолаи «Мурочиат ба мардум» нависанда батамом муваффақ гардидааст. Ё тавонистааст, ки мардумро аз гирдобӣ балоҳо раҳо намояд. Яъне, суҳани ў, мурочиаташ ба хурду бузург илочу тадбири аз ҳалокат раҳонидани миллат мебошад.

Муҳаққиқ ва нависанда А. Абдучабборов қайд намудааст, ки: «Мурочиат ба мардум» иқдоми одиву сариҷоӣ не, балки нидои қалби ҳассоси нависанда аст, ки чун фарзанди арзандаи замони худ он рӯзҳои тақдирсоз – чун суҳан аз боби будан ё набудани миллати тоҷик мерафт, хомӯш, бетараф, бепарво истоданро авло надониста, бо ҷасоратмандии ба ҳар нависандаи асилу ватанпарвар хос садо баланд кардааст» [1,

с.47].

Дар боби чоруми китоб, ки «Адибон» ном гирифтааст, ёддоштҳои нависанда дар бораи адибони шинохтаи тоҷик, аз қабилҳои Л. Бузургзода, А. Лоҳутӣ, С. Улуғзода, М. Шакурӣ, Р. Ҳошим, Қ. Одинаев, Ҳ. Аҳрорӣ, Ф. Ансорӣ, У. Раҷаб ва дигарон гирд оварда шудааст. Дар ёддоштҳои номбурда, нависанда аз рӯзгору тақдири адабии ин мардонии сахнаи адабиёт нақлҳо намудааст. Дар бештари ёддоштҳои зикргардида ҳуди нависанда иштирокчиҳои бевосита аст, ки ин ҷиҳат услуби нақли навиштаҷоро таъмин кардааст. Муаллифи ёддоштҳо ҳам қаҳрамон, ҳам мушоҳидакунандаи бевосита ва ҳам ноқил аст.

Як нуктаро бояд таъкиди махсус кард, ки дар ёддошту навиштаҷоҳои эссемонанд мавқеи муаллиф – ноқил боз ҳам ғайбу равшан мебошад. Серҳаракаттарин муаллиф низ дар ёддошту эссе ба назар мерасад. Дар ёддошт муаллиф ноқилест, ки бештар мебинад, баҳо мегузорад ва факту аснодро бештар пеш меорад. Ёддошт ин мавқеи мақом ва сухану баёни мушахаси адиб мебошад, ки пойбанд ба воқеияти комил аст. Ёддошт дар асоси санаду факту рақам ва руҳдодии воқеи тавлид мешавад. Хусусияти аслии ёддошт дар он аст, ки дар раванди воқеаи реалӣ муаллифи он ҳамчун ноқилу иштирокчиҳои ғайбу ба шумор меравад.

Дар ёддошти «Дардҳои нимгуфта мӯнд» ноқил ҳуди нависанда буда, дидаю мушоҳидакунанда ба қалам дода, хонандаро ҳушдор медиҳад, ки инсон дар қадом вазифаю мартаба, новобаста дар ҷӣ ҳолат қарор дорад, бояд пеш аз ҳама, дорои ҳислатҳои нақли инсонӣ, меҳрубону дилсӯз ва ғамхор бошад. «Вай (Ғазлидин Муҳаммадиев – К. Ҳ.) бо чеҳраи кушод ва даҳони пурҳанда, озод ва бе ҳеҷ гуна тақаллуф даст дода ба аскар ба курсие нишаст, ки дар бари девор меистод. Аз ин рӯ, аскар гумон надовшт, ки ҳамин одами содамуомилаи хушвоҳӯри гармидор муҳаррири «Хорпуштак» бошад... Баъдҳо, дар солҳои ҳамкорӣ ва муносибатҳои шоғирдӣ устодӣ, аскар ғамид, ки гап дар лутфу марҳамат ба шахсҳои алоҳида набудааст, балки асли ҳислати ӯ некиву некукорӣ будааст» [11, с.192]. Дар ин навиштаҷот, ки қаҳрамони он адиби маъруф Ф. Муҳаммадиев мебошад, нависанда ҳамчун мушоҳидакор аз аввалин шиносоиаш бо нависанда, ки он вақт дар адои хизмати Ватан буд, оғоз намуда, бо як муҳаббати беандоза, ҳамчун дӯстдори адабиёт ва ғамхори эҷодкорони асил нақл менамояд. Аз нақли муаллиф хонанда шахсияти барҷаста будани Ф. Муҳаммадиев ва хоксору самимӣ будани ӯро пешӣ назар меорад. А. Абдуҷабборов мақолаи ёддошти «Дардҳои нимгуфта мӯнд»-и ӯрун Кӯҳзодро бо мақсади омӯзиш се маротиба мутолиа карда, қайд намудааст: «Ва пешӣ назарам қомати, не, муҷассамаи бошукӯҳи руҳонии нависандаи забардаст, устоди насри муосир, инсонии покниҳоду тозаниғӯҳ, ғурураш табиӣ, модарзод, муаллифи мероси бойи маънаӣ Ф. Муҳаммадиев бо ҳамон чеҳраи андешаманд, чашмони пурнуру сукути ба ҳудашон хос ва нимтабассум падида омаданд» [1, с.91].

Бояд гуфт, ки ӯрун Кӯҳзод ҳам адиб ва ҳам муҳаққиқ аст. Ӯ ба маҳз барои ин ҳолат чунин таъйиноту мавқеи муаллифи асари публитсистиро мушаххас кардааст. Муаллифи асари публитсистӣ, метавонад, ки ҳам ба сифати иштирокчиҳои бевосита, ҳам мушоҳидачиҳои қанорӣ ва ҳам нақлкунанда ба назар расад. Ин нақшҳои муаллиф дар ёддошти мазкур баръало ба назар мерасанд. «Ҳамеша хандон ва ҳамеша ғамгин буд Ғазлидин Муҳаммадиев. Дар сухабатҳо меҳандид, дар маҷлисҳо бо чеҳраи кушод менишаст, дар байни мардум зароғатгӯӣ мекард. Ва дар айни замон ҳамеша ғам меҳурд. Ғам меҳурд, ки ин мардак фаросат надорад, ба дигарон навбати сухан намедиҳад; ғам меҳурд, ки дар минбари муътабар истода дурӯғ мегӯяд...» [11, с.196]. Дар ин иқтибос муаллиф – ноқил мушоҳидагари ғайбу аст. Бо тақия ба мушоҳидакунанда қадом усули хоси баёни муаллиф мебошанд.

Як ҷиҳати услуб ва сабки хосаи муаллиф он аст, ки дар офариниши симоҳо ба нақлҳои қолабиву маълумотномашакл тақия намекунад. Ҳар як ҷузъи характери

қаҳрамони худро зимни офариниши лаҳзаҳову саҳнаҳои хоси зиндагӣ неру бахшидан меҳаҳад. Ба ин васила, бовармандии хонандаро бештару бехтар ба вучуд оварда метавонад. Барои муаллиф ёддовар кардани симои барҷастаи қаҳрамон муҳим бошад ҳам, вале муҳимтар аз он масъалаи инсоният, яъне инсони ҳақиқӣ ва меҳнаткашу ростгӯ ба шумор меравад.

Муаллиф мушоҳидакор буда, аз мушоҳидаву дида ва шунидаҳояш Ф. Муҳаммадиевро ҳамчун инсони заминӣ, хоксор ва нисбат ба қадри сухану андеша ва мақом эҳтироми зиёд дошта тасвир намудааст, ки пеши назари хонанда портрети Ф. Муҳаммадиев барҷаста чилвагар мешавад. Муаллиф ин ҷо мусавирест, ки дар асоси нақли ҷолиб хонандаро мутаваҷҷеҳ месозад. «...Ҳамин хел мегуфт, Муҳаммадиев ва завқ карда меҳандид – хандаи пуралам, хандаи пурдари. Ва давоми воқеаро шарҳ намедод» [11, с.194].

А.М. Горкий ҷиҳати таҳқиқкории публитсистикаро дар силсилаи ҳикояҳои соли 1922 нишон дода ба он ақида буд, ки муҳбир (нависанда) дар суҳбат бо қаҳрамонаш, пеш аз ҳама, худашро кашф мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки воқеанигор ҳангоми мулоқот бо қаҳрамон дараҷаи маърифат, дониш ва дидгоҳи худро аз нуқтаи назари шахсияти дигар месанҷад, яъне қаҳрамонро ҳамчун маҳак интиҳоб намуда, донишҳои худро бо он муқоиса мекунад. Азбаски публитсист дар як вақт ҳам воқеанигор ва ҳам шахси андешаманд мешавад, вай метавонад ду ҳислат низ дошта бошад, нависанда ва таҳқиқотчӣ.

Маҳз ин ду ҷиҳати масъала муаллифро ба тасвири гуногуни ҳаёт водор менамояд. Ба андешаи муҳаққиқон, дар замони муосир санъаткор дар баробари истеъдоди фитрӣ доштан, пеш аз ҳама, мушоҳидакори фаъол бошад. «Дар замони мо санъаткор фақат бо истеъдоди фитрӣ асари барҷаста офарида наметавонад, вай бояд зиндагиро ҳамчун иштирокчии бевоситаи ҳуди воқеаҳо муоина кунад» [13, с.36].

Ўрун Кӯҳзод низ дар асарҳояш баҳусус дар мақолаи ёддошти «Дардхӯш нимгуфта монд» иштирокчии бевосита мебошад. Қаҳрамони асосии асар ҳуди муаллиф аст, ки ҳамчун образи аскар инъикос гардидааст. Дар асар «ман»-и муаллиф баръало мушоҳида мешавад. Хонанда ҳангоми мутолиаи мақола зуд пай мебарад, ки образи аскар ҳуди муаллиф аст. «Ин одам чашмони ҷозиб дошт ва нигоҳаш гӯё одамро сеҳр мекард. Вай ба Басир Расо нигарист ва Басир маънои нигоҳи ўро фаҳмида гуфт:

– Муаллифи «Мунаққид ва ошпаз» [11, с.192].

Дар ин суханҳо муаллиф дар баробари фаъолияти Ф. Муҳаммадиев ва ҳислатҳои хуби ўро нақл намудан, инчунин худашро низ ба хонанда муаррифӣ намудааст. Бояд таъкид намуд, ки ин мақола аз дафтари хотироту ёддошти Ўрун Кӯҳзод мебошад. Аз оғоз то анҷоми мақола муаллиф ва «ман»-и муаллиф фаъол аст. Метавон гуфт, ки нақши муаллиф дар ёддошт басо барҷаставу назаррас аст. Ба воситае аз ҳузури худ намо дода, бо иштирокдори асар ба муошират меояд ва ба ин васила ҳам олами ботинии ў ва ҳам дари ҷаҳони маънавии хешро боз менамояд. Хусусияти нақлҳои муаллиф он аст, ки дар заминаи бозгӯи таърихи аҳволи қаҳрамонаш ташаккули худро ҳамчун як фард нишон медиҳад.

Дар ин ёддошт ноқил шахси одӣ набуда, мушоҳидакорест, ки аз рафтору суҳбати дигарон бардоште меҳаҳад. Муаллиф Ф. Муҳаммадиевро бевосита устоди хеш медонад, зеро аввалин муҳаррири ҳикояи «Мунаққид ва ошпаз» ўст. Ва аввалин нафарест, ки муаллифро беғаразона ва бе ягон расмиятгузорӣ ба маҷаллаи «Хорпуштак» ба қор гирифтааст, ки ин воқеаро муаллиф дар ёддошт инъикос намудааст.

Фалсафаи гуфтори адиб дар пешниҳоди содаву фаҳмо ҷараён дорад ва нақли ҳислатҳои нависанда хонандаро боз ҳам ба фаҳму дарки инсони ростгӯву ҳақиқатпараст қарин мегардонад. Ўрун Кӯҳзод бо тасвири нақлҳо доиман пойбанди

воқеият аст ва ин воқеият мӯчиби асили дарёфти таъбу завқи хонанда аст.

Чустучӯҳои адиб аз ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа сарчашма мегирад. Ёрун Кӯҳзод қаламкашест, ки дар навиштаҳояш воқеияти аслии ҳаёти ҷомеа, дигаргуниҳои иҷтимоии бағоят ҳассоси зиндагӣ тасвир гардидаанд. Чунин амикрафт ҳаллоқияти асарҳои ӯро таъмин кардаанд. Нависанда дар навиштаҳояш чигунагии замону ҳаёти ҳамзамонашро таҳқиқ менамояд ва, пеш аз ҳама, аз ҳаёт типҳои психологӣ замонро дарёфтаву меофарад. Ёрун Кӯҳзод адибест, ки ба дигаргуниҳои дар маънавияти фарҳангии ҳамзамонаш, дар олами фикру андешаҳо ва эҳсосоти одамони давраи шуравӣ рӯйдода чашми ҳақиқатбинона дӯхта, ин дигаргуниҳоро хеле образнок ва барҷаста ифода намудааст. Ин пеш аз ҳама худшиносии миллии ӯст.

Дар ёддошти «Рӯйи гарм ва сухани нарм» нақл дар бобати хислату рафтор, муносибату муомилаи Ҳабиб Аҳрорӣ бо ҳамкорон ҷараён меёбад. Дар ин ёддошт ӯ ҳамчун дӯсту рафиқ, ҳамкор сухан мегӯяд. Ноқил худи нависанда аст, ки доим ҳамроҳи қаҳрамонаш амал мекунад. Дар ифодаҳои муаллиф Ҳабиб Аҳрорӣ хайрхоҳу некбин, меҳрубон буда, бо ҳамкорону ҳамкасбони ҷавонаш чун дӯсту бародар рафтор мекунад. Ба қору касби хеш содиқ буда, ҳатто як лаҳза ҳам бекор нагаштааст. Муаллиф дар аввали мақола як нақл оварда, исбот мекунад, ки қаҳрамонаш дар тӯли умри ҳафтдасолааш ҳеч гоҳ бекор нагаштааст, ҳамеша дар ҷӯши қорҳо будааст. Дар ин ёддошт тамоми нақлу воқеаҳо аслист ва нависанда онро ҳақиқатнигорона тасвир кардааст: «Ҳабиб Аҳрорӣ 15 августи соли 1913 дар шаҳри Самарқанд таваллуд шуд ва ҳаҷдаҳ сол дошт, ки дар нашриёти давлатии Тоҷикистон ба қор даромад ва он солҳо (1931) нашриёт дар Самарқанд буд. Аз ҳамон сол то ба охири умр (соли 1983) қаламу дафтар ва китобу нашриёт, ҷои қори ӯ ва мазмуну маънии зиндагии ӯ гардидааст» [11, с.212].

Дар ин порча нависанда дилбастагии Ҳ. Аҳрориро ба меҳнату инсондӯстӣ барҷаста инъикос намудааст. Дар ҳақиқат симои чунин шахсият ба хонанда дарси ибрат шуда метавонад. Аз нақлҳои муаллиф маълум мешавад, ки рафтору хислати Ҳ. Аҳрорӣ бо сабку услуби навиштаҳояш монандӣ доштааст ва адиб чунин баҳогузори намудааст: «Ҳабиб Аҳрорӣ дар оила, дар муомила бо дигарон, дар ҷои қор, рӯи гарму сухани нарм дошт ва услуби нигоришаш ҳам монанд аст ба хислаташ» [11, с.216].

Муаллиф дар ду ёддошт – «Дардхош нимгуфта монд», «Рӯйи гарм ва сухани нарм» симои инсонҳои ҳақиқиро тасвир намуда, ба ин васила хонандаро ба покнативу инсондӯстӣ, меҳнатдӯстиву садоқат ба халқу миллатро тарғиб мекунад. Дар ин ёддоштҳо воқеияти ҳаёти инсонӣ ҳақиқатнигорона инъикос ёфтааст. Рӯзгори ду марди бузург, ду шахсияти маъруф, ки басо ибратбахшанд, бо нақли ҷолиб ва тасвири бадеӣ инъикос гардидааст. Бо қиёсҳои мусбати ҳаммонанд дар бораи симохое нақл мегардад, ки дар ҷомеа мақому нуфуз доранд.

Аз таҳлили мақолаву ёддоштҳо метавон ба чунин хулоса омад, ки нависанда аз тазоди аҷибӣ ифодаи мақсад истифода мекунад ва чунин ҷузъиёт муҳим ба шумор меравад. Зарофати адиб барои беҳбуд бахшидан барои тарзи зиндагии ҷомеа ва тарбияи солими насли наврас мебошад. Падидаҳои номатлуб дар замони имрӯза зиёд ба назар мерасанд, ки Ёрун Кӯҳзод ба воситаи қаҳрамонҳои асарҳояш ба насли ҷавон дарси ибрат медиҳад. Бояд гуфт, ки маводи публитсистӣ, пеш аз ҳама, арзиши иҷтимоӣ дорад. Онро ба рӯйи қоғаз овардан ҳунари на ҳар қаламкаш аст. Ин қорро қасе қарда метавонад, ки таҷрибадор, ҳақиқатнигор ва мушоҳидакор бошад.

Дар насри мустанади тасвири қулл ва ҷузъ аз унсурҳои асосӣ ба шумор меравад. Вақте мавзӯҳои ба қулл маълум ба доираи баҳс қашида мешаванд, аз як сӯ, ҷузъҳои ба ҳам алоқамандро пурра мекунанд аз ҷониби дигар, ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ, мисли мавзӯи дорои моҳияти иҷтимоӣ як фикри томо ифода менамояд. Ҳадафи асосии насри мустанади таъсир расонидан ба шуури одамон барои тағйироти минбаъда мебошад. Дар ин маврид вазифаи асосии насри мустанади ташаккул ва

тағйири афкори чамъиятӣ будааст. Ангезаи афкор, тачрибаи ҳаёти иҷтимоӣ, муносибати бевоситаи одамон байни худ ва бо ашӯҳо, сиёсат, иқтисод, ҳаёти маънавии ҷомеа низ нақш мебозад.

Мавқеи адабиёти мустанадро дар ташаккули афкори умум бузург нишон додан бесабаб нест. Табиист, ки ноқили фаъл будан дар эҷод мучиби тавлиди асари ҷолиб ба шумор рафта метавонад. Аз ҷониби дигар вазифаи ноқил танҳо дар асарҳои сирф публитсистӣ зоҳир намешавад. Дар асарҳои воқеъгароёна низ нависанда аз рӯзгору аҳволи ҷомеаи ўро фарогир сарфи назар намекунад. Ин ҷиҳат дар асари бадеӣ нисбатан номаълум сурат мегирад. Дар баробари ин дар жанрҳои алоҳидаи адабиёт нақши ноқил ҳеҷ гоҳ кам нест. Рӯҳи бадеӣ дар насри мустанад ғолиб бошад ҳам, муаллифон аз воситаҳои гуногуни баррасӣ намудани симои худ истифода мекунанд.

Умуман, Ёрун Кӯҳзод ноқили қиссагӯест, ки дар пешниҳоди матлаб ва фаро гирифтани оҳанги замони худ муваффақ гардидааст. Мавқеи муаллиф–ноқил дар тамоми осори публитсистии нависанда бо маҳорати баланд ифода ёфтааст. Ё дидаву шунидаҳо ва мушоҳидаҳои ба рӯйи саҳифа андешамандона меорад ва хонандаро бо шахсиятҳои маъруфу таърихӣ аз наздик ошно месозад. Ҳузури муаллифӣ боис мешавад, ки андешаҳо дар қолаби нақл шакл пайдо кунанд. Дар саҳнаву лавҳаҳо муаллиф шахси канорӣ ва бетараф нест ва нақлҳои дар алоқаи мантиқӣ қарордошта ҳадафи ўро равшан ифода мекунанд. Ин нақлҳо бо он диққати хонандаро ҷалб месозанд, ки ҳамагӣ дар меҳвари воқеияти асил шакл гирифтаанд ва тараннуми оҳанги рӯз дар замони зиндагии адиб ба шумор мераванд ва дар онҳо мавқеи муаллиф – ноқил басо нишонрас ба назар мерасанд.

КИТОБНОМА

1. Абдуғаффор, А. Кӯҳсоро, Кӯҳзод! [Матн] / А. Абдуғаффор. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 124 с.
2. Амонов, Р. Ҳақиқати бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ [Матн] / Р. Амонов // Садои Шарқ. – 1973. – №7. – С.115-127.
3. Асозода, Х. Воқеияти зиндагӣ ва чамъбасти бадеӣ [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Дониш, 1984. – 160 с.
4. Асрорӣ, В. Халқ ва адабиёт [Матн] / В. Асрорӣ. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 176с.
5. Аҳмадзода, Ф.Чашмандозе ба коргоҳи эҷодии Ёрун Кӯҳзод [Матн] / Ф.Аҳмадзода // Садои Шарқ. – 2017. – №3. – С. 116-120.
6. Бобоев, Ю. И. Назарияи адабиёт [Матн] / Ю. И. Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1986. – 283 с.
7. Бақозода, Ҷ. Ётироз ба бесомониҳо [Матн] / Ҷ. Бақозода // Қуллапаймои сухан. – Душанбе: Деваштич, 2009. – С.101-107.
8. Гулов, С. Муаммои воқеият ва бадеият дар очеркҳои Шодон Ҳаниф [Матн] / С. Гулов // Журналистика ва ҷомеа: – Қ.11. – Душанбе, 1999. – С. 24 – 31.
9. Гулов, С. Махсусияти очерки муосир [Матн] / С. Гулов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 136 с.
10. Иноятова, З. П. Мавқеи муаллиф-ноқил дар осори публитсистӣ: Дар мисоли эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев (Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ) [Матн] / З. П. Иноятова. - Душанбе, 2020. -176 с.
11. Кӯҳзод, Ё. Ғайр аз хӯрдан ва пӯшидан [Матн] / Ё.Кӯҳзод. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – 224 с.
12. Нуоров, Н., Одинаев, Н. Нависандаи миллӣ дар талоши мушкилпажӯҳию хислатшиносӣ [Матн] / Н. Нуоров., Н. Одинаев // Самак. – 2022. – 21 апрел.

13. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт [Матн] / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
14. Усмонов, И. Назарияи публитсистика [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе: Шарки озод, 1999. – 100 с.
15. Шукуров, М. Паҳлуҳои таҳқиқи бадеӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 271 с.

МАВҶЕИ МУАЛЛИФ – НОҚИЛ ДАР НАСРИ МУСТАНАДИ ЁРУН КӢХЗОД

Дар осори мустанади Ёрун КӢхзод симои муаллиф хеле возеҳ на танҳо дар хоссагиҳои услуб, балки дар сохтори мушоҳидаву мушоҳида ва маърифати нависанда низ эҳсос мегардад. Дар очерку эссе, лавҳаю мақолаҳои нависандаро чун ровии фаъоли рӯйдодҳо мебинем, вай тадриҷан ба ҳомии гоявии қаҳрамонон, балки гузашта аз он, ба ифодагари гояву афкору ақида, андешаву мавҷеи шахси худ табдил меёбад.

Осори мустанади Ёрун КӢхзод дар заминаи қавию ибратомӯзи эҷодиёти гузаштагон – адабиёти классикӣ ва бозёфтҳои адабии чехраҳои намоёни адабиёти асри бисти тоҷик, боз бар асари адабиёти ҷаҳон арзи вучуд кардаанд. Яъне, нависанда аз ҳар як адабиёти классик ва муосир, аз ҳар як эҷодкори боистеъдоди олам сабақи асаро фариро омӯхтааст.

Ёрун КӢхзод ноқили қиссагӯест, ки дар пешниҳоди матлаб ва фаро гирифтани оҳанги замонаи худ муваффақ гардидааст. Мавҷеи муаллиф–ноқил дар тамоми осори публитсистии нависанда бо маҳорати баланд ифода ёфтааст. Ё дидаву шунидаҳо ва мушоҳидаҳоиро ба рӯи саҳифа андешамандона меорад ва хонандаро бо шахсиятҳои маъруфу таърихӣ аз наздик ошно месозад. Бо тасвири образҳои мусбату некукор ва инсонҳои нексирит хонандаро дар руҳияи инсондӯстӣ тарбия менамояд. Ҳузури муаллифӣ боис мешавад, ки андешаҳо дар қолаби нақл шакл пайдо кунанд. Дар саҳнаву лавҳаҳо муаллиф шахси канорӣ ва бетараф нест ва нақлҳои дар алоқаи мантиқӣ қарордошта ҳадафи ёро равшан ифода мекунад. Ин нақлҳо бо он диққати хонандаро ҷалб месозанд, ки ҳамагӣ дар меҳвари воқеияти асил шакл гирифтаанд ва тараннуми оҳанги рӯз дар замони зиндагии адиб ба шумор мераванд ва дар онҳо мавҷеи муаллиф – ноқил басо нишонрас ба назар мерасанд.

Қалидвожаҳо: Ёрун КӢхзод, нависанда, адиб, насри мустанад, осор, лавҳа, очерк, эссе, мавҷеи муаллиф, ноқил, чехраҳои намоён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Ҳилола Қодиралиевна, н.и.ф., ходими калони илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992906555663.

ПОЗИЦИЯ АВТОРА – РАССКАЗЧИКА В ДОКУМЕНТАЛЬНӢ ПРОЗЕ УРУНА КУХЗОДА

В документальных произведениях Уруна Кухзод образ автора отчетливо прослеживается не только в стилистических особенностях, но и в структуре наблюдательности и знаний писателя. Мы видим писателя как активного рассказчика событий в его очерках, колонках и статьях, постепенно становящегося идейным защитником персонажей, но, кроме того, он становится выразителем собственных идей, мнений, убеждений и позиций.

Документальные произведения Уруна Кухзод базируются на прочном и поучительном фундаменте классической литературы, литературных открытиях выдающихся деятелей таджикской литературы XX века, влиянии мировой литературы. То есть писатель взял творческие уроки у всех классических и современных литератур мира, у всех талантливых художников.

Урун Кухзод — рассказчик, сумевший передать тон своего времени. Во всех публицистических произведениях писателя с большим мастерством выражена позиция автора-исследователя. Он вдумчиво переносит на страницы свои наблюдения и воображение, знакомя читателя с известными историческими личностями. Он воспитывает у читателя дух гуманизма, изображая положительные, благородные характеры и добрых людей. Присутствие автора заставляет идеи обретать форму истории. В сценах и сценках автор не является периферийной или нейтральной фигурой,

логически связанные истории ясно выражают его цель. Эти рассказы привлекают внимание читателя, потому что все они основаны на реальной жизни, являются гимном тону жизни писателя, и в них очень четко выражена позиция автора-романиста.

Ключевые слова: Урун Кухзод, писатель, литературный деятель, документированная проза, произведение, эссе, очерк, авторская позиция, рассказчик, выдающиеся деятели.

Сведения об автор: Каримова Хилола Қодиралиевна, к.ф.н., старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21. Тел.: +992906555663.

POSITION OF THE AUTHOR - NARRATOR IN THE DOCUMENTARY PROSE OF URUN KUKHZAD

In the documentary works of Urun Kuhzod, the image of the author is clearly traced not only in stylistic features, but also in the structure of the writer's observation and knowledge. We see the writer as an active narrator of events in his essays, columns and articles, gradually becoming an ideological defender of the characters, but, in addition, he becomes an exponent of his own ideas, opinions, beliefs and positions.

The documentary works of Urun Kuhzod are based on a solid and instructive foundation of classical literature, literary discoveries of outstanding figures of Tajik literature of the 20th century, the influence of world literature. That is, the writer took creative lessons from all classical and modern literatures of the world, from all talented artists.

Urun Kuhzod is a storyteller who managed to convey the tone of his time. In all the journalistic works of the writer, the position of the author-researcher is expressed with great skill. He thoughtfully transfers his observations and imagination to the pages, introducing the reader to famous historical figures. It cultivates the humanistic spirit in the reader by depicting positive, noble characters and good people. The presence of the author makes the ideas take the form of a story. In the scenes and scenes, the author is not a peripheral or neutral figure, the logically connected stories clearly express his purpose. These stories attract the reader's attention because they are all based on real life, are a hymn to the tone of the writer's life, and they express the position of the author-novelist very clearly.

Key words: Urun Kuhzod, writer, literary figure, documentary prose, work, essay, sketch, author's position, narrator, outstanding figures.

Information about the author: Karimova Hilola Qodiraliyevna, c.p.s., senior research fellow folklore department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 21. Tel.: +992906555663.

УДК 331.5

РЫНОК ТРУДА: ОСОБЕННОСТИ И СТРУКТУРА

Курбонова М.З.

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Степень развития рыночных отношений, активность государства в регулировании социально - трудовых отношений определяет динамику развития национального рынка труда в любой стране. Очевидно, что специфика развития конкретной страны накладывает отпечаток на процессы формирования и функционирования рынка труда. Как экономическое явление он не возникает сам по себе, в силу наличия рыночных отношений в экономике и достижения определенного уровня развития этих отношений. Полноценный национальный рынок труда формируется под влиянием ряда факторов, обеспечивающих единство как экономики страны в целом, так и отдельных ее подсистем.

Рынок труда (рабочей силы) - важная многоплановая сфера экономической и экономико-политической жизни общества. На рынке труда получает оценку стоимость рабочей силы, определяются условия ее найма, в том числе величина заработной платы, условия труда, гарантия занятости, возможность получения образования, профессионального роста и т.д.

Отличие рынка труда от других рынков производственных ресурсов определяется отличительными чертами самого труда (способности к труду) как товара, среди которых важнейшие[2,17]:

- первая особенность рабочей силы как товара состоит в том, что собственником и носителем этого товара является работник, живая личность, со всеми правами человека и гражданина общества, на страже которых стоит общество. Работодатель не может использовать товар "рабочая сила" по своему произволу, он должен соблюдать общественные нормы права и морали, требования государственного законодательства и международных конвенций, регулирующих рынок труда, не имеет права нарушать законодательство о продолжительности рабочего времени, об оплате труда, о правилах техники безопасности в различных условиях;

- второй особенностью товара "рабочая сила" является то, что это товар производственного назначения, личный фактор производства, в отличие от вещественных факторов (средств труда, зданий, сооружений, энергетических агрегатов, земли и т.п.). При этом труд - решающий фактор производства, а работник - главная производительная сила;

- третья особенность товара "рабочая сила" заключается в том, что его нельзя положить в склад на хранение, как это можно делать в отношении других товаров. Если работник не продал свою способность к труду, то ему как собственнику рабочей силы нет никакой пользы от этого, он не будет иметь доход, а значит необходимых для своего существования жизненных средств;

- еще одна, четвертая, особенность товара "рабочая сила" – это полезность этого товара после его купли, когда он уже начинает использоваться. Здесь он обнаруживает свойства, которыми не обладает никакой другой товар - он не уничтожается при использовании, а, напротив, воспроизводится, создает или участвует в создании всех благ.

Функционирование рынка труда имеет ряд особенностей:

- неотделимость права собственности на товар - труд - от его владельца. Труд представляет собой процесс расходования рабочей силы ее носителя; в процессе купли-продажи труда возникают особые отношения;

- значительная продолжительность контакта продавца и покупателя. Сделка, совершаемая на рынке труда, предполагает начало длительных отношений между продавцом и покупателем;

- действие неденежных факторов сделки (условия труда, микроклимат в коллективе, перспективы профессионального роста);

- наличие большого числа институциональных структур особого рода, к которым относятся система трудового законодательства, различные учреждения и службы регулирования занятости, государственные программы в области труда и занятости и т.д.;

- высокая степень индивидуализации сделок. Они отличаются большим разнообразием, поскольку каждый работник в своем роде уникален, а каждое рабочее место в той или иной мере отличается от другого и требует от претендента специфических навыков[2,23].

Следует отметить, что рынок труда характеризуется рядом специфических черт и особенностей, среди которых наиболее существенной является его региональная неоднородность. Региональный рынок труда является важным социально-экономическим территориальным образованием, функционирование которого позволяет соизмерить и оптимизировать предложение и спрос на услуги труда в рамках отдельного региона.

Рынок труда, как любая система, имеет свою структуру[1,23]:

- субъекты рынка;
- юридические нормы, экономические программы, трехсторонние соглашения и коллективные договоры;
- рыночный механизм (спрос и предложение рабочей силы, пена труда, конкуренция);
- безработица и социальные выплаты, связанные с ней;
- инфраструктура рынка труда;
- альтернативные виды деятельности.

К субъектам рынка труда относятся наемные работники (и их союзы), работодатели (и их объединения) и государство (его органы).

Наемные работники - самая многочисленная часть субъектов рынка труда. К ним относятся люди, не имеющие средств производства, живущие за счет продажи своих способностей к труду - рабочей силы. Их благосостояние, воспроизводство зависит от того, насколько успешно они могут продать свою рабочую силу - заключить контракт, получить работу. Для работодателей они представляют различную ценность в зависимости от пола, возраста, квалификации, социального статуса и ряда социально приобретенных качеств: ответственности, исполнительности, дисциплинированности, обязательности, предприимчивости и др.

В условиях экономического неравенства работника и работодателя более или менее достойной заработной платы наемные работники могут добиться, если сумеют объединиться в профессиональную организацию, которая будет отстаивать их интересы.

К работодателям относятся люди, работающие самостоятельно и постоянно нанимающие на работу одного и более человек. К работодателям относятся как собственники средств производства, владельцы фирм, предприятий, так и наемные управляющие (директора) в крупных акционерных компаниях и на государственных предприятиях. Роль их в экономике велика. От их знаний, умения, предпринимательских способностей во многом зависит эффективность работы предприятий, экономическая жизнь в стране, стагнация или экономический рост, расширение воспроизводства на инновационной основе.

Государство и органы местного самоуправления, как субъекты рыночных отношений выполняют разнообразные функции. В социально-трудовой сфере к ним можно отнести:

- функции создания условий для развития рыночных отношений, обеспечения полной занятости путем стимулирования сохранения и создания новых рабочих мест во всех секторах экономики, развития рабочей силы;
- разработку законов, юридических норм и правил и обеспечение правопорядка;
- защиту всех субъектов рынка труда;
- регулирование рынка труда;
- функцию работодателя на государственных и муниципальных предприятиях.

Второй компонент рынка труда - юридические нормы и экономические программы. Их разработка и совершенствование осуществляется всеми государствами с рыночной экономикой. Для макроэкономической стабилизации экономики страны и перехода к экономическому росту, способному обеспечить полную занятость, тем более необходима последовательная и настойчивая работа по принятию недостающих и совершенствованию имеющихся законов, других правовых норм и актов, которые создавали бы равные возможности для реализации способностей к труду всех участников рыночных отношений, и осуществление жесткого контроля за их выполнением.

Важное значение для функционирования рынка труда имеют государственные

и региональные программы содействия занятости населения и разработанные на их основе программы и подпрограммы по отдельным направлениям деятельности государственной службы занятости. Повысить цивилизованный характер социально-трудовых отношений способно социальное партнерство[3,97].

Важнейший компонент рынка труда - рыночный механизм. Механизм рынка труда представляет собой взаимодействие и согласование разнообразных интересов работодателей и трудоспособного населения, желающего работать по найму на основе информации, получаемой в виде изменений цены труда. Он имеет определенную структуру, которая включает следующие элементы: спрос на труд, предложение труда, цену труда, конкуренцию. Взаимодействие указанных элементов получило название механизма спроса и предложения, или ценового механизма[4,14].

Спрос на труд выражает потребность работодателей в работниках, необходимых для производства товаров и услуг. Предложение рабочей силы выражает определенное количество занятых наемных работников, обладающих определенными знаниями и квалификацией, а также ту часть трудоспособного населения, которая желает работать и может приступить к работе с учетом располагаемого дохода и возможностей проводить свое время.

Цена рабочей силы - это цена жизненных средств, которые необходимы для нормального воспроизводства рабочей силы. Но она не автоматически выплачивается наемным работникам, а является предметом договора (торга) между ними и работодателями. В результате, каждый из них выступает со своей ценой. Наемный работник старается подороже продать, а работодатель стремится подешевле купить. В итоге договорная заработная плата устанавливается на уровне ниже цены продавца, но выше цены покупателя[4,19].

Таким образом, с теоретической точки зрения рынок труда в разрезе страны принято рассматривать как нечто, обладающее общими признаками, однако на практике его состояние находится в большой зависимости от территориальных особенностей. По сути, каждый отдельный регион, обладая некоторыми специфическими свойствами хозяйственной системы, формирует собственный рынок труда, развивающийся и функционирующий именно под воздействием этой системы, в результате чего также приобретающий определенную специфику.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Асалиев, А.М. Экономика и управление человеческими ресурсами: учеб, пособие / А. М. Асалиев. — М.: ИНФРА-М, 2013.
2. Бутов В.И., Игнатов В.Г., Кетова Н.П. Основы региональной экономики. - М., Ростов-на-Дону: МарТ. - 2000.
3. Павленков, В. А. Рынок труда: учебник / В. А. Павленков. — М.: Изд-во МГУ, 2004.
4. Симоненко, Н.Н. Формирование механизма регулирования рынка труда (на примере Хабаровского края): – Владивосток: Изд – во: Дальневост. ун – та, 2009.

РЫНОК ТРУДА: ОСОБЕННОСТИ И СТРУКТУРА

Статья посвящена теоретическому исследованию рынка труда. Рассмотрена сущность, содержание и структура регионального рынка труда, его механизм и реализуемые функции.

Ключевые слова: рынок труда, социально-трудовые отношения, элементы рынка труда, особенности и структура.

Сведения об авторе: Курбонова Махбуба Зарбалишоевна - ассистент кафедры экономической теории Хорогского государственного Университета им.М.Назаршоева

Тел: (+992 935152758), E-mail: qmahbuba91@gmail.com

LABOR MARKET: FEATURES AND STRUCTURE

The article is devoted to a theoretical study of the labor market. The essence, content and structure of the regional labor market, its mechanism and the implemented functions are considered.

Keywords: labor market, social and labor relations, elements of the labor market, features and structure.

Information about author: Qurbonova Mahbuba Zarbalishoevna - assistant at the department of Economic Theory, Khorog state University named after M. Nazarshoev

Tel: (+992 935152758), **E-mail:** qmahbuba91@gmail.com

БОЗОРИ МЕҲНАТ: ХУСУСИЯТҲО ВА СОХТОР

Мақола ба омӯзиши назариявии бозори меҳнат бахшида шудааст. Моҳият, мазмун ва сохтори бозори меҳнати минтақавӣ, механизм ва вазифаҳои амалишавандаи он баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, унсурҳои бозори меҳнат, хусусиятҳо ва сохтор.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Маҳбуба Зарбалишоевна - ассистенти кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, Тел: (+992 935152758), E-mail: qmahbuba91@gmail.com

ТДУ 398.2 (35)

ТАҲАВВУЛИ ЖАНРИ РИВОЯТ ДАР ФОЛКЛОРИ БАДАХШОН

Қурбонхонова Н.М.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандаров

Ривоят яке аз жанрҳои маъмули фолклорӣ буда, пайдоиши он ба даврони хеле қадим рафта мерасад. Ин жанри фолклорӣ мавзӯҳои гуногунро фаро гирифта аст ва ҷомае онро чун ҳақиқат қабул мекунад. Аз ин рӯ дар гузашта қариб ҳамаи ашъи дар табиату рӯзгор вучуддоштаро ба ҳақиқат наздик карда, ривоят мегуфтанд. Ривоят назар ба афсона воқеъбинона гуфта шуда, дар навбати худ ба устура наздиктар аст. Ин ду навъи фолклорӣ ба ҳамдигар чунон печиш ёфтаанд, ки баъзан онҳо ҳамчун як жанр ба назар мерасанд. Таснифу тафсири устураву ривоят ва тавофут миёни онҳо ҳанӯз ҳам пурра ҳал нашудааст. Сабаби асосии ин ҳолат аз он иборат аст, ки ривоят дар заминаи устура пайдо гардидааст ва бисёр унсурҳои устура ба ривоят гузаштаанд. Аз ин ҷиҳат, тавофут гузаштан миёни онҳо масъалаи хеле нозук ба ҳисоб меравад.

Дар фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ асосан чунин шарҳ додаанд: “Асотир ба истилоҳи афсонаву ривоят ба қор бурда мешавад. Асотир ривоятҳоеро дар бар мегирад, ки дар онҳо аз урфу одат, ақидаҳои динӣ ва тасаввуроти одамони даврони қадим оид ба пайдоиши дунё ва ҳаёт, воқеаҳои ҳодисаҳои табиат ва қаҳрамоноҳои афсонавӣ ҳикоят кардаанд” [8, 13-14]. Дар навбати ривоят бошад, чунин андеша пешниҳод гардидааст: “Дар фолклоршиносӣ ҳикояҳои, ки мардум дар хусуси баъзе ашхос, воқеа ва маҳалҳои муайян нақл мекунад, ривоят ном дорад”. Дар фолклори тоҷик дар ин бора аввалин маротиба муҳаққиқ Ҳ. Раҳматов ибрози андеша намудааст. Ин муҳаққиқ ривоятро ақидаи мардум дар бораи ёдгориҳои қадимии таърихӣ, ашхоси машҳури таърихӣ, сардорон ва ходимони намоёни давлатӣ, пешвоёни барҷастаи илму адабиёт, паҳлавонон ва ғайра гуфтааст. Илова бар ин, таъкид намудааст, ки дар гуфтугӯи одамон баъзан ба ҷои ривоят нақл истифода бурда мешавад, ки онҳо барои ифодаи як фикр хизмат мекунанд [3, 90]. Пас, ба ҳуҷҷаҳои омадан лозим аст, ки нақлу ривоят як мафҳумро ифода менамоянд. Вобаста ба алоқамандии нақлу ривоят фолклоршиносии тоҷик Д. Обидов чунин андешаро намудааст: “Нақл бо хусусияти жанрии худ ба ривоят хеле наздик аст. Баъзан ҳам нақл ва ҳам ривоят барои ифодаи як мақсад истифода мешаванд ва баробари ин

барои исботи ақидааш мавзуъҳоеро меорад, ки ҳам заминаи воқеаи ҳаётӣ ва ҳам тобиши тасаввуроти қадимӣ доранд” [1, 42].

Аз рӯи ҳулоса ва натиҷагирӣҳои аҳли адабу илм маълум мегардад, ки ривоят дар баробари як навъи махсуси тафаккури бадеии халқҳо буданаш, ҳамчунин манбаи жанрҳои насри мардумӣ низ мебошад. Ривоятҳо дар натиҷаи зиндагии пуразоб ва пурмочаро ба вучуд омадаанд. Дар хусуси истилоҳи илмии ривоят ҳанӯз ҳам байни аҳли таҳқиқ баҳс вучуд дорад [5, 70-78]. Бо вучуди ин, иддае аз муҳаққиқони фарҳанги мардумӣ ба ривоят ҳамаи он чиро мансуб медонанд, ки дар он дар бораи кӯҳу теппа, нақшҳои рӯи санг, мазорҳо, зиёратгоҳҳо, ғорҳо, чашмаҳо, олами ҳайвоноту наботот, парандаҳо, хазандаҳо, ашхоси ҳаёли, Хӯҷаи Хизр, Ҳотами Той, Лукмони Ҳаким, авлиёву анбиё, ашёву чинсҳои фавқуттабии ва ғайра нақл мешавад [3, 92-96].

Академик А. Раҳмонзода қайд менамояд, ки дар адабиётшиносии тоҷик баъзан истилоҳи “ривоят”-ро ба маънои устура корбаст менамоянд. Иддае аз ривоятҳо аз даҳон ба даҳон гузаштаанд ва то замони мо расидаанд. Аз ин рӯ, корбасти он дар ифодаи мафҳуми устура тафовути чиддӣ фароҳам намеоварад [4, 28]. Муҳаққиқ ишора ба он дорад, ки асотир нахустин омили инкишофи адабиёти хаттӣ мебошад. Бисёри ин ифодаву мафҳумҳо дар пайвастагии асотир ва ривоёт баён мешаванд, аз ин нигоҳ, нисбат ба онҳо истифода бурдани ибораи ривоятҳои асотирӣ ҳам шояд ҷоиш бошад. Зимнан, асоси ҳам устураҳо ва ривоятҳо боварҳо ва эътиқоди одамони давраҳои ибтидоӣ нисбат ба аҷноси олами ҳастӣ ва ҳаёли мебошанд. Маҳз, ақидаҳои анимистӣ (рӯҳпарастӣ) ва тотемистӣ (ҳайвонпарастӣ), ки хусусияти муҳими устураҳо ва ривоятҳо мебошанд, дар натиҷаи боварҳои одамони ба вучуд омада, дар замири онҳо нақш бастаанд.

Фолклоршинос Р. Раҳмонӣ ривоятро як навъи хабари фолклории таърихӣ гуфтааст [6, 295]. Профессор Н. Шакармамадов таҳлилҳои илмии муҳаққиқон Ҳ. Раҳматов (Сталинобод-1960 - С. 90-96), Д. Обидов (1986 - С. 359), Р. Раҳмонӣ (Душанбе – 1999 - С. 58-82), О. Шакармамадов (Хоруғ. - С. 92-97, Хоруғ, 2011. - С. 68-74) - ро натиҷагирӣ намуда, чунин андешаро пешниҳод намудааст, ки ривоят тибқи инъикоси ҳодисаҳои зиндагӣ ва ифодаи муносибатҳои гуногунпаҳлӯи одамони ба ашёву ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият аз як сӯ, тасаввуроти асотирӣ (мифологӣ) - ро фаро гирад, аз сӯи дигар, онҳо ҳикояҳои нимвоқеаю ҳаёлиро ёдрас мекунанд [9, 9].

Мавриди зикр аст, ки дар фолклори Бадахшон адабиётшинос А. Абибов соли 1960 дар маҷаллаи Шарқи Сурх (№9) мақоларо таҳти унвони “Носири Хусрав ва фолклори Бадахшон” ҷой намуд. Дар мақола андешаҳои роҷеъ ба ривоятҳои вобаста ба Носири Хусрав баён намудааст. Соли 1990 бошад, дар маҷаллаи “Илм ва ҳаёт” (№9) бо номи “Чашмаи Носир (Ривоятҳои халқӣ дар бораи Носири Хусрав)” мақола интишор гардид. Ҳамчунин дар замони Истиқлолият аз тарафи рӯзноманигорон Н. Ҷонбобоев ва Ш. Муҳаммадшерзодшоев китоби “Дурдонаҳои Бадахшон” мураттаб гардид, ки он 56 матни ривоятро нақлро дар бар гирифтааст. Х. Давлатназаров дар китоби “Шуғрони бостон дар осори шифоӣ ва хаттӣ” (Душанбе-1998) роҷеъ ба як ривоят, ки дар аҳди қадим вучуд дошт, маълумот додааст. Матнҳои пурраи ривоятҳоро профессор Н. Шакармамадов дар китоби “Фолклори Помир” (ҷилди 2, 2005) нишон додааст. Ин муҳаққиқ ривоятҳоро аз ҷиҳати мазмунашон гуруҳбандӣ намуда, аз байни онҳо ба тариқи намуна ривоятҳои маълумро бо гуфтори мардумӣ дар китоб ҷой додааст. Бояд қайд кард, ки Н. Шакармамадов дар ин таълифот тавофут миёни устура, ривоят, нақл нагузошта, ба тариқи умумӣ таърих ба ривоят намудааст.

Ривоятҳо аслан роҷеъ ба шахсиятҳои таърихӣ дар миёни мардум хеле маълум мебошанд. Баъзан вобаста ба макони ҷойгиршавӣ, вижагии маҳаллӣ ривоятҳо гуфта мешуданд. Як хусусияти ривоят аз он иборат аст, ки он бо ифодаи “ривоят мекунанд,

ки...”, “ровиён гуфтаанд, ки...” оғоз мешавад. Дар фолклори Бадахшон жанри ривоят хеле маъмул аст ва мавзӯҳои гуногунро дар бар гирифтааст. Яке аз намудҳои ин жанр ривоятҳои таърихӣ ба ҳисоб меравад. Аз рӯи мазмуни қисме аз ин ривоятҳо ҳодисаву воқеаҳои таърихиро муайян кардан мумкин аст. Ба чунин мазмун ривоятҳо дар бораи воқеаву ҳодисаҳои табиӣ ба монанди пайдоиши кӯлҳо, ривоятҳо дар бораи паҳлавонон, шоҳон ва бунёди қалъаҳо дар ҳар мавзӯ дучор шудан мумкин аст.

Масъалаи дигари рӯзгори мардум аз замони хеле қадим, ин саховатмандиву накукорӣ буд, ки дар тамоми дунё бо номи Ҳотами Той пайвастагӣ дошт. Мардуми Бадахшон низ бо вучуди аз маркази тамаддун дар қанор буданашон, роҷеъ ба саховатмандӣ, ки бештарашон вобаста ба Ҳотами Той буданд, ривоят мегуфтанд. Ин қабил ривоятҳо фарҳанги гузаштаи халқро нишон медиҳанд.

Дар баробари ин, ривоятҳои вучуд доштанд, ки онҳо доир ба шахсиятҳои боқаромат, ки дар ободии кӯҳистон саҳмгузор будаанд, маълумот медиҳанд. Чунин ривоятҳо бештар дар хусуси Ҳазрати Алӣ, ки мардумро аз ҳар гуна зулму ситами аз ҷониби ҳокимон, аҷнабиён, золимон, ки дар симои ҷинсҳои мавҳум тасаввур мешуданд, наҷот меод, вучуд доранд. Ривоятҳои доир ба Шохбурҳони Валӣ, Шоҳи Кошон, Шоҳи Хомӯш, Шоҳи Хоразм, Шоҳи Тирандоз, Шоҳтолиб, Шоҳбурҳониддин, Хӯҷаи Бурх дар замони паҳншавии дини ислом арзи вучуд кардаанд. Дар ин гуруҳи ривоятҳо дар баробари қаромати ин ашхоси хирадманд, ҳамчунин саҳми онҳо дар раҳой ёфтани аз ҳар гуна мушкилиҳои рӯзгор, пайдо намудани чашмасорон хеле қалон аст. Агар дар замони хеле қадим ривоятҳо бо номи Хӯҷаи Хизр гуфта мешуданд, дар солҳои охир бархе аз онҳо бо унвони Носири Хусрав пайваст мегардиданд. Чанде пеш, ҳангоми ҷамъоварии маводди фолклорӣ қисме аз гӯяндагони деҳаи Савноби ноҳияи Рӯшон, агар пайдоиши чашмаро ба Носири Хусрав нисбат диҳанд, қисми дигар пайдокунандаи чашмаро дар деҳашон ба Хӯҷаи Хизр нисбат медиҳанд.

Аз ин бармеояд, ки мардум бештар дар бораи ашхосе ривоят мекарданд, ки онҳо ба ягон ҷузъи зиндагиашон саҳмгузори намуда будаанд. Онҳо ба назарашон ашхоси боқаромат намудор гашта, ҳатто эътиқодашонро ба онҳо пайваст менамуданд ва онҳоро ҳамчун ҳоҷатбарори хеш қарор медоданд. Ин шахсиятҳо бо донишу биниш ва ҳунари худ ба тарзи зисту зиндагонии мардуми кӯҳистон таъсир мегузоштанд. Инчунин, мавзӯҳои манфиатбахш, ки аз ин ё он ҷиҳат ба рӯзгори онҳо таъсири мусбат мерасонданд, барои пос доштани хоҳири ин ашхос ба онҳо нисбат медоданд. Ҳатто мазору остонҳоро бо номи ин шахсиятҳо гузошта муддати дуру дароз онҳоро парастид менамуданд. Бояд қайд кард, ки чунин нави ривоятҳо решаи бостонӣ дошта, асри сангро хотиррасон мекунанд, вале бо мурури замон вижагии асотириашонро мувофиқи шароити замон ба ривоят додаанд.

Гурӯҳе аз ривоятҳои маъмул нишондиҳандаи андешаҳои инсон оид ба ашён ноаёнӣ табиат мебошанд. Ин намуди ривоятҳо боварию эътиқоди мардумро нисбати ашёву махлуқоти табиӣ нишон дода, баёнгарии онанд, ки инсон дар он замон ҳанӯз аз бисёр ҳодисаҳои табиат оғоҳӣ надошт. Бинобар ин маҷбур буд, ки аз хусуси зарар ва нафъи ҷинсҳои мавҳум ба мисли дев, ки дар назари одамон ҷинси бадҳайбати мард, парӣ ҷинси занонаи дорои чеҳари зебо, вайдак, баъзан онро алмастӣ ҳам мегӯянд, ҷинси зани бадафт, мӯйҳояш парешон, вуйд (дар Ваҳон бо номи биргуш) ҷинси мард ва хеле зебо буда, дар баъзе мавридҳо ба замон ёрӣ мерасонд ва аждаҳор ривоят мегуфтанд. Бо ин мазмун ривоятҳо дар афсонаҳои сеҳромез низ хеле фаровон гуфта шудаанд. Дар баъзе мавридҳо ин ҷинсҳо бо инсон ҳатто оила барпо намуданд. Дар замони мо низ ба ин махлуқоти ноаён боварӣ доранд.

Бархи дигари ривоятҳо бошанд, ҳодисаву воқеаҳои табииро фарогир будаанд. Чунин ривоятҳо низ ба тарзи зисту зиндагонии мардум алоқамандии зич доштанд ва қариб дар ҳамаи деҳаҳои аз ҳамдигар дар масофи дур қароргирифта як хел гуфта мешуданд. Мисоли ин ривоятҳо роҷеъ ба пайдоиши кӯли Сарез дар водии Бартанг,

кӯли Дурум дар ноҳияи Роштқалъа, кӯли Шева дар Бадахшони Афғонистон ва Ёрх дар ноҳияи Рӯшон ва ғайра мебошанд. Қариб дар ҳамаи онҳо аз некиву нақӯкорӣ фаромӯш кардани одамон сухан рафта, оқибат ҳама бо молу ҳолашон дар зери кӯл мемонанд ба ҷуз марде бо номи Натмит дар Бартанг ва кампире бо номи Гаар дар ноҳияи Роштқалъа зинда мондаанд. Аз муҳтавои чунин ривоятҳо ҳам ба назар мерасад, ки дар ин ҷо боз сустии иродаи инсон дар боби ҳодисаи табиӣ баён ёфта, ба вуқӯ омадани ҳодисаро дар гуноҳи инсон баён мекарданд. Пояи чунин намуди ривоятҳо андарз буда, дергоҳ инсон дар асоси онҳо аз некӣ кардан фаромӯш накарда буд.

Дар баробари ривоятҳои вижагии мазмуни асотирӣ дошта, ривоятҳо дар бораи ҷонварони табиат низ вучуд доранд. Ин гуна ривоятҳо то солҳои охир хеле ба тафсил дар байни мардум нақл карда мешуданд.

Бояд ёдовар шуд, ки жанри ривоят аз таҳаввул намонда, имрӯзҳо ҳам аз тарафи одамони гуногун гуфта мешавад ва ҳатто шакли навро пайдо карда, тариқи назм гуфта мешавад. Мардум дар ҳар давру замон тариқи ривоят арзишҳои маънавию эстетикиро нигоҳ медоштанд. Ривоятҳо на танҳо нигоҳдорандаи таърихи ҳар халқу кишвар, балки нишондиҳандаи муносибати одамон ба муҳиту атроф ва эҳёи табиат арзёбӣ мегарданд. Қариб дар ҳар маҳалли Бадахшон ривоятҳои дучор мегарданд, ки дар онҳо роҷеъ ба ҳифзи муҳити экологӣ сухан рафтааст.

Банду баст ва шакли жанри ривоят дар ибтидои вижагии ҳоси худро дошт, аввалан он кутӯҳ, вале аниқу дақиқ баён меёфт. Баъдан, ривоят бо чунин тарз «меғунд, ки... гуфтанд ки, ривоят мекунанд ки, шунидем ки, чунин гап аст...» оғоз мешуд. Ҳамчунин, ривоятҳо дорои хусусияти рамзӣ мебошанд. Шакли нави дигари ривояти замони Истиқлолият тариқи шеър гуфта шудани он ва ривоятҳо аз замони пеш вучуддошта бо тағйирот ба даст меоянд.

Ривоят дар навбати худ як наъми тарбияи инсонро дар бар мегирад. Дар бархе, агар ҳислати инсонгарой талқин шавад, қисми дигаре доир ба эҳёи муҳити зист, нигоҳдории эколгии гирду атроф ва арҷгузорӣ нисбати муҳит мебошанд. Дар ривоят ҷаҳонбинии одамон ва таҷрибаи пешқадами онҳо инъикос меёбад. Ҳамчунин, аз рӯи ривоят мавқеи ҷойгиршавӣ, хусусияти милливу маҳаллӣ ва тарзи зисту зиндагонии одамони гуногун муайян мегардад. Инчунин, ривоятҳо бештари ҳодисаву воқеаҳои реалиро касб карда, чун ҳақиқат дарк мегардиданд.

АДАБИЁТ

1. Обидов Д. Нақл. Ҷилди 5. - Энциклопедияи Советии тоҷик. Душанбе: Сарредаксияи энциклопедияи советии Тоҷикистон, 1984. – С. 42.
2. Обидов Д. Андешаҳо перомунӣ ривоятҳои тоҷикӣ // Фолклор, адабиёт, забон. – Душанбе: Эр–граф, 2004. – С. 29-52
3. Раҳматов Ҳ. Нақлу ривоятҳо. // Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. – Сатлинобод, 1960 – С. 90.
4. Раҳмонов А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999. – 196 с.
5. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ – Душанбе, 1999. – 104с.
6. Раҳмонӣ Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Душанбе, 2021. - 543с.
7. Шакармамадов О. Назаре ба истилоҳи нақл ва ривоят // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – Хоруғ. – 2001. – Баҳши 2. – С. 56–61.
8. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Таҳияи Ҳодизода, Р., Шукуров, М, Абдучабборов, Т. – Душанбе: Ирфон, 1966. –187с.

9. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо. Ҷилди 2. /Мураттиб Н.Шакармамадов. – Душанбе: Империял –групп, 2005.–430с.

ТАҲАВВУЛИ ЖАНРИ РИВОЯТ ДАР ФОЛКЛОРИ БАДАХШОН

Дар мақола раванди ташаккули жанри ривоят дар фолклори Бадахшон баррасӣ карда мешавад. Муаллиф хусусиятҳои хоси ривоятҳои маҳаллӣ, сохтор, вазифаҳо ва робитаҳои онҳоро бо рӯйдодҳои таърихӣ ва анъанаҳои фарҳангии халқҳои дар ин минтақа зиндагикунанда таҳлил мекунад. Дар мақола таснифи ривоятҳо аз рӯи мавзӯҳо ва ангеҷаҳо, инчунин усулҳо ва нигоҳдоштани онҳо дар анъанаи шифоҳӣ оварда шудааст. Мақола аҳамияти ривоятро ҳамчун жанре, ки беназирӣ ва ҳувияти анъанаи фолклории минтақаро инъикос мекунад, дар бар гирифтааст.

Калидвожаҳо: Ривоят, афсона, хусусият, мазмун, сохтор, аҳамият, тарбия, вазифа.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонхонова Нуриҷаҳон - номзади илмҳои филология, мудири шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи Охонҷонов, 35. тел: (992) 93-460-90-93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

РАЗВИТИЕ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ЖАНРА В ФОЛКЛОРЕ БАДАХШАНА

В статье рассматривается процесс формирования жанра повествования в Бадахшанском фольклоре. Автор анализирует особенности местных легенд, их структуру, функции и связи с историческими событиями и культурными традициями народов, населяющих этот край. В работе представлена классификация легенд по темам и мотивам, а также описаны способы их передачи и сохранения в устной традиции. Статья подчеркивает значимость легенды как жанра, отражающего уникальность и самобытность фольклорной традиции региона.

Ключевые слова: Легенда, миф, характер, содержание, структура, значение, воспитание, функция.

Сведения об авторе: Курбонхонова Нуриҷаҳон - кандидат филологических наук, заведующий отдела фольклора и литературе Бадахшана Института Гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. Охондҷонова 35. тел: (992)93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

THE DEVELOPMENT OF THE NARRATIVE GENRE IN BADAKHSHAN FOLKLORE

The article examines the process of formation of the narrative genre in Badakhshan folklore. The author analyzes the features of local legends, their structure, functions and connections with historical events and cultural traditions of the peoples inhabiting this region. The paper presents a classification of legends by themes and motives, as well as describes the ways of their transmission and preservation in oral tradition. The article highlights the importance of legend as a genre reflecting the uniqueness and originality of the folklore tradition of the region.

Keywords: Legend, myth, character, content, structure, meaning, upbringing, function.

About the author: Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Director of the department of folklore and Badakhshan literature of the Institute of Humanities of the National Academy of Sciences of Tajikistan; Address: GBAO, Khorog, st. Ohonjonov, 35. Phone: + 992 93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

ТДУ: 004.93+519.68

**ТАТБИҚИ АЛГОРИТМҲОИ ШИНОХТИ ЧЕХРА ДАР РАВАНДИ
БАРГУЗОРИИ ИМТИҲОНҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ**

Муҳамедова Ш.Ф., Шарипов Ҳ.Б.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

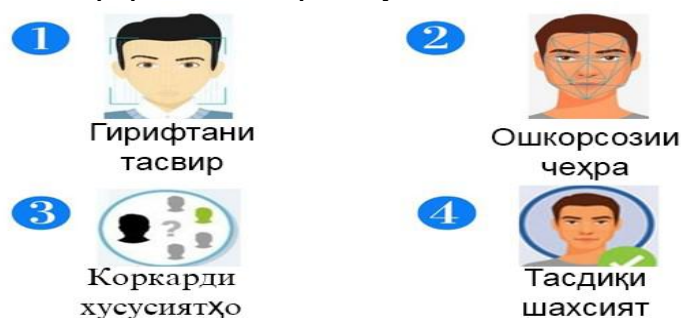
Яке аз мушкилоти асосӣ дар имтиҳонҳои анъанавӣ ва махсусан дар имтиҳонҳои фосилавӣ, ин санҷиши ҳуввияти донишҷӯён ва пешгирии шахси дигар супоридани имтиҳон ба ҷои донишҷӯи асли мебошад. Дар имтиҳонҳои ҳузурӣ одатан бо воситаи санҷиши ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсият (шаҳодатнома ё гувоҳномаи донишҷӯ) шахсияти имтиҳондиҳанда тасдиқ карда мешавад. Аммо ин тартиб омили инсонӣ дорад ва метавонад нокифоя бошад. Ҳангоми имтиҳонҳои фосилавӣ бошад, мушкил боз ҳам ҷиддитар мегардад, зеро донишгоҳ наметавонад ба таври физикӣ дар наздикии ҳар як донишҷӯ нозир таъин кунад. Аз ин рӯ, зарурати истифодаи технологияҳои автоматикунонидашуда барои тасдиқи шахсият ва назорати рафтори донишҷӯён ба миён меояд [1].

Шинохти чеҳра (Face Recognition) яке аз технологияҳои асосии биометрие мебошад, ки имконияти муайян кардани шахсияти фард тавассути тасвири чеҳраи ӯ автоматӣ карда шавад. Афзалияти шинохти чеҳра дар он аст, ки он беламс (бидуни зарурати василаи махсус мисли ангуштзанӣ) амал мекунад, зуд ва нисбатан дастрас буда, барои истифодабарӣ қулай аст. Татбиқи алгоритмҳои пешрафтаи шинохти чеҳра дар раванди имтиҳонҳои рақамӣ метавонад ҳалли мушкилоти зикршударо осон гардонида, шаффофият ва беғаразии имтиҳонҳоро таъмин намояд.

Методологияи татбиқ шинохти чеҳра

Муайян кардани шахсият дар тасвирҳо яке аз масъалаҳои муҳими компютерӣ мебошад ва дар инҷо алгоритми муқоисаи рӯйҳо бо истифода аз FaceNet (MTCNN + InceptionResnetV1) тавзеҳ дода мешавад. Ин модел барои муайян кардани шабоҳати рӯйҳо тавассути тавлиди векторҳои хусусиятҳо ва истифодаи шабоҳати косинусӣ (cosine similarity) амалӣ мешавад. Алгоритм барои барномаҳои шинохти шахсият, назорати амният ва таҳлили биометрӣ истифода мешавад.

Қадамҳои муайянкунӣ, шинохтагирӣ ва тасдиқи шахсияти истифодабаранда дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Қадамҳои муайянкунӣ ва шинохтагирии истифодабаранда

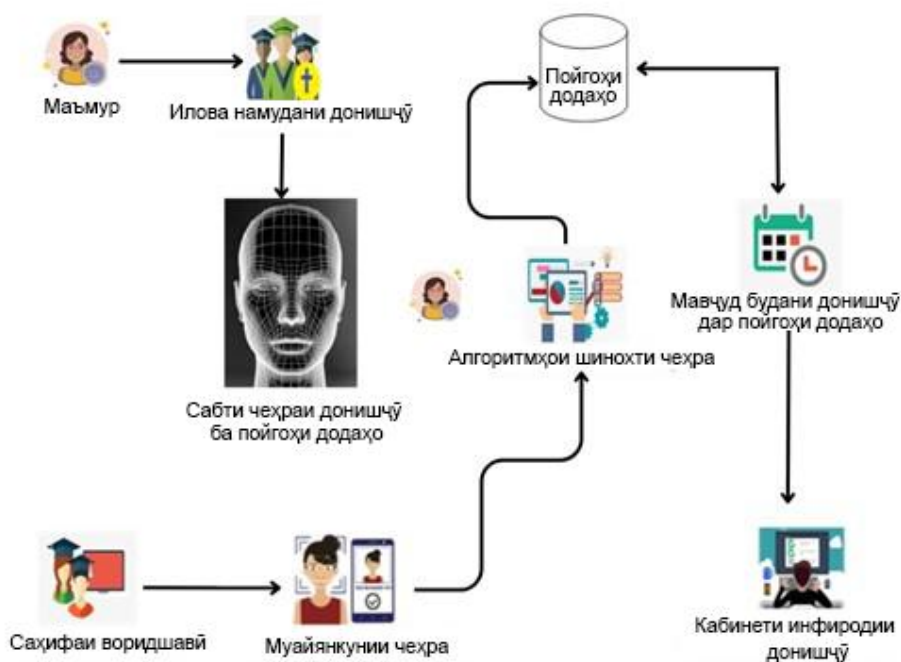
Барои ҳар як тасвир, алгоритм қадамҳои зеринро иҷро мекунад:

1. Тасвирро боргирӣ мекунад ва ба соҳти RGB табдил медиҳад.
2. Алгоритми MTCNN-ро барои муайян кардани рӯй истифода мебарад.
3. Агар алгоритми MTCNN рӯйро ошкор кунад ва эҳтимолияти он (confidence score) > 0.9 бошад:

1. Рӯи буридашударо ба модел ворид мекунад.
2. Вектори хусусиятҳоро тавассути ResNet ҳосил мекунад.

Алгоритми пешниҳодшуда имконият медиҳад, ки шахсиятҳо дар тасвирҳо ба таври дақиқ ва самаранок муайян карда шаванд. Бо истифода аз MTCNN, InceptionResnetV1, ва cosine similarity, метавон рӯйҳоро дар муҳити воқеӣ бо дақиқии баланд муқоиса кард. Инчунин, барои баланд бардоштани дақиқӣ метавон аз triple loss, ensemble models, ва додани маълумоти бештар барои омӯзиш истифода бурд.

Барои татбиқи амалии системаи шиноختи чеҳра дар раванди имтиҳонҳои донишгоҳӣ, риояи як қатор қадамҳо ва истифодаи технологияҳои мувофиқ зарур аст. Қадамҳои шинохтагирии донишҷӯ ва ворид намудани он ба система дар расми 2 муфассал оварда шудааст.

Расми 2. Қадамҳои шинохтагирии донишҷӯ дар система

Низоми умумии шинохтагирии донишҷӯ дар расми 2 овардашуда аз қисмҳои зерин иборат аст:

1. гирифтани тасвир (бо веб-камера ё камераи мониторинги синфхона);
2. ошкорсозии чеҳра дар тасвир;
3. коркарди хусусиятҳо тавассути алгоритми шиноختи чеҳра;
4. тасдиқи шахсият бо муқоисаи хусусиятҳо бо пойгоҳи додаҳои чеҳраҳои қаблан сабтшуда.

Барои ҳар як қисм технологияҳои муайян истифода мешаванд ва интиҳоби онҳо ба талаботи дақиқӣ, суръат ва шароити муҳити имтиҳон вобаста аст.

Ошкорсозии чеҳра дар вақти имтиҳон

Ҳангоми оғози имтиҳон (ё ҳангоми воридшавӣ ба толори имтиҳон), система тавассути камера тасвири ҷорӣ (live)-и иштирокчиро мегирад. Аввалин қадам ин ошкор кардани мавҷудияти чеҳра дар тасвир мебошад, зеро дар кадри тасвир метавонад ғайр аз чеҳра дигар объектҳо низ бошанд. Алгоритми маълум барои ошкорсозии чеҳра иборатанд аз алгоритми классикии Виола-Чонс, детектори HOG (Histogram of Oriented Gradients) бо классификатори

линейӣ, ё моделҳои нейронии махсуси детектори чеҳра (монанди MTCNN – Multi-task CNN).

Масалан, дар таҳқиқоти Ahmad I. барои ошкорсозии чеҳра детектори HOG истифода шудааст, ки он сабуку тезкор мебошад [1]. Пас аз муайян гардидани координатаҳои чеҳра дар тасвир, минтақаи мувофиқ бурида гирифта мешавад ва барои коркарди минбаъда омода мегардад. Ин раванд метавонад ҳар чанд сония як маротиба такрор шавад, то ки пайваста назорат намояд, ки шахси дар назди камера буда ҳамон донишҷӯи асли мебошад.

Эҷоди механизми зидди фиреб (anti-spoofing)

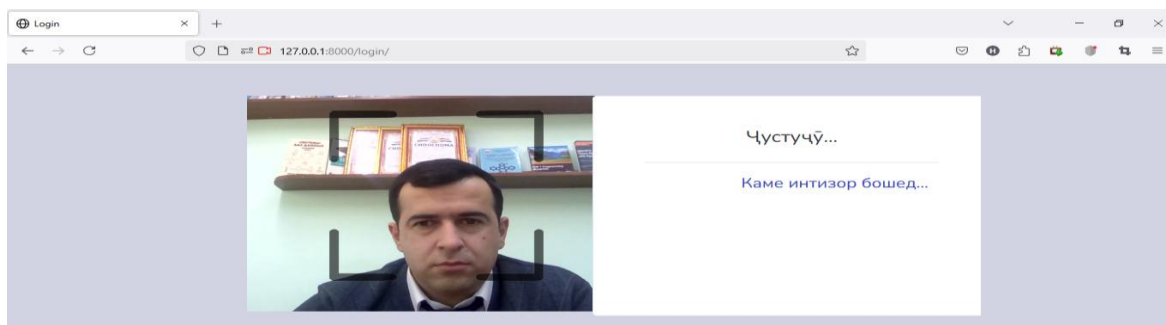
Яке аз паҳлӯҳои муҳими методологияи татбиқи шинохти чеҳра дар имтиҳонҳо, пешбинӣ намудани усулҳои муқобили фиребгарӣ мебошад. Донишҷӯ метавонад барои фиреб додани системаи шинохти чеҳра аз тасвир ё видеоҳои қаблан сабтшуда истифода кунад (масалан, акс ё видеоеро нишон диҳад, ки шахси ҳақиқиро тасвир мекунад). Барои пешгирӣ аз чунин ҳамлаҳо, механизми санҷиши зинда будани чеҳра (liveness detection) ҷорӣ карда мешавад. Усулҳои оддии санҷиши зинда будан аз санҷидани мичча задан (сирак задани чашм) ё ҳаракати рӯй иборатанд.

Амалисозӣ ва санҷиши система

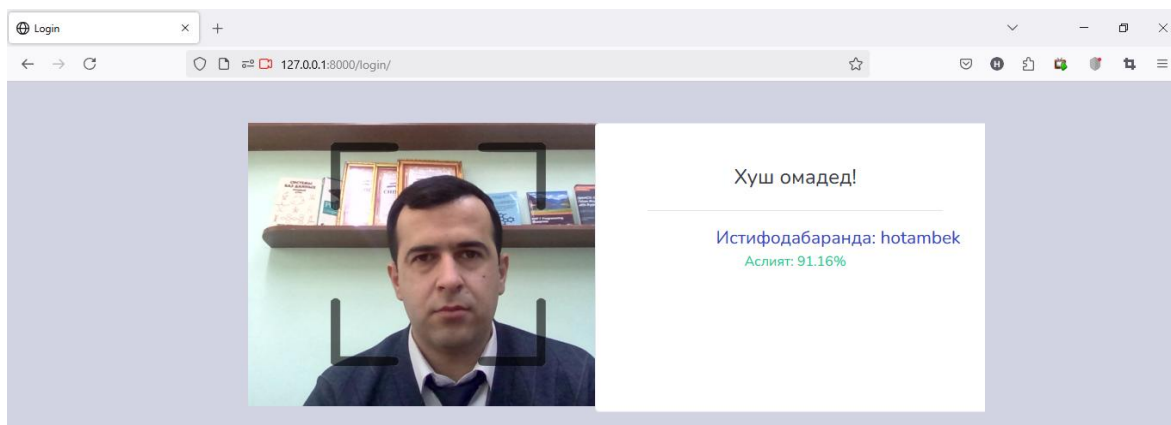
Пас аз анҷоми марҳилаҳои дар боло қайдгардида, система бояд дар шароити назоратшаванда озмоиш карда шавад. Барои санҷиши дақиқӣ, метавон аз маҷмӯаҳои стандартии чеҳра (монанди LFW, CASIA-WebFace ва ғайра) ё маълумоти воқеии донишҷӯён (бо ризоият ва иштироки худӣ онҳо) истифода бурд. Натиҷаҳои санҷиш нишон медиҳад, ки оё дақиқии шинохти шахсият ба дараҷаи талабшуда мерасад.

Зикр шуд, ки системаҳоро метавон бо модели классикӣ ё амиқ татбиқ кард. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи моделҳои амиқӣ пешомӯхта (монанди FaceNet) метавонад дақиқии шиносоиро ба беш аз 99% расонад [5], дар ҳоле ки алгоритмҳои сабуктари монанди LBPН одатан дақиқии пасттари (масалан, ~90-95% вобаста ба шароит) медиҳанд.

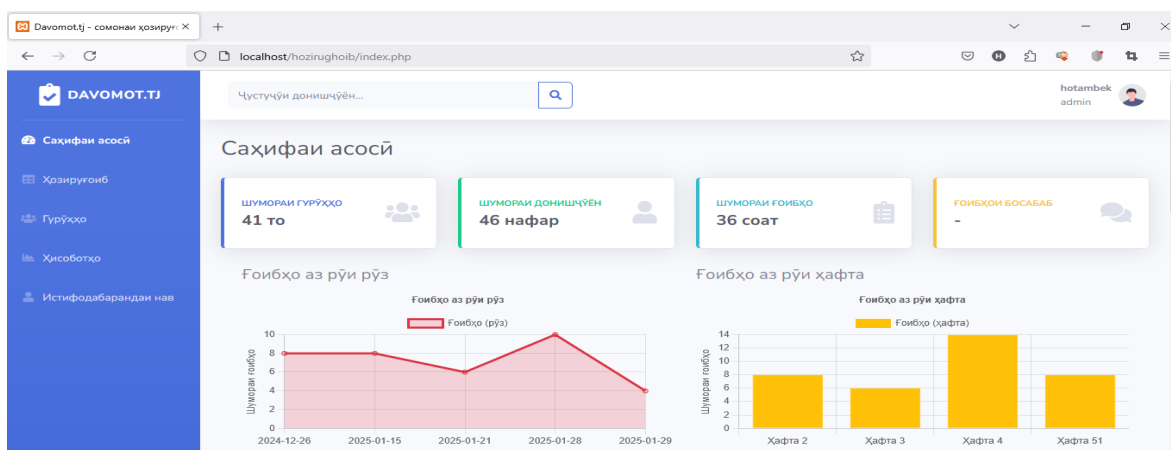
Аз ин рӯ, интихоби алгоритм бояд бо назардошти мувозинаи байни дақиқӣ ва сарфаи захираҳои ҳисоббарорӣ сураат гирад. Дар шароити имтиҳонҳои онлайн, ки ҳар як донишҷӯ дар компютери шахсии худ имтиҳон месупорад, метавон ҳисоббарориро асосиро дар сервер анҷом дод (яъне тасвир ба сервер фиристода шуда, дар онҷо шабакаи нейронӣ коркард мекунад). Агар шумораи донишҷӯён хеле зиёд бошад, ҳатто имкони истифодаи захираҳои абрӣ (cloud) барои ҳисоббарории параллелии шуносоии чеҳраҳо мавҷуд аст.

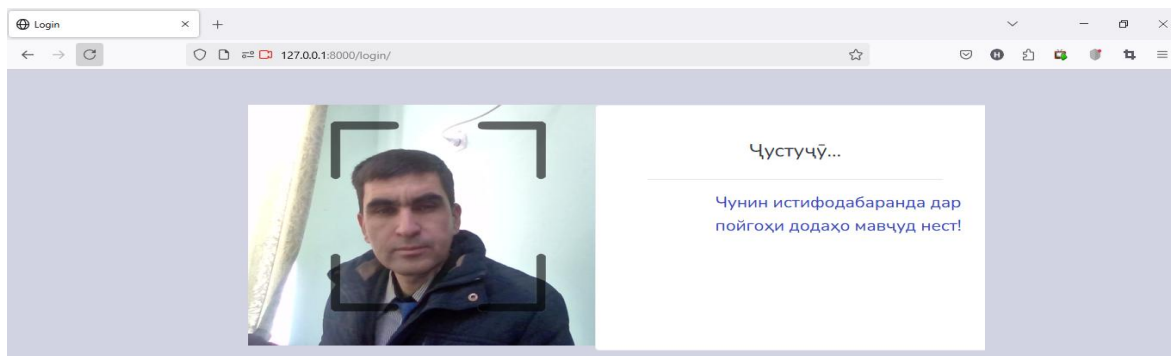
Расми 3. Саҳифаи ба даст овардани акси чеҳраи истифодабаранда ва чустучӯи он дар пойгоҳи додаҳо

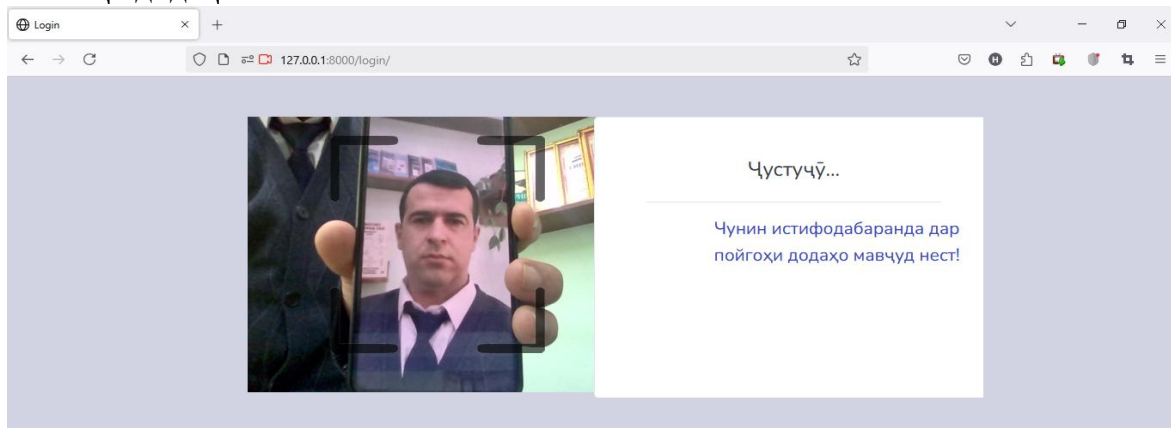
Расми 4. Натиҷаи ҷустуҷӯи истифодабаранда дар пойгоҳи додаҳо

Расми 5. Саҳифаи асосии система баъд аз муайянкунии истифодабаранда

Расми 6. Натиҷаи ҷустуҷӯ ҳангоми мавҷуд набудани истифодабаранда дар пойгоҳи додаҳо

Расми 7. Ҳимояи система бо механизми зидди фиреб (anti-spoofing)

Чорӣ намудани технологияи шинохти чеҳра дар имтиҳонҳои муассисаҳои таҳсилоти олий метавонад фазои имтиҳониро шаффофтар ва одилонатар гардонад. Пеш аз ҳама, муаммоҳои марбут ба тағйири имтиҳондиҳанда ё имтиҳонсупорӣ ба ҷои дигар шахс комилан аз байн мераванд, зеро система пайваста назорат мекунад, ки шахси дар назди камера буда ҳамон шахси ваколатдор барои супоридани имтиҳон аст [6].

Ғайр аз ин, назорати автоматики чеҳра метавонад нақши факторӣ боздоранда (deterrent) низ иҷро кунад. Донишҷӯёне, ки медонанд ҳар як ҳаракати онҳо сабт ва таҳлил мешавад, эҳтимол камтар ҷуръати қонуншиканӣ мекунанд. Масалан, системае, ки на танҳо чеҳраро мешиносад, балки ҳаракати чашм ё пайдо шудани шахси дуюм дар кадрро низ ошкор мекунад, имконияти истифодаи ҳаракати бе иҷозат (масалан, нигоҳ кардан ба экранӣ ҳамсоя ё сӯҳбат бо шахси дигар)-ро коҳиш медиҳад [1].

Дар воқеъ, дар як системаи пешкашшуда, алоқаманди назорати чеҳра бо детектори ашёҳои мамнӯъ (телефон, китоб ва ғайра) пешбинӣ шуда буд, то ки беадолатиро комилан пешгирӣ шаванд [1]. Чунин чораҳо сатҳи интизомро дар вақти имтиҳон боло мебарад ва раванди имтиҳонсупорӣ ба реҷаи озмунҳои қиддӣ наздик мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ahmad, I., Ali, K., Malik, F. A Novel Deep Learning-based Online Proctoring System using Face Recognition, Eye Blinking, and Object Detection Techniques [Текст] / I. Ahmad, K. Ali, F. Malik // International Journal of Advanced Computer Science and Applications. – 2021. – Т. 12(3). – С. 112-120.
2. Taigman, Y., Yang, M., Ranzato, M., Wolf, L. DeepFace: Closing the Gap to Human-Level Performance in Face Verification [Текст] / Y. Taigman, M. Yang, M. Ranzato, L. Wolf // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2014. – С. 1701-1708.
3. Schroff, F., Kalenichenko, D., Philbin, J. FaceNet: A Unified Embedding for Face Recognition and Clustering [Текст] / F. Schroff, D. Kalenichenko, J. Philbin // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2015. – С. 815-823.
4. Deng, J., Guo, J., Xue, N., Zafeirious, S. ArcFace: Additive Angular Margin Loss for Deep Face Recognition [Текст] / J. Deng, J. Guo, N. Xue, S. Zafeirious // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2019. – С. 36-45.
5. Fayyumi, A., Zarrad, A. Face Recognition for Online Exam Authentication [Текст] / A. Fayyumi, A. Zarrad // Advances in Internet of Things. – 2014. – Т. 4(2). – С. 89-98.
6. Haytom, A., Carter, B., Matthews, T. Identity Verification and Fraud Detection During Online Exams with a Privacy Compliant Biometric System [Текст] / A. Haytom, B. Carter, T. Matthews // 17th International Joint Conference on e-Business and Telecommunications. – 2020. – С. 101-108.
7. Crumpler, W. Facial Recognition in 2020 [Текст] / W. Crumpler // Center for Strategic and International Studies (CSIS). – 2020. – С. 45-59.
8. Gullo, K. French Court Slaps TestWe App With a Suspension [Текст] / K. Gullo // Electronic Frontier Foundation (EFF). – 2023. – С. 24-30.
9. Sharma, R., Bera, S., Kaushik, A. Face Recognition for Smart Attendance System Using Deep Learning [Текст] / R. Sharma, S. Bera, A. Kaushik //

Proceedings of the International Conference on Computer Vision and Artificial Intelligence. – 2021. – С. 405-410.

REFERENCES

1. Ahmad, I., Ali, K., Malik, F. A Novel Deep Learning-based Online Proctoring System using Face Recognition, Eye Blinking, and Object Detection Techniques [Текст] / I. Ahmad, K. Ali, F. Malik // International Journal of Advanced Computer Science and Applications. – 2021. – Т. 12(3). – С. 112-120.
2. Taigman, Y., Yang, M., Ranzato, M., Wolf, L. DeepFace: Closing the Gap to Human-Level Performance in Face Verification [Текст] / Y. Taigman, M. Yang, M. Ranzato, L. Wolf // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2014. – С. 1701-1708.
3. Schroff, F., Kalenichenko, D., Philbin, J. FaceNet: A Unified Embedding for Face Recognition and Clustering [Текст] / F. Schroff, D. Kalenichenko, J. Philbin // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2015. – С. 815-823.
4. Deng, J., Guo, J., Xue, N., Zafeirious, S. ArcFace: Additive Angular Margin Loss for Deep Face Recognition [Текст] / J. Deng, J. Guo, N. Xue, S. Zafeirious // Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR). – 2019. – С. 36-45.
5. Fayyumi, A., Zarrad, A. Face Recognition for Online Exam Authentication [Текст] / A. Fayyumi, A. Zarrad // Advances in Internet of Things. – 2014. – Т. 4(2). – С. 89-98.
6. Haytom, A., Carter, B., Matthews, T. Identity Verification and Fraud Detection During Online Exams with a Privacy Compliant Biometric System [Текст] / A. Haytom, B. Carter, T. Matthews // 17th International Joint Conference on e-Business and Telecommunications. – 2020. – С. 101-108.
7. Crumpler, W. Facial Recognition in 2020 [Текст] / W. Crumpler // Center for Strategic and International Studies (CSIS). – 2020. – С. 45-59.
8. Gullo, K. French Court Slaps TestWe App With a Suspension [Текст] / K. Gullo // Electronic Frontier Foundation (EFF). – 2023. – С. 24-30.
9. Sharma, R., Bera, S., Kaushik, A. Face Recognition for Smart Attendance System Using Deep Learning [Текст] / R. Sharma, S. Bera, A. Kaushik // Proceedings of the International Conference on Computer Vision and Artificial Intelligence. – 2021. – С. 405-410.

ТАТБИҚИ АЛГОРИТМҲОИ ШИНОХТИ ЧЕҲРА ДАР РАВАНДИ БАРГУЗОРИИ ИМТИҲОНҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Дар шароити муосир, таъмини шаффофият ва адолати академӣ дар имтиҳонҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи маориф табдил ёфтааст. Бо рушди технологияҳои рақамӣ, имтиҳонҳои онлайн ва фосилавӣ фарогиртар мешаванд, ки ин ҳам вақти донишҷӯёнро сарфа намуда, ҳам дастрасии таълимро васеъ мегардонад. Вале набудани назорати мустақими ҳузури омузгорон хатари афзоиши фиребкорӣ ва беадолатии академиро ба миён меорад. Мақола ба татбиқи алгоритмҳои муосири шинохти чеҳра дар низоми назорати имтиҳонҳо бахшида шудааст. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки моделҳои амиқи омӯзиши дар якҷоягӣ бо системаҳои мониторинги рақамӣ метавонанд эътимоднокии назорати имтиҳонҳоро баланд бардоранд ва ҳамзамон шаффофият ва адолати академиро таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: шинохти чеҳра, назорати имтиҳон, прокторинг, алгоритмҳои зехнӣ, омӯзиши мошинӣ, махфияти иттилоот, anti-spoofing.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мухамедова Шоирахон Файзуллоевна - Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, н.и.ф-м., дотсент, мудири кафедраи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва барномарезӣ. Суроға:

735700, ш. Хучанд, Тоҷикистон, маҳаллаи 17, 1. Телефон: (+992) 927-07-20-01. E-mail: shoira74@mail.ru.

Шарипов Хотам Бекназарович – Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, унвонҷуи кафедраи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва барномарезӣ. Суроға: 735700, ш. Хучанд, Тоҷикистон, маҳаллаи 17, 1. Телефон: (+992) 928-09-89-99. E-mail: hotambeksharipov@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ АЛГОРИТМОВ РАСПОЗНАВАНИЯ ЛИЦ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКЗАМЕНОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В современных условиях обеспечение прозрачности и академической честности при проведении экзаменов в высших учебных заведениях становится одной из актуальных проблем в сфере образования. С развитием цифровых технологий дистанционные и онлайн-экзамены становятся все более распространёнными, что способствует экономии времени студентов и расширению доступа к образованию. Однако отсутствие прямого контроля со стороны преподавателей повышает риск мошенничества и академической нечестности. В статье рассматриваются применение современных алгоритмов распознавания лиц в системах контроля экзаменов. Результаты анализа показывают, что применение глубоких нейронных сетей совместно с цифровыми системами мониторинга позволяет повысить надёжность контроля экзаменов и одновременно обеспечить прозрачность и академическую честность.

Ключевые слова: *распознавание лиц, контроль экзаменов, прокторинг, интеллектуальные алгоритмы, машинное обучение, защита персональных данных, anti-spoofing.*

Сведения об авторах: Мухамедова Шоирахон Файзуллоевна – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, к.ф.-м.н., доцент, заведующая кафедрой информационно-коммуникационных технологий и программирования. Адрес: 735700, г. Худжанд, Таджикистан, 17 микрорайон, 1. Телефон: (+992) 927-07-20-01. E-mail: shoira74@mail.ru

Шарипов Хотам Бекназарович – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, соискатель кафедры информационно-коммуникационных технологий и программирования. Адрес: 735700, г. Худжанд, Таджикистан, 17 микрорайон, 1. Телефон: (+992) 928-09-89-99. E-mail: hotambeksharipov@mail.ru

APPLICATION OF MODERN FACE RECOGNITION ALGORITHMS IN THE PROCESS OF CONDUCTING EXAMINATIONS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In modern conditions, ensuring transparency and academic integrity in university examinations has become one of the key challenges in education. With the advancement of digital technologies, online and remote examinations are becoming increasingly widespread, allowing for time efficiency and expanded access to education. However, the lack of direct supervision by instructors increases the risk of cheating and academic dishonesty. This article explores application modern face recognition algorithms in exam monitoring systems. The findings suggest that deep learning models combined with digital monitoring systems can significantly enhance exam security while also ensuring transparency and academic fairness.

Keywords: *face recognition, exam monitoring, proctoring, artificial intelligence, machine learning, data privacy, anti-spoofing.*

Information about the authors: Shoirakhon Fayzulloevna Mukhamedova – Tajik State University of Law, Business and Politics, candidate in physical and mathematical sciences, associate professor, head of the department of information and communication technologies and Programming. Address: 735700, Khujand, Tajikistan, Microdistrict 17, 1. Phone: (+992) 927-07-20-01. E-mail: shoira74@mail.ru

Hotam Beknazarovich Sharipov – Tajik State University of Law, Business and Politics, PhD candidate of the Department of Information and Communication Technologies and Programming. Address: 735700, Khujand, Tajikistan, Microdistrict 17, 1. Phone: (+992) 928-09-89-99. E-mail: hotambeksharipov@mail.ru

**АУТЕНТИКА ИБН СИНЫ И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ
ФАЛЬСИФИКАЦИИ**

Назармонов А.П., Назармонов Ш.П.

Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева

Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни

История — это не просто хроника событий, но и отражение этнического, культурного и научного наследия народов. В наши дни, однако, все чаще мы сталкиваемся с попытками искажения и фальсификации исторических фактов, направленными на присвоение чужого наследия. Одной из главных жертв такого процесса, осуществляемого в рамках *пантуркистского* проекта культурной ассимиляции, становится выдающийся ученый, философ, поэт и врач Абу Али ибн Сина, известный на Западе как Авиценна, и его наследие. Пантуркистские историки-мистификаторы так и не представили убедительных доказательств своей гипотезы о «тюркских корнях» этого ученого, в то время как его связь с персоязычной культурой и принадлежность к народам персидского происхождения остаются неоспоримыми, признанными среди выдающиеся научных специалистов. По своему влиянию на интеллектуальную историю, науки и культуру мира он уступает лишь Аристотелю, о чем свидетельствовало его титулование «*Выдающим учителем*» (*Shaykh ur-ra'is*), возможно и признают наравне с аналогичным признанием титула Аристотеля, давно признанным под титулом «*Первым учителем*» (*Mu'allim al-awwal*) (о чём сам Ибн Сина говорит в многих своих произведениях) [5].

Тем не менее, в исследованиях национальной проблематики устоялось представление о том, что этническая самоидентификация формируется не в изоляции, а через взаимодействие с другими этническими сущностями. В этом контексте становится очевидным, что Турция и тюркоязычные народы, каждый по отдельности, пытаются осмыслить и захватить богатое наследие персоязычных народов, представляя их как часть своей культурной идентичности. Столкнувшись с вызовами глобализации и преодолевая политические и экономические трудности, они стремятся приписать себе достижения, накопившиеся на протяжении веков. Хотя исторически тюркоязычная культура сформировалась значительно позже, этот факт не останавливает тех, кто занимается фальсификацией, стремясь представить персидских мыслителей в тюркском свете. Периодически они заявляют о праве на наследие великих исторических деятелей, размывая границы идентичности и плетя новые нарративы, которые отражают динамизм и сложность культурных взаимосвязей (для ознакомления с сутью проблемы обращайтесь к источнику) [11], но в случае с Авиценой данная фальсификация целиком и полностью несостоятельная.

Прежде чем углубляться в исследование вызовов современной исторической фальсификации, касающейся национальной идентичности и роли Авиценны в процессе самопознания персоязычной культуры, необходимо обратить внимание на ключевой аспект — культурную и политическую идентичность иранцев, афганцев и таджиков как единой нации. Особенно в контексте обсуждения национальной идентичности и влияния таких выдающихся личностей, как Авиценна, чье видение стало для всех символом осознания своей уникальности, понимания собственной ценности, стремления к самоопределению и развитию, а также к национальной независимости — так называемые элементами рефлексии (по-философски Н.А.), формирующим сущность их жизни. Все компоненты культурной идентичности персов неразрывно связаны с наследием таких «плеяд личностей», как Рудаки,

Фердавси, Ибн Сина, Абу Райхан Беруни, Газали, Насир аль-Дин аль-Туси, Фараби, Насир Хусрав, Руми, Камол Худжанди, Низами Ганджави, Мулла Садра, Хаям, Саади, Хафез, Аттар, Абдурахман Джами и многих других, чьих литературное, поэтическое, научное и политическое наследие отражает глубоко укорененные традиции, являясь основой национальной и культурной идентичности всех персоязычных народов. Следует вспомнить слова Н.Н. Моисеева: «биологическая эволюция человека завершилась давно» [17. С.31], цитируемое выдающимся таджикским учёным Х. Додихудоевым [15. С. 241]. Естественно, культура или социальная среда определяют направленность человека, способность и таланты людей, делая одного гениальным математиком или политиком, а другого талантливым теологом или художником. При этом наличие редкого природного или божественного дара не отрицается, однако даже сложившаяся научная теория кажется здесь парадоксом, и в тоже время относительно истории средневековой персоязычной культуры случае является удивительным. Несомненно, индивидуальная самоидентификация в контексте нации и осознание своей принадлежности к ценностям народа становятся важными культурными и политическими аспектами, особенно в знаковые моменты, когда на карту ставится судьба народа и сохранение культурной идентичности. Примером может служить как процесс формирования этнокультурного сообщества персов в эпоху правления Саманидов, так и при формировании и идентификации в разные периоды исторического развития каждой из этих трёх групп персоязычных народов, когда реальные факты ставили на кону как судьбу народа, так и его культурные ценности и их корни. Современное развитие таджикской нации, как и афганцев в условиях глобализации, напоминая борьбу за свободу и независимость, что пришлось испытать и их предкам, отражавшие стремление то избавиться от арабского влияния и тюрко-монгольских завоевателей, то от захватнических завоеваний соседей. Безусловно, персидская культура, обладая богатством интеллектуальных и художественных традиций, сыграла значимую роль в становлении Ибн Сины как мыслителя, позволив ему синтезировать исламскую и персидскую самобытность.

Забегая вперёд, отметим, что слово «*турк*» возникает в контексте, противопоставляющем его слову «*таджик*», этнической идентичности или исторически сложившейся части персоязычного народа, населявшего конкретные регионы. В определении термина «таджик» часто подчеркивается, что слово «*турк*» использовалось лишь в контексте контраста с феноменом «*таджик*», что подтверждают многочисленные лексикографические исследования, включая работы средневековых авторов. Тем не менее, термин «*турк*» восходит к середине VI века нашей эры, когда он возник на базе союза тюрков-гогов, обитавших в северных районах Китая и его западных пустынях. Этот термин стал применяться к подгруппам данного союза, и с тех пор отдельные и независимые племена, входившие в него и каждое из которых имело собственное название, стали именоваться тюрками, [18. С.97] но о какой либо тюркской культуры и тем более научных и философских утверждениях говорит даже язык не поворачивается вплоть до XV и даже XIX в. Частое же его использование термина «*турк*» можно заметить как при определении феномена «*таджик*», так и при определении идентичности или самобытности самих таджиков. К примеру, известный учёный В.В. Бартольд так прокомментировал таджикская самобытность: «*таджик*» — прежняя форма от «*тазик*» или «*тажик*» — названия народа первоначально в арабском смысле (позже это значение сохраняется только в *тазийской форме*), ещё позже в иранском смысле, противоположном слову «*тюрк*» (*турк*), (первое Н.А.) слово которое создано от названия арабского племени «*тайя*» [14. С.469]. Тоже самое говорится в словаре Деххуда относительно определению таджикской нации: «Термином (*таджик*: Н.А.)

говорят только в Афганистане и сопредельным с ней персоязычными жителями, и в основном употребляется в сопротивлении тюркских народностей, само слово «таджик» пехлевийского происхождения принадлежит к племени *тадж*, которое также происходит из названия племен Ирана» [12. С.102-103].

Однако, встреча тюркских народов с состоявшимися иноэтническим феноменом «таджик», взаимодействия или вызова со стороны чужеродной им персоязычной этнической воли привело к их собственной этнической консолидации и выделению собственной этнической самобытности, которая теперь начинает отличать «свое» этническое сообщество от «чужое».

Творческое наследие Ибн Сины (Авиценны) представляет собой яркий пример того, как одно из величайших культурных и научных наследий в истории человечества может быть одновременно результатом и проявлением этнокультурной самобытности народов целого региона. Ибн Сина, живший в X-XI веках, стал выдающимся философом, медиком и ученым, чьи труды оказали глубокое влияние на протяжении тысячелетия развитие наук не только на Востоке, но и на Западе. Величие личностей, таких как Абу Али ибн Сина, ещё раз подчеркивает, что история и культуры персидского народа— это не просто набор случайных событий, а вклад одного из представителей древней отдельной самобытной цивилизации в развитие культуры, науки и философии, которые значительно обогатили мировую человеческую цивилизацию, оставив глубокий след в общем культурном и научном наследии. Ибн Сина, с его стремлением к знаниям и открытиям, демонстрирует нам ценность неугасимого стремления к пониманию и прогрессу, не только разясняя спорные вопросы, даже в учениях таких античников как Аристотеля, но и блистательно развил многие положения его научной и логической системы. [8. С. 52-53]

Хаким Абу Али Сина родился 16 августа 980 года в деревне Афшана, неподалеку от Бухары, населенной таджиками как в те времена, так и по сей день. Его отец, Абдуллах был этническим представителем таджикского народа, и занимал должность финансового чиновника при дворе саманидского правителя Нуха ибн Мансура.¹⁴ Он не был родом из Бухары, а родился и долгое время проживал в городе Балхе [10. С.11-35], город в современном Афганистане с персоязычным населением на протяжении всей истории и был центром культурной развития персов. Мать, Ситара-бану (сама имя говорит о её персидской принадлежности), была уроженкой Афшаны. Эти данные взяты из автобиографического трактата самого Ибн Сины, что делает их неоспоримыми. К тому же и Бухара, и Балх входили в то время в состав географической территории персидских династий, и в обоих из них был широко распространен персидский язык, и по этой причине нельзя отрицать, что Ибн Сина был персом и говорил по-персидски. [4. С.128]

Другой пример, Ибн Сина в заключительной части «Илахиёт» («Метафизика») своего труда «Книга исцеления» (*Ash-Shifa'*) пишет, употребляя выражение «аль-Мадина аль-Фадила» («Совершенный город»): «Необходимо, чтобы среди людей были те, кто служит другим людям. Эти люди должны быть принуждены к служению жителям Совершенного города. Также те, кто по своей природе далек от приобретения добродетели, являются рабами по своей сути, например, тюрки и занджи (негры), а в целом — те, кто вырос в неблагоприятных регионах, которые не способствуют развитию правильного темперамента, здравого разума и ясного мышления» [16. С.168]. Логике не поддается стремление фальсификаторов после этих слов о тюркские племена. Смысл данного высказывания заключается в том, что, по

¹⁴ Нӯҳ бинни Мансур Сомонӣ был одним из выдающихся личностей из клана Саманидов, который вошёл на трон в 976, т.е. 4 года до рождения Ибн Сины.

мнению Ибн Сины, тюрки и занджи того времени, которые традиционно считались слугами и рабами, а также люди, живущие в неблагоприятных природных условиях, не способных развитию здравого мышления и интеллектуальных способностей, далеки от добродетели и (только- Н.А.) вынуждены служить жителям Совершенного города. [См.:13] То есть, это высказывание однозначно указывает на то, что Ибн Сина не был тюрком. Кроме того, его литературное наследие включает произведения на персидском и арабском языках. При первом взгляде на четверостишие или его касиды, почувствовать связь с историческими традициями и культурой его народа, возродить её развитие и назначение в особые периоды могли лишь патриотически настроенные люди, чья высокая политическая культура и осознание своих корней, знания и опыт могут служить поучительным примером. Обратим внимание на то, что понятие «возрождения национальной идентичности», именно в этом контексте мы используем, особенно важно для понимания этих специфических исторических периодов. Династия Саманидов, которая правила Персией и территорией места рождения Авиценны (Бухара была столицей этой династии) во время только его рождения, была определено персидской, а не турецкой. [3. С.4:36]

Есть достоверные сведения, что при его жизни Ибн Сина правила некоторым провинциям, династия шиитского происхождения Буиды (арийцы представлявшие одной из основных иранских ветвей древней эпохи и жившие в провинциях (на западе и востоке, точнее в Ардебиль- Н.А.) в Иране. При правлении которых Ибн Сина был министром [1. С. 7-34]

Для Авиценны культурная идентичность персоязычной нации означала восприятие её состояния и способность интеграции на основе устойчивости её ценностей, что позволяло определять своё место, так же, как и себя самого в социокультурном пространстве на протяжении веков. Нет сомнений, что кризис идентичности начался после падения Саманидов, когда к власти сместились династии с тюркскими корнями, такие как газневиды, сельджуки и мангиты, чем и вызвали постепенное размывание границ между таджикской культурой и культурой их соседей, даже вплоть до потери самобытности. Период активного роста политической культуры нации, представители которой на протяжении более тысячелетия после Саманидов правила на больших территориях Средней Азии, обычно ассоциируется с культурой, отнюдь не принадлежащей таджикам и тем более в религиозно конфессиональном плане, они были суннитами. Хотя о своей вере он никогда не говорил и только указал на принадлежность своего отца и брата к исмаилитам-шиитам, однако, есть слишком много доказательств, которые показывают, что он был шиитом. [2.с.22:67-82]

Нет сомнений в том, что Авиценна был персидским ученым, родившимся, жившим и работавшим, при покровительстве шиитских династий, а от суннитских, старался избегать. Автобиография Ибн Сины начатая самим мыслителем и законченная его учеником А. Джузджани, содержит достоверные информации о том, что суннитские правители Исфахана, которым он служил некоторое время его недолюбливали, а один из этих правителей ещё к тому же посадил его в заточение, хотя был свидетелем того, что мыслитель трижды спас его отца от смерти, возможно основной причиной, по которой его бросили в тюрьмы было его родственные связи с шиитскими исмаилитами. [10. С. 17]

Есть много подтверждений тому, что в то время на Востоке (и особенно в персидском регионе) метафизика Ибн Сины не только глубоко повлияла на философию и теологию, но и основала многовековую традицию, в том числе культурных ценностей (принадлежавших таджикам) которую можно считать существующей до сих пор. [19. С.371-425]

Бесспорно, Ибн Сина является одной из величайших фигур в истории мировой

науки и философии. Его труды, такие как *«Канон врачебной науки»* и *«Книга исцеления»*, оказали колоссальное влияние на развитие медицины, философии, логики и астрономии. На протяжении тысячелетия его работы служили основой для обучения не только в исламском мире, но и в Европе, где идеи Авиценны были фундаментальными для средневековой схоластики. Однако, научные достижения Ибн Сины – это не просто результат индивидуального гения, они представляют собой проявление многовековой интеллектуальной традиции персидской культуры, в которой наука, философия и искусство развивались в тесном переплетении с духовными и культурными ценностями. Его труды, объединяя античные традиции с иранскими и исламскими элементами, стали неотъемлемой частью персидского интеллектуального наследия [5. С.74].

Более того, сам Ибн Сина в своей книге *«Ишарат ва танбихат»* (*Указания и наставления*), одном из важнейших его трудов по философии после *«Шифа»* (*Книги исцеления*), прямо указывает, что он владел только двумя языками — арабским и персидским. В разделе о логике (шестое указание), обсуждая отрицательные высказывания, он пишет: «Но в тех языках, которые мы знаем, не принято выражать отрицание в такой форме... Например, на арабском говорят: „Ля шайъа мин...“ (Ничто из...), а на чистом персидском говорят: „Хич... нест“ (Ничего нет).» [7. С.348-349] Здесь он прямо заявляет, что знает только арабский и персидский и не приводит примеров из других языков, что подтверждает его принадлежность именно к иранской культуре.

Таким образом, отрицать иранское происхождение Ибн Сины — значит идти против исторических фактов. Однако следует помнить, что Ибн Сина — достояние всей исламской цивилизации, и вместо того, чтобы делать его объектом споров, стоит гордиться его вкладом в развитие науки и философии.

Ибн Сина был не только созидателем, но и мостом между различными культурами. Его труды передавались из поколения в поколение, оказывая влияние на мыслителей разных эпох. Важно отметить, что Ибн Сина, будучи персидской личностью, нес в своей работе тот особый этнологический колорит, который стал основой для дальнейшего развития персидской науки и культуры. Это указывает на важность сохранения и развития национальной идентичности через творчество и знания, что остается актуальным и в наше время.

Попытки переписать историю и присвоить достижения выдающихся личностей встречаются во многих культурах, но особенно они актуальны в современном геополитическом контексте. Язык его произведений, культурный контекст его трудов, а также исторические источники подтверждают его принадлежность к персидской цивилизации. Подобные искажения истории наносят ущерб не только академической объективности, но и культурной идентичности народов. Они лишают будущие поколения возможности понимать истинное наследие своей культуры и цивилизации.

Понимание роли великих личностей, таких как Ибн Сина, важно не только с академической точки зрения, но и с воспитательной. Он был не просто ученым, а символом стремления к знаниям, примером того, как образование, наука и философия могут преобразовать мир. Ибн Сина был не только великим ученым, но и мостом между разными цивилизациями. Его труды объединяли наследие античного мира, исламской философии и персидской научной традиции, закладывая основу для дальнейшего развития науки и медицины. Попытки исказить его наследие и представить его тюркским мыслителем являются частью более широкой стратегии культурной экспансии, но историческая правда остается неизменной: Ибн Сина был и остается выдающимся представителем персоязычного мира. Сохранение и изучение его наследия важно не только для понимания прошлого, но и для

формирования будущего, в котором знания и истина будут стоять выше политических манипуляций и исторических фальсификаций.

Также, необходимо продолжать исследования, основанные на фактах, чтобы защитить подлинность наследия Ибн Сины. Историческая наука должна оставаться беспристрастной и служить истине, несмотря на региональные и межнациональные споры. Сохранение честности и уважения к исторической правде позволит будущим поколениям иметь ясное представление о прошлом. Преодоление вызовов фальсификации возможно через совместные усилия историков, исследователей и общественности для защиты исторического наследия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bosworth CE (1978) The heritage of rulership in early Islamic Iran and the search for dynastic connections with the past. *Iran Stud* 11:7–34
2. Delshad F (2008) Mutual impacts of geek and islamic theological thoughts in classical periods. *J Theol Interpret* 22:67–72
3. Fray RN (1964) The charisma of kingship in ancient Iran. *Iran Antiqua* 4:36
4. Gohlman (1974), Жизнь Ибн Сины: критическое издание и аннотированный перевод, W.E. Gohlman, Олбани: Государственный университет Нью-Йорк Пресс, 1974. С.128
5. Gutas, D., 1987–88, "Avicenna's *Madhab*, With an Appendix on the Question of His Date of Birth," *Quaderni di Studi Arabi*, 5–6: 323–36; repr. in Gutas 2014 b-II. URL. <https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina/>
6. Henry Corbin, "The Voyage and the messenger: Iran and Philosophy", North Atlantic Books, 1998. pg 74:
7. Ibn Sina ("Avicenna") *Encyclopedia of Islam*. 2nd edition. Edited by P. Berman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Henrichs. Brill 2009;
8. Абу Али ибн Сина. Сочинения. Т. 2. С. 52-53.
9. Абуали ибн Сина. Рисолаи Саргузашт. Ҷ. 1. Душанбе. 2015.
10. Абуали Ибни Сино, Пирузинома// Саргузашт (Автобиографический очерк)// Нашриёти «Маориф», Душанве, 1980 (с. 11-35)
11. Актуальное прошлое: наука и общество, Фальсификация исторических источников и конструирование этнократических мифов, М.2011 г. (385 с.)
12. Алиакбари Деххудо. Луғатномаи Деххудо. - Ҷ.14. / Деххудо Алиакбар.– Техрон, 1335//1956.
13. Аль-Наджа, Ибн Сина, отредактированный и отредактированный Мохаммадом Таги Данеш Пажуш, -1. второе издание, Университет Тегерана, 2000
14. Бартольд В.В. Сочинение. Т.2. Ч.1. / В. В. Бартольд. – М., 1963.
15. Додихудоев Х. Культура и цивилизация. Истины и парадоксы традиций. Т.1,4.1. Душанбе: 2006 –с. 241 (354 с.)
16. Ибн Сина. Аш-шифа. Аяь-Илахийат. Каир: Дар аль-киتاب аль-араби, 1960. - Т. 2. Исцеление. Метафизика. (arabic) -С.268
17. Моисеев Н.Н. Проблема возникновения системных свойств// Вопросы философии, 1992, № Н, с.31
18. Мохсени, Мохаммад Реза, 2009: Пантуркизм, Иран и Азербайджан, Samarkand Publications, стр.97
19. Эндресс, Г., 2006, «Чтение Авиценны в медресе. Интеллектуальные генеалогии и цепи передачи философии и наук на исламском Востоке», в Монтгомери, 2006: 371–423

АУТЕНТИКА ИБН СИНЫ И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ФАЛЬСИФИКАЦИИ

В статье рассматривается проблема аутентичность наследия Ибн Сины, которое представляет собой не только историческую, но и культурную, а в данном случае также политическую проблему. Попытки навязать ему тюркское происхождение безосновательны и противоречат академической целостности. Такие действия подвергают угрозе наше понимание истории и искажают представление о важности культурного и научного вклада, который этот великий ученый внес в развитие человечества.

Автор проводит короткое исследование, основанные на фактах и доказательствах, защищая подлинность и идентичность наследия таджиков и их великих деятелей прошлого. Региональные и межнациональные споры не должны влиять на беспристрастность исторической науки, которая должна служить истине, а не политическим интересам. В этом контексте Ибн Сина остается ярким примером того, как культурное наследие может стать объектом недостоверных интерпретаций, и мы обязаны обеспечить его заслугам заслуженное признание.

Ключевые слова: Ибн Сина, творческое наследие, фальсификация, факты, турк, таджик, Персии, культура, аутентичность, идентификация и др.

Сведения об авторе: Назарамонов Абдулло Парвонаевич - ст.пр., кафедры философия и политологии Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева abdulla_rt@mail.ru +992939709272;

Назарамонов Шахбоз Парвонаевич доцент кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни nshahbozt@mail.ru

АСОЛАТИ ИБНИ СИНО ВА МУШКИЛОТИ СОХТАКОРИИ ТАЪРИХИИ МУОСИР

Мақола ба масъалаи асли будани мероси Ибни Сино дахл дорад, ки на танҳо як масъалаи таърихӣ, балки фарҳангӣ ва дар ин маврид, инчунин сиёсӣ мебошад. Қӯшишҳои нисбат додани пайдоиши туркии ӯ беасос буда, ба тамомияти илмӣ муҳолиф мебошанд. Чунин амалҳо дарки дурусти таърихро таҳдид намуда, саҳми бузурги фарҳангӣ ва илми ин донишманди барҷастаро таҳриф мекунад.

Муаллиф таҳқиқоти кӯтоҳро, ки бар асоси далелҳо ва исботҳо бунёд ёфтаанд, анҷом дода, ҳақиқати таърихро ҳимоя менамояд ва ба аслият ва ҳувияти мероси таърихӣ тоҷикон ва шахсиятҳои барҷастаи гузашта таъкид мекунад. Баҳсҳои минтақавӣ ва байниқавмӣ набояд ба бегаразии илми таърих таъсир расонанд, зеро илм бояд ба ҳақиқат хизмат кунад, на ба манфиатҳои сиёсӣ. Дар ин замина, Ибни Сино намунаи равшани он аст, ки чӣ гуна мероси фарҳангӣ метавонад мавриди тафсириҳои носоҳеҳ қарор гирад ва мо вазифадорем, ки хизматҳои ӯро бо арҷгузориҳои сазовор ҳифз намоем.

Калидвожаҳо: Ибни Сино, мероси эҷодӣ, таҳриф, далелҳо, турк, тоҷик, Форс, фарҳанг, асли, ҳувият ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарамонов Абдулло Парвонаевич - муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев abdulla_rt@mail.ru +992939709272;

Назарамонов Шахбоз Парвонаевич, дотсенти кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ nshahbozt@mail.ru

THE AUTHENTICITY OF IBN SINA AND THE CHALLENGES OF MODERN HISTORICAL FALSIFICATION

This article examines the issue of the authenticity of Ibn Sina's legacy, which is not only a historical and cultural matter but also, in this case, a political one. Attempts to attribute a Turkic origin to him are unfounded and contradict academic integrity. Such actions threaten our understanding of history and distort the recognition of the significant cultural and scientific contributions that this great scholar made to the advancement of humanity.

The author conducts a brief study based on facts and evidence, defending the authenticity and identity of the Tajik heritage and its great historical figures. Regional and interethnic disputes should not influence the impartiality of historical science, which must serve the truth rather than political interests. In this context, Ibn Sina remains a vivid example of how cultural heritage can become subject to inaccurate interpretations, and we are obliged to ensure that his achievements receive the recognition they truly deserve.

Keywords: *Ibn Sina, intellectual legacy, falsification, facts, Turk, Tajik, Persia, culture, authenticity, identity, etc.*

About the authors: *Nazaramonov Abdullo Parvonaevich - senior lecturer department of Philosophy and Political Science, Khorog State University named after M.Nazarshoev abdulla_rt@mail.ru +992939709272;*

Nazaramonov Shahboz Parvonaevich, Associate Professor, Department of Philosophy, Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni nshahbozt@mail.ru

УДК: 371.38:373

**ОМИЛҶО ВА ШАРТҶОИ ПЕДАГОГИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ
САМАРАНОКӢ ВА СИФАТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАХСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

Палавонов А.М.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пешрафту тараққиҳои ҷомеа ва ноилшавӣ ба дастовардҳои сатҳи ҷаҳонӣ дар ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳаётӣ бо рушди босуботи соҳаи маориф робитаи зич ва ноғусастанӣ дорад. Аз ин ҷост, ки маориф дар сиёсати иҷтимоии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятнок эътироф гардида, ҷиҳати ташаккул ва рушди он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ғамхорӣ зоҳир менамояд. Чунки танҳо дар асоси баланд бардоштани сифати таҳсилот ва инкишофи соҳаи илму маориф, яъне бо роҳи боло бурдани сатҳи таҳсилоти шаҳрвандон бо истифодаи дастовардҳои техникаю инноватсионӣ метавон ба комёбиҳои назаррас ноил гардид.

Баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дошта, дар суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин нуқта таъкид мегардад: «Ҳукумат барои таъмин намудани пешрафти соҳаҳои илму маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳои истифода карда, ба рушди илмҳои техникаю табиатшиносӣ аҳамияти авалиндарача медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳи сифати таълим, ҷорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низоми таҳсилот, таъмини самаранокии фаъолияти омӯзгорон ва такмили малакаи педагогии онҳо тамоми ҷораҳои заруриро амалӣ мегардонад» [18].

Таваҷҷуҳи ҳамешагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф, ба баланд бардоштани сифати таҳсилоти кишвар, ба вижа дар муассисаҳои томактабӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равона шудааст. Мақсади асосии ислоҳоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сифати таҳсилот ва ба меъёрҳои ҷаҳонӣ муосир баробар намудани он мебошад. Иқдоми мазкур бо баланд бардоштани маҳорати касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар, хоса бо татбиқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ва «Барномаи давлатии рушди системаи такмили ихтисос ва бозомӯзии касбии кормандони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.07.2017, №357 дар шароити

муносибати босалоҳият ба таълим саҳт вобаста аст [11, С. 54].

Баланд бардоштани сифати таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омилҳое аз қабилӣ ташаккул додани мазмуну муҳтавои барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, муносибати босалоҳият ба таълим, тақмили маҳорати касбии омӯзгорон, ташвиқу тарғиб, татбиқи усулу методҳои босамар ва инноватсионии таълим ва техникаю технологияи муосири педагогӣ вобаста мебошад, зеро омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки таҳсилот фишанги асосии тараққиёти босуръати иҷтимоию иқтисодии кишвар хоса дар замони ҷаҳонишавӣ аст. Масъалаҳои баланд бардоштани маҳорати касбии кадрҳои омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, зарурати ташаккули низоми ягонаи муассисаҳои тақмили ихтисос, вуҷуди самтҳои инноватсионии тақмили ихтисос, болоравии нақши тақмили ихтисос дар сифати таҳсилот ва ташкилу татбиқи системаи бозомӯзии касбии кадрҳои омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз муҳимтарин масъалаҳои ислоҳоти соҳаи маориф дар бахши тақмили ихтисос ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, баланд бардоштани сифати курсҳои тақмили ихтисоси кадрҳои омӯзгории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мақсади раванқ додани малакаву маҳорати касбии омӯзгорону кормандони соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ва омӯзишу ташвиқи таҷрибаи пешқадами педагогӣ ҷиҳати баланд бардоштани сифати таҳсилот яке аз вазифаҳои муҳим ва аввалиндараҷаи муассисаҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф мебошад.

Дарс бояд бо истифодаи аёният, аз ҷумла истифода аз воситаҳои техникаи ҳозиразамон гузаронида шавад. Дар раванди дарс инчунин талаботҳо ба эҷодкорӣ ва навоариҳои муаллим лозим аст. Дар доираи ислоҳоти соҳаи маориф дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар низоми нави таҳсил – таҳсили салоҳиятнок чорӣ гардид. Гузаштан ба ин низом амри зарурӣ ва саривақтӣ буд, зеро он ба хотири мутобиқи талаботи замон ба роҳ мондани таълим нигаронда шудааст ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки низоми нави таҳсил аллақай ба пешрафти таълим мусоидат намуда истодааст.

Салоҳият – ин маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои ба ҳам пайванде, ки ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд [12, С. 45].

Бояд қайд намуд, ки дар баъзе адабиёти илмӣ мафҳумҳои салоҳият, қобилият, малака ва маҳорат якҷоя истифода мешаванд. Вобаста ба тафсири мазкур ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки шахси босалоҳият амалеро хуб, қобилиятнок ва боэътимодона иҷро карда метавонад. Дикқати асосӣ дар таълими босалоҳият ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаётӣ, воқеӣ, функционалӣ) равона мешавад. Ба саволҳои: “Хонанда чӣ қор карда метавонад?”, “Хонанда кадом амалҳоро иҷро карда метавонад?” таълими босалоҳият ҷавоб дода метавонад. Дарк намудан ё дониш дар таълими босалоҳият қисми таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, бо намуна муқоиса кардан ва ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад. Салоҳиятро таълим намедиҳанд, балки салоҳият дар натиҷаи азхуд кардани дониш, малака ва маҳоратҳо инкишоф меёбад”. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, малака ва маҳорат мебошад.

Вазифаи аслии муассиса тарбия ва таълим аст ва аз ин рӯ дар таърихи инкишофи педагогика тарбияро дар ҷойи аввал гузоштаанд, зеро хонандаро бояд ба зиндагии мустақилонаи оянда омода созем. Баъзан намояндагони ақидаҳои ба ном демократӣ чунин андеша пешниҳод мекунанд, ки мо ба сари омӯзгор масъулиятҳои зиёдеро бор мекунем, ӯ ба ҷойи таълим бо қорҳои дигар машғул мешавад. Дар ин ҳолат ҳаминро бояд таъкид намуд, ки маҳаки таълими салоҳиятнокиро тарбия ташкил медиҳад. Муассиса ва омӯзгор бояд инсонӣ ташаккулёфтгаро аз дарвозаи мактаб ба зиндагии мустақилона равона созанд. Дар ҷаласаи ЮНЕСКО соли 1996 Жак Делор ба чор ҷанбаи салоҳиятҳои хонандагон диққати махсус зоҳир намуд, аз

ҷумла таъкид кард, ки муассиса бояд ба хонанда маърифат кардан, иҷро кардан, якҷоя зиста тавониш, зиста тавонишро омӯзад [18, С. 8]. Моҳи март соли 1996 дар Шӯрои Аврупо масъалаи ислоҳоти маориф баррасӣ гардида, ба салоҳиятҳои калидӣ (асосӣ) таваҷҷуҳ дода шуд. Бо назардошти ҳамин талабот яке аз муҳаққиқони асосии таълими салоҳиятнокӣ Г. Халаж (G. Halasz) махсусияти демократӣ, бисёрзабонӣ, бисёрфарҳангӣ, талаботи бозори меҳнат, дигаргуниҳои иқтисодии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва ҷаҳонро ба назар гирифта, силсилаи салоҳиятхоро пешниҳод намуда буд.

Низомии нав аз раванди анъанавии таълим бо хусусиятҳои зиёд фарқ дорад. Агар дар таълими анъанавӣ мақсади дарсро асосан маҷмӯи дониш, малака ва маҳорате, ки муҳтавои дарсро ташкил медиҳад, фаро гирад, дар низомии таълими салоҳиятнок асосан таваҷҷуҳ бештар ба он равона мегардад, ки хонандагон донишҳои андухташонро дар ҳаёт чи гуна тадбиқ намуда метавонанд. Бо ҷорӣ шудани таълими салоҳиятнок омӯзгор ба мисли солҳои гузашта дар ҷараёни дарс на худ бисёр сухан мекунад, балки асосан хонандагон дар меҳвари дарс қарор мегиранд. Яъне масъулияти хонанда дар ин усули таълим назар ба солҳои қаблӣ бисёртар шуда дар рафти дарс низ аз омӯзгор дида зиёдтар ба шарҳи мавзӯ мепайвандад.

Гузариш ба муносибати салоҳиятнок аз омӯзгорон дониш, малака ва маҳорати касбиро талаб мекунад, бинобар ин барномаи таълимии мазкур самтҳои самаранокро таҳқиқшудаи илмҳои педагогика, психология ва методикаи таълимро баррасӣ карда, омӯзгоронро бо донишҳои зарурӣ мусаллаҳ мегардонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илм пайваستا кӯшиш менамоянд, ки низомии таълимро ҳамқадами замон гардонда, ҷораҳои мушаххасро амалӣ гардонанд. Ҳамин буд, ки соли 2012 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи рушди маориф барои солҳои 2012-2020»-ро ба тасвиб расонд. Мувофиқи ин ҳуҷҷат то соли 2020 стандарту барнома ва китобҳои дарсӣ бояд таҷдиди назар шуда, дар асоси таълими салоҳиятнокӣ таҳия карда шаванд.

Хусусияти дигари низомии салоҳиятнок он аст, ки омӯзгор дар раванди таълим мустақил мебошад ва имконияти иваз намудани мавзӯ, мундариҷаро дорад. Албатта, дар низомии нав маводи асосии таълим китоби дарсӣ шинохта мешавад, аммо истифода аз сарчашмаҳои дигар, аз ҷумла китобҳои бадеӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо, маводи интернетӣ ва таҷрибаи худ хонандагон низ чун маводи таълим истифода бурда мешавад [12, С. 56].

Дар маҷмӯъ метавон қайд кард, ки низомии нав таҳсилоти салоҳиятнок дар асоси модули хонанда – марказ фаъолият менамояд. Яъне, агар дар низомии таҳсилоти анъанавӣ мавқеи марказиро омӯзгор мебозид ва қариб тамоми дарс ба ӯ вобаста буд, дар низомии нави таҳсил тамоми дарс ба салоҳияти хонанда вобаста аст.

Омӯзгор супориши синфӣ ва хонагӣ медиҳад, роҳҳои усулҳои ҷолибу ҷадиди ҳалли масъаларо ба хонанда мефаҳмонад. Хонанда дар навбати худ мустақилона ба дарс тайёрӣ мебинад. Чунин муносибат имкон фароҳам меорад, ки тафаккури хонанда ташаккул ёфта, ба масоил ва ҷузъиёти мавзӯи дарс баҳогузорӣ кунад ва он чиро, ки меомӯзад, дар амал тадбиқ карда тавонад. Яъне, дар ин низомии таҳсил дар меҳвари дарс хонанда қарор дошта, метавонад андешаҳои худро озодона баён кунад. Чунин муносибат шароит фароҳам меорад, ки дар оянда аз миёни хонандагон нафарони донишманд, дар ақидаи худ устувор ва аз ҷиҳати фикрронӣ ташаккулёфта ба воя расанд. Моҳияти асосии низомии салоҳиятнокӣ низ маҳз дар ҳамин аст.

Усулҳои мухталиф ба таълим ва омӯзиш.

Усули дар марказаш хонанда.

Вусъатёбии барномаи нави таълимӣ асосан вусъатёбии барномаҳои омӯзиш ва маводҳо, хонандагонро бояд дар мадди аввал гузоранд. Омӯзгорон бояд аз дониши мавҷуда ва таҷрибаи шогирдон бохабар бошанд ва ба талаботҳои ҷавобгӯ

бошанд. Шароитҳои омӯзиширо барои ҳама хонандагон муҳайё созанд ва инчунин хонандагони қафомондаро низ барои ба даст даровардани натиҷаҳои дилхоҳ водор кунанд. Мақсади асосӣ аз он иборат аст, ки ҳар як муассиса ва омӯзгор бояд кӯшиши худро ба омӯзиши самараноки ҳамаи хонандагон равона созад. Дар баъзе мавридҳо, усули марказаш хонанда вазъияти синфиро нисбат ба амалиётҳо, ки дар он руҳ медиҳанд, тасвир мекунад. Ин синф хусусияти ба назар гирифтани таҷриба ва умедҳои хонандагонро инъикос намуда, ба омӯзиш така мекунад.

Омӯзгор дар усули марказаш хонанда низ мавқеи хосаеро дар синф ишғол мекунад, вале усулҳои омӯзиши ӯ ва усулҳои хонандагон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Онҳо аз талаботҳои хонандагон воқиф буда, барои қонъ гардондани онҳо имконият доранд.

Омӯзгорон бояд донанд кай амал кунанд ва кай имкониятро ба шогирдон диҳанд, чӣ хел бо онҳо рафтор кунанд. Таълим дар синфхонаи дар марказаш хонанда назар ба синфхонаи анъанавӣ на вазнину на осон, вале мухталиф мебошад. Тағирот бояд ба нақшҳои шахсии муаллимон дар синф муносиб бошад. Аз сабаби тағйир ёфтани вазифаҳо, омӯзгорон ҳамчун пешбарони омӯзиш ҳисоб мераванд. Гарчанде шумо ба ин фикр розӣ бошед, на ҳамаи муассисаҳо аз усули дар марказаш хонанда истифода мебаранд.

Усули дар марказаш предмет(фан).

Дар ин усули таълим, мундариҷаи предмет нуктаи ибтидоӣ ва интиҳӣ мебошад. Предметҳо одатан ҳамчун воситаи ташкилкунандаи маълумот буда, сохторҳои мантиқии худро ташаккул медиҳанд. Ҳар як фан қуллаи ҷудогонаи худро инкишоф дода, ба мундариҷа ва сохти худ ба қуллаҳои дигари он мерасад.

Роҳнамоҳои онҳо (омӯзгорон) ба онҳо хусусиятҳои сохт ва тартиби ин қуллаҳоро нишон хоҳанд дод.

Усули дар марказаш омӯзгор.

Дар ин метод, омӯзгор дар маркази диққат аст. Ӯ дар ҳама фаъолиятҳои иштирок мекунад:

- ҳамаи қарорҳоро дар синф омӯзгор қабул мекунад;
- омӯзгор ба ҳайси эксперт буда, аз хонандагон дониши мукаммалтар дорад;
- омӯзгор хонандагонро санҷида, мукофотҳо ва ҷазоро муайян мекунад. Хонандагон имконият надоранд ба ҳамдигар кӯмак кунанд ё баҳо диҳанд;
- омӯзгор дар маркази диққат буда, ҳеҷ шахси дигар монанди ӯ суҳан намекунад;
- баҳсу муҳокимаҳои синфӣ одатан омӯзгор ва хонандаро дар бар мегирад. Хонандагон баъзан бо дигар шогирдон баъзе нуктаҳоро муҳокима мекунанд.

Аз усулҳои зикршуда усули дар марказаш хонанда омӯзиши таъсирнокро дар бар мегирад.

Тавсифномаи умумии муносибатҳои муаллим-марказ ва кӯдак-марказ. (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Муаллим-марказ	Кӯдак-марказ
1. Тақя ба омӯзгор ва таълимдиҳии ӯ мебошад, агар забони ҳақиқиро истифода барад.	1. Тақя ба кӯдак бештар аст.
2. Тақя ба хондан ва навиштан аст.	2. Тақя ба гапзанӣ ва гӯшкунӣ.
3. Тақя ба лексияи омӯзгор аст.	3. Тақя ба ҳамкориҳои коммуникативӣ.
4. Тақя ба грамматика.	4. Тақя ба сӯҳбат.
4. Тақя ба сӯҳбат.	5. Тақя ба инкишофи маҳорати фикрӣ, истифода бурдани бурдани тасаввурот.
5. Тақя ба тарҷума ва аз ёдкунӣ аст.	6. Тақя бар забони ҳаррӯза дар он ҷое, ки хатои табиист.

6. Таъя ба истифодабарӣ ва аз нав эҷодкунии забон аст.	7. Таъя ба ёрӣ ба кӯдак барои пайдо кардани боварӣ бо роҳи ҳавасмандкунии онҳо дар гуфтугӯ, ки хато чизи табиист.
7. Таъя ба нутқи беҳатои грамматикӣ, луғавӣ, ва фонетикӣ аст, ки сари вақт ислоҳ карда шавад.	

Мафҳуми омӯзиши фаъол чист?

Омӯзиши фаъол ба фаъолиятҳое дохил мешавад, ки дар онҳо ба хонандагон, дараҷаи мустақилии ва назорат аз болои тартиб ва самти фаъолияти омӯзиш дода мешавад. Сарчашма дар ин ҷо фаъолият мебошад, зеро тасаруфи таъкидкардашуда он аст, ки мо ҳама чизро ба воситаи фаъолият меомӯзем. Ин ба хонандагоне таалук дорад, ки фаъолона дар рафти омӯзиш иштирок мекунанд. Ин амал ҳам фаъолияти ҷисмонӣ ва ҳам фикриро дар бар мегирад. Хонандагон бояд тавассути фаъолият мазмунҳои навро барои худ пайдо намоянд.

Мувофиқи назарияи асосдиҳандагони омӯзиш, хонандагон дар мавриде дониш пайдо карда метавонанд, ки агар маълумоти нав бо дониши мавҷуда пайваст гардад [13, С. 28].

Одатан чунин амалиётҳо ҳалкунии проблемаҳо ва навоварихоро дар бар мегиранд. Ҳамкориҳои гурӯҳҳои хурд ба мисли баҳсҳои гурӯҳҳои хурд нақш ва лоиҳаҳои ҳамкорӣ мисоли чунин амалиётҳои омӯзиш шуда метавонанд. Одатан аз амалҳои худпайдонамуда ва инчунин аз амалҳои дигар муаллимон истифода мекунанд. Омӯзгорон бояд ҳангоми истифода бурдани стратегияҳои ҳамкорӣ дар омӯзиш, аз такрори дониши мавҷуда дурӣ ҷӯянд. Бо ибораҳои дигар истифодаи дониши пешина дар синф кофӣ нест. Дохилшавии чизи нав дониши хонандагонро сайқал дода, муҳим ва пайвасткунанда бо донишҳои гузашта ба ҳисоб меравад. Омӯзиш бояд инчунин дар асоси маводҳое, ки дониши навро ба вучуд меоранд, нақш ёбад.

Меъёри намоишдиҳӣ:

1. Дарс додан.

- ❖ Ба ҳамаи хонандагон нигоҳ кард.
- ❖ Бо овози баланд ва нутқи бурро гап зад.
- ❖ Тарзи ҳаракат нағз буд.
- ❖ Дар гирди синф мегашт.
- ❖ Имову ишора истифода бурд.

Алокаи гуфтугӯӣ

- ❖ Талаффузи фаҳморо истифода бурд.
- ❖ Озодона гап зад.
- ❖ Бо шубҳаи кам гап зад.
- ❖ Бисёрии калимаҳоро дубора такрор накард.
- ❖ Грамматикаи хуб истифода кард.
- ❖ Луғати хуб истифода бурд.

Мундариҷа

- ❖ Мақсадҳои фаҳмо дошт.
- ❖ Ба мақсадҳои худ расид.
- ❖ Вақтро нағз истифода бурд.
- ❖ Бисёр мисолҳои фаҳмо овард.
- ❖ Мавзӯи мутобиқро ба хонандагон интихоб кард.

Ташкилкунӣ

- ❖ Муқаддимаи хуб дошт.
- ❖ Фикрҳоро мантиқан ташаккул дод.

- ❖ Фикрҳо алоқамандии хуб доштанд.
- ❖ Хулосаи хуб дошт

АДАБИЁТ

1. Абульханова-Славская, К. А. Деятельность и психология личности/ К.А. Абульханова-Славская.- М.Наука, 1980. – 334 с.
2. Алексашина, И. Ю. Учитель и новые ориентиры в образовании (Гуманизация образования как предмет теоретической рефлексии и практического освоения учителем): монография / И. Ю. Алексашина. – СПб., 1997. – 153 с.
3. Ангеловски К. Учителя и инновации: кн. для учителя /К. Ангеловски. –М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
4. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития.Инновационный курс. Кн. 1. –Казань: Изд-воКазан. Ун-та, 1996. -552 с.
5. Аристова Л. И.Активность учения школьников / Л.И.Аристова. –М.: Просвещение, 1968. -140 с.
6. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. – М.: Педагогика,1982. -192 с.
7. Булбулов Ч. Такмили ихтисоси омӯзгорон: воқеият, махсусият, андешаҳо / Ч. Булбулов. Хоруғ:2011, Логос. - 180 с.
8. Вазина К. Я. Модель саморазвития человека / К.Я.Вазина. –Н.Новгород: ВИПИ, 1994. -268 с.
9. Выготский Л.С. Проблемы развития психики / Л.С.Выготский // Сбор. Соч.: В 6 т. .: Педагогика, 1983. – Т.3. -367 с.
10. Зиёӣ Хуршед. Муносибати босалоҳият ба таълим: Масъалаҳои умуминазариявӣ ва роҳҳои татбиқи амалӣ. Душанбе:“Нигор”, 2018, -112 с.
11. Ирина Каримова, Файзулло Шарифзода. Учитель – творец добра и прогресса. –Душанбе: “Ирфон”, 2010, - 180 с.
12. Концепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2010, № 207.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф аз 22 июли соли 2013, № 1004. 53. Концепция общего среднего образования Таджикской ССР. – Душанбе, 1990. – 56 с.
14. Красновский, Э.А. Активизация учебного познания / Э.А Красновский // Советская педагогика. – 1989. -№5. – С.9-15.
15. Қурбонзода Х. Самтҳои аввалияи рушди такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф. Воситаи таълимӣ/ Х. Қурбонзода, Ҳ.Бобоев. – Душанбе: Империл-Групп, 2016. -87с.
16. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир/ Душанбе, “Маориф ва фарҳанг” 2010. - 432с.
17. Лутфуллозода М., Бобизода Ғ.Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо / - Душанбе, 2017. - 57 с.
18. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Душанбе, 20 январи соли 2016.
19. Туронов С. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбӣ.Душанбе: “Нигор”, 2018. -128 сах.
20. Шарифзода Ф. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир /Шарифзода Ф. Душанбе: Ирфон, 2016. - 61 с.

**ОМИЛҶО ВА ШАРТҶОИ ПЕДАГОГИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ
САМАРАНОКӢ ВА СИФАТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҶОИ
ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ**

Дар мақолаи мазкур дар бораи таълими босалоҳият, усулҳои мухталиф ба таълим ва омӯзиши, меъёрҳои намоишидиҳӣ, омӯзиши фаъол, тавсифномаи умумии муносибатҳои муаллим-марказ ва кӯдак-марказ фикру андешаҳо баён карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар самти ташаккул ва инкишофи салоҳиятҳои хонандагон таълими босалоҳият, усулҳои мухталиф ба таълим ва омӯзиши нақши муҳим доранд. Ворид гардидани усулҳои мухталиф ба таълим ва омӯзиши ба тағйир ёфтани нақши омӯзгор дар раванди таълим, афкори педагогӣ ва муносибатҳои методологии ӯ, омодагии омӯзгор дар пешниҳоди дониш ва таҷрибаи худ дар сатҳҳои нави назариявӣ ва амалӣ оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат, омӯзгор сарчашмаи ягонаи иттилоот ҳисобида намешавад. Аз ин рӯ, ба омӯзгор лозим аст, ки раванди таълимро тавре ташиқ кунад, ки онро аз шакли анъанавӣ ба шакли муосир табдил диҳад, то ки талаботи ҷомеаи муосир қонеъ карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: таълими босалоҳият, усулҳои мухталиф ба таълим ва омӯзиши, меъёрҳои намоишидиҳӣ, омӯзиши фаъол, тавсифномаи умумии муносибатҳои муаллим-марказ ва кӯдак-марказ, салоҳият, меъёрҳои намоишидиҳӣ, хонанда.

Маълумот дар бораи муаллиф: Палаванов Амоншо Муминович - муаллими калони кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33, тел: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru.

**ФАКТОРЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ И КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В
ОБЩИХ СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

В этой статье обсуждаются компетентное преподавание, различные подходы к преподаванию и обучению, стандарты демонстрации, активное обучение, общее описание взаимоотношений учитель-центр и детский центр, компетентность, разные подходы к преподаванию и обучению играют важную роль. Автор подчеркивает роль компетентное преподавания, различных методов преподавания и обучения в формировании и развитии компетенций учеников. Он ведет в презентации своих знаний и опыта на новых теоретических и практических уровнях. В этом случае учитель - не единственный источник информации, поэтому учителю необходимо организовать учебный процесс таким образом, чтобы преобразовать его из традиционных в современные формы, чтобы удовлетворить потребности современного общества.

Ключевые слова: компетентное преподавание, различные методы преподавания и обучения, демонстрационные критерии, активное обучение, общее описание взаимоотношений учитель-центр и ребенок-центр, компетентность, демонстрационные критерии, ученик.

Сведения об авторе: Палаванов Амоншо Муминович- старший преподаватель кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носир, 33, тел: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru

**WAYS TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF TEACHING IN SECONDARY
GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS**

This article discusses competent teaching, different approaches to teaching and learning, demonstration standards, active learning, and a general description of the teacher-center and child-center relationship. competence, different approaches to teaching and learning play an important role. The author emphasizes the role of competent teaching, various teaching and learning methods in the formation and development of students' competencies. He leads in the presentation of his knowledge and experience at new theoretical and practical levels. In this case, the teacher is not the only source of information, so the teacher needs to organize the educational process in such a way. in a way to transform it from traditional to modern forms to meet the needs

of modern society.

Keywords: *competent teaching, various teaching and learning methods, demonstration criteria, active learning, general description of the teacher-center and child-center relationship, competence, demonstration criteria, pupil.*

Information about the author: *Palavonov Amonsho Muminovich - senior lecturer of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe st. Said Nosir, 33, phone: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru*

УДК: 39+398+392.3(584.4)

**ФОЛЬКЛОРНЫЕ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЫЧАЕВ
РОЖДЕНИЯ РЕБЕНКА В БАДАХШАНЕ**

Рахматуллоева Г.А.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Относительно рождения ребёнка, обрядов и обычаев, связанных с этим, со стороны этнографа Андреева М. С. [1; 4 – 192] и великого исследователя и основателя научного изучения языка и фольклора Памира Зарубина И. И. [6; 361 – 373] проделаны важные работы.

Также было напечатано на шугнанском языке несколько статей П. Абдулхамидовой [4; 7–11] относительно словаря связанного с рождением ребёнка. Несмотря на все выполненные работы имеющие огромное научно-историческое значение, оно не охватило все обряды и обычаи, связанные с рождением и воспитанием ребёнка в различных регионах Бадахшана. Также период появления свет ребёнка и первые дни его жизни охватывает не только многие этнографические особенности, но имеет тесные связи с древним пониманием, идеей и представлением людей относительно предметов, реальных и мифических событий с устным художественным творчеством. С другой стороны, обряды и обычаи, связанные с рождением ребёнка, как многие традиционные обряды подвергаются изменениям в связи с развитием жизненных событий. Некоторая часть этих обычаев и обрядов отразили взгляды, знания и философию людей различных исторических эпох, хотя идеи и убеждения народа с точки зрения людей нового времени кажутся простоватыми.

Поэтому сочли нужным узнать обряды и обычаи наших предков различных регионов Бадахшана, в том числе Шугнанского и Рушанского районов, изучить произошедшие в них изменения, установить связь этих обрядов и обычаев рождения ребёнка, особенно посредством получения нескольких легенд и сказаний. Важнее всего, на протяжении рассказов и анализа обрядов и обычаев поставили целью изучение женщин в исполнении обрядов связанных с исполнением обрядового фольклора. Изученный материал был получен у талантливого знатока устных народных обычаев рождения ребёнка Тофиямо Захробековой. Если беременная женщина не могла родить ребёнка, повитуха быстро устанавливала причину и приступала к устранению помех. Если ребёнок (плод) развивался в утробе матери неправильно, повитуха, согласно древних методов лечения, обворачивала беременную женщину в памирский грубой вязки шерстяной палас, затем две-три женщины с одной стороны комнаты и две-три с другой катали женщину обмотанную в паласе друг к другу. Таким действием ребёнок (плод) находящийся в утробе матери будто занимал правильное положение и через три-четыре дня рождался. Если беременная женщина жалуется, что ребёнок (плод) находящийся в ней ударил «ногой», повитуха в одном углу комнаты с помощью двух-трёх женщин держали её за ноги вниз головой. Внизу живота, там, где развивается ребёнок, ставили моток и привязывали его с помощью большого платка, будто это помогало вернуть ребёнка на прежнее место. С древних времён беременная женщина будто имела врага по имени Алмасти. Алмасти всё время старался лишить жизни матери или навредить ребёнку. Этимологию слова «Алмасти» впервые разъяснил Андреев М. С. и многие учёные поддержали его гипотезу. По идее Андреева к основному слову «ал» («красный»), присоединено турецкое слово «басты» («подавляющий»), в

результате появился термин «Албасти». Согласно сведениям Андреева термин «Албасти» изменился при разговорной речи северных таджиков и приобрел форму «Алмасти». Такое изменение наблюдается в разговорной речи жителей некоторых регионов Горного Бадахшана и поэтому в загадочных рассказах, легендах и сказках Бадахшана вошёл в обращение термин «Алмасти»[3; 256].

Точно такая же история произошла с женщиной по имени Гулбахор. Об этом Тофиямо рассказала следующее: «Эта женщина рожала, я встала и хотела взять из сундука материю, чтобы завернуть ребёнка. В этот момент я посмотрела назад и увидела, что Алмасти прошёл возле роженицы, быстро направился к двери и вышел из комнаты. Роженица не поднимая головы, обессилилась. По традиции для получения заклинания пошли к религиозному старцу, но ей не помогло ни заклинание, ни другое, роженица той ночью умерла». Согласно этого рассказа, будто тот Алмасти навредил роженице, или как говорят, повлиял «напряжённо». (Рассказчица ТофиямоЗахробекова 26-06-2008, г. Хорог).

Народ Ирана в отношении «Алмасти» использует слово «ол» и автор «Персидского словаря» доктор Мухаммад Муьин относительно значения «ол» делает следующее размышление: «Болезнь, которая застаёт родившую женщину в течение шести дней после родов. Неопределённое существо как джин, которое застав роженицу одну, может навредить» [9;451].

Такой случай произошёл в Рушане дома мужчины по имени Алкиказок. Его невеста была беременна и спала с ребёнком дома. Повитуха с горячей едой вошла в дом, в это время Алмасти находился над изголовьем беременной женщины. Повитуха, назвав имя свёкра, позвала его. Алкиказок войдя в комнату с обоюдоострым ножом, нападёт на Алмасти. Когда Алмасти выходил из комнаты, его кровь пролилась на пороге и он сказал: «ЭйАлкиказок, я тебя растрепая и оставлю одиноким как коронуй, твой дом будет нуждаться в слепой девушке». Тот ребёнок невесты пострадал от воздействия Алмасти и умер. Роженица с трудом выздоровела. С того времени, будто в их роду сколько бы детей ни рождалось, в результате в живых оставалась эта слепая девочка.

Из рассказов искусно знающей народные традиции 85- и летней жительницы села Барушан Мохджон Назардодовой были записаны обряды и обычаи относительно рождения ребёнка. «Чтобы беременная женщина и внутриутробный ребёнок оставались здоровыми, женщина должна строго соблюдать и выполнять установленные правила и обычаи. Вечером нельзя выходить на улицу, потому что Алмасти (Ведьма) всё время старается навредить ей. Поэтому беременная женщина должна беречь себя от этих бед. К примеру, была беременная женщина по имени Мобегим. Однажды вечером пошла за водой у роднику, вдали от дома. Когда согнувшись, зачерпнула воду, в её поясице появилась боль. С трудом дошла она до дома и рассказала об этом свекрови. Муж быстро позвал соседку, которая была повитухой. Повитуха, определила, что наступило время рожать, по её предупреждению все вышли из комнаты. Она вместе со свекровью Мобегим остались в комнате. Через некоторое время родился ребёнок, женщина в то же время умерла. При обмывании женщины, повитуха увидела, что её поясица чёрная, будто это был знак воздействия ведьмы (алмасти) и она умерла от его влияния. Ребёнок то же через шесть дней умер, он тоже был чёрный. «Алмасти тоже воздействовал на ребёнка» (Рассказчица, МохджонНазардодова 22-08-2005, с. Барушон).

Согласно рассказам МохджонНазардодовой, во время родов в Рушане действовал обычай выслеживания. Чтобы роженица и ребёнок не заболели болезнью “чил” (Рахит) (предсмертное ложе), над дверью комнаты вешают сорок высушенных измельчённых инскриментов коровы (кизяк), роженице не дают жирную еду, ввиду того, что при родах возможно чего то испугалась. В это время роженице дают только «нежирную несолёную кашу». Рядом с роженицей кладут сплетённую чёрно- белую верёвку, чтобы она ничего не боялась. Через каждые три дня роженицу купают. Повитуха и две-три другие женщины, после мытья головы и тела роженицы, льют на её голову и тело масляную воду, с надеждой, что будущая жизнь ребёнка будет масляной, обогатится материальными средствами. Затем роженица

ложится в постель, повитуха, взяв ребёнка на руки, три раз после купания вместе сребёнком садится в область её пояса, чтобы укрепилась внешность женщины и читает следующую молитву: «Поздравляем, пусть Аллах подарит вам обоим жизнь, чтобы всегда были вместе».

Через девять дней опять роженицу купают, согласно обрядам и обычаям. Будто этим роженица оберегается от всех повторяющихся напастей и вреда, «отстранитесь напасти», «не прикасайтесь напасти» говорят. В это время повитуха вместе с другими женщинами читает молитву для роженицы:

«Муборакипухътикуват таре» - «Поздравляем с покровителем».

Если родилась девочка, при исполнении этого действия говорят: «Муборакиалвопаз таре» - «Поздравляем с приготовительницей халвы».

При исполнении этого действия женщины для роженицы просят у Аллаха помощи: «Аллах увелич количество её детей».

В финальной части этого действия, женщины просят у Бога проявить милосердие и помочь зече:

«Худованд таре каторакдуфкихът»,

«Да увеличит господь число твоих детей!»

Существует другой обряд, согласно которому, при рождении ребёнка в некоторых местах к ручке двери дома завязывают красную материю и во многих местностях к порогу двери забивают гвоздь или рядом с отверстием для вентиляции кладут колючку облепихи. Об этом имеются записи, которые Р.Ширинова осуществила в 1976 году из уст 70 летней Муйбалихоновой Хунзобегим, жительницы Нишуспа: « В древние времена в Нишуспе жил мужчина по имени Гулша. Однажды у жены начались предродовые схватки. Он, сев на коня поехал за повитухой в Пиш. Когда его жена родила сына, пришёл албасти, вырвал сердце и печень роженицы и мальчика и, положив в корзину, понесёт к реке для мытья. Вымыв сердце и печень мальчика, он захотел съесть их. В это время Гулша верхом вернулся из Пиша. Доехав до этого места, увидел алмасти и, схватив его за волосы, начал бить плетью и приговаривать: « Эй, бесстыдный, сбежавший от петли, теперь спушу собак, они разорвут тебя на куски». Затем закинул албасти на спину коня, тот сказал: «Эй, Гулша, я не могу вылечить твоего сына, я уже вымыл его сердце и печень, но вылечу твою жену». Гулша отвёз албасти домой. Он положил сердце и печень его жены на место, в этот момент она выздоровела. Албасти опять сказал Гулше: «Ты на этот раз прости меня, я не прикоснусь к семидесяти твоим поколениям. Не буду касаться внука от твоей дочери, но предупреди внука, чтобы во время рождения ребёнка под дверью дома забили гвоздь и у отверстия для вентиляции повесили колючку облепихи» [13; 256].

Р. Рахмони также предложил термин «мифические истории» по мотивам русских, что логично [см.: Рахмони 1999; 2001 г.; 2008].

Фольклористы Н. Шакармамадов и Д. Обидов в своих исследованиях относят такого рода тексты к легендам. Конечно, в результате теоретических дискуссий в будущем будет более точно определена специальность этого типа текстов [15; 32 – 47],[10; 28–52].

Для этого необходимо собрать множество текстов и опубликовать их в научной форме.

От этих нескольких примеров легенд, которые связаны с рождением ребёнка, отмеченные в свете учения этнографов, увеличил нашу информированность об идее и представлении древних людей о противоестественных предметах и существах, с одной стороны, с другой стороны посредством этих примеров проясняется связь культуры народа с бытом, с материально – бытовой жизнью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М. С., Половцев А. А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии (Ишкашим и Вахан) / М. С. Андреев, А. А. Половцев. – Спб: Музей антроп. и этногр. приимператор АН, 1911. – С. 4–192.
2. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - Дарьи). Т. 1 / М. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1953. – 250 с.
3. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму - Дарьи). Т. 2. / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издат. АН Тадж. ССР, 1958. – 526.
4. Абдулхамидова, П. Этнолингвистический анализ обрядовой лексики шугнанского языка, связанный с детскими болезнями / П. Абдулхамидова // Вестник Хорогского Университета, 2001., Серия 2. – №2. – С. 16–19.
5. Абдулхамидова, П. О лексике некоторых лечебных обрядов шугнанцев / П. Абдулхамидова // Вестник Хорогского Университета, 2002., Серия 2. – №4. – С. 62–72.
6. Абдулхамидова, П. Шугнанская лексика, связанная с рождением ребёнка / П. Абдулхамидова // Вестник Хорогского Университета. – 2004. – Серия 2. – №5. – С. 7–11.
7. Зарубин, И. И. Два образца припамирской народной поэзии / И. И. Зарубин // Докл. Рос. АН СССР. – серия В. – 1924. – октябрь–декабрь. – С. 177–180 с.
8. Зарубин, И. И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги / И. И. Зарубин. – Ташкент. 1927. – С. 361–373.
9. Муин Мухаммад. Фархангифорсӣ / М.Муин.–Техрон. Фархангистони забон ва адабиѳорсӣ, 1963. – 451с.
10. Обидов, Д. Андешаҳо пиромуни ривоятҳои тоҷикӣ / Д. Обидов // Фолклор, адабиёт, забон. Душанбе: Эр-граф, 2004. – С. 28–52.
11. Раҳмонӣ, Р. Ҳикояҳои асотирӣ // Фолклор, адабиёт, забон / Р. Раҳмонӣ. Душанбе: Эр-граф 2004. – С. 92–101.
12. Раҳмонӣ, Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик: фолклори тоҷик / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112с.
13. Раҳмонов, Р. Гендер ва афсонаҳои тоҷикӣ / Р. Раҳмонов. // Гендер: забон ва адабиёти тоҷик (Маҷмуаи маърузаҳо). – Будапешт - Душанбе, 2001. – С. 52–55.
14. Ризвоншоева, Г. Афсонагуёни Бадахшон / Г. Ризвоншоева. – Душанбе. 2004. – 235 с. Ризвоншоева Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон. / Г. Ризвоншоева. – Душанбе. 2011.- 256с.
15. Шакармамадов, Н. Жанровые и типологические особенности народной лирики Бадахшана / Н. Шакармамадов. –Душанбе. 1997. – 66 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ФОЛКЛОРИ ВА ЭТНОГРАФИИ УРҶУ ОДАТИ ТАВАЛЛУДИ
КӢДАК ДАР БАДАХШОН

Мақола ба таҳлили нақши занон дар баргузориҳои расму оин ва иҷрои расму оинҳои таваллуд бахшида шудааст. Аз ин чанд намунаи мисолҳои асотирӣ маълум мешавад, ки матнҳои шабеҳи марбут ба таваллуди кӯдак то имрӯз дар байни мардум вучуд доштаанд. Дар охири садаи 21 ва 20 муҳаққиқони тоҷик қиссаҳои мифологиро ҳамчун жанри «қиссаҳо» гирдоварӣ ва мавриди омӯзиши қарор доданд.

Аммо дар фолклори ин кишварҳои мутараққӣ ин навъи матнҳо ҳамчун жанри махсус ба ҳисоб мерафтанд. Аз ҷумла муҳаққиқони рус ин гуна матнҳоро аз ривоятҳо ҷудо намуда, онро «Ҳикояҳои мифологӣ» номидаанд.

Зикр намудан мумкин аст, ки дар маҷмуаи илми «Фолклори Помир» намунаҳои ин навъи матнҳо мавҷуданд, ки бештари онҳоро занон гуфтаанд. Занон ҳамчун падидаи гендерӣ дар баробари мардон дар пешрафти ҳаёти моддию маънавии мардуми Бадахшон фаъолона ширкат меварзанд. Аммо занон барои таваллуд ва тарбияи фарзанд аз мардон бештар заҳмат мекашанд. Маҳз бо меҳнати заҳмат талаби онҳо кӯдаки навзод бо меҳри

онҳо ба воя мерасад ва ҳамчун шахсият ба камол мерасад.

Калидвожаҳо: расмуоин, расмуоин, таваллуд, тарбия, этнографӣ, таваллуд, зан, таърихӣ, давраҳо, этимология, шустан, доя, ривоятҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Г. – дотсенти кафедраи фалсафа ва таърихи донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон, тел: 938691410. E-mail gul.rakhmatulloeva @ gmail.com.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЫЧАЕВ РОЖДЕНИЯ РЕБЕНКА В БАДАХШАНЕ

Статья посвящена анализу роль женщин в проведении обрядов и выполнении обычаев рождения ребенка. Из этих немногих примеров мифологических сюжетов видно, что подобные тексты, связанные с рождением ребенка, существовали в народе до сегодняшнего дня. В конце XXI и XX веков таджикские исследователи собирали и изучали мифологические рассказы как жанр «нарративов».

Однако в фольклористике развитых стран эти типы текстов рассматривались как особый жанр. Помимо прочего, российские исследователи отделили подобные тексты от легенд и назвали их «Мифологическими рассказами».

Можно отметить, что в научном сборнике «Фольклор Памира» есть примеры такого типа текстов, большинство из которых наговариваются женщинами. Женщины как гендерное явление наряду с мужчинами активно участвуют в развитии материальной и духовной жизни народа Бадakhшана. Но женщины трудятся больше, чем мужчины, чтобы родить и воспитывать детей. Именно их упорным трудом новорожденный растет с их любовью и созревает как личность.

Ключевые слова: обряды, обычаи, рождение, воспитание, этнографические, родившая, женщина, исторических, эпох, этимология, обмывании, повитуха, легенд.

Сведения об авторе: Рахматуллоева Г. – дотсент кафедры философии и истории международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана тел: 938691410. E-mail gul.rakhmatulloeva @ gmail.com.

FOLKLORE AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF CHILD BIRTH CUSTOMS IN BADAKHSCHAN

The article is devoted to the analysis of the role of women in conducting rituals and fulfilling the customs of childbirth. From these few examples of mythological stories, it is clear that similar texts related to the birth of a child have existed among the people until today. At the end of the 21st and 20th centuries, Tajik researchers collected and studied mythological stories as a genre of “narratives”.

However, in folklore studies of developed countries, these types of texts were considered as a special genre. Among other things, Russian researchers separated such texts from legends and called them “Mythological stories.”

It can be noted that in the scientific collection “Folklore of the Pamirs” there are examples of this type of texts, most of which are spoken by women. Women, as a gender phenomenon, along with men, actively participate in the development of the material and spiritual life of the people of Badakhshan. But women work harder than men to give birth and raise children. It is through their hard work that the newborn grows with their love and matures as a person.

Key words: rituals, customs, birth, upbringing, ethnographic, gave birth, woman, historical, eras, etymology, washing, midwife, legends.

Information about the author: Rakhmatulloeva G. – Associate Professor, Department of Philosophy and History, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel: 938691410. E-mail: gul.rakhmatulloeva@gmail.com.

УДК: 891.551.1:82-94

ИНЪИКОСИ ЛАҲЗАИ ВАҚТИ АЗ АВВАЛИ ШАБ ТО БОМДОД ДАР
“ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА ТАРЧУМАҲОИ ОН

Раънои Камолиддин

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим

Улуғзода

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бузургтарин асар дар таърихи адабиёти форсу тоҷик махсуб меёбад, ки 10 аср пеш таълиф ёфта, то имрӯз асаре бо чунин фарогирии фароҳи чанбаҳои гуногуни таъриху фарҳанги даврони қадим ҷойи онро иваз накардааст. Яке аз масъалаҳои, ки ба ҳаёту рӯзгори мардум вобастагии зич дорад, ҳисоби вақту соати шабонарӯзӣ мебошад. Бешубҳа, ин масъала дар “Шоҳнома” дар рафти нақли ҳодисаю саргузаштҳои қаҳрамонони асар зикр ёфтааст. Мусаллам аст, ки дар даврони қадим низ инсоният вақту соати рӯзмарраи худро ҳисоб мекард, аммо барои ҳисоби ҳар як лаҳзаи рӯз ченаки аниқ мавҷуд набудааст. Бинобар ин бо тарзҳои гуногун ин амал амалӣ мешудааст. Хусусан, вожаву ибораҳои махсусе дар забон мавҷуданд, ки лаҳза ё гоҳи шабонарӯзӣ тавассути онҳо ифода меёфтанд. Ҳамин шакли муайян намудани вақт то имрӯз низ мавриди истифода қарор дорад.

Дар мақолаи мазкур яке аз лаҳзаҳои шабонарӯзӣ – аз аввали шаб то бомдод, ки дар “Шоҳнома” ҳамчунин бахши зиндагии мардум тасвир ёфтаанд, дар муқоиса бо тарҷумаҳои он ба забони англисӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор мегирад.

Аввали шаб, бевақтии шаб, нисфи шаб, нимаи шаб, шабонгаҳ//шабонгоҳ, поси шаб, вақти хоби ширин, шабгир мафҳумҳои мебошанд, ки дар тасвири мардуми тоҷик барои ифодаи миёнаи шаб қорбурд мешаванд. Ҳамин лаҳзаҳои вақт, ки дар фарҳанги тоҷикон бо вижагиҳои худ тасвирҳои гуногунро ба вуҷуд овардаанд, дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ низ мавқеи махсус дошта, вобаста ба қору пайқори қаҳрамонони он лаҳзаи вақт ифода ёфтаанд.

Аввали шаб [поси аввали шаб]. Аввали шаб дар “Шоҳнома” бо вожаву таркибҳои гуногун ифода ёфтааст. Чунончи, оғози шабро муаллифи “Шоҳнома” бо таркибҳои *шаб омад, то шаб, тира шудани шаб, тиратар гаштани шаб, поси аввали шаб* ва монанди инҳоро ифода кардааст. Аз байни мафҳумҳои боло таркибҳои *шаб омад* ва *то шаб* ҳамон марҳилаест, ки нимторик аст. Маҳз ҳамин лаҳзаро шиор дар ҳама маврид “*шаб баромад зи кӯҳ*” маънидод мекунад. Чунончи:

- *шаб омад:*

Шабомад, барафрӯхт оташ чу кӯҳ,

Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ. [1, с.56]

Дурафш аз дурафшу гурӯҳ аз гурӯҳ,

Гусиста нашуд, то **шабомад** зи кӯҳ. [5, с.30]

Яке разм **то шаб** баромад зи кӯҳ,

Бикардем бо якдигар ҳамгурӯҳ.

Дар тарҷума таркиби “**шабомад**” бо тарзҳои гуногун ифода шудааст. Чунончи, дар тарҷумаи байти зер таркиби “**шабомад**” ба маънои “**to light him on his way**” [барои фурузон кардани роҳ] ифода кардааст, ки дар ин ҷо мақсади шоир нофаҳмо менамояд.

Шабомад, сӯи боғ бинҳод рӯй

Сари тозиён меҳтари номҷӯй. [1, с.70]

To light him on his way, The wicked Div,

Intent on ill, dug in the garden-path [16, с.137]

Дар байти зер бошад, таркиби “**шабомад**” бо маънои “вақте ки офтоб ғуруб кард” [**When Sol shot down**] ифода шудааст, ки ҳарчанд ҳамон маъноро ифода намояд ҳам, аммо маънои дақиқи лаҳзаи вақтро дода наметавонад.

*Шаб омад, бад-он ҷои тира бихуфт,
Қабочомаву ҷавшанаи зер суфт. [10, с.93]*
When Sol shot down its rays the enemy
That doer of div's work approached the palace. [23, с.418]

Дар байтҳои зер низ лаҳзаи вақтро тарҷумон нодуруст шарҳ дода, мақсади шоир ноаён мондааст. Дар ин ҷо таркиби “**шаб омад**», ки аввали шабро ифода мекунад, бо вожаи «**night**» тарҷума намудаанд, ки он метавонад аз оғози шаб то охири онро дар бар гирад:

Шаб омад, шуд он коргар нопадид,
Чунон шуд, к-аз он пас кас ӯро надид. [10, с.230]

That **night** he disappeared; non saw him more,
Khusrau when told: Farghan hath fled”. [23, с.402]

Сӯи бохтар буд пушти сипоҳ,
Шаб омад, ба пилон бубастанд роҳ. [5, с.252]

The rear was toward the east. **At night** they barred
The road with elephants. Afrasiab. [19, с.241]

Аммо чунонки таъкид кардем, мутарҷимон дар мавридҳои ҷудогона байтҳоро айнан тарҷума кардаанд. Дар байти зер низ таркиби “*омад ба наздик шаб*” айнан “**night as near**” тарҷума шудааст, ки дар ин ҳола он метавонад, маъноии воқеии байтро ифода намуда, вақти фармудаи шоирро дуруст қайд намоянд.

*Чӣ суд аст, к-омад ба наздик шаб,
Рав акнун ба зинҳори торикшаб. [5, с.68]*
Which sucketh at the gore and teareth out,

The pumes but what availeth? **Night as near**. [19, с.46]

Баъзан дар тарҷумаҳо таркиби **шаб омад** айнан “**night came on**” тарҷума шудааст, ки маъноии байт аз он коста нагаштааст. Ҳарчанд мутарҷим метавонист аз тарзҳои дигар низ истифода мебард. Бояд зикр кард, ки дар матни асл сухан “аз баргаштани паҳлавон ва сипоҳ аз майдони разм [чунки шаб омада буд ва торик шуда буд]” меравад. Аммо дар тарҷума мутарҷим онро “фаро расидани субҳи рӯзи дигар” “**the morrow dawned**” тарҷума кардааст:

*Шаб омад ҷаҳон сар ба сар тира гашт,
Маро бозу аз кӯфтан хира гашт.
Бибоист баргаштан аз размгоҳ,
Ки монда синаҳ буду шаб шуд сиёҳ. [1, с.422]*

Their vision, **night came on** and **all was dark**,
Mine arm was tired of striking. Thou hadst said...
Because the troops were spent and it was dark."
The opposing hosts reposed a while, and when
The **morrow dawned** began the strife again. [16, с. 350]

- *то шаб*:

Дар байти зер мутарҷимон мақсади шоирро хеле хуб дарк карда, лаҳзаҳои вақтро хеле дуруст ва пайҳам тарҷума кардаанд. Чунончи, **till night appeared** “*то пайдо шудани шаб*”, **the sun set** “*зуруби офтоб*”, **all was dark** “*ҳама [ҷо] торик буд*”:

Ҳама буд **то шаб** намудор шуд,
Фурӯ рафт меҳру ҷаҳон тор шуд. [4, с.64]
Of pain and of the ancient feud. He bode
Till night appeared. The sun set; all was dark. [18, с.139]

Дигар нимарӯзи дигар ҳамгурӯх
Бикӯшанд, **то шаб** барояд **зи кӯх** [4, с.109]

With double-pointed dart, sword, bow, and mace;
And then **till night** ariseth from the **hills**. [18, с.162]

Дар ду байти зер таркибҳои “*то шаб*” ва “*чу шаб тира шуд*” омадааст, ки мутарҷимон ин ду таркибро танҳо бо таркиби “**till night**” тарҷума кардаанд.

Яке разм **то шаб** баромад **зи кӯх**,
Бикарданду н-омад дил аз кин сутӯх.

Чу шаб тира шуд, Қорани размхох
Биёвард пеши деҳистон сипох. [1, с.420]

They fought **till night** rose o'er the hills, and then
Karan withdrew the host to Dahistan. [18, с.420]

Ба як рӯз **то шаб баромад** **зи кӯх**,
Зи гуфтор доно наёмад сутӯх.
Чу **ҳангоми шаб** омад аз тирагӣ,
Сари меҳтарон тира аз хирагӣ. [9, с.242]

For one whole day **till night** rose o'er the hills
The sage's words produced no weariness,
But when the **darkness** brought **the time for lights**
The chiefs' heads darkened with bewilderment [23, с.59]

Бибурданду хӯрданд **то шаб** **зи роҳ**
Бияфшонд он тира зулфи сиёҳ. [9, с.361]

Upon the famous throne they feasted there,
Till night spread out her musky tresses black. [23, с.151]
- *тира шудани шаб*:

Чу **шаб тира шуд**, омад овози карг,
Сикандар бипӯшид хафтону тарг. [7, с.217]

When **it was dark** the wolves began to howl:
Sikandar donned his helmet and cuirass. [21, с.149]

Чу **шаб тира шуд**, Тур бо сад ҳазор
Биёмад камар бастаи корзор [1, с.202]

All men of name. Tur **came at night** and brought
One hundred thousand men prepared for fight. [16, с.234]

Чу **шаб тира шуд**, рои хоб омадаш,
К-аз андешаи дил шитоб омадаш. [1, с.236]

The Guide. So next day and in sore distress
Sam went to Mount Alburz, and **when night came** [16, с.244]
Чу **шаб тира шуд**, Рустами тезчанг
Баророст бо номдорон ба чанг. [1, с.390]

At night brave Rustam and his warriors,

Armed for the fray, made for the castellan. [16, с.331]

Чу шаб тира шуд, Қорани размхоҳ
Биёвард пеши деҳистон сипоҳ. [1, с.421]

They fought **till night rose o'er the hills**, and then
Karan withdrew the host to Dahistan. [16, с.351]

- *тиратар гаитани шаб*:

Чу **шаб тиратар** гашт, аз он ҷойгоҳ
Хиромон биёмад яке некхоҳ [1, с.102]

When **night was darkening** one in friendly guise
Approached him, walking with a measured tread. [16, с.159]

Сари тозиён Сарв-шоҳи Яман
Май оварду майхора кард анҷуман
Ба ромиш биёросту букшод лаб,
Ҳаме хӯрд, то **тиратар гашт шаб**. [1, с.141]

Then Sarv assembled boon-companions
And **passed the day** with minstrels, wine, and talk.
[16, с.184]

- *поси аввали шаб*:

Чу бугзашт **як пос аз тирашаб**,
Бубастанд мардум зи гуфтор лаб.
Чу **як пос бугзашт**, даррандашер
Ба пеши куноми худ омад далер. [2, с.69]

Нимашаб, ними шаб [поси дувуми шаб].

- *шаби тира*:

Набишта шуду шамъ бардоштанд,
Шаби тира б-андеша бугзоштанд. [10, с.6]

Чу пайдо шуд аз осмон гарди моҳ,
Шаби тира бифшонд зулфи сиёҳ. [10, с.122]

Шаби тира фармуд, то шуд дабир
Сари хомаро кард пайкони тир. [10, с.126]

Шаби тира шоҳи ҷаҳон хуфта буд,
Ки Ширин ба болинаш ошуфта буд. [10, с.251]

Бибуррӣ дил аз меҳри Афросиёб,
Набинӣ **шаби тира** ўро ба хоб. [5, с.22]

Шаби тира бо лашкар Афросиёб
Гузар кард аз Омӯю бугзошт об [5, с.295]

Чу хуршед бар Бохтар гашт зард,
Шаби тира гуфташ, ки аз роҳ гард. [7, с.427]

Шаби тира май хост аз майгусор,
Бибурданд шамъ аз бари ҷӯйбор. [6, с.40]

Чу хуршед бар тахти заррин нишаст,

Шаби тира рухро ба нохун бихаст. [6, с.99]

Забон кард гӯё ба нафрини Тус
Шаби тира то гоҳи бонги хурӯс. [3, с.426]

В-аз он пас чу ҳар ду сипаҳ орамид,
Шаби тира як баҳра андар кашид. [3, с.449]

Ба **шабтира** чавшан ба бар даркашид,
Сипаҳро сӯи Тайсафун баркашид.
Ба **тирашабон** тез биштофтӣ,
Чу **равшан шудӣ**, рӯй бартофтӣ. [7, с.448]

Чу равшан шавад тира шаб, рӯзи мост,
Ҳамон ахтари гетиафрӯзи мост.
Шуморо ҳама шодмонӣ бувад,
Маро ахтари осмонӣ бувад».
В-аз он сӯ ҳама бархурӯшид Тус
Шаби тира то гоҳи бонги хурӯс. [4, с.35]

The **day will bring** us triumph, we shall take
Yon shining fag, all joy will be your portion,
And I shall have the stars of heaven for mine."
Tus for his part was shouting through the night
Till cock-crow: "Is Human the man for me?
A raging lion should my foeman be." [18, с.124-125]

Ту акнун сӯи лашкарат бозгард,
Шаби тира кас менаҷӯяд набард. [Ш -6, с. 429]

Go back thine own troops for none is fain,
To fight when it is night, as for me. [18, с.231]

Шаби тира осудагонро ба ҷанг
Барам, то бар эшон шавад кор танг. [4, с.109]

The other half shall strive. **At dark** will I
Bring up the rested troops and press the foe. [18, с.162]

- *то шаби тира*
Ҳама шаб ҳама гуфту посух шунид,
Чунин **то шаби тира** андарчамид. [5, с.238]

Бад-он **то шаби тира** бе сохтан
Ба киштӣ наёрад касе тохтан. [5, с.247]

Чунин **то шаби тира омад** фароз,
Таҳамтан ҳама кард ҳар гуна соз. [2, с.14]

Чунин **то шаби тира сар баркашид**,
Дурахшанда хуршед шуд нопадид. [1, с.200]

Чунон **то шаби тира омад** ба танг,
Бар ӯ чира шуд дасти пури Пашанг. [1, с.423]

Чунин то шаби тира бинмуд рӯй,
Фиристода омад ҳаме з-ин бад-ӯй. [9, с.138]

Чунин то шаби тира омад фароз,
Таҳамтан ҳаме кард ҳар гуна соз [2, с.14]

- *нимо зи тирашаб:*

Чу нимо зи тирашаб андаркашид,
Зи бора яке баҳра шуд нопадид. [10, с.19]

Чу нимо зи тирашаб андаргузашт,
Талоя бидидаш ба торикдашт. [4, с.56]
Чу нимо зи тирашаб андар гузашт,
Сипеҳр аз бари гӯи гардон бигашт. [5, с.295]

Чу нимо зи тирашаб андаргузашт,
Сипаҳдори чангӣ миёнро бубаст. [9, с.341]

Ҳамон посе аз тирашаб даргузашт,
Талоя пароканда бар гирди дашт. [7, с.62]

Чу бугзашт як пос аз он тирашаб,
Биёсуд Тоир зи бонги шағаб. [7, с.427]

Чу як пос аз тирашаб даргузашт,
Хурӯши чалаб омад аз пеши дашт. [6, с.278]

Чу як пос аз тирашаб даргузашт,
Чу гуфтӣ, ки рӯи ҳаво тира гашт. [6, с.436]
Дар тарҷума “нимо зи шаб/тирашаб” бо мазмуни “**half the night had passed**” тарҷума шудааст.

And **half the night had passed**, they made them ready
To sally forth. At dawn with heavy hearts. [16, с. 354]

Чу нимо гузашт аз шаби дерёз,
Далерон ба рафтани гирифтанд соз. [1, с.430]

Зи шаб нимае гуфти Сӯҳроб буд,
Дигар нима оромишу хоб буд. [2, с.304]

They rested after **half the night** and gone,
In talk about Suhrab and him alone. [Sh-2, с. 168]

- *ними шаб:*

Ҳама хӯрд силию накшод лаб
Аз он нимаи рӯз то ними шаб. [10, с.143]

Чу аз хоб бедор шуд ними шаб
Яке ҷоми май чусту букшод лаб. [6, с.321]

Чу як нима бугзашт аз тирашаб,
Хурӯш омад аз дашту бонги чалаб. [2, с.89]

When **half dark night** had passed, and heaven half turned,
Above the hills, the Turkman leader parked. [Sh-4, c. 183]

Чу нима зи тирашаб андар гузашт,
Сипехр аз бари гӯи гардон бигашт. [5, с.295]

- *тирашаб*:

Ки аз шоҳи Эрон машав ноумед,
Агар **тирашаб** рӯз гардад сафед [10, с.7]

Набояд кушодан бар ин кор лаб,
Бари шоҳ бояд будан **тирашаб** [9, с.372]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
Зи чӯши саворон бичӯшид дашт. [5, с.80]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
Хурӯши саворон баромад зи дашт. [1, с.294]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
Савори талоя биёмад зи дашт. [3, с.86]

Чу як баҳра аз тирашаб даргузашт,
Хурӯши талоя баромад зи дашт. [2, с.306]

Чу як баҳра бугзашт аз тирашаб
Чунон чун касе, к-он биларзад ба таб [2, с.405]

Биёмад дар он боғу май даркашид,
Чу посе зи тирашаб андаркашид. [9, с.339]

- *ду пос*:

Чаҳон чун шаби тира **ду пос гашт**,
Ҳама рӯи гетӣ чу алмос гашт. [4, с.33]

The mid-day sun, the world became as 'twere
Night's second watch, its face like diamonds. [18, c. 124]

Чаҳон чун шаби тира **ду пос гашт**,
Ҳама рӯи гетӣ чу алмос гашт. [4, с.33]

The **mid-day sun**, the world became as 'twere
Night's second watch, its face like diamonds. [18, c. 124]

- *шабонгаҳ*

Дар тасавури мардум *шабонгаҳ* вақте аст, ки ба охири поси аввали шаб дохил мешавад. Дар “Шоҳнома” вожаи *шабонгаҳ* низ ба ҳамин марҳилаи вақт рост меояд. Чунончи, дар достони “Баргаштани канизакон ба назди Рудоба” таъкид мешавад:

Чунин гуфт пас бонуи бонувон
Парастандаеро, к-аз эдар давон
Ба мужда **шабонгаҳ** сӯи ӯ шавед,
Бигӯеду гуфтори ӯ бишнавед. [1, с.276]

Аммо муттарчимон вожаи *шабонгаҳ*-ро ба маънои охири шаб ё шабгир, яъне пеш аз бомдод зикр намудаанд.

She spake with smiles and blushes on her cheeks,
As 'twere pomegranate-blooms, then bade one damsel:
" Be off with you **at dawn**. Take him good news,
Hear what he hath to say and say to him: [16, с. 269]

Дар байти зер низ вожаи *шабонгаҳ* ба маънои “бомдод, ё сапедадам”, ки дар забони англисӣ **at dawn** хонда мешавад, тарчума шудааст:

To sally forth. **At dawn** with heavy hearts
They reached what men in those days called "White Castle".
[16, с. 354]

Шабонгаҳ расиданд дил ноумед
Бад-он диҷ, ки хондандӣ онро Сапед. [1, с.430]

Охири шаб, шабгир [поси сеюми шаб]
Бад-он гаҳ, ки хуршед баргашт зард,
Ҳаме буд, то гашт шаб ложвард. [10, с.224]

Зи **шаб** низ дидӣ, ки **чанде гузашт**,
Сипеҳр аз бари хок бар чанд гашт. [10, с.219]

- *шаб гузашт*:
Ба оромгаҳ буд, **то шаб гузашт**,
Дигар рӯз чун шед рахшанда гашт. [2, с.161]

- *шаб рӯз шудан*:

Чу **шаб рӯз шуд**, пардаи боргоҳ
Кушоданду доданд зӣ шоҳ роҳ. [1, с.316]

Ибораҳои “*шаб гузаштан*”, “*шаб рӯз шудан*” дар тарчума “*The night passed quickly*” тарчума шудааст, ки аз рӯйи мазмун бо ибораҳои матни асл пурра мутобиқат мекунад. Ҳарчанд зарфи **quickly** “тез” якҷоя бо таркиби “гузаштани **шаб**” ифода ёфтааст, аммо дар забони англисӣ он маъноро равшантар мекунад ва вақтро дурусттар ифода менамояд:

The world freed from his foes. **The night passed quickly**
In revelry and praises of the chieftain. [16, с. 292]

- *поси сеюми шаб*:
Маро гуфта буд он ситорашинос,
Ки имрӯз **то шаб гузашта се пос**.
Дабирон бирафтанд дил пурҳарос,
Зи **шабгир то шаб гузашта се пос**. [9, с.356]

Баромад чу шаб, тира шуд моҳтоб,
Ду ғамгин сар андар ниҳода ба хоб. [5, с.201]
Чу моҳ аз бари тахти симин бигашт,
Се пос аз шаби тира андаргузашт,

Зи **тирашаб** андаргузашта **се пос**,
Бифармуд, то шуд ситорашинос. [7, с.430]

Сапеда чу аз кӯҳсар бардамид,
Шуд он домани **тирашаб** нопадид. [5, с.69]

Чу шуд домани **тирашаб** нопадид,
Ҳама размгаҳ куштаву хаста дид. [9, с.339]

Чунин гуфт, к-«аз **шаб гузашта се пос**,
Биёбед гуфтори ахтаршинос. [10, с.251]

Ибораи *шаби тира*, ҳамчунин ба маънои умумӣ низ дар “Шоҳнома” кор фармуда шудааст:

Дигар рӯз чун гашт равшан чаҳон,
Дурафши **шаби тира шуд дар ниҳон**. [6, с.258]

Ба шабгир чун шед ханҷар кашид,
Шаби тира аз бим **шуд нопадид**, [7, с.183]

Чу хуршед шамшери рахшон кашид,
Шаби тираро гашт сарз нопадид. [3, с.258]

Чу хуршед теғ аз миён баркашид,
Шаби тира з-ӯ доман андаркашид, [6, с.202]

Чу хуршед зарринсипар баргирифт,
Шаби тира з-ӯ даст бар сар гирифт. [6, с.234]

Дигар рӯз чун гашт равшан чаҳон,
Дурафши **шаби тира** шуд дар ниҳон. [6, с.256]

Шаби тира лашкар ҳаме ронд шох,
Чу хуршед бифрошт заррин кулоҳ. [6, с.268]

Шаби тира булбул нахуспад ҳаме,
Гул аз боду борон бичаспад ҳаме. [6, с.319]

Шаби тира то баркашид офтоб,
Хурӯшон ҳаме буд дида пуроб. [3, с.304]

Маврид ба зикр аст, ки дар фарҳангҳои тафсири шабро аз чор ҳисса [пос] иборат доништа, муддати як посро се соат шуморидаанд [13, 87], [14, 87], аммо дар “Шоҳнома” танҳо се поси шаб ишора мешавад. Чунончи:

- *поси аввали шаб*:

Чу **як пос** аз тирашаб даргузашт,
Чу гуфти, ки рӯи ҳаво тира гашт. [6, с.436]

Чу **як пос** аз тирашаб даргузашт,
Хурӯши чалаб омад аз пеши дашт. [6, с.278]

Чу бугзашт **як пос** аз он тирашаб,
Биёсуд Тоир зи бонги шағаб. [7, с.427]

Чу бугзашт **як пос** аз тирашаб,
Бубастанд мардум зи гуфтор лаб. . [4, с.64]

Биёмад зи Омуй **як поси шаб**,
Гузар кард бар обу реги Фараб. [8, с. 197]

-*поси дувуми шаб*:

Чаҳон чун шаби тира **ду пос** гашт,

Ҳама рӯи гетӣ чу алмос гашт. [4, с.33]

Ду наргис чу нар-оҳуе дар ҳарос,
Ду гесӯ чу аз шаб гузашта **ду пос**. [10, с.378]
-носи сеюми шаб:

Зи андеша чун шаб даромад, бихуфт.
Чунон шуд, ки аз шаб гузашта **се пос**, [9, с.253]

Дабирон бирафтанд дил пурхарос,
Зи шабгир то шаб гузашта **се пос**. [9, с.356]

Чунин гуфт, к-«аз шаб гузашта **се пос**,
Биёбед гуфтори ахтаршинос [10, с.251]

Зи тирашаб андаргузашта **се пос**,
Бифармуд, то шуд ситорашинос, [7, с.430]

Ба лашкаргаҳ омад гузашта **се пос**,
Зи Қайсар набудаи ба дил-дар ҳарос. [7, с.449]

Чу моҳ аз бари тахти симин бигашт,
Се пос аз шаби тира андаргузашт. [6, с.304]

Ҳамчунин, дар “Шоҳнома” вожаи баҳра ба маънои *бахше ё нима* истифода шудааст. Аз байтҳои “Шоҳнома” маълум мегардад, ки дар гузашта ба ҷуз аз он ки шаб ё рӯзро ба пос [яъне ҳисса] чудо кардаанд, ҳамчунин шабу рӯзро ба ду *бахш ё ним* низ чудо кардаанд. Чунончи, як шаб аз ду бахш [ду баҳра] таркиб меёбад, яъне аз ду ним иборат аст: аз аввали шаб то нимаи шаб баҳраи якум ва аз нимаи шаб то оғози рӯз бахши дувум ё баҳраи дувуми шаб. Ин тарзи тақсимоти шаб ё рӯзро дар “Шоҳнома” шоир ба таври зер ба қалам додааст:

Аз аввали шаб то нимаи шаб баҳраи якум:

Чу **як баҳра аз тирашаб** даргузашт,
Хурӯши талоя баромад зи дашт. [2, с.306]
Чу **як баҳра бугзашт аз тирашаб**
Чунон чун касе, к-он биларзад ба таб, [2, с.405]

В-аз он пас чу ҳар ду сипаҳ орамид,
Шаби тира як баҳра андар кашид, [3, с.449]

Аз нимаи шаб то охири шаб баҳраи дуюм:

Дари шаҳри Мозандарон аст, гуфт,
Ки **аз шаб ду баҳра** наёранд хуфт. [2, с.90]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
Зи ҷӯши саворон бичӯшид дашт. [5, с.80]

Ду баҳра зи шаб шоҳи фархундадин
Забонро напардохтӣ з-офарин. [3, с.291]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
Савори талоя биёмад зи дашт, [3, с.86]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,

Хурӯши саворон баромад зи дашт. [1, с.294]

Ҳамин гуна рӯзро низ ба ду бахш чудо кардаанд: нимаи аввали рӯз ва нимаи дувуми рӯз. Дар “Шоҳнома” танҳо як мисол пайдо шуд:

Чу пайдо шавад чоки рӯзи сапед,
Ду баҳра бипаймоад аз рӯз шед, [1, с.98]

Дар тарҷума таркиби “*ду баҳра аз тирашаб*” ба таври зер ифода ёфтааст:

Toward dawn the horsemen's shouts rose o'er the plain,
 Rose too the sound of drums and clarions
 About the entrance of the tent-enclosure,
 And Sam marched to Iran by Dahistan. [16, с. 280]

Ду баҳра чу аз тирашаб даргузашт,
 Хурӯши саворон баромад зи дашт.
 Ҳамон нолаи кӯс бо каррной
 Баромад зи дахлези пардасарой.
 Сипаҳбад ба наздики Эрон кашид,
 Сипаҳро ба назди деҳистон кашид. [3, с.294]

Шабгир, шабоҳанг, шабгиргоҳ. Вожаи **шабгир** ифодакунандаи ду лаҳзаи вақт аст: 1] саҳаргоҳ, ҳангоми саҳар, субҳи барвақт; *гоҳи шабгир* вақти саҳар, вақти бомдод ва 2] шабона, ҳангоми шаб [*то саҳар*] [13, с. 615]. Дар “Шоҳнома” низ шоир вожаи шабгирро гоҳе ба маънои *саҳаргоҳ, ҳангоми саҳар* ва гоҳе ба маънои *ҳангоми шаб* истифода кардааст. Чунончи, дар порчаҳои шеърӣ зер амалӣ шудани корҳо ба ҳангоми саҳар рост меояд

Чунин гуфт, к-«Имрӯз бегоҳ гашт,
 Зи пайкори мо даст кӯтоҳ гашт.
 Барорем **шабгир** аз ин бора гард,
 Ниҳем андар ин чой шӯри набард.» [2, с.241]
At daybreak we will raise dust from these walls
 And carry war's alarms inside the place. [17, с.135]

Ман акнун яке боз лашкар шавам,
 Ба **шабгир** наздики меҳтар шавам. [5, с.68]

At daybreak to the chief, and harry back
 With head erect and dight to counter thee. [19, с.46]

Ба **шабгир** чун бардамид офтоб,
 Сари чангчӯён баромад зи хоб. [2, с.306]

Зи **шабгир** то соягустарда хур,
 Ҳаме ин бар он, он бар ин кард зӯр. [2, с.308]

Дигар рӯз **шабгир** Судоба рафт,
 Бари шоҳи Эрон хиромид тафт. [2, с.355]

Сиёвуш ба шабгир шуд назди шоҳ,
 Ҳаме офарин хонд бар тоҷу гоҳ. [2, с.362]

Бибошед то **бомдоди** пагоҳ,
 Намоям шуморо сӯи дод роҳ».

Бирафтанду **шабгир** боз омаданд,
Сухан дар дилу пурғудоз омаданд. [8, с.338]

Чу **шабгир** хуршед бинмуд тоҷ,
Замин шуд ба кирдори дарёи оч. [8, с.346]

Ба **шабгир** чун тоҷ бар сар ниҳод,
Сипахро саросар ҳама бор дод. [8, с.87]

Яке, он ки **шабгир** ҳар бомдод
Кунӣ гӯши моро ба овоз шод. . [9, с.412]

Зи тири газу банди Дастони Сом
Ҳама мӯя карданд **шабгиру шом**. [6, с.471]

Дар ин мисраъ таркибҳои **шабгиру шом** ба маънои *шому саҳар* омадааст.

Дар достони “Баргаштани канизакон назди Рудоба” мутарчим вожаи “шабгир”-ро “**at early dawn**” тарҷума кардааст, ки ба мақсад хеле мувофиқ мебошад.
Чунончи:

Do ye not see Mihrab **at early dawn**
Go from his palace-gate and mount his steed ?
Why, every day he goeth to and fro
Now he and Zal have come to be such friends, [16, с. 268]

Набинед, к-аз кох Кобулхудой
Ба зин андарорад **ба шабгир** пой.
Ҳама рӯзаш омад - шудан пеши ўст,
Ки ҳастанд бо якдигар сахт дӯст. [1, с.274]

Тазаккур бояд дод, ки дар байтҳои боло шоир “*Кобулхудой*” гуфта, шоҳи Кобул Меҳробро дар назар дорад. Мутарчим дар матни тарҷума номи аслии шоҳ, яъне Меҳробро зикр намудааст.

Зи **шабгир** то гашт хуршед зард,
Замин пур зи хун буд дар зери мард. [6, с.358]

Ба **шабгир** Хусрав сару тан бишуст,
Ба пеши ҷаҳондор омад нахуст. [5, с.89]

Аввали шаб ё ҷангоми шаб:
Дабирон бирафтанд дил пурҳарос,
Зи **шабгир** то шаб гузашта се пос. [8, с.356]

Зи **шабгир** то шаб баромад зи кӯҳ,
Саворони Эрону туронгурӯҳ [5, с.143]

Ҳама хӯрд ҳар кас аз он ҷом об,
Зи **шабгир** то буд ҷангоми хоб. [7, с.158]
Дар байтҳои поён вожаи **шабгир** танҳо “**at dawn**” тарҷума шудааст:
Чу май хӯрда шуд, номвар пури Сом
Нишаст аз бари аспи зарринситом.
Бирафту бипаймуд **болон шаб**,
Пурандеша дил, пур зи гуфтор лаб.

Биёмад **ба шабгир** баста камар
Ба пеши Манучехри бо зебу фар. [8, с.344]

Zal mounted on his charger with gold trappings,
And so departing passed the livelong night
With much to think and talk about. **At dawn**
He came with girded loins to Miniichih [16, с. 307]

Ба **шабгир** шамшерҳо баркашед,
Ҳама домани кӯҳ лашкар кашед. [4, с.87]

And food is not o'er-plenteous with the host!
Unsheathe **at dawn**. Rank on the mountain-skirts. [16, с. 149]

Битозед **шабгир** то нимрӯз,
Набарда саворони гетифурӯз. [4, с.109]

Half of our warlike, glorious cavaliers
Shall fall upon the foe from **dawn** till noon [18, с. 162]

Дар порчаи шеърӣ боло таркиби “*passed the livelong night*” ба маъноӣ “*паймудани шаб*” тарҷума шудааст. Ҳамчунин мутарҷим ибораи “пури Сом”-ро бо калимаи Зол “*Zal*”, ки писари Сом аст, тарҷума кардааст.

Вожаи **шабоҳанг** низ ифодакунандаи гоҳи муайяни вақт аст, ки он ба замони баромади ситораи қутбӣ [ситораи корвонкаш] мувофиқат мекунад. Дар “Шохнома” низ вожаи мазкур ба маъноӣ шабонгоҳ қорбурд шудааст:

Чу хуршеди гарданда беранг шуд,
Ситора ба бурчи **шабоҳанг** шуд. [10, с.45]
Ба пушти шабоҳанг барбаста танг,
Чу чангипаланге гурозон ба чанг. [5, с.69]

Вожаи **шабгиргоҳ** низ маъноӣ *саҳаргоҳ*-ро ифода мекунад, ки дар “Шохнома” хеле кам истифода шудааст:

Ба **шабгиргоҳи** хурӯши хурӯс,
Зи ҳар сӯ ҳамехост овои кӯс. [5, с.169]

Хулоса, пажӯҳиши чанбаҳои лингвофарҳангии лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ имкон фароҳам овард то бо фарҳанги ҳисоби лаҳзаҳои вақт ва лексикаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошноӣ пайдо намуда, умумият ва фарқи онҳоро дида бароем. Маълум гардид, ки ҳисоби вақт дар ҳаёти мардумони дунё ҳамчун як ҷузъи фарҳанг ҳанӯз дар замонҳои хеле қадим ташаккул ёфтааст ва то имрӯз боқӣ мондаанд, ҳарчанд тарзу воситаҳои гуногун ва муносири он ба вучуд омадаанд. Бояд таваққуф дод, ки пояи асосии онро вожаҳои ибораҳои махсус ташкил медиҳанд, ки бо унвони лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ онҳо дар як гурӯҳи лексикӣ муттаҳид шудаанд.

Дар гоҳи чоруми шабонарӯзӣ: аз аввали шаб то бомдод, ки асосан ҳоким моҳу ситораҳо мебошанд, дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ соҳибзабонон вожаҳои ибораҳои зиёд истифода мекунанд, ки муайянкунандаи ҳамин лаҳзаҳои вақт мебошанд. Чунончи:

Дар забони тоҷикӣ: *аввали шаб*, *бевақтии шаб*, *нисфи шаб*, *нимаи шаб*, *нимашаб шабонгаҳ/шабонгоҳ*, *шабоҳанг*, *поси шаб*, *вақти хоби ширин*, *охири шаб*, *шабгир*, *шабоҳанг*, *шабгиргоҳ*.

Дар забони англисӣ: *dark*, *crepusculum*, *nightfall*, *night*, *nighttime*, *bedtime*, *premidnight*, *zero dark thirty* // *0-dark-thirty*, *midnight*, *dead of night*, *chatzot*, *noon of*

night, postmidnight, predawn, small hours, wee hours // wee small hours, witching hour, stupid o'clock, waketime.

Бар асоси истифодаи вожаҳо муайян мегардад, ки дар ҳарду забони муқоисасаванда – тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳи мардум бештар ба шаб, нимаи он ва торикӣ буда, дар таркиби вожаҳои марбут ба ин лаҳзаи вақт вожаи “шаб” бештар истифода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 1.– Душанбе: «Адиб», 2007. - 480 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 2. - Душанбе: «Адиб», 2007. - 480 с.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 3. - Душанбе: «Адиб», 2008. - 480 с.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 4. – Душанбе: «Адиб», 2008. - 480 с.
5. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 5. - Душанбе: «Адиб», 2008. - 480 с.
6. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 6. - Душанбе: «Адиб», 2008. - 480 с.
7. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 7. - Душанбе: «Адиб», 2009. - 480 с.
8. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 8. - Душанбе: «Адиб», 2009. - 480 с.
9. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 9. - Душанбе: «Адиб», 2009. - 480 с.
10. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 10 - Душанбе: «Адиб», 2009. -416 с.
11. Матробиён С.Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 2. Тасвири забонии ҷаҳони тоҷикон. – Душанбе, 2025. – 229 с.
12. Тураев, Б. А. История древнего Востока / Б. А.Тураев.- Минск, 2004. - 259 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ /зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани С./ Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
14. Чунакова, О. М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов / О. М. Чунакова. – М. «Восточная литература», 2004. – 286 с.
15. Bahrami, E. Dictionary of the Avesta. Vol I / E. Bahrami. – Nishapur, 1349. – 1164 p.
16. The Shahnama of Firdausi, vol. 1. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1905. – 430 p.
17. The Shahnama of Firdausi, vol. 2. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1906. – 437 p.
18. The Shahnama of Firdausi, vol. 3. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1908. – 402 p.
19. The Shahnama of Firdausi, vol. 4. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1909. – 403 p.
20. The Shahnama of Firdausi, vol. 5. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1910. – 358 p.
21. The Shahnama of Firdausi, vol. 6. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1912. – 472 p.
22. The Shahnama of Firdausi, vol. 7. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1915. – 484 p.
23. The Shahnama of Firdausi, vol. 8. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1923. – 462 p.
24. The Shahnama of Firdausi, vol. 9. [done into english by Arthur George Warner, Edmond Warner]. London, 1925. – 416 p.
25. The epic of king's stories retold from Firdausi. [by Helen Zimmern]. - London, 1883. – 406 p.
26. Shelly H. Wu. *Chinese Astrology*. Publisher: The Career Press, 2005. – 324 p.

**ИНЪИКОСИ ЛАҲЗАИ ВАҚТИ АЗ АВВАЛИ ШАБ ТО БОМДОД ДАР
“ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ ОН**

Дар мақолаи мазкур яке аз лаҳзаҳои шабонрӯзӣ: аз аввали шаб то бомдод дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои он мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар мақола лексикаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз аввали шаб то бомдод баён гардида, вижагиҳои лингвофарҳангии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифт. Ҷиҳати исботи фикр хусусиятҳои лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз аввали шаб то бомдод дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва тарҷумаҳои англисии он таҳлил шудаанд. Вожаҳои марбут ба лаҳзаи шабонрӯзии аз аввали шаб то бомдод дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ хеле зиёд зикр гардидаанд.

Дар гоҳи чоруми шабонрӯзӣ: аз аввали шаб то бомдод, ки асосан ҳоким моҳу ситораҳо мебошанд, дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ соҳибзабонон вожаву ибораҳои зиёд истифода меkunанд, ки муайянкунандаи ҳамин лаҳзаи вақт мебошанд.

Бар асоси истифодаи вожаҳо муайян мегардад, ки дар ҳарду забони муқоисашаванда – тоҷикӣ ва англисӣ тавачҷуҳи мардум беиштар ба шаб, нимаи он ва торикӣ буда, дар таркиби вожаҳои марбут ба ин лаҳзаи вақт вожаи “шаб” беиштар истифода мешавад.

Вожаву ибораҳои марбут ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ, ки дар “Шоҳнома” зикр шудаанд, маҳсули забону фарҳанги ниёзони мардуми тоҷиканд, ки бо забони назм оварда шудаанд. Ҳамаи ин вожаву ибораҳои ифодакунандаи лаҳзаҳои шабонарӯзӣ аз ҷониби мутарҷимон тарҷума шудаанд. Мутарҷимон то ҳадди зарурӣ тавонистаанд, ки тасаввуроти мардуми тоҷикро доир ба лаҳзаҳои шабонарӯзӣ дар забони англисӣ тавассути тарҷумаҳои “Шоҳнома” инъикос намоянд.

Аз бойигариву имконоти забони англисӣ мутарҷимон истифода намуда, аксар дар тарҷума вожаҳои зарурӣ истифода шудаанд. Дар “Шоҳнома” муаллифи асар баъзан аз таъбеҳоти бадеӣ барои тасвири ягон лаҳзаи рӯз истифода бурдааст, ки мутарҷимон бо истифода аз таркиби лугавии забони англисӣ ҳамгуни вожаҳоро дарёфт намуда, тарҷума кардаанд.

Калидвожаҳо: тоҷикӣ, англисӣ, англисзабон, соҳибзабонон, “Шоҳнома”, гоҳҳо, лаҳзаҳо, шабонарӯзӣ, шаб, нимашаб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раънои Камолиддин – унвонҷӯйи кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода Тел: (+992) 907322231, E-mail: ranoi.kamoliddin@mail.ru

**ОТРАЖЕНИЕ МОМЕНТА ВРЕМЕНИ ОТ НАЧАЛА НОЧИ ДО УТРА В
«ШАХНАМЕ» АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ И ЕЕ ПЕРЕВОДАХ**

В статье анализируется один из моментов дня и ночи: от начала ночи до рассвета в «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси и ее переводах. В статье описывается лексика моментов суток от раннего вечера до рассвета, анализируются ее лингвистические и культурные особенности в таджикском и английском языках. Для доказательства этой точки зрения анализируются характеристики моментов дня и ночи от раннего вечера до рассвета в «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси и ее английских переводах. Слова, связанные с моментом ночи и дня, от раннего вечера до рассвета, часто упоминаются в «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси.

В четвертом часу дня и ночи: с раннего вечера до рассвета, которым в основном правят луна и звезды, носители обоих сопоставляемых языков — таджикского и английского — используют множество слов и фраз, определяющих этот момент времени.

На основе словоупотребления определяется, что в обоих сравниваемых языках – таджикском и английском – внимание людей больше сосредоточено на ночи, ее полночи, темноте, а слово «ночь» чаще употребляется в словах, относящихся к этому моменту времени.

Упомянутые в «Шахнаме» слова и фразы, связанные с моментами дня и ночи, являются продуктом языка и культуры предков таджикского народа, выраженным на языке поэзии. Все эти слова и фразы, описывающие моменты дня и ночи, были переведены переводчиками.

Переводчикам удалось в необходимой степени отразить восприятие таджикским народом повседневных моментов на английском языке с помощью своих переводов «Шахнаме».

Переводчики воспользовались богатством и возможностями английского языка и использовали в переводе большинство необходимых слов. В «Шахнаме» автор произведения иногда использует художественные метафоры для описания мгновения дня, которые переводчики нашли и перевели, используя словарный запас английского языка.

Ключевые слова: таджикский, английский, англоговорящий, носители языка, «Шахнаме», времена, мгновения, день и ночь, ночь, полночь.

Сведения об автор: *Раёнои Камолидин – соискатель кафедры сравнительного языкознания и теории перевода Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде Тел: (+992) 907322231, E-mail: ranoi.kamoludin@mail.ru*

REFLECTION OF A MOMENT OF TIME FROM EARLY NIGHT TO DOWN IN ABULQOSIM FIRDAVSI'S «SHAHNAME» AND ITS TRANSLATIONS

This article analyzes one of the moments of the day-and-night: from the beginning of the night to the beginning of the morning in Abulqosim Firdavsi's «Shahname» and its translations. The article describes the vocabulary of the moments of the day and night from the beginning of the night to the beginning of the morning, and its linguistic and cultural features in the Tajik and English languages. In order to prove the idea, the characteristics of the moments of the day and night from the beginning of the night to the beginning of the morning in the «Shahname» of Abulqosim Firdavsi and its English translations have been analyzed. Words related to the moment of the day and night from the beginning of the night to the beginning of the morning are mentioned very often in the «Shahname» of Abulqosim Firdavsi.

In the fourth hour of the day and night: from early evening until dawn, which is mainly ruled by the moon and stars, native speakers of both comparable languages - Tajik and English - use many words and phrases that define this moment of time.

Based on the use of words, it is determined that in both languages being compared - Tajik and English - people's attention is more focused on the night, its midnight, and darkness, and the word "night" is used more often in words related to this moment of time.

The words and phrases related to the moments of the day and night mentioned in the «Shahname» are a product of the language and culture of the ancestors of the Tajik people, expressed in the language of poetry. All these words and phrases expressing the moments of the day and night have been translated by translators. The translators have been able to reflect in necessary extent the Tajik people's perceptions of the daily moments in English through their translation of «Shahname».

The translators took advantage of the richness and possibilities of the English language and often used the necessary words in the translation. In «Shahname», the author of the work sometimes used artistic similes to describe a moment in the day, for which the translators, using the vocabulary of the English language, found and translated similar words.

Keywords: *Tajik, English, English speakers, native speakers, «Shahname», times, moments, day-and-night, night, midnight.*

Information about a thor: *Ranoi Kamolidin – applicant of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory of International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda Tel: (+992) 907322231, E-mail: ranoi.kamoludin@mail.ru*

УДК: 338.436:638.1(584.4)

ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА В РАЙОНАХ ГБАО

Сабоиева Дж.С.

Институт гуманитарных наук им. Б.Искандарова АН РТ

Пчеловодство является одной из основных сфер сельского хозяйства, которая существенно влияет на продовольственную безопасность нашей страны, уровень занятости населения и сохранение биологического разнообразия. Успех пчеловодства

напрямую связан с благосостоянием пчеловодов, специалистов, предпринимателей и их семей. Натуральный мед — это уникальный и высокоценный продукт, не имеющий аналогов среди других сладостей. Также значимыми являются и другие продукты пчеловодства, такие как маточное молочко, пчелиный яд, прополис, перга и другие. Мировая наука доказала, что благодаря пчелам производится треть продовольствия, потребляемого человечеством.

Развитие пчеловодства и обеспечение его экономической эффективности следует рассматривать с точки зрения совершенствования системы продовольственного обеспечения населения, а, следовательно, как составляющую часть продовольственной стратегии государства с позиции повышения социально-экономической эффективности сельскохозяйственных организаций при углублении специализации отрасли и сочетания ее с растениеводством.[2,18]

Пчеловодство - это значимая часть сельского хозяйства, которая приносит не только мед, воск и другие продукты, но и помогает опылять сельскохозяйственные культуры, что значительно увеличивает их урожайность.

Пчеловодство в области считается одной из экономичных и доходных отраслей. На территории нашей области произрастает свыше 200 видов медоносов и пыльценосов, при этом основную часть товарной продукции дают растения, занимающие большие площади и отличающиеся наиболее высокой нектаропродуктивностью. К числу главных медоносов из сельскохозяйственных культур относят подсолнечник, эспарцет, плодово-ягодные насаждения, а из дикорастущих — пижма, полынь, белую и желтую акации, также здесь произрастает очень много видов лекарственных растений. Именно частые перемещения пасеки позволяют максимально эффективно использовать кормовой конвейер.[6, 220]

Пчела способна принести нектар с растения в радиусе около трех километров. Поэтому очень важен выбор места для пасеки. Чем больше вокруг лекарственных растений, тем больше польза от меда.

Производство меда в области ежегодно растет. Но существует проблема со сбытом. В области не налажен рынок сбыта.

В области основной доход пчеловоды получают от реализации меда. Из-за того, что кроме меда не реализуются другие продукты пчеловодства, такие как пчелиная обножка, прополис, воск, цветочная пыльца, пчелиное молочко, пчелиный яд и использования устаревших технологий, потенциал данной аграрной отрасли реализуется недостаточно. Если бы данные виды продуктов пчеловодства реализовались в нужном количестве, то их реализация приносила бы ощутимый доход за счет продажи их в области и за ее пределами, способствуя притоку денег и улучшению уровня жизни населения.

В Таджикистане принята программа «Развитие пчеловодства в Республике Таджикистан», которая направлена на увеличение пчелиных семей и производства меда во всех категориях хозяйств, улучшения породы пчел, обеспечение потребностей пчеловодов, независимо от форм хозяйствования, воском, прополисом и оборудованием для пчеловодов.

Следует отметить, что в период независимости Правительством Таджикистана проделана значительная работа для развития сферы пчеловодства. В этот период был принят Закон Республики Таджикистан «О пчеловодстве», на его основе – несколько соответствующих постановлений Правительства республики, которые регулируют деятельность отрасли и способствуют своевременному решению существующих проблем. Наряду с этим были приняты четыре государственные программы развития отрасли, которые дали серьёзный толчок развитию пчеловодства во всех регионах страны. Для реализации этих программ из государственного бюджета было выделено более 10 миллионов сомони. В результате реализации программ развития отрасли

количество пчелиных семей во всех формах хозяйствования Таджикистана в 2022 году достигло 264-х тысяч, а производство меда – 4,6 тысячи тонн, по сравнению с 1991 годом количество пчелиных семей увеличилось в 4,3 раза, производство мёда – в 7,7 раза, а производительность семей - в 1,8 раза. Вместе с тем развитие сферы пчеловодства способствовало созданию новых рабочих мест, только за счёт этой сферы более 10 тысяч жителей страны были обеспечены рабочими местами и улучшили уровень жизни. В рамках реализации этих программ были завезены тысячи племенных пчелиных маток и пчелиных семей со всем оборудованием, лекарствами и продуктами питания, которые были предоставлены профессиональным пчеловодам для улучшения пород пчёл, выращиваемых в стране, и повышения продуктивности пчелиных семей. Для подготовки специалистов сферы на зооинженерном факультете Таджикского аграрного университета было создано отделение пчеловодства, которое ежегодно оканчивают 25 человек.

Во всех формах сельского хозяйства республики до 1 января 2024 года выращено 266,7 тыс. пчелиных семей, произведено 4697 тонн меда, что на 2,8 тыс. пчелиных семей и на 132 тонны больше, чем за аналогичный период прошлого года. Об этом в ходе сегодняшней пресс-конференции журналистам сообщил Министр сельского хозяйства Таджикистана Курбон Хакимова.

Как отметил министр, 20 июня 2023 года в Ховалингском районе Хатлонской области впервые состоялся семинар пчеловодов республики с участием Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, где в ходе выставки было представлено более 60 тонн товарного меда из ГБАО, Согдийской и Хатлонской областей, а также районов республиканского подчинения. В семинаре приняли участие и выступили более 260 пчеловодов республики, другие ученые отрасли и научные сотрудники институтов страны.

В ходе этого семинара Президент Республики Таджикистан поручил Министерству сельского хозяйства, Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана и исполнительным органам государственной власти областей, городов и районов наладить производство продукции пчеловодства — нектар, прополис и пчелиный яд.

«По оценкам специалистов и учёных отрасли, выращивание 30 пчелиных семей позволит обеспечить финансовые потребности одного домохозяйства в течение года. Наряду с этим производство побочных продуктов пчеловодства повышает прибыльность отрасли и увеличивает экономические возможности пчеловодов», - отметил Лидер нации в ходе семинара.

Также Глава государства уважаемый Эмомали Рахмон дал поручение Министерству сельского хозяйства совместно с другими министерствами, ведомствами и исполнительными органами государственной власти областей, городов и районов обеспечить своевременное и полное выполнение мероприятий принятой отраслевой программы на 2023-2027 годы и с учётом множества возможностей развития отрасли принять дополнительные меры по значительному увеличению объёма производства мёда.

В нашей области основной формой хозяйствования пчеловодства является частная собственность. По районам области на первом месте стоит Дарвазский, потому что, это самый климатически тёплый регион, где произрастает много видов растений и плодово-ягодных деревьев, к тому же это самый большой район Западного Памира. На втором месте идут частные хозяйства Ванджа и Рушана. Затем Шугнанский и Рошткалинские районы и город Хорог. На Восточном Памире из-за суровых климатических условий разведение пчел невозможно.

В соответствии с программой ГУП «Асали Тоҷикистон» Министерство сельского хозяйства Республики Таджикистан в течение последних пяти лет

БАХШИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

выделило области 279 пчелиных семей, из которых 104 семьи Дарвазскому и Ванджскому району, 20 семей Рушанскому району, 90 семей Шугнанскому району, 20 Рошткалинскому и 25 пчелосемей городу Хорогу.[1]

Количество пчелосемей по области

Таблица 1.

Дарвоз	Всего			В том числе:								
	2024	2023	2024 в % к 2023	Общ.сек			Ферм.хоз			Собтвен.хоз		
				2024	2023	2024 в% к 2023	2024	2023	2024 в%к 2023	2024	2023	2024в%к 2023
	5180	4417	117,3	65	45	144,4	0	0	0	5115	4372	117,0
Ванч	1365	1176	116,1	150	60	250,0	0	0	0	1215	1116	108,9
Рушан	543	538	100,9	0	0	0	0	0	0	543	538	100,9
Шугнан	558	558	100,0	20	20	100,0	15	15	100,0	523	523	100,0
Роштк.	336	336	100,0	0	0	0	0	0	0	336	336	100,0
Ишкаш	165	165	100,0	0	0	0	0	0	0	165	165	100,0
Мургаб	0	0	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0
Хорог	614	614	100,0	45	45	100,0	0	0	0	569	569	100,0
Всего по ГБАО	8762	7804	112,3	280	170	164,7	15	15	100,0	8466	7619	111,1

Производство меда по ГБАО

Таблица 2.

Дарвоз	Всего			В том числе:								
	2024	2023	2024 в % к 2023	Общ.сек			Ферм.хоз			Собтвен.хоз		
				2024	2023	2024 в% к 2023	2024	2023	2024 в%к 2023	2024	2023	2024в%к 2023
	211	208	101,4	0	0	0,0	0	0	0	211	208	101,4
Ванч	47	35	134,3	0	0	0,0	0	0	0	47	35	134,3
Рушан	30	22	136,4	0	0	0	0	0	0	30	22	136,4
Шугнан	26	23	113,0	0	0	0	0	0	0	26	23	113,0
Роштк.	18	0	0	0	0	0	0	0	0	18	0	0
Ишкаш	0	0	0,0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Мургаб	0	0	0	0	0	0	0	-	0	0	0	0,0
Хорог	50	0	0,0	5	0	0,0	0	0	0	45	0	
Всего по ГБАО	382	288	132,6	5	0	0,0	0	0	0	377	288	130,9

Согласно статистическим данным по состоянию на 1 января 2024 года всего в области 8761 пчелосемей, производство меда составило 382 центнера, что по сравнению с предыдущим годом увеличилось на 957 пчелосемей и 94 центнера производства меда. [1]

Но, несмотря на то, что количество пчелиных семей возрастает, показатели продуктивности от каждой пчелиной семьи незначительны. Поэтому для улучшения качества породы пчел должны осуществляться селекционно-племенные работы.

Продуктивность пчелосемей хотя и выросла за последние 10 лет на 37 процентов, все же не превышает в среднем 20 кг, притом, что от них можно получать по 80–100 кг. Медленными темпами увеличивается количество пчелиных семей. Все эти факторы обуславливают недостаточное развитие пчеловодческой отрасли в области.

За счет того, что пчелы перевозятся с одного места на другое от этого имеется ряд экономических преимуществ и может оказываться прямое и косвенное влияние на смежные отрасли аграрной экономики и социальные сферы. Непосредственное воздействие выражается вкладом в формирование валового внутреннего продукта посредством увеличения производства меда за счет более эффективного использования кормового конвейера. Исследования позволили установить, что при применении павильонов медосбор повышается на 18–25 процентов по сравнению с одиночными ульями. В социальной сфере прямое влияние выражается в существенном улучшении условий работы пчеловода, повышении производительности труда и снижении трудоемкости погрузочно-разгрузочных работ.

Косвенное воздействие от применения мобильных павильонов по своей экономической и социальной природе оказывается гораздо шире прямого влияния, в чем и проявляется мультипликативный эффект — через становление одной отрасли стимулируется развитие смежного или сопутствующего направления. Важнейшую роль пчеловодство играет в производстве растениеводческой продукции. В данном случае использование пчел для опыления сельскохозяйственных культур обеспечивает повышение урожайности от 40 до 100 процентов. При этом цена дополнительно полученного урожая превышает стоимость реализации товаров пчеловодства более чем в 20 раз. Косвенный эффект от применения мобильных павильонов достаточно важен в социальной сфере. Улучшение условий работы за счет исключения трудоемких операций по погрузке и разгрузке ульев повышает социальный статус пчеловода. Мобильные пасеки позволяют нарастить производительность труда в несколько раз, тем самым увеличивая его привлекательность, дают возможность вести семейный бизнес, что положительно влияет на устойчивость сельских территорий и развитие демографической составляющей.

Рентабельное пчеловодство в области не представляется возможным, однако в последние годы резко возрос спрос на пакеты пчел, вошину, ульи, медогонки и другой инвентарь, что связано, с одной стороны, с износом и оскудением прежних запасов, а с другой – с повышением заинтересованности людей в занятости пчеловодством.

Ощущается острая нехватка качественной вошины, также накопилось много проблем по организации племенной работы, а без этого нельзя рассчитывать на прогресс в отрасли. Нужна государственная помощь для восстановления сети государственных племенных пасек, которые наряду с сохранением и совершенствованием племенных и продуктивных качеств местной популяции пчел должны заниматься чистопородным разведением районированных пород. Тем более, что производство ранних пчелиных маток и пакетов - одно из экономически выгодных направлений отрасли.

Актуальными остаются задачи ветеринарной защиты пчел от болезней, их диагностики и дифференциации, особенно гнильцовых. Разработка комплексных мер по профилактике и лечению заболеваний – первоочередная задача ветслужб. Это еще одна большая проблема для пчеловодов. Из-за узкого спектра используемых средств для борьбы с варроатозом и отсутствия комплексных мер против него, болезнь наносит огромный ущерб пчеловодству. Поэтому ветеринарные мероприятия на

пасеках важно проводить комплексно и по жесткому графику. Они должны включать не только медикаментозное лечение, но и зоотехнические и другие методы борьбы. Именно из-за варроатоза семьи нередко неудовлетворительно зимуют или погибают. В зиму пчелиные семьи должны идти с достаточным запасом корма. Так как у нас более суровые зимы, чем в других зонах Таджикистана, нам необходимо чтобы семья имела на зимовку от 18 до 20 кг меда.

Среди других преобладающих проблем отрасли - экономические, поскольку в условиях рыночных отношений рассчитывать на государственную помощь не приходится. Одна только продажа меда не обеспечит прибыли, и в большинстве случаев его незначительный выход на одну пчелиную семью делает содержание пасеки убыточным. Если использовать пчел в других направлениях, например для производства биологически активных продуктов на основе продуктов пчеловодства, то это перспективное направление.

Так как в области находится достаточное количество санаторно-курортных лечебниц широкое применение этих продуктов имело бы большое социально-экономическое значение.

Обеспечение экономической эффективности производства продукции пчеловодства возможно при условии максимизации ее объема, соответствия современным требованиям качества и оптимизации затрат на ее производство. Технологическая эффективность характеризуется результатом сочетания отрасли пчеловодства с растениеводством, кормопроизводством. Социальную эффективность следует рассматривать с учетом уровня развития апитерапии, физической и экономической доступности продуктов пчеловодства в расширенном ассортименте.[3,7]

С учетом вышеизложенного необходимо выделить направления повышения экономической эффективности производства и реализации продукции пчеловодства в системе продовольственного обеспечения на различных иерархических уровнях управления с учетом экономических, технологических, экологических и социальных факторов повышения эффективности. При этом эффективное развитие пчеловодства необходимо рассматривать с позиции системного подхода на макро-, мезо- и микроуровнях .

ЛИТЕРАТУРА

1. Данные статистического управления ГБАО.
2. Земскова Н.Е. Пчеловодство: учебное пособие/ Н.Е. Земскова, В.Н. Саттаров, В.Р. Тухтаров, А. И. Фазлутдинова.-Кинель: РИЦСТСХА, 2015.- 137с.
3. Журнал «Пчеловодство», 1991 г, Москва, издательство «Колос».
4. Лебедев В.И., Прокофьева Л.В. Обоснование развития фермерства в России // Пчеловодство. - 2005. - №8. - С. 8 - 9.
5. Пономарев А.С. Статистика // Пчеловодство. - 2008. - № 3. - С. 2 –
6. Сабоиев С. Растительные сообщества Памира, их структура, динамика и продуктивность – М.: ИНФА – М., 2015 – 319с.

ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА В РАЙОНАХ ГБАО

Статья посвящена анализу экономической эффективности развития пчеловодства в Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) Таджикистана. В исследовании рассматриваются ключевые факторы, влияющие на продуктивность пчеловодства в различных районах региона, включая климатические условия, доступность кормов и традиции местного населения.

В статье проводится сравнительный анализ данных о количестве пчелиных семей,

объемах производства меда и других продуктов пчеловодства, а также финансовых показателей, таких как затраты на содержание пчел и доходы от реализации продукции. В результате исследования выявлены наиболее успешные практики и методы, способствующие повышению экономической эффективности пчеловодства в ГБАО.

Статья также подчеркивает важность пчеловодства для местной экономики, его роль в обеспечении продовольственной безопасности и сохранении экологического баланса. В заключение предлагаются рекомендации по улучшению условий для развития пчеловодства, включая обучение местных пчеловодов, внедрение современных технологий и создание кооперативов для совместной реализации продукции.

Ключевые слова: пчеловодство, экономическая эффективность, Горно-Бадахшанская автономная область, мед, устойчивое развитие.

Сведения об авторе: *Сабоиева Джамила Саломатшоевна* - научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана; адрес: Хороз, ул. Холдорова 2; тел.: 931066883.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ РУШДИ ЗАМЎБАРПАРВАРӢ ДАР НОҲИЯҲОИ ВМКБ

Мақола ба таҳлили самаранокии иқтисодии рушди занбӯриасал дар минтақаи Хоруғ ва Бадахшони Кӯҳии Тоҷикистон (ВМКБ) бахшида шудааст. Дар таҳқиқот омилҳои калидӣ, ки ба самаранокии занбӯриасал дар минтақаҳои гуногуни ин минтақа таъсир мерасонанд, аз ҷумла шароити иқлим, дастрасии хӯрокаи ва анбанаҳои аҳолии маҳаллӣ баррасӣ карда мешаванд.

Дар мақола гузаронида мешавад муқоисавии маълумот дар бораи шумораи оилаи занбӯриасал, ҳаҷми истеҳсоли асал ва дигар маҳсулоти занбӯриасал, инчунин нишондиҳандаҳои молиявӣ, ба монанди хароҷот барои нигоҳубини занбӯриасал ва даромад аз фурӯши маҳсулотро анҷом медиҳанд. Натиҷаи таҳқиқот усулҳои муваффақ ва методҳои самаранокии иқтисодии занбӯриасал дар ВМКБ-ро муайян кардааст.

Мақола инчунин аҳамияти занбӯриасал барои иқтисоди маҳаллӣ, нақши он дар таъмини амнияти гизо ва нигоҳдории баланси экологиро таъкид мекунад. Дар охир, тавсияҳо барои беҳтар кардани шароит барои рушди занбӯриасал, аз ҷумла омӯзиши барои занбӯриасалдорони маҳаллӣ, ворид кардани технологияҳои муосир ва таъсиси кооперативҳо барои фурӯши муштараки маҳсулот пешниҳод мешавад.

Калимаҳои калидӣ: занбӯриасал, самаранокии иқтисодӣ, ВМКБ, асал, рушди устувор.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сабоиева Чамила Саломатшоевна* - ходими илмӣ шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ Бадахшон Институтуи гуманитарӣ ба номи Б. Искандаров Академияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; суроға: Хороз, кӯчаи Холдоров 2; телефон: 931066883.

IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF BEEKEEPING DEVELOPMENT IN GBAO DISTRICTS

The article is dedicated to the analysis of the economic efficiency of beekeeping development in the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAR) of Tajikistan. The study examines key factors influencing the productivity of beekeeping in various areas of the region, including climatic conditions, availability of feed, and local traditions.

The article conducts a comparative analysis of data on the number of bee colonies, volumes of honey production and other beekeeping products, as well as financial indicators such as costs of maintaining apiaries and income from product sales. As a result of the study, the most successful practices and methods that contribute to increasing the economic efficiency of beekeeping in GBAR have been identified.

The article also emphasizes the importance of beekeeping for the local economy, its role in ensuring food security, and maintaining ecological balance. In conclusion, recommendations are made to improve conditions for the development of beekeeping, including training local beekeepers, implementing modern technologies, and creating cooperatives for joint product marketing.

Keywords: beekeeping, economic efficiency, Gorno-Badakhshan Autonomous Region, honey, sustainable development.

The author's information: Jamila Salomatshoevna Saboieva - Researcher at the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan at the B. Iskandarov Institute of Humanities of the National Academy of Sciences of Tajikistan; Address: Khorog, Kholdorova St., 2; Tel.: 931066883.

УДК: 61:801.321.1(540):81'373.45

**МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТИББИИ ҲИНДӢ
ДАР “ДОНИШНОМА”-И ҲАКИМ МАЙСАРӢ**

Саидова Б.М.

МДТ Донишгоҳи давлатии тибии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Забони тоҷикӣ маъмулан ҳамчун забони воломақом дар марҳалаи ташаккулёбии худ аз забонҳои бегона вом гирифта, таркиби луғавии худро ғайи гардонидааст. Мавриди зикр аст, ки вожаҳои иқтибосӣ ё худ қарзӣ калимаҳои асранда, ки аз як забон ба забони дигар интиҳоб ва қабул шудаанд. Раванди мазкур яке аз роҳҳои асосии ғанигардонии таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои илмӣ, то истилои араб ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз забонҳои юнонӣ (писта, зумрад, наргис), чинӣ (чой, чинӣ, қоғаз) ва Ҳиндӣ (карбос, шағол, нилуфар) вожа ва таркибҳои зиёде иқтибос шудаанд, ки онҳо боиси мукамал ва бой гардидани таркиби луғавии забон гардидаанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Д. Саймиддинов, дар гузашта ба забони форсӣ вожаҳои зиёде иқтибос гардидаанд, ки онҳо ба давраи қадими забони форсӣ рафта мерасад: “Забони форсии бостон тайи чандин асри ташаккулёбии хеш ба забонҳои эламӣ, аккадӣ, оромӣ ва юнону римии бостон дар робитаи наздик қарор доштааст [12, 260]. Агар аз як тараф, забони тоҷикӣ ба забонҳои Ҳиндӣ ва юнонӣ робитаи генеалогӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, давлати Сомониён бо юнониҳо ва Ҳиндуҳо равобити бозаргонӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дошт, ки бешак, ба забон низ таъсири худро гузоштааст.

Зикр кардан ба маврид аст, ки калимаҳои иқтибосӣ (вомвожаҳо) ба қонуни қоидаҳои забони тоҷикӣ то ҳаде мувофиқ гардида, дар забон чунон ҳазм шудаанд, ки ҳатто соҳиби забон иқтибос будани ин гуна вожаҳоро дарк намекунад [6, 94].

Аз баррасии сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки воридшавии калимаҳои иқтибосии тиббӣ дар асрҳои IX-X бештар ба назар мерасад, ки далели ин гуфтаҳо осори хаттии тиббии форсу тоҷик, аз ҷумла “Ҳидоят-ул-мутааллимин-фит-тиб”-и Аҳавайнии Бухорӣ, “Ат-танвир”-и Абумансури Қамарӣ, “Гиёҳнома”-и Абумансури Муваффақ, “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ ва дигарон мебошад. Ҳаким Майсарӣ дар “Донишнома” аз тамоми имконоти забон ҳам вожаҳои аслий ва ҳам вожаҳои қарзӣ истифода намудааст.

“Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ аз ҷумлаи қадимтарин манзумаи форсӣ, ки ба илми тиб, хусусан бахши тибби амалӣ бахшида шудааст. Асоси таркиби луғавии ин асарро воҳидҳои луғавии аслий ташкил медиҳанд. Ҳангоми таҳқиқ дар асари мавриди назар як қатор вожаҳои иқтибосие ба чашм мерасанд, ки барои ифодаи мафҳумҳои гуногуни тиббӣ корбаст шудаанд. Дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ вожа ва итилоҳҳои иқтибосии тиббии юнонӣ, Ҳиндӣ ва арабӣ ба назар расиданд.

Мо тасмим гирифтаем, ки дар ин мақола мавқеъ ва истеъмоли вожаҳои иқтибосии Ҳиндиро ҳамчун истилоҳоти тиббӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳем.

Бояд ёдовар шуд, ки рушди илму фарҳанг ҳанӯз аз замонҳои қадим дар сарзамини Ҳинд ба чашм мерасид. Яке аз далелҳои пешрафти тамаддуни он забони бойи санскритӣ буд, ки дар шаклҳои эпикӣ ва классикӣ вучуд дошт. Дар ҳамин давра

аввалин навиштаҷоти хаттии ҳинду ориёӣ, аз ҷумла хамосаҳо ва ҷангномаҳо ба вучуд омадаанд, ки баъдан дар ду китоб - Рамайна ва Махабхарата ҷамъоври шудаанд.

Роҳу сабабҳои ворид шудани вожаҳои иқтибосии ҳиндӣ ба забони тоҷикӣ ба таври гуногун сурат гирифтааст. Яке аз чунин сабабҳо тавассути забонҳои ҳинду ориёӣ ворид шудани калимаҳои ҳиндӣ мебошанд. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо, ҳиндуориёӣҳо мардуме аз кӯчманчиёни Осиёи Марказӣ буданд, ки тақрибан аз нимаи дуҷуми ҳазораи дуҷуми пеш аз мелод, дар сарзамини Ҳиндустон бо номи сакоикҳо (скиф) маъруф буда, дар қисматҳои шимоли рӯди Ҳинд зиндагӣ мекарданд. Онҳо бо қабилҳои худ дар пешрафти илмҳои фалсафа, адабиёт, дин, тиб, санъати тасвирию меъморӣ ва ҳунароҳои дастӣ саҳми бориз доштанд [11, 44-45].

Интишори фарҳангу оини буддой ва тарҷумаи он осор сабаби дувуми воридшавии вожаҳои ҳиндӣ дар забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад.

Сабаби савуми воридшавии вожаҳои иқтибосии ҳиндӣ муносибатҳои бозаргонӣ дар аҳди Сомониён маҳсуб меёфт, ки дар ин марҳала як зумра вожаҳо аз забони санскрит ба забони форсӣ арабӣ ворид гардидаанд.

Мавқеи вожа ва истилоҳҳои иқтибосии ҳиндӣ дар забони тоҷикӣ дар ҳама соҳаҳо, хусусан, дар соҳаи тиб ба мушоҳида мерасад.

Бояд зикр кард, ки яке аз сарчашмаҳои тибии Шарқ ведаҳои ҳиндӣ мебошад. Аюрведа, Самхитос ва Вабхата муҳимтарин сарчашмаҳои илми тиб дар Ҳинд мебошанд.

Тибии Ҳинди қадим бо ғановати осору таҷрибаҳои мухталиф дар соҳаҳои гуногуни тиб ба тибии илмӣ таъсир гузоштааст. Бахусус, ба тибии давлатҳои Шарқ - Байнаннаҳрайн, Эрон, Осиёи Миёна каме дертар бо Миср, Шарқи Дур ва ғайра алоқамандӣ пайдо мекунад. Ин аст, ки иқтибосшавии вожаҳои ҳиндӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳанӯз то истилои араб ба мушоҳида мерасид.

Мавқеи қорбурди вожаҳои иқтибосии ҳиндӣ дар «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ устувор аст. Далели мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки Ҳаким Майсарӣ бо осори тиббии мардуми Ҳинд ошноӣ доштааст.

Дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ вожаҳои тиббии ҳиндӣ ба сифати истилоҳҳои тиббӣ фаровон истифода гардидаанд, чунончи: *балила (11 бор), банг (11 бор)//банҷ (6 бор), бон (2), болодар (6 бор), балсон (1 бор)// баласон (2 бор), духн, занҷабил (24 бор), канбил (18), кокула (2 бор), кофур (46 бор), қаранфул (18 бор), лок (2 бор), мош (2 бор), нил (6 бор), нилуфар (1 бор), норҷил (1 бор), омула, сандал (28 бор), сус (12 бор), филфил (7 бор), фуфал (8 бор), хардал (17 бор), чагандар (7 бор), шакар (22 бор), шитраҷ (4 бор), ҳалила (19 бор)* ва ғайраҳо.

Қайд кардан ба маврид аст, ки истилоҳҳои *банг, занҷабил, қаранфул, мош, нил, нилуфар сандал, шакар ва чанде дигарон* имрӯз бе ягон тағйир дар истеъмоланд. Вале чанде аз истилоҳоти номбурдаро лозим дорем, ки шарҳ диҳем.

Яке аз истилоҳи серистеъмоли ҳиндӣ “**балила**” мебошад, ки дар сарчашмаҳо чунин омадааст: *балила* шакли арабишудаи балилаҷ, лафзи ҳиндӣ “*baḥera*”, дар санскрит “*baḥera*” буда, самари дарахт мебошад. Дар “ФТЗТ” истилоҳи “*балила*” ба чунин маъноҳо шарҳ дода шудааст: 1) меваи зардранг ва тухмшаклу дарозрӯя, ки донаи он хусусияти доругӣ дорад ва дар дорусозӣ истифода мешавад; 2) гиёҳи ин мева, ки дарахтчаест аз хонаводаи бодоми ҳиндӣ [14, 133].

Балила растаниест, ки самараи гавзмонанди зардранг ва мағзи ширин дошта, қай меоварад. Он гоҳе шикамро бибандад ва ба наздики баъзеҳо танҳо нарм кунад, ... вай барои рӯдаи рост ва маъқад саҳт суд дорад. [13,56; 1,65]. Истилоҳи мазкур дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ 11 маротиба ба сифати маводди давой қорбаст шудааст:

Бибояд анғубину гар ҳалила,

Бичҷӯшида бад-ӯ дигар балила [7,51].

Балодар//балодур самари дарахтест, ки онро ба ҳиндӣ bhulanva гӯянд ва baladar ва bhulanva, гиёҳест аз тираи самоқие, ки ғолибан ба сурати дарахтча аст. Дар шакли phitava низ дида мешавад [2,184].

Истилоҳи мазкур дар “Фарҳанги тибби ниёгон” ба маънои “рустание, ки самари гавзмонанди зардранг ва мағзи ширин дошта, ки қай меоварад” шарҳ ёфтааст [13,56]. Муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” “балодур”-ро самари дарахт, ки онро ба ҳиндӣ bhulanva гӯянд, номидааст. [8, 188].

Дар “Донишнома” бо истилоҳи “балодур” 4 маротиба дучор шудем. Муаллиф дар фасли “Табойиуладвия” (табиати доруҳо) табиати ин гиёҳро гарм доништа, онро чун маводди давоӣ мавриди истифода қарор додааст:

*Балодур гарм бошад чун бисӯзад,
Ва чиз омӯхтанро дил фурузад [7, 24].*

Ҳаким Майсарӣ истеъмоли барзиёди балодурро дар организми инсон захр хисобида, давои онро дар фасли “Илоҷи балодур” бо вожаи тиббии *балодурхӯрда* чунин васф кардааст:

*Балодурхӯрдари ман захр донам,
Балодур, бегумон, ман захр хонам.
Аз ӯ хоридану васвос, барсом,
Ва реши зишт ояд з-ӯ бар андом [7,115].*

Вожаи **банг** “bang” дар санскрит “bhang” аст. Банҷ муарраби банг, ки ба маънии дарахти хуросонии ачвойин аст, агарчи қиёс меҳоҳад, ки банҷ муарраби банг низ бошад, ки ба ҳиндӣ bhong гӯянд, магар чунин нест, дар истеъмоли атибо банҷ дарахти ачвойини хуросонӣ аст. Ва ин бангро, ки баъзе мардум ба об соида менӯшанд, атибо ва фуқаро қиннаб гӯянд, на банҷ [10, 143].

Истилоҳи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ 7 маротиба дар шакли арабишудаи “банҷ” ва як маротибаи дигар бо гунаи “банг” истифода шудааст. Яке аз фаслҳои асар низ дар шакли ибораи изофии “Илоҷи банҷхӯрда” номгузорӣ шудааст. Дар ин фасл Ҳаким Майсарӣ нишона ва муолиҷаи бемории зикршударо ба таври зайл зикр намудааст:

*Касе, к-аш банг доданд, ӯ шавад маст,
Зи истирхо шавад бепою бедаст.
Шавад чашмон-ш сурху бар даҳан бар,
Каф орад, афканад бар хештан бар.
Ба оби анғубин қай бояд афканд,
Ки қай афканд, раст аз дарду аз банд.
Пас он гаҳ гӯ зи шири тоза мехвар,
Бад-ин дору шавад аз банҷ беҳтар [7,113].*

Истилоҳи мазкурро дар шакли мураккаби **бангдору** низ дучор гаштем, ки ба маънои маводди давоӣ, ҳамчун истилоҳи фарматсевтӣ корбаст гардидааст:

*Ва оби буқлатулҳамқову кайфу,
Ва фудина ва зира бангдору [7, 77].*

Лозим ба зикр аст, ки дар “Донишнома” ҳамчунин вожаи “бон” ба назар расид, ки он дар забони тоҷикӣ ҳам воҳиди луғавии сермаъно ва ҳам пасванди калимасоз ба шумор меравад. Вале дар асари мазкур он танҳо ҳамчун вожаи тиббӣ ба кор рафта, дар забони санскрит шакли “bhagud”-ро дошта, дарахти маъруф аст, ки тухмаш пистамонанд, аз он рағғани хушбӯӣ мекашанд, ҳабулбон, ғолия; баъзе мушкбедро низ гуфтаанд [13,85].

Дар асари мавриди таҳқиқ истилоҳи “бон” ба маънои маводди давоӣ дар шакли ибораистилоҳи фарматсевтӣ “равғани бон” танҳо як маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст:

Пас он гаҳ як ратл аз равғани бон,

Биёвар доруҳо ҷумла ба як сон [7, 61].

Истилоҳи **дуҳн** (dhun), исми хиндии духон аст [15,117]. Духн равғани наботӣ, ки давоии машҳур аст [13, 163].

Истилоҳи мазкур дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ ба гурӯҳи калимаҳои серистеъмол дохил шуда, беш аз 76 маротиба истифода гардидааст, ки онро ба шакли ибораистилоҳҳои *дуҳни бунафша (12 бор)*, *дуҳни пайган (1 бор)*, *дуҳни занбақ (2 бор)*, *дуҳни вард (10 бор)*, *дуҳни бодом (9 бор)*, *дуҳни талхбодом (1 бор)*, *дуҳни гарм (2 бор)*, *дуҳни лавз (7 бор)*, *дуҳни нордин (4 бор)*, *дуҳни судоб (1 бор)*, *дуҳни савсан (2 бор)* ва ғайраҳо дучор омадан мумкин аст:

Ба хоса боди сард аз гӯш бодор ,

Ба духни талхбодомаш ба ҷо дор [7, 48].

Биянбӯёнаш аз духни бунафша,

Сараш мечарб бояд з-ӯ ҳамеша [7, 33].

Истилоҳи **занҷабил** дар забони санскрит Zanjībel (тарҷумаи тахтуллафзиаш “шоҳмонанд”) ва хиндии қадим зрнҷаверам (Zrnqaveram) буда, маънояш “амбари тару тоза” мебошад. Он аз қадим ҳамчун номи рустани ифода мегардад. Дар забони форсии қадим *зангабир*, *зангавир* (*зангавир* тибқи ривояти форсӣ маънои чашми бихиштро дорад), дар забони арабӣ *занҷафил* ва юнонӣ *ziziberis* ва *sinqivera*, дар забони ҳозираи тоҷикӣ *занҷабил* буда, номи илмӣи рустани низ *zinqiber* қабул шудааст.

Занҷабил дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” гиёҳи наймонандест, ки гулу мева надорад, беҳи онро, ки таъмаш тунду муаттар аст, ба хӯрок меандозанд ва ҳамчун дору истеъмол мекунанд, шарҳ дода шудааст. Рустани мазкур, асосан, дар Ҳиндустон мерӯяд ва аз решааш ғуддаҳои тундмазаи хушбӯӣ пайдо мешавад, чун дорувор ба таом ҳамроҳ мекунанд ва дар тиб низ ба кор меравад, *қаранфул* [14, 531; 13 172]. Меваи занҷабил - Fructus zinqiberi ашёи хоми дорӯӣ ба шумор меравад [5, 157].

Ҳаким Майсарӣ дар «Донишнома» истилоҳи “занҷабил”-ро 24 маротиба ба кор бурда, беҳтарини онҳоро занҷабилӣ чинӣ ва парварда донистааст ва ҳамчун маводди давоӣ барои омода намудани марҳам ва доруҳо барои муолиҷаи бемориҳо тавсия намудааст:

Або ӯ занҷабилӣне ки чинӣ,

Ва лахте ангубин чандон к- бинӣ [7, 60].

Вагарна занҷабилӣ парварида,

Бибояд хӯрдан он бетар гузида [7, 60].

Қаранфул «garanto» гиёҳест хушбӯӣ, ки макони он Ҳиндустон аст ва асли он «қаранпхул» буда ва маънии он ба луғати хиндӣ «гули шуои офтоб» аст ва соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» навишта, ки «қаранпхул» дар хиндӣ «гули гӯш», чаро ки «қаран» дар хиндӣ гӯшро гӯянд ва «пхул» тарҷумаи гул аст [13, 238]. Истилоҳи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ 18 бор ба сифати маводди давоӣ баррасӣ шудааст.

Бояд зикр кард, ки имрӯз низ ин гиёҳро мардум зиёд истеъмол мекунанд. Ҳаким Майсарӣ дар фасли «Сифати гувориши удӣ» овардааст:

Гувориши кун зи уду в-аз қаранфул,

Ва сику кийаву карвию сунбул [7, 62].

Кундар//кандар аз истилоҳи санскрит “Kundurū” буда, самғе аст хушбӯӣ, ки аз дарахти кундари хиндӣ ба даст оваранд [1, 130-139]. Истилоҳи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ серистеъмол буда, бо гунаи “кандару” беш аз 26 маротиба барои омода намудани дору барои рафъи бемории чашм истифода шудааст:

Вагар хоҳӣ, ки решат пухта гардад,

Худовандаш зи дардаш раста гардад.

Шиёфи кандару фармой ӯро,

Ва роҳи ин ҳама бинмой ўро [7, 38].

Кофур “kaḥur” дар санскрит каррига, дар паҳлавӣ “кариг” ва дар арабӣ кофур аст. Моддаи муаттари чомиде, ки аз бархи гиёҳон, аз қабилӣ райҳон ва бобуна, хусусан, ду навъи дарахт бо номи «синомумили камфора» (cinnamatum camphora) ва «druabaldnaps camphora», ки ҳар ду ба номи дарахти кофур мавсуманд, истихроҷ мешавад [15,189].

Истилоҳи мазкур дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ва таҳассусӣ чунин шарҳ ёфтааст: 1) кофур моддаи хӯшбӯии сафедчатоби тақрибан беранг, ки дар тиб қор фармуда мешавад, камфара; кофури чавдона - кофуре, ки аз дарахт ҳосил мешавад. Ба маънои куфурдарахт. 2) маҷ.сафед, сафедранг, сафедӣ, 3) номи чашмаи афсонавӣ дар бихишт. 4. номи яке аз амирони золим дар “Шоҳнома” [13, 224; 14, 567].

Истилоҳи “кофур” дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ серистеъмол буда, беш аз 46 маротиба қорбаст шудааст:

Вагарна оқирқирҳову кофур,

Дар ў гиру шавад дардаш ҳаме дур [7, 49].

Зи кофури рабоҳӣ ними даҳяк.

Зи ҷузве баргузин з-он нек, бешак [7, 65].

Истилоҳи **мош** “mas” (санскрит “manu”) – гиёҳи маъруфест, ки дони онро чун ғизо ва даво қор мефармоянд [13,291]. Ин истилоҳ дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ камистеъмол буда, онро муаллиф дар фасли “Илоҷи захм ва афтидан” 2 маротиба ба сифати ғизо ва маводди давоӣ ба қор бурдааст:

Таом оби наҳӯд гар мош бояд,

Мар он касро ба тан қувват физояд [7, 105].

Мағосу сабру мошу қоқиё ор,

Ва тини арманӣ бо ў ту биспор [7, 106].

Истилоҳи **нил** дар забони санскрит ба шакли “nila” омада, моддаест обираңг, ки аз барги анвои мухталифаи дарахтчаи нил ба даст меояд ва nila ҳар чизи нилӣ ва кабуд бошад [15,169]. Истилоҳи нил номи растанӣ аст, ки дар минтақаҳои гарм мерӯяд. Вале дар забони тоҷикӣ-форсӣ дар зери ин калима мафҳуми худӣ растанӣ набуда, балки маҳсули аз он тайёршуда моддаи саҳти кабудранг дар назар дошта шудааст. Мувофиқи маълумоти “Фарҳанги Амид” қадди растании нил то як метр мерасад ва шоҳҳои онро ба ҳавзи об андохта, баъд аз 17-20 соат оби он ҳавзро ҳолӣ қарда, тақшиншудаи обро аз ҳавз гирифта, ба ҳалтачаҳо қой қарда, пас аз чанд вақт дар натиҷаи дар офтоб хушк намудан, моддаи кабудранг ба ҳосил мешавад, ки «нил» меғуфтаанд [3, 1081].

Истилоҳи “нил” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин тафсир шудааст: 1) номи гиёҳе, ки дар мамлакатҳои гарм мерӯяд ва аз фишурдаи он ранги нилӣ мегиранд; индиго; 2) ранги кабудӣ баланди сиёҳтоб, ранги лочувардӣ, ки аз фишурдаи гиёҳи нил ҳосил мешавад ва онро ранги нилобӣ ҳам меноманд [14, 854].

Истилоҳи мазкур дар “Фарҳанги форсӣ”-и Маҳшед Муширӣ чунин маънидод шудааст: Нил (санскрит, муарраб) ҳисме аст ба ранги обӣ, ки ба унвони ранг хумрае обӣ мавриди истифода қарор мегирад. Собқан онро аз гиёҳони хонаводаи павонаворон истихроҷ мегарданд. Имрӯзҳо онро дар озмоишгоҳ васеъ истифода мекунанд [9,1128].

Дар фасли табойиуладвия (табиати доруҳо) Ҳаким Майсарӣ таркиби “ҳабби нил”-ро ҳамчун истилоҳи фарматсевтӣ ба сифати давои балғамрон, инчунин барои муолиҷаи бемориҳои пешӣ ва қараб тавсия намудааст:

Ва ҳабби нил балғамро биронад,

Ва песиву қараб бурдан тавонад [7, 24].

Дар фасли “Тадбири берун қардани тир ва хор аз андоми мардум” низ вожаи

нил корбаст гардидааст:

*Биёмез ангубину низ кандар,
Ва лахте нил з-они бар бар ӯ бар [7, 96].*

Нилуфар//нилулар (нилубар) буда, аз санскрит “nilophala”, пахлавӣ “niloral” омадааст. Ин истилоҳ мураккаб буда, аз ду чузъ иборат аст: “нил”, ки бад-он рангрёӣ кунанд ва «rhal» ё «фар», ки ба маънии пар ё чиноҳ аст. Инчунин, дар шаклҳои “нилулар, нилулар, нилуфар”, ки аз “nilotpara”-и санскрит аст, ба назар мерасад.

Мувофиқи сарчашмаҳо, аз чумла, «Канзи шифо», истилоҳи *нилуфар*, аслан, аз «нилулар»-и забони ҳиндӣ гирифта шуда, маъноӣ «нил» дар забони ҳиндӣ об ва «лар» самар аст. Ин истилохро бо забони русӣ “лотос” гӯянд. Нилуфар гулест, ки дар кӯлҳо ва дигар обҳои истода месабад, баргаш ба рӯйи об пахншуда, ранги гулаш нилӣ, сафед, арғувонӣ, сурх ва зард мешавад [4, 459].

Дар фарҳанги форсии “Фарҳанги талаффузи луғот” истилоҳи “нилуфар” чунин шарҳ дода шудааст: нилуфар гули машҳурест, ки он ду навъ аст, шамсӣ ва қамарӣ. Аввал бисёр машҳур аст ва дувум гулест, ки дар об рӯяд ва ба шаб бишукуфад. Ва ба ҳиндӣ онро «камуднӣ» ва «багула» гӯянд. Нилуфари аҳли тиб иборат аз ҳамин аст. Ва низ гулери гӯянд, ки биёраи он бар дарахти дигар печад ва гуле дорад кабуд. Қосими Гунободӣ дар «Шоҳномаи Исмоили Сафавӣ» гӯяд: Сипар муҳкам ба души некбахтон, Чу нилуфар, ки печад бар дарахтон”.

Истилоҳи мазкур дар асари мавриди таҳқиқ бемаҳсул буда, танҳо 1 маротиба мавриди истеъмом қарор гирифтааст:

*Зи тухми хас ва тухми буқли ҳамқо,
Гулу нилуфару базри қатуно [7, 77].*

Норгил – “nargi” 1) гавзи ҳиндӣ ва ба забони порсӣ гавчи ҳиндук (гавзи ҳиндӣ) хонанд, дар санскрит «nargikilo» ва «nargikha» барги дарахти ҳиндӣ, ки ба забони санскрит «норгило» гӯянд [15,167]

Дар фарҳангҳои таҳассусӣ норгил// норгул рустании монанд ба нахл, ки меваи чормағзшакли калон дошта, шири онро менӯшанд, омадааст [13, 232]. Истилоҳи “норгил” дар “Донишнома” 1 маротиба дар шакли арабишудаи “норчил” омадааст:

*К- аз ва бундуку тухми санавбар,
Зи мағзи норчил овар муқашшар [7, 74].*

Сандал истилоҳи ҳиндӣ буда, онро бо гунаи *чандал* (sandal) низ ном мебаранд. *Сандал* муарраби он ба “лом” аст, “чандан” бо “нун” дар ҳиндӣ муштарак аст [15,267] sandal “дарахти сандал”, санскрит uandal. Чӯби маъруф, ки сапеди он хушбӯӣ бувад ва сурхаш бӯӣ надорад.

Мувофиқи маълумоти бархе аз сарчашмаҳо, истилоҳи *сандал* дарахти бузургу тановар, шабех ба дарахти гирд, ки дар Ҳиндустон мерӯяд, самари он дар хӯша ва шабех ба хуббагулхазро, чӯби он хушбӯст, *чандал* ва *чандан* ҳам гуфта шуда, ба арабӣ *сандал* мегӯянд. 2. Ба фатҳи син, дол навъе аз кафш, кафши чубӣ, сандалак, сандала ҳам гуфта шуда, ба арабӣ низ сандал гӯянд, оварда шудааст [3, 636; 13, 402].

Истилоҳи мазкур дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсари серистеъмом буда, беш аз 28 маротиба ба сифати маводди давой мавриди истеъмом қарор гирифтааст:

*Шиёфи момишо ва сурх сандал,
Гулони неку лахте низ фуфал [7, 106].*

Тол номи дарахтест шабех ба дарахти хурмо, ки барги онро занони бараҳман дар шикофи гӯш ниҳанд. Бараҳманон обе аз он дарахт ҳосил кунанд, ки монанди шароб нашъа диҳад [13, 457].

Вожаи мазкур дар «Донишнома» каммаҳсул буда, чун истилоҳи фарматсевтӣ ба гунаи «тол» 2 маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст:

*Ва таҳлуб, тини маҳо, уз, толу саътар,
Таросису туъву сабру кандар [7, 23].
На гарму хушк бошад толу саътар,
Аз ӯ босур гардад зуд беҳтар [7, 23].*

Хардал//хардало гиёҳи самарааш тунд, ки давои маъруф аст. Хардалро андар таркиби доруҳои пардаи чашм ва дуруштии пилк ба кор баранд. Агар онро кӯфта, бо оби ангубин бишоманд, дуруштии деринаи андар нойи шуш бударо бубарад. Хардал аз ихтиноқи раҳм судманд буда, шаҳвати боҳро биангезад [13,492].

Истилоҳи мазкур дар “Донишнома” беш аз 17 маротиба ба чашм расид. Ҳамчунин, дар шакли ибораистилоҳи *ҳабби ҳардал* низ истеъмол гардидааст. Муаллиф дар фасли “Табойиуладвия”(табиати доруҳо) чунин овардааст:

*Ва гарму хушк бошад ҳабби хардал,
К-аз ӯ марҳам кунӣ беҳбуд думмал [7, 27].*

Истилоҳи **хувланҷон** давоест, ки он аз беҳи барги танбӯл аст ва ба ҳиндӣ хулиҷан гӯянд, вайро шуниз низ хонанд, ки сиёҳдона аст. Истилоҳи **хувланҷон** дар асари мавриди таҳқиқ камистеъмол буда, ҳамагӣ 3 маротиба ба кор бурда шудааст:

*Камуну занҷабилу хувланҷон,
Судобу бура нас карфа ба яксон [7, 70].*

Истилоҳи **чакандар** (чагандар)-ро ба арабӣ “салақ” гӯянд, ба румӣ “сифқалун” ва “туталун” ва ба суриёӣ “салуқо” ва “шалуқо” ва “шилум” ва ба порсӣ “чагандар” гӯянд, лаблабӯ хонанд [15, 150-135].

Истилоҳи мазкурро бо гунаи “чагандар” дар асари мавриди таҳқиқ 7 маротиба дар шакли ибораистилоҳи “беҳи чагандар” ва “барги чагандар” низ дучор гаштем:

*Тило бояд сақу оби чагандар,
Гили фимунӣ ҳар се баробар [7, 113].*

Шакар “Sakar” (санскрит Sarkara) таъсири ширине, ки аз чағундари қанд ё найшакар ҳосил кунанд; шакар фишурдаи реза, ки аз лаблабуи қанд ва ё найшакар ҳосил мешавад. Шакар хусусияти зиёди давоӣ дорад, ки дар сарчашмаҳо чунин шарҳ ёфтааст: “Шакар синаро нарм карда, дуруштиро бибарад. Шакар суддахоро бикӯшояд ва андар он ва хусусан андар шакари куҳан ташнагифизоие чой дорад, ки камтгар аз ташнагифизоии ангубин бошад. [1, 234 ; 13, 568]. Вожаи мазкур дар асари мавриди назар 22 маротиба истифода гардидааст:

*Аз он гӯ оби нор андар ҳамехвар,
В-агар шакар бувад бошад-ш беҳтар [7, 124].*

Истилоҳи “шакар”-ро муаллиф дар фасли “Фарбеҳ кардани тан” ба сифати маводди давоӣ тавсия намудааст:

*Ба вазни даҳ дирам гавзи ба шакар,
Ба шири тоза андар ту ҳамехвар [7, 98].*

Истилоҳи шакар дар шакли ибораистилоҳи “оби шакар” 5 маротиба мушоҳида гардид. Инчунин, Ҳаким Майсарӣ дар фасли “Бемории диққи нафас” чунин овардааст:

*Шакар бигдоз бо ӯ мағзи лаквар,
Ба оташ то шавад бар ҳоли шакар,
Пас он гаҳ ин дигарро гӯ бикӯбон,
Бад-ин оби шакар андар гудозон [7, 55].*

Истилоҳи **қанбил** муарраби исми ҳиндӣ «Kampilla» буда, гиёҳест аз тираи фарфиюн, ки гунаҳои мухталифаш ба шакли дарахти хурд мебошанд [2, 138]. Дар ФТН хусусияти доруии “қанбил” чунин шарҳ ёфтааст: “Қанбил тухми қанбила, ки сурхтоб буда, тариқи ошомидан ва тило кардан кирмҳо ва кирми кадудонаро бикӯшад ва онҳоро берун кунад”[13, 237].

Истилоҳи мазкур дар “Донишнома” камистеъмол буда, 3 бор мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҳалила - halīla (-e) дар санскрит haritaku муарраби аҳлилач. Дарахте аз тираи камбартоса ва аз радаи дулпанҳо, ки дорои меваи байзавишакли ба андозаи як санчид аст; рустани маъруфе, ки дар давоҳо кор мефармоянд [13, 522; 2, 204].

Истилоҳи **ҳалила** дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ 19 маврид ба маънои аслии худ истифода гардидааст. Дар фасли “Табойиуладвия” (табиати доруҳо) чунин зикр шудааст:

*Бибурд гар ва хориш пок ҷумла,
Бахоса, гар хӯрандаш бо ҳалила* [7, 27].

Тавре дар фаслҳои боло ишора кардем, ҳангоми ҷустуҷӯ, инчунин маълум гардид, ки Ҳаким Майсарӣ дар асари беназири худ – “Донишнома” на танҳо аз худи вожаҳои тиббӣ истифода кардааст, ки хоси забони ҳиндӣ мебошанд, ҳамчунин ибораистилоҳоте низ ба назар мерасанд, ки аз ҷузъҳои: **ҳиндӣ+форсӣ, тоҷикӣ+ҳиндӣ, арабӣ+ҳиндӣ** ва **ҳиндӣ-ҳиндӣ** иборатанд, ки дар зер чунин тасниф намудем:

а) ҳиндӣ+форсӣ: занчабили парварда (60), шақари сурх (75), сандали сурх (106), духни вард (90):

*Ба духни вард дасташ гӯ бияндой,
Ба як ҳафта аз ин доруш фармой* [7, 90].
Вагарна **занчабили парварда**,
Ва доруҳо бисуда б-он сиришта [7, 60].

б) тоҷикӣ+ҳиндӣ: оби чакандор (33), оби шақар (55), оби ҳалила (66), оби ҳиндабо (66), оби лаквар (89), оби балила (120), рағани бон (61), беҳи сандал (68), беҳи чакандар (104). Чунончи:

*Аз ин ҳаб гӯ, дар оби ҳиндубо кун,
Бад-ӯ деҳ гӯ, нахустин эҳтимо кун* [7, 66].
*Ва бар исҳол бошад низ дархур,
Шақар б-оби ҳалила гӯ ҳамехур* [7, 66].

б) арабӣ+ҳиндӣ: асли сус (26), бавли муш (127), барзи хардал (82), курси кандар (58), курси кофур (55), курси лак (65), ҳабби хардал (27), ҳабби нил (86), ҳабби норчил (74), ҳабби филфил (74), ҳабби ҳалила (94), матбухи ҳалила (49), матбухи лаквар (81), маъҷуни балодар (94), чунончи:

*Ва лахте занчабилу дори пилпил,
Ҳабби ҳазро бичӯю ҳабби филфил* [7, 74].
*В-агар беҳтар нагардад, курси кофур,
Бибояд хурд то дардаш шавад дур* [7, 74].
*В-агар на гуҳи мурғи хушксуда,
Ба духни занбақ андар нарм шуда* [7, 76].

в) ҳиндӣ-ҳиндӣ. Бояд зикр кард, ки ҳангоми таҳқиқи “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ бо истифода аз вожаҳои ҳиндӣ ва ҳиндӣ ибораистилоҳҳоеро дучор омадем, ки ба маънии мансубият ифода гардидаанд: **илки ҳиндӣ (27) тамри ҳинду (88), милҳи ҳинду (113), хурмои ҳинду (30).**

Хулоса, вожаҳову истилоҳоти илмии ҳиндӣ аз ҷумлаи қадимтарин иқтибосоти забони форсии дарӣ буда, натиҷаи маълумоти сарчашмаҳо нишон медиҳад, ки воридшавии онҳо ба забонҳои эронӣ ҳанӯз зимни даврони бостону миёна оғоз ёфта, дар забони форсии дарӣ густариш ёфтааст. Онҳо ҳам ба таври мустақим ва ҳам ба сурати ғайримустақим, яъне тавассути забони арабӣ ба забони форсӣ роҳ ёфта, ба қоидаи савтиёти забони форсиву арабӣ мутобиқ гардонид шудаанд.

Дар миёни он ҳама вожаҳо истилоҳоти тиббӣ, ба вижа, истилоҳоти

фарматсевтӣ мавқеи назаррас доранд ва намунаҳои бархоста аз «Донишнома» ин гуфтаро тақвият мебахшанд. Дар асари мавриди таҳқиқ бештар номи гиёҳҳо ва дарахтон, хӯрданиҳо ва нӯшиданиҳо ба назар мерасад.

Аксари истилоҳоти ҳиндӣ дар асар истифодашуда имрӯз низ дар навишту гӯйишҳои забони тоҷикӣ роиҷанд. Истилоҳоти ҳиндӣ бо вожаҳои форсӣ арабӣ таркиб шуда, ибораистилоҳоти тиббӣ сохтаанд ва қисми зиёди онҳо имрӯз низ дар истеъмоланд.

Ҷамҷунин, натиҷаи ҷустуҷӯи вожаҳои тиббӣ дар “Донишнома” муайян намуд, ки ибораистилоҳоти қолибҳои *арабӣ+ҳиндӣ* ва *тоҷикӣ+ҳиндӣ* серистеъмол ва ибораистилоҳоти қолибҳои *ҳиндӣ+форсӣ* -ва ҳиндӣ-ҳиндӣ камистеъмоланд.

АДАБИЁТ:

1. Абуалӣ ибни Сино . Қонуни тиб, к. 2. Душанбе, 1991, -551 с.
2. Абдурашид. Форси мин ҳиндӣ алфоз. Дехлӣ, 1992,-184 с.
3. Амид Ҳасан. Фарҳанги Амид (Фарҳанги муфассал ва мусаввар. Форсӣ ба форсӣ). Техрон, “Амир Акбар”, 1362 -1144 с.
4. Зоҳидов Ҳ. Канзи шифо, Душанбе, Ирфон, 1993. -720 с.
5. Имомов А. Фарҳанги беназир. Душанбе, 2013, 207 с.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қ.1. Душанбе, 2003. –490 с.
7. Майсарӣ Ҳ. Донишнома. Техрон. 2008 -130 с.
8. Муҳаммадхусейни Бурҳон, Бурҳони қотей. Душанбе: Адиб, 1993. ҷ. 1. - 435 с.
9. Маҳшед Муширӣ. Фарҳанги Форсӣ. Техрон. 1369, -1128 с.
10. Ромпури Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс –ул-луғот. Ҷ.1-Душанбе : Адиб. 1987
11. Саидов А. С., Азимова М. М., Гулов А.А.. Фарҳангшиносӣ, 2014, -125с.
12. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна. Душанбе: Пайванд, 2001.- 310 с.
13. Убуйдулло Курбон, А. Рачабзод. Фарҳанги тибби ниёгон. Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, Душанбе 2016, -774 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Душанбе, 2008. -950с.
15. Юсуфов А. Шарҳи истилоҳоти тиббӣ. Душанбе: Ирфон, 2009. -112 с.

МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТИББИИ ҲИНДӢ ДАР “ДОНИШНОМА”-И ҲАКИМ МАЙСАРИӢ

Мақолаи мақрури доир ба истифодаи вожа ва истилоҳоти иқтибосии тиббии ҳиндӣ дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола сабабу омилҳои иқтибосшавии калимаву истилоҳоти ҳиндиро ба забони тоҷикӣ дар асоси сарчашмаҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулосаи меояд, ки ин вожаҳо пеш аз зӯҳури ислом ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

“Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ аз ҷумлаи қадимтарин осори назмии форист, ки ба илми тиб бахшида шудааст. Аз таҳлил ва баррасии истилоҳоти тиббӣ дар “Донишнома”-и Ҳаким Майсарӣ маълум мегардад, ки қисми бештари вожаҳои ҳиндиро истилоҳоти тиббӣ ташкил медиҳанд.

Муаллифи мақола ҳангоми таҳқиқи “Донишнома” истилоҳ ва ибораистилоҳҳои тибbero, ки аз забонҳои ҳиндӣ+форсӣ, тоҷикӣ+ҳиндӣ, арабӣ+ҳиндӣ ва ҳиндӣ+ҳиндӣ сохта шудааст нишон дода, мавқеи истеъмоли онҳоро бо басомади нишон додааст.

Калидвожаҳо: *Истилоҳ, вожа, мавод, даво, калимаҳои иқтибосӣ, тиббӣ, ҳиндӣ, фарматсевтӣ ва ғ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Баргигул Мирзоевна- унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣи МДТ «ДДТТ ба номи Абуалӣ ибни Сино». ш. Душанбе, кӯчаи Сино 29-30 тел. 446003977. Факс 23534496. E.moi|: into @ tajmedun.tj

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНДИЙСКИХ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ В «ДОНИШНАМЕ» ХАКИМА МАЙСАРИ

Данная статья посвящена использованию индийской медицинской лексики и терминов в «Донишнаме» - Хаким Майсари. Автор статьи на основе научных источников рассматривает причины и факторы цитирования индийских слов и терминов в таджикском языке и приходит к выводу, что эти слова вошли в лексику таджикского языка еще до появления ислама.

“Донишнаме” Хакима Майсари — одно из старейших персидских поэтических произведений, посвященных медицинской науке. Из анализа и обзора медицинских терминов в «Донишнаме» Хакима Майсари становится ясно, что большую часть индийской лексики составляют медицинские термины

Автор статьи, исследуя «Донишнаме», приводит медицинские термины и словосочетания, составленные из языков хинди+персидский, таджикский+хинди, арабский+хинди и хинди-хинди и указывает частотность их употребления.

Ключевые слова: Термин, лексика, материал, медицина, цитаты, медицинские, индийские, фармацевтические и т. д.

Сведения об авторе: Саидова Баргигул Мирзоевна- соискатель кафедры таджикского языка МДТ «ТМГУ имнеи Абуали ибн Сино». г. Душанбе, ул. Сино 29-31, тел. 446003977. Факс 23534496. E.moi]: into @ tajmedun.tj

POSITION AND USE OF INDIAN MEDICAL TERMS IN HAKIM MAYSARA'S "BACKGROUND"

This article is devoted to the use of Indian medical vocabulary and terms in “Donishnoma” - Hakim Maisari. The author of the article, based on scientific sources, examines the reasons and factors for quoting Indian words and terms in the Tajik language and comes to the conclusion that these words entered the vocabulary of the Tajik language even before the advent of Islam.

“Donishnoma” by Hakim Maysari is one of the oldest Persian poetic works dedicated to medical science. From the analysis and review of medical terms in Hakim Maisari's Donishnoma, it is clear that most of the Indian vocabulary consists of medical terms”.

The author of the article, studying “Donishnoma”, cited medical terms and phrases composed of the languages Hindi + Persian, Tajik + Hindi, Arabic + Hindi and Hindi+Hindi, and indicated the position of their use in frequency.

Key words: Terminology, vocabulary, material, medicine, quotes, medical, Indian, pharmaceutical, etc.

Information about the author: Saidova Bargigul Mirzoevna – applicant for the Department of the Tajik language of the SEI “DDTT named after Abuali ibn Sino”. Dushanbe, st. Sino 29-31, Tel: 446003977. Fax. 23534496. E.moi]: into @ tajmedun.tj

ТДУ:070.46

ТКТ:481.26

С- 33

НАҚШИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Сафарзода М.Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Воситаҳои ахбори омма чузбӣ чудонашавандаи соҳаи фаъолияти сиёсӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Сиёсат ба ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири худро ба воситаи ахбори омма мерасонад.

Дар шароити тағйирпазирии ҷаҳони муосир таъсири ВАО на танҳо ба равандҳои сиёсӣ, балки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ҳам меафзояд. Дар баробари ин, воситаҳои ахбори омма афкори ҷамъиятиро ташаккул дода, дар фаъолияти ҷамъиятӣ нақши муҳим мебозанд.

Ҷойи шакку шубҳа нест, ки воситаҳои ахбори оммавӣ ба инкишофу дигаргунии вазъияти сиёсӣ ва муносибатҳои байни давлатҳо таъсири амиқи худро расонда метавонанд. Барои ҳамин васоити зайл аз қабилӣ телевизион, радио, матбуот, интернет ва ғайра муҳимияти васоити ахбори оммаро боз ҳам дучанд мегардонанд. Истилоҳи васоити ахбори умум, маҷмуи воситаҳои гуногуни паҳнкундаи иттилоот мебошад, ки барои расонидани иттилооти ғаврии зарурӣ ба доираи васеи одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, давлат ва ҳатто ба сатҳи байналмилалӣ оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, ВАО аз системаҳои иттилоотӣ иборат буда, як қатор унсурҳои муҳимро дар бар гирифта, дар кишвар, минтақа ва умуман дар ҷаҳон бо шакл, усул ва дараҷаи рушди худ ва новобаста аз хоҳиши одамон зухур менамояд.

Бисёре аз олимони назарияҳои таҳия кардаанд, ки ба омӯзиши ВАО бахшида шудаанд ва дар байни онҳо таҳияи Д. Маккуэйл, ки ба мавзӯи зикршуда нигаронида шудааст, хеле муҳим мебошад. Дар он муаллифони навҳои асосии назарияҳои зеринро, ки роҳҳо ва хусусиятҳои ташаккули ВАО-ро баррасӣ менамоянд, таъкид намудаанд:

1. Назарияҳои, ки аз илмҳои ҷамъиятшиносӣ пайдо шудаанд. Онҳо моҳият, фаъолият ва таъсири раванди иртиботи оммавиро дарк мекунанд. Хусусияти характерноки ин назарияҳо дар он аст, ки дар онҳо маҷмуи равишҳои анъанавӣ, аксаран санъатшиносӣ (танқиди адабӣ, киношиносӣ ва ғайра) бо равишҳои муосиртар нишон дода шудаанд;

2. Назарияҳои меъёрӣ. Дар ин нави назарияҳо масъалаҳои, ки бо қор ва фаъолияти воситаҳои ахбори оммавӣ алоқаманданд, мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Тадқиқоти ин гуна соҳа асосан мавзӯҳои зеринро дар бар мегиранд: қонун, танзим, сиёсати ВАО, меъёрҳои ахлоқӣ, бахсҳои ҷамъиятӣ;

3. Гурӯҳи назарияҳои амалиётӣ ё махсус, бо ақидаҳо ва амалияи прагматикӣ зич алоқаманданд. Ҷанбаҳои муайян онҳоро ба назарияҳои меъёрӣ наздик мекунанд;

4. Ниҳоят, ба гурӯҳи чорум «назарияҳо» ҳамчун маҷмуи назарҳо ба сатҳи ақли солим дохил мешаванд. Онҳо аз ҷониби одамон дар асоси таҷрибаи ҳаррӯзаи худ ташаккул ёфта, ба интиҳоби ВАО, каналҳо, нашрияҳо, мундариҷа ва баҳодиҳии онҳо таъсир мерасонанд.

Дар раванди тадқиқоти ВАО мутахассисон бо объектҳои мушаххаси воқеӣ сару қор доранд, генезис, рушд, ҳолати имрӯзаи онҳоро тавсиф мекунанд, гарчанде аз равишҳо, парадигмаҳо ва мафҳумҳои гуногун истифода мекунанд. Дар ҷараёни баррасӣ ва омӯзиши васоити ахбори омма бояд дар хотир дошт, ки қори тадқиқотӣ инчунин, баррасии объектҳоро дар сатҳи назариявӣ дар бар мегирад.

Ба сифати мисол усулҳои маъмултарини тадқиқоти миқдорӣ истифода мешаванд: пурсиш, таҳлили мундариҷаи маводи муҳобироти оммавӣ, таҳлили басомади луғати муаллиф ё нашрия.

Ба назари мо, нуқтаи назари мутахассиси маъруфи методологияи тадқиқоти иҷтимоӣ В.А. Ядов ҷолиби диққат аст. Ба андешаи ӯ, «.....интиҳоби усули тадқиқот ба як қатор омилҳо таъсир мерасонад: самти назариявӣ, гузоштани ҳадаф, захираҳои мавҷуда, амбитсияҳо, тафаккур, майлҳои шахсии тадқиқотчӣ. Дар асоси онҳо стратегияҳои умумии тадқиқот, ба иборати дигар, стратегияҳои тавсиф, тавзеҳ ва дарки воқеияти иҷтимоӣ сохта мешаванд, ки маҷмуи амалҳои зеринро дар бар мегирад:

- тавсифи омории маҷмуи объектҳои ҷамоатҳои қалон;
- тавсифи «зичи»-и предметҳои алоҳида, ки ба инъикоси яқлухт ва ҳаматарафаи ҳолатҳои ҳоси онҳо марбут аст;

- тавзеҳоте, ки ба таносуби маълумоти гирифташуда ва тасдиқи фарзияҳо монанд аст;

- фаҳмиш, ки тафсири рӯйдодҳо ва далелҳоро дар бар мегирад.

Дар ин ҷо илова кардан лозим аст, ки ҳолати эҳтимолии объектҳои омӯхташаванда дар оянда, дар асоси тамоюлҳои оморӣ ё робитаҳои сабабу оқибатҳо дар рушди онҳо муайяншуда пешгӯиҳои каму беш қатъиро ба вучуд орад» [8, с. 482].

Омӯзиши объектҳо дар натиҷаи партави таъсири мутақобилаи онҳо бо ҷомеаҳои иҷтимоӣ, равандҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ, муносибат ба ВАО ҳамчун муассисаҳое, ки ба татбиқи мубодилаи бисёрҷонибаи иттилоот дар системаҳои бузурги иҷтимоӣ машғуланд, интиҳоб карда мешавад, ба хониши онҳо мазмуни муносибати ҷамъиятиро ташкил медиҳад.

Ба андешаи мо, инсон, ки худ табиатан махлуқи сиёсӣ баҳодихии фаъолияти ВАО аз мавқеи дастрас будани иштироки оммавии одамон дар муошират низ ҳамчун истеъмолкунанда ва ҳам истеҳсолкунандаи иттилоот аз ҳамин бармеояд. Дар ин ҷо истифодаи усулҳои пурсиши оммавӣ дар бораи муносибати шаҳрвандӣ ба имкониятҳои дахлдори воситаҳои ахбори омма хеле аҳамиятнок аст. Дар баробари ин таҳлили миқдори материалҳо, омӯзиши мактубҳои таҳрирӣ ва паёмҳои аз аудитория бо роҳҳои гуногун гирифташуда, ки расмиёти омориро ташкил медиҳанд, хусусиятҳои асосии ин равиш мебошанд.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқ ва таҳлили ВАО муҳимтарин омили интиҳоб, усул ба шумор меравад, ки ба қобилияту малакаи муҳаққиқ вобаста аст. Чунин ҳолатро низ ба назар гирифтани лозим аст, ки ягон тадқиқотчиё, масалан, бо тадқиқи оморӣ хусусиятҳои муносибат ба ахбори сиёсӣ дар байни гурӯҳҳои гуногуни шунавандагонро дар алоҳидагӣ коркарду таҳлил карда наметавонад. Агар мутахассис маҳорати баланди касбӣ дошта бошад, ӯ метавонад дар байни ду гурӯҳи хурди ба ҳам муҳолиф таҷриба гузаронад. Масалан, тамошобинони ҷавону калонсоли телевизион ё бо маълумоти на зиёдтар аз мактаби миёна ва дорой маълумоти олий тадқиқоти муқоисавӣ гузаронад.

Ҳангоми омӯختан ва таҳлили ВАО ба назар гирифтани таҳлили маълумоти ибтидоӣ ва дуҷумдараҷа аҳамияти калон дорад. Таҳлилҳои дуҷумдараҷа бояд бо истифода аз маълумоти қаблан аз ҷониби дигар тадқиқотчиён гирифташуда гузаронида шаванд. То онҳо аз як нуқтаи нав баррасӣ карда шаванд ва бо дигар маълумот муқоиса карда шаванд. Маҳзанҳои электронии ҳозиразамон барои ин имкониятҳои калон фароҳам оварда, ба шумо имкон медиҳанд, ки гурӯҳҳои нав дохил карда, нишондиҳандаҳои алоқаи оморӣ байни ҳар як хусусияти омӯхташаванда муайян шуда, кластерҳои объектҳо маълум карда шаванд.

Коршиносон аксар вақт ҳангоми баррасии ВАО ҳамчун як системаи махсуси иҷтимоӣ принципи методологии систематикиро истифода мебаранд.

Ба сифати мисол системаи паҳнкунии нашрияҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон овардан мумкин аст. Аз ин рӯ объекти системавӣ маҷмуи ташкилотҳои мебошад, ки байни худ дар муносибатҳои муайян қарор доранд, сохтор, вазифаҳо, ҳадафҳо ва меъёрҳои фаъолияти худро доранд. Ё худ мисоли дигар баррасии конвергенсия дар ВАО ҳамчун як раванди системавӣ аст, ки ҷузъҳои он: таърихи рушд, ҷанбаҳои иҷтимоӣ-психологӣ, иқтисодӣ, технологӣ, ташкилӣ, сиёсӣ, шароит ва омилҳои рушди раванд дар муносибати онҳо мебошанд. Баррасии муназзами объект, муносибати муназзам ба таҳлили ин падида исботро талаб мекунад.

Чунин системаҳои иҷтимоӣ миқёси гуногун, монанди ду субъекти мутақобила ва таъсири мутақобила дар сатҳи тамоми инсоният аз тарафи олимони кайҳо муайян карда шудаанд. Онҳо ба воситаи амалияи иҷтимоӣ ва амали ашхоси алоҳида истеҳсол ва такрористеҳсолии низомро яқдилона эътироф мекунад ва

таъсири мутақобилаи низоми иҷтимоӣ ва муошират, ба назари онҳо пойдор аст. Дар ин хусус тасдиқи Н. Луман, ки: «Системаи иҷтимоӣ ҳар як системаест, ки ҳамчун унсурҳои асосии худ барои бозсозии худ алоқаро тавлид мекунад, қомилан асоснок аст» [6, с. 233], хело бомаврид мебошад.

Муҳаққиқи номбурда дар тадқиқоти худ, ки ба проблемаи ВАО бахшида шудааст, асосан ба сатҳи эмпирикии таҳлил таъяс мекунад, ки дар он субъекти шинохт бо объектҳои мушаххаси эмпириқӣ саруқор дорад.

Дар раванди гузаронидани таҳқиқоти воситаҳои ахбори омма интиҳоби усулҳои тадқиқот қои муҳимро ишғол мекунанд. Дар илми муосир, ки бо омӯзиши ВАО алоқаманд аст, равишҳои гуногуни омӯзиши ВАО вучуд доранд, ки хусусияти мураккаби онҳоро нишон медиҳанд.

Чунин хусусияти хоси ВАО-ро таъкид кардан лозим аст, ки онҳоро бисёр илмҳои қамъиятшиносӣ ва гуманитарӣ объектҳои тадқиқотӣ медонанд. Ба гуфтаи Д.И. Фомичев, «аз як тараф, инҳо институтсионизатсия шудаанд (бо фаъолиятҳои, ки дар сохторҳои махсус ташкил карда мешаванд, бо нормаҳои гуногун тарбия ба тартиб медиҳанд). Аз тарафи дигар, васоити ахбори омма маҳсулот истеҳсол мекунанд - мундариҷае, ки воқеиятро ба таври махсус инъикос мекунад ва дар табиқи он иштирок мекунад, зеро дарки мундариҷа аз қониби одамон то ин ё он дараҷа ба шуур ва рафтори онҳо таъсир мерасонад. Мундариҷаи хеле гуногуне, ки аз қониби ВАО сохта ё интиқол дода мешавад, истифодаи равишҳо ва усулҳои гуногунро пешбинӣ мекунад.

Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқон барои омӯзиши фаъолияти ВАО миқдори зиёди робитаҳои онҳоро бо чунин субъектҳои асосии ҳаёти қамъиятӣ, аз қабилҳои ҳуқумат, қомеа ва соҳибқорӣ таҳлил мекунанд. Дар ин занҷира муносибати васоити ахбори оммаро бо дигар иштирокчиёни бозори маҳсулоти иттилоотӣ ва рақибон дар муқориза барои қалби аудиторияи эҳтимоли табиғ кардан лозим аст.

Албатта, муҳаққиқоне, ки тадқиқоти ВАО-ро меомӯзанд, дар таҳияи худ усулҳои гуногуни интизомиро васеъ истифода мебаранд, ки дар байни онҳо муҳимтаринашон инҳоянд:

а) равиши фалсафӣ – муайян намудани моҳияти ахбор ва равандҳои иттилоотӣ, робитаи он бо шакли иҷтимоии материя, мавҷудият ва мундариҷаи қонунҳои фаъолияти информатсия дар қомеа, аҳаммияти системаҳои аломатӣ, хусусияти амали муҳобирот;

б) равиши назариявию журналистӣ, ки ҳангоми истифодаи он назарияи умумии журналистика, матбуот, телевизион, радио ва интернет-журналистика ба майдон меояд. Муайян намудани танзими хусусияти фаъолияти журналистӣ ва масъалаҳои одоби қасбӣ дар ин самт тавачҷуқи муҳаққиқонро ба худ қалб менамояд. Илова бар ин, ҳалли мушкили ВАО ҳамчун як бахши қомеа, типологияи нашрияҳо ва шабақаҳо, синфҳои асосии нашрияҳо ва қаналҳои метавон ба имқоноти маърифатии ин равиш нисбат дод:

- муносибати ҳуқуқи ҳалли масъалаҳои танзими воситаҳои ахбори омма, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва асоснокии онҳо, амалияи татбиқи қонун дар соҳаи фаъолияти онҳо, масъалаҳои ҳуқуқи муаллиф, аз қумла дар воситаҳои ахбори оммаи нав ва ғайраро дар бар мегирад;

- самти сиёсатшиносӣ, ки объектҳои таҳлили он воситаҳои ахбори омма дар низоми муносибатҳои сиёсӣ, ҳузури намояндагони онҳо дар доираи қувваҳои гуногуни сиёсӣ, таъсири сиёсии ВАО ба табақаҳои васеи ақоли мебошад. Ин равиш, инчунин муайян намудани имқоноти ВАО дар барқарор намудани робитаи байни ҳуқумат ва қомеа, нақши он дар раванди интиҳобот, таъсири он ба фарҳанги сиёсии қомеа, нақши онҳо дар ташаккули қомеаи шаҳрвандӣ, таъсири сиёсии ВАО-и навро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Аз равиш ва самтҳои дар боло зикршуда, ки муҳаққиқон дар омӯзиши ВАО истифода мебаранд, метавон ба хулосае омад, ки дар ҷомеаи илмии муосир дар равишҳои башардӯстона ва иҷтимоӣ ҷудоии усулҳои хусусӣ ва байнисоҳавӣ ба таври умум қабул нашудааст.

Комилан равшан аст, ки назария ва консепсияҳои илмии ҳоло мавҷудаи проблемаҳои ВАО, имконият наменданд, ки байни фанҳои гуманитарӣ ва иҷтимоӣ хатти конкретӣ ва равшан гузошта шавад. Ба ин муносибат бархе аз муҳаққиқон бар ин назаранд, ки омӯзиши шахс дар соҳаи фаъолияти маънавия ахлоқӣ, маҳсули чунин фаъолият мавзӯи таҳлили илмҳои гуманитарӣ мебошад. Воқеан, дар вақтҳои охир пайвастагии хоси равишҳо ва усулҳои фанҳои гуногун, ки ба бисёр соҳаҳои илм низ дахл доранд ва объекти омӯзиши онҳоро воситаҳои ахбори омма муайян мекунанд, бештар мушоҳида мешавад. Дар ин бобат раванди инкишофи ба истилоҳ сотсиологияи сифатӣ мисоли равшан шуда метавонад. Он ба беҳамтоии объектҳои алоҳида, тафсир ва фаҳмиши ангеҷаҳои иштирокчиёни ҳодисаҳои алоҳида, ба мисли илмҳои анъанавии инсонӣ тавачҷуҳ дорад.

Махсусияти конвергенсия чунин аст, ки байни тадқиқоти ВАО ба таври анъанавӣ ба равишҳои башардӯстона ва иртибот ҷалб карда мешаванд. Ба ақидаи пажӯҳишгари Аврупои Ғарбӣ К.Йенсен ин омил дар ҳамон ҷое ба амал меояд, ки равишҳои илми иҷтимоӣ дар аввал бартарӣ доштанд [9, с. 24]. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки кӯшиши дарёфти ҷавоб ба саволҳои нав, хулосаҳо, ҷаҳорҷӯбаҳо, ақидаҳои қаблан дар илм бадастомадаро пешбинӣ мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини ВАО дар он аст, ки он оммавӣ буда, ба доираи васеи одамон нигаронида шудааст. Шумораи дӯстдорону мухлисони расонаҳо аз завоқи онҳо вобаста аст, ки асосан тавассути мақолаҳо ва барномаҳои телевизионӣ дар сатҳҳои гуногун баён мешавад.

Имрӯз унсурҳои муҳими ВАО-ро метавон ба ҷаҳор зерсистема ҷудо кард: матбуот, радио, телевизион ва интернет. Ҳар яки онҳо дорои шабакаҳои зиёди иттилоотӣ мебошанд. Масалан, рӯзномаҳои алоҳида, маҷаллаҳо, китобҳои гуногун, барномаҳои радио ва телевизион, саҳифаҳои интернетӣ ва ғайра.

Васоити ахбори омма ҳамчун як ниҳоди сиёсӣ дорои имконоти пурқуввате мебошад, ки асоси онро интиқоли иттилооти сиёсӣ ва ташаккули афкори ҷомеа ташкил медиҳад. Дар баробари ин воситаҳои ахбори оммавӣ дар соҳаи сиёсати байналхалқӣ ва умуман дар ҳаёти сиёсии ҷамъият як қатор вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунанд, ки дар тараққиёт ва дигаргунсозии ҷамъият мақоми хоса доранд. Ин вазифаҳо инҳоянд: коммуникативӣ, аксиологӣ, ташкилӣ, тарбиявӣ, интиқодӣ, манипулятсия ва ғайра.

Бо дарназардошти ин хусусиятҳо расонаҳои муосир бо таъсири амиқ ба тасаввуроти мардум тавассути қолабҳои мушаххаси сиёсӣ муносибати ҷомеаро ба рӯйдодҳои сиёсӣ тағйир медиҳанд. Идеяхое, ки ба қолабӣ табдил ёфтаанд, ба раванди интиқоли иттилоот ва ахбор ворид шуда, дар зеҳни ҷомеа эҳсосоти манфӣ ва мусбат эҷод мекунанд. Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани мувозинати намояндагии омма технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ махсусан ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки муносибати худро ба масъалаҳои сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ошкор ё пинҳонӣ муайян кунанд.

Ҳамин тариқ, ВАО дар даврони дигаргуниҳои ҷаҳони муосир яке аз падидаҳои гуногунҷанба буда, дар шуури омма нуқтаи назари муайянро ташкил медиҳад ва моделҳои сиёсиро ба афкори ҷамъиятӣ ворид мекунанд, ки шахс маҷбур мешавад, на танҳо дар дохили кишвари худ, балки берун аз он ба амалҳои мушаххаси сиёсӣ аз нуқтаи назари афкори публитсистӣ ва журналистӣ машғул шавад, ки ин дар сатҳи байналхалқӣ ҳам таъсири амиқ дорад.

Сиёсатшиносони бритониёӣ Колин Спаркс ва Раймонд Уилямс нақши расонаҳоро дар раванди сиёсӣ муайян карда, таъкид мекунад, ки: «системаи ВАО метавонад тичоратӣ, авторитарӣ, патерналистӣ ва демократӣ бошад». [7, с. 52] Системаи тичоратӣ сатҳи баланди озодии матбуотро мебинад. Аммо дар ҷаҳони онҳо маҳдудиятҳои қиддӣ мавҷуданд, ин маҳдудиятҳо ба дараҷаи даромаднокии матбуот вобаста мебошад. «Бо ин гуна система ҳама чизро гуфтан мумкин аст, аммо ба шарте, ки сухани шумо муфид ва ғайриҷӯиб бошад» [2, с. 92].

Олимони рус А.И. Соловёв ва В.П. Пугачёв дар масъалаи мазкур барои муайян кардани нақш ва мазмуни воситаҳои ахбори оммаи имрӯза андешаҳои ҷолиб доранд. Онҳо намояндагони усули инструменталистӣ буда, таъкид мекунад, ки идоракунии яке аз вазифаҳои муҳимтарини воситаҳои ахбори оммавӣ мебошад. Ба ақидаи онҳо, «васоити ахбори омма маҷмуи созмонҳост, ки бо кумаки таҷҳизоти вижаи фанӣ маълумоти заруриро ба таври ошкоро ва расман ба ҳар як нафар мерасонад». [5, с. 331]

Илова бар ин, расонаҳо дар ҳоли ҳозир ба унвони бо ном «шоҳаи ҷаҳоруми қудрат» баррасӣ мешаванд, ки ин боз ҳам муҳимияти ВАО-ро дар ҳаёти ҷамъиятӣ нишон медиҳад. Доир ба ин масъала Я.Н. Засурский қайд мекунад, ки раванди барқарорсозии демократия дар кишварҳои пасошуравӣ бо ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, волоияти қонун, иқтисоди бозорӣ ва эҷоди беваситаи матбуот алоқаманд аст». [3, с. 9]

Г. Алтшулл бошад, вобаста ба масъалаи мазкур вазъияти матбуоти Америкаро таҳлил карда, ба чунин натиҷа меояд:

«-маъно ва мазмуни иттилооти воситаҳои ахбори омма дар бисёр мавридҳо сиёсати шахсонро, ки ҷаҳони воситаҳои ахбори оммаро бо мақсади сармоя маблағгузорӣ кардаанд, ифода мекунад;

- рӯзномаву маҷаллаҳо, телевизион ва радио ҳарчанд ҳамчун неруи мустақил амал мекунад, вобастагии онҳо ҳамеша мушоҳида мешавад». [1, с. 276]

Аз ин рӯ, имрӯз дар байни ниҳодҳои, ки дар раванди иҷтимогардонии аҳоли ва ташаккули фарҳанги сиёсии одамон иштирок мекунад, ВАО мавқеи хосаеро ишғол менамояд. «Воситаҳои ахбори оммаи имрӯза маҷмуи муассисаҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳост, ки ба ҷамъоварӣ, коркард ва интиқоли иттилоот машғул буда, тавассути матбуот, радио, телевизион ва интернет ба аҳоли аз рӯйдоду падидаҳои гуногун хабар медиҳад». [4, с. 277]

Ба фикри мо, воситаҳои ахбори оммавӣ дар он сурат хусусияти сиёсӣ пайдо мекунад, ки унсурҳои гуногуни он дар раванди муборизаи сиёсӣ барои ба даст овардани ҳокимият, нигоҳ доштани он ё ба эътидол овардани муносибатҳои дутарафа ва бисёртарафаи байни давлатҳо истифода шаванд. Воқеан, ВАО дорои хусусияти ғайрӣ буда, босуръат тағйир меёбад, аз ин рӯ, чунин хосиятҳо имкон медиҳанд, ки ба ҳаёти маънавии одамон ва шури табақаҳои васеи аҳоли таъсири ҳалкунанда расонанд. Васоити ахбори омма метавонад афкори ҷомеаро барои пуштибонӣ аз ҳадафҳои муайян равона созад ва ҳамзамон, бо эҷоди равандҳои ҳамгироӣ мардумро маҷбур созад, ки арзишҳои дар ҷомеа ба вучуд омадаро қабул ё амалӣ созанд.

Воситаҳои ахбори оммаи муосир ва истифодаи онҳо аз технологияҳои нави иттилоотӣ имкон медиҳад, ки доираи васеи аҳоли дар равандҳои сиёсӣ, бахусус ҳукумати кишвар, мақомоти қонунгузор ва иҷроия, роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, сиёсатмадорон иштирок намоянд, то ба раванди қабули қарорҳои сиёсӣ таъсир расонанд.

Васоити ахбори омма, инчунин одамонро ба ҷаҳони сиёсат ҷалб намуда, онҳоро ба арзишҳои сиёсии пешниҳодкардаи мақомоти давлатӣ наздиктар мекунад. Аз ин рӯ, раванди паҳнкунии иттилоот низ амалӣ мешавад, зеро онҳо гурӯҳҳои алоҳидаи шаҳрвандонро барои дастгирии стратегияҳои сиёсӣ омода

мекунанд.

Дар шароити дигаргуниҳои нави ҷаҳонӣ бо назардошти тағйирот ва ташаккули воситаҳои ахбори омма хусусиятҳои муҳим ва фарқкунандаи онҳо чунинанд:

- хусусияти оммавӣ, яъне доираи васеи одамон дар шароити муосир аз воситаҳои ахбори омма истифода мебаранд;

- истеҳсолӣ, яъне воситаҳои ахбори омма барои интиқоли иттилоот таҷҳизоти нави компютерӣ ва рақамиро истифода мебаранд.

Бояд таъкид кард, ки дар ҳар як ҷомеаи муосир расонаҳо як қатор вазифаҳои сиёсии байналмилалиро иҷро мекунанд, ки чунин хусусият мазмуни сиёсии онро баланд мебардорад. Иҷрои вазифаҳои иттилоотӣ, тарбиявӣ, иҷтимоӣ, интиқодӣ, назоратӣ, сафарбаркунӣ, равонӣ ва ҳамгирӣ ба ВАО имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар ҷомеа, дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва муносибатҳои хайрхоҳии байни давлатҳо рӯз то рӯз таҳким бахшад.

Ҳангоми иҷрои вазифаҳои иттилоотӣ раванди ҷамъоварӣ, коркард ва паҳнкунии иттилоот сурат мегирад, ки дар натиҷа шаҳрвандон ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар бораи ҳодисаю падидаҳои бавуқӯъамада маълумоти зарурӣ мегиранд. Бояд гуфт, ки воситаҳои ахбори омма ҳангоми иҷрои вазифаи иттилоотӣ метавонанд маълумотеро пешниҳод кунанд, ки хусусияти сиёсӣ надоранд (масалан, маълумот дар бораи обу ҳаво, барномаҳои варзишӣ, барномаҳои фарҳангию фароғатӣ ва ғ.).

Ҳамин тариқ, ба иттилооти сиёсӣ он хабарҳои дохил мешаванд, ки тавонистанд тавачҷуҳи афкори ҷамъиятиро ҷалб кунанд ва ба мақомоти давлатӣ таъсир расонанд. Масалан, ахбор дар бораи фаъолияти ҳукумат, парламент, ҳизбҳои сиёсии ҳукмрон ва ғайридавлатӣ, ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷамъият ва муносибатҳои байни кишварҳо, ки мазмуни асосии иттилооти сиёсиро ташкил медиҳанд.

Ҳангоми иҷрои вазифаи таълимӣ раванди интиқоли иттилоот амалӣ карда мешавад, ки тавассути он шаҳрвандони кишвар бо арзишҳо ва ҳадафҳои стратегии давлат ошно мешаванд ва ба онҳо донишҳои зарурӣ барои мутобиқ шудан ба рафторашон пешниҳод карда мешаванд.

Бояд гуфт, ки дар ҷараёни интиқоли донишҳои сиёсӣ аз воситаҳои ахбори омма раванди иҷтимоишавии сиёсӣ ҳам дар як вақт сурат мегирад. Ба ибораи дигар, иҷрои вазифаи тарбиявӣ хусусияти дигаргунсозӣ дошта, дониши сиёсии шахсро тадриҷан ташаккул дода, ақидаи ӯро бо тағйироти сифатӣ дучор мегардонад. Аммо дар раванди сотсиализми сиёсӣ рафтори одамон ба воқеияти иҷтимоӣ мутобиқ мешавад, ки чунин вазъият хусусияти дигаргунсозанда дорад. Барои тағйироти доимӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии одамон меъёрҳо, арзишҳо ва намунаҳои рафтори ҳатмӣ низ ба тағйирот дучор мешаванд.

Дар баробари ин матбуот вазифаи танкидро низ иҷро мекунад. Хусусан, дар бораи вазъи мураккаби байналмилалӣ, ки бо низоъҳои Шарқи Наздик, Гурҷистон, Украина ва баъзе ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ алоқаманд аст, ки дар робита ба ин мо пайваста хабарҳои гуногунро дар бораи манфиатҳои абарқудратҳо ва давлатҳои ҷангҷӯ мешунавем, ки мисоли ин вазифаҳост.

Ҳар интиқоде, ки дар расонаҳо садо медиҳад, доираи васеътари масъалаҳои ҳаёти ҷомеаро фаро гирифта, ба фаъолияти амалии ҳукумат, мақомоти судӣ, паҳлуҳои гуногуни сиёсати давлат, кишварҳо ва ғайра нигаронида шудааст.

Воситаҳои ахбори омма инчунин, вазифаи назоратиро иҷро мекунанд, ки вобаста ба он нуфузи афкори ҷамъиятӣ асос меёбад.

Гузашта аз ин, ВАО на танҳо ба фаъолияти интиқодӣ машғуланд, балки зери таъсири унсурҳои алоҳидаи он раванди ҷудошавии манфиатҳо ва ҳамгирии

субъектҳои сиёсӣ сурат мегирад. Маҳз дар чунин шароит намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ имкон пайдо мекунанд, ки андешаи худро бевосита баён кунанд ва бо ҳамин роҳ ҳамфикрони худро муттаҳид намуда, манфиатҳои худро яққоя ҷимоя намоянд. Илова бар ин, маҳз тавассути васоити ахбори омма шаҳрвандони кишварро барои андешидани тадбирҳои мушаххас сафарбар намуда, дар баъзе мавридҳо барои даст кашидан аз иҷрои онҳо тавсияҳо пешниҳод мешаванд. Татбиқи вазифаи сафарбар намудани воситаҳои ахбори омма, ки дар ин ҳама ифода ёфтааст, ба шуур, тафаккур ва рафтори шарвандон ва шаклҳои фаъолияти онҳо таъсир расонда метавонад.

Таҳлили иҷрои вазифаҳои воситаҳои ахбори оммавӣ нишон медиҳад, ки мақсади асосии онҳо паҳн намудани ахбор аст. Одатан интишори иттилоот, барои дастраси умум гардонидани он дар ду шакл сурат мегирад: маълумоти муфассал ва маълумоти мухтасар. Дар матбуот асосан ахбороти муфассал истифода шуда, масъалаҳои сиёсӣ ба воситаи мақолаҳо ва асарҳои гуногун ҳаматарафа муҳокима карда мешаванд. Маълумоти мухтасар ба телевизион хос буда, як қатор хусусиятҳои муҳим дорад. Ҳамзамон, аудиторияи ин навъи иттилоот дар бисёр мавридҳо барои дарк намудани моҳияти он ба мушкилӣ дучор мешаванд.

Яке аз сабабҳои афзудани нақш ва мавқеи ВАО дар ҳаёти сиёсии ҷомеа он аст, ки бо кумаки он давлат ва дигар субъектҳои сиёсӣ на танҳо ба аҳоли аз ҳадафҳо, арзишҳои сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ маълумот медиҳанд, балки ҳамчунин воситаҳои мушаххас эҷод мекунанд. Онҳо пеш аз ҳама ба ташаккули фаъолияти табақкаи ҳукмрон ва органҳои намояндагии ҳокимияти давлатӣ хизмат мерасонанд.

Ба ибораи дигар ВАО дар шароити муосир яке аз воситаҳои муҳимми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, мушаххасгардонии муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Муайян намудани мавзӯҳои баррасӣ ва самти назари онҳо, ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеа ва ҳукумат яке аз роҳҳои асосии таъсиррасонии сиёсӣ ба ВАО мебошад. Интиҳоби мавзӯҳои сиёсӣ ва байналмилалӣ на танҳо ба манфиати расонаҳои ҳоким аст, балки дар шароити гуногунандешии иттилоотӣ таҳти таъсири ҷомеаи муосир сурат мегирад.

Илова бар ин дар солҳои охир бо ҳар роҳи васила созмонҳои ҷамъиятии журналистӣ ва расонаҳои алоҳида, аз ҷумла нашрияҳои даврӣ ва агентҳои мустақил паҳн кардани хабару матолиби пурҳангома, фармоишӣ, интиқодӣ, яққониба, ғаразнок ва ифротгароро бештар мегардонад, ки онҳо дорои маълумоти нодуруст буда, амнияти иттилоотиро вайрон мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Altshull H. Agents of the Power: the role of the news media in human affairs. – N.Y. –L., 1984. –P. 276-277.
2. Williams R. Communications. –L., 1982. – P.92.
3. Засурский Я.Н. Средства массовой информации как фактор процессов общественной трансформации на рубеже тысячелетий. // Журналистское образование в XXI веке: кого, кому и как учить журналистике: сб. материалов междун. учебно-методической конф. -Екатеринбург, 2000. –С.9.
4. Политология: Политическая коммуникация и СМИ. Могилев, 2008.
5. Пугачев В.П. Введение в политологию / В.П. Пугачев, А.И. Соловёв. –М., 2002. –С. 331.
6. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – СПб.: Питер, 2002. – С. 233.
7. Sparks C. Communism, Capitalism and Mass Media. / C.Sparks, A. Reading. – L., 1998. – P.52.

8. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Добросвет, 2001. –С. 482-484.
9. Jensen. K.Introduction //A Handbook of Media and Communication Research / Ed. by K. Jense. – Routledge, 2004. С.24.

НАҚШИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Мақола ба яке аз паҳлуҳои муҳими фаъолияти сиёсӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ва нақши васоити ахбори омма дар ташаккул додани афкори ҷамъиятӣ баишда шудааст.

Дар шароити тағйирпазирии ҷаҳони муосир таъсири ВАО на танҳо ба равандҳои сиёсӣ, балки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ҳам меафзояд. Дар баробари ин, воситаҳои ахбори омма афкори ҷамъиятиро ташаккул дода, дар фаъолияти ҷамъиятӣ нақши муҳим мебозанд.

Қоӣи шакку шубҳа нест, ки воситаҳои ахбори оммавӣ ба инкишофу дигаргунии вазъияти сиёсӣ ва муносибатҳои байни давлатҳо таъсири амиқи худро расонда метавонанд. Барои ҳамин васоити зайл аз қабилӣ телевизион, радио, матбуот, интернет ва ғайра муҳимияти васоити ахбори оммаро боз ҳам дучанд мегардонанд. Истилоҳи васоити ахбори умум, маҷмуи воситаҳои гуногуни паҳнқунандаи иттилоот мебошад, ки барои расонидани иттилооти фаврии зарурӣ ба доираи васеи одамон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, давлат ва ҳатто ба сатҳи байналмилалӣ оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: ҷаҳон, ҷамъият, муносибат, инкишоф, иттилоот, одамон, нақш, фаъолият, асос, назария, хусусият, давлат, фаврӣ, таҳқиқот, равиш

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Манучехри Насот, доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Қӯлоб, кӯчаи С.Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена одному из важных аспектов политической деятельности в международных отношениях и роли средств массовой информации в формировании общественного мнения.

В меняющихся условиях современного мира влияние СМИ возрастает не только на политические процессы, но и на систему международных отношений. При этом средства массовой информации формируют общественное мнение и играют важную роль в общественной деятельности.

Нет сомнения, что средства массовой информации могут оказать глубокое влияние на развитие и изменение политической ситуации и отношений между государствами. Вот почему следующие средства массовой информации, такие как телевидение, радио, пресса, Интернет и т. д., удваивают важность средств массовой информации. Под СМИ понимают совокупность различных средств распространения информации, которая приводит к доставке необходимой информации широкому кругу людей, социальным группам, государству и даже на международный уровень.

Ключевые слова: мир, общество, взаимоотношения, развитие, информация, люди, роль, деятельность, основа, теория, характеристика, состояние, актуальность, исследование, подход.

Сведения об авторе: Сафарзода Манучехри Наджот, доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

The article is devoted to one of the important aspects of political activity in international relations and the role of the media in shaping public opinion.

In the changing conditions of the modern world, the influence of the media is increasing not only on political processes, but also on the system of international relations. At the same time, the media shape public opinion and play an important role in social activities.

There is no doubt that mass media can have a profound impact on the development and change of the political situation and relations between states. That is why the following mass media such as television, radio, press, Internet, etc. double the importance of mass media. Mass media is understood as a set of various means of disseminating information, which leads to the delivery of necessary information to a wide range of people, social groups, the state and even to the international level.

Key words: world, society, relationships, development, information, people, role, activity, basis, theory, characteristics, state, relevance, research, approach.

Information about the author: Safarzoda Manuchehri Nadzhot, doctor of philosophy (PhD), doctor in journalism, associate professor of the department of journalism of Kulob State University named after Abuabduulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16. Tel.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

УДК: 891.511.1-31 + 82-1

ХУЛҚУ АТВОР ВА СИМОИ ШОҲОНИ ШУҒНОН ДАР РОМАНИ “САРОЙИ САНГ” – И АТО МИРҲОҶА

Тошмамадова Ф.С.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Бо гузашти давру замон дар таърихи адабиёти ҳар як халқу миллат адибоне ба майдони илму адаб ворид мешаванд, ки бо таълифи асарҳояшон дар байни мардум маъруфу машҳур гардида номи худро дар саҳифаи таърихи адабиёти халқи худ ворид менамоянд. Яке аз ин нобиғаҳо ё аз зумраи он адибон Ато Мирҳоҷа ба шумор меравад, ки бо офаридан ва эҷод намудани асарҳои адабӣ, ҳам назм ва ҳам наср мақоми арзандаеро бархурдор шудааст. Агар ба осори шоир ва нависандаи маъруф назар афканем, мебинем, ки бо таълифи чунин осораҳо дили ҳамагонро ба тасхир овардааст. Асосан бо таълифи романи сечилдаш “Саройи санг” гоми устуворе дар асраи адабиёти муосири тоҷик задааст. Нависанда барои таълифи ин асар солҳои зиёде ранҷу азоб кашида, аз саргузашти як минтақа, яъне Куҳистони Бадахшон маводҳои лозимаро ҷамъоварӣ карда ва дар қолаби роман барои ҳамагон пешкаш намуданд.

Доир ба мароқангезии ин асар рӯзноманигор, барандаи Ҷоизаи ҷумҳуриявии журналистон ба номи А. Лоҳутӣ Сайфулло Маҳкамов дар мақолае бо номи “Асари мароқангез” чунин ибрози назар кардааст:

“Воқеаҳои мароқангези таърихӣ диққати хонандаро аз ҷумлаҳои нахуст ҷалб намуда, то боби охирин идома меёбад. дар симои қаҳрамонони асар – паҳлавони ҷасуру нотарс Ҷаҳонгир, набераи ғаюру далери ӯ Мирзоазиз, ки ҷавон ҳам бошад, нисбат ба бедодгарӣҳои шоҳи золими падаркуш Муҳаббатхон ва нуқарони ӯ дар дилаш нафрат ҷуш мезанад, мо бо муқовимати сокинони Шуғнон ва истодагарии мардонавори онҳо дар баробари золимони замон ошно мегардем.” [5;13]

Мавзуи асосии роман ин зулму ситам, азобу шиканҷа ва бераҳмиву беадолатӣҳои шоҳони Шуғнон нисбат ба халқи бечораро дар бар мегирад. Ҳангоми ба дасти шоҳони қатаған афтидани ин мулк барои мардуми оддӣ зиндагӣ мисли шабҳое ки тамоман рушаниро намеданд, сар мешуданд. Шоҳ – яъне ҳокими як мамлакате аст, ки барои мардуми худ хизмат мекунад ва давлатро сарварӣ кардан

аст, аммо ин халқият, дар назар дорам “қатағанҳо” - ро, ки шоҳигариро тамоман ба маънои дигар истифода мебаранд. Онҳо фақат ба хоҳири худ ва мақому манзалати худашон саъю кушиш мекарданд, то ки ҳар чӣ бештар сарват чамъ кунанду ҳокими тамоми шаҳрҳо шаванд. Барояшон муҳим набуд, ки халқи бечора чӣ хел зиндагӣ мекунанду чӣ мепӯшанду чӣ мехӯранд:

“ – Сустии шумо – шуғниҳо ин аст, ки кушта наметавонед. Хуб ман бароят супориши дигаре дорам. Як ҳафта пас аҳли авлоди осӣро ба Файзобод мебарӣ ва мефурӯшӣ. Нархи ҳар як нафарро шахсан худам муайян мекунам. Акнун бирав, ки хаста шудам.” [3;13]

Бале, барои шоҳони Шуғнон савдои одамон ва ба ғуломӣ гирифтани онҳо як кори хос ва ҳаррӯза ба ҳисоб мерафт. Чунки ин гуна одамин дар қисмашон ба ҷои қалби меҳрубон санги азиме доштанд. Бераҳмӣ ҳокимон то ҳаде буд, ки кӯдакоро аз бари падару модарашон базӯр гирифта онҳоро ҳамчун ғулом мефурӯхтанду кисаи худро бо чунин роҳҳои разили ғайриинсонӣ пур мегардонданд.

Вазъияти он солҳо барои ҳар як хонавода, ҳамеша пур аз ғаму андӯх ва фӯҷеабор буд. Назари нависанда дар роман тавассути мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои перомони ин мавзӯ дар роман дарҷ гардидаанд, ки бо сабаби номувофиқатии замона ва беадолатии ҳокимон нисбати халқ буд.

“ – Занам аз Таҳме. Илтимос, аз холаам даст ниғаҳ доред. Ин кампири як пояш ба лаби гӯр расидагӣ ба мамалакат чӣ хатар дошта метавонад?

- Шавҳараш оқсақол Исҳоқ ба гапи Муҳаббатхон даромада, сад нафар шуғниро дар Файзобод фурӯхт. Юсуфалихон амр дод, ки авлоди ин гуна хоинон аз Шуғнон ронда шавад.

- Ана гап дар кучо будаст? – Сабзқадам оташ гирифт. – Магар худораҳматӣ Исҳоқ ба ин кори зишт аз пеши худаш даст зад? Оё ғариб кардани он сад нафар амри шоҳи Шуғнон набуд? Оё ту ҳоло ба амри дили худат холаамро ҳамроҳи фарзандонаш кӯч мебандӣ? Не? Не? Фардо ҳукумат иваз гардаду аз гиребони занат гиранд, ки барои гуноҳи шавҳарат туро радди мулк мекунем, оё аз рӯи инсофу мусулмонист? Ҳамроҳи амаки Исҳоқ ману ана ин духтар будем, - ба тарафи занаш ишора кард ҷавони чун ҳезуми тар даргирифта. – Чӣ азоб кашиданашро ӯ медонисту мо медонему Худо. Ту фикр мекунӣ, ки дар Файзобод бандӣро Исҳоқ фурӯхт? Не, бародар! Вай ононро дар Шуғнисарой озод кард. Аммо Юсуфалихон дарак ёфта, худаш фурӯхт.” [4;254]

Албатта, ногуфта намонад, ки агар шоҳон дар ҳақиқат оқилу доно мебуданд, ҳаргиз чунин рафторро нисбати халқ раво намедонистанд. Шоҳон барои мардум домеро паҳн карданд, ки ҳаматарафа, аз ҳар ҷиҳат, ҳам моддию ҳам маънавӣ асири худ карданд. Ҳар вақт барояшон лозим мешуданд, аз онҳо истифода мебаранд ва вақте ки ба ягон дард намехурданд, онҳоро тӯхмате мезаданду аз ёру диёр ва хешу ақрабояшон ба ҷойҳои номуайин бадарға мекарданд ва хоҳ барои ашрофони дигар мефурӯхтанду аз ҳисоби ин киссаи худро пур мекарданд.

Муҳаққиқ бо истифодаи исми шоҳони Шуғнон дар романи “Сароӣ санг” ёдрас мекунад, ки дар ҳақиқат дар таърихи Мулки Бадахшон ин ашхосон ҳукм рондаанд ва феълӣ атвори онҳоро ҳаматарафа ба риштаи таҳлил гирифтааст. Масалан шоҳ Муҳаббатхонро гирем, хеле золиму хунхор ва одами беқалб буданд. Он чунон корҳои разилонаеро анҷом медод, ки дар таърихи ин халқият ягон кас чунин корҳоро дар ёд надошт:

“ Дар ҳайвони тӯпхона се кас пайдо шуданд. Дар байн – худи шоҳ, дар ду паҳлуяш ҷаллодон Солор ва Эҷаб. Нолаву фарёди хешу ақрабони маҳкумшудагон ба фалак печид.

Бо ишораи Муҳаббатхон Эҷаб камони дасташро ба ӯ дод. Шоҳ маҳбусонро нишон гирифт ва парронд. Касе ғалтид. Шоҳ натиҷаи амалашро интизор нашуда,

камони Солорро ба даст гирифт. То нишон гирифтани тир холи кардан аз камони Солор Эҷаб камонашро пур карда, ба шоҳ медод ва баръакс. Доду бедод, нолаву зории мардум ва навҳаву лобай ҷонхароши занон, духтарон ва кӯдакон ба гӯши Муҳаббатхон намерасид. Ӯ он қадар ба шавку шӯр саргарми тирборон гардид, ки тири охириро паронда бошад ҳам, боз даст ба камон бурд. Вақте дуди борут пароканд, шоҳ ду – се дақиқа қурбониёни худро, ки дар ҳолате ба замин афтада буданд, тамошо карду сипас ба тӯпхона даромада, нопадид шуд.” [3;15]

Нависанда Ато Мирхоча аз он афсус меҳурд, ки ин тартиботи ваҳшиёна солҳои дароз дар Шуғнон аз Абдурахмонхон сар карда, то Муҳаббатхону Юсуфалихон давом мекард. Аз рафтори дағал ва беинсофонаи онҳо нисбат ба мардум он қадар ба шоҳон нафрат дар дил доштанд, вале натавонистанд дар ру ба руи онҳо бигӯянд ва нафраташро бо эҷоди шеърҳои халқӣ онҳоро лаънат меғуфтанд:

“Лаънат ба шаҳе, ки рӯзамон кард сиёх,
Дар хонаи мардум аст аз ӯ гираву оҳ.
Эй Бор Худо, сияхрӯзаш гардон – е – е,
Бар хоки сиях фикиан ту ин тахту кулоҳ.” [3; 17]

Ё ин ки:

“Ненависть народа к катаганским шахам была равна моральной смерти. В процессе прочтения этого романа мы видим, как Абдурахимхан и его сыновья Муҳаббатхан и Юсуфалихан в борьбе за власть не жалели ни подданных, - ни друг друга. (Кинаю адовати халқ нисбат ба шоҳони катаган ба марги маънавий баробар буд. Ҳангоми мутолиаи ин роман мо мебинем, ки чӣ тавр Абдурахимхан ва писаронаш Муҳаббатхону Юсуфалихон дар мубориза барои ҳокимият на тобеи худ дарег наредоштанд ва на ба якдигар.)” [1;201] ;

Доир ба ин мавзӯ чандин ақидаҳои дигарро баён намудан ба маврид аст, ки мутааллиқ ба рафтору кирдор ва муносибати ҳокимони Шуғнон нисбати мардуми ин сарзамин ҳангоми ҳукмронияшон дар Қӯҳистони Бадахшон бо роҳу усулҳои бераҳмонашон мардуми бечораро азобу шиканча медоданд, овардан мумкин аст:

“Ин ҳамаро чамъ намуда ба як расан қатор баста монанди нишона рӯ ба рӯ ба замини тунд бурда нӯғҳои он расанро ба воситаи меҳ ба замин чукида (кӯфтан) маҳкам карданд ва худ шах Муҳаббатхон ҳамроҳи ду нафар навқари худ ба тӯпхона баромада он наварони ҳамраҳбудагӣ ду дона катакамонро ба даст гирифта навбат ба навбат он катакамонҳоро пур карда ва ба дасти шах Муҳаббатхон дода ва он шаҳи бераҳму ноинсоф аз болои тӯпхона аз як қатор ба тир кушта ҳалок намуда тамом кард.” [6;33 -34]

Дар бораи чӣ хел ба Помир омадани афғонҳо бисёр манбаъҳо маълумот медиҳанд. Дар он давраҳо сайёҳон ва олимони рус ба ин ҷо меомаданд. Ба қавли онҳо пеш аз ҳучуми афғонҳо бо амир Афғонистон Абдурахмонхон Шуғнон, Рӯшон, Вахон, Ғорон ва Ишқошим мулкҳои ба пой худ мустақил буданд.

Соли 1883 бо ёрии ҳукуматдорони Англия амири Афғонистон Абдурахмонхон Шуғнону Вахон ва Рӯшонро ба тобеияти худ дароварда худи ҳамин сол манҷуриҳо Помири Шарқиро забт намуданд. Ҳукмронии ин ду қабила дар Помир 10 – сол давом кард. Дар муддати ин солҳо мардуми Помир аз ҷабру зулми афғонҳо бар тарафе ки тавонистанд гурехтанд:

“Ин даҳ соли ҳукмронии афғонҳо дар Помири Ғарбӣ солҳои мудҳиштарин дар таърихи диёри қӯҳистон буданд... Ваҳшигарӣ, бедодгарӣ ва ғораткунии аскарони афғонӣ ҳадду канор надошт.

Сайёҳ ва олими рус Б. Р. Громбачевский, ки солҳо ба Помир сафар карда, буд, ва аҳволи мудҳиши мардумро бо чашми худ дид, дар навиштаҷоташ ба номи Консули Россия дар Қошғар Н.Ф. Петровский навишта буд, ки ҳамаи мардони ярок ба даст гирифта метавонистанд, аз тарафи аскарони афғон нобуд карда шуданд,

духтарон ва занони чавон ба ғуломӣ табдил ёфтанд. Дар рӯзномаи Б. Р. Громбачевский мусибати саҳти помириён чунин тасвир ёфтааст;

Вақте ба водии дарёи Мурғоб фаромадем, дар давоми се рӯз дар роҳ гурезаҳои Шуғнонро медидем, ки ба тарафи Туркистони Руссия раҳсипор шуда буданд. Бадбахтии одамнро ба худ тасаввур кардан хеле душвор буд. Гурезагон шикоят мекарданд, ки аскарони афғон ҳамчун даранда хонаҳои онҳоро сӯзонда, ҳамаи чизу чораашонро ғорат карданд. Бедодгарӣ, одамкушӣ, ғоратгарии афғонҳо дар Помири Ғарбӣ ҳадду канор надошт. Соли 1885 дар Шуғнон ва Рушон бар зидди афғонҳо шуришҳои халқӣ ба амал омад ва ин шуришҳо аз тарафи аскарони афғон бераҳмона пахш гардиданд.” [8;15]

Саргузашти ин халқи ҷафодида хеле ҷонкоҳу дилхарош мебошад. Чунки ҳокимони бедодгару беҳудо мардумро зери тасарруфи худ дароварда, мисли ғуломони нобакор бо онҳо рафтор мекарданд. Онҳо мардумро чунон азобу шиканҷа медоданд, ки онҳоро аз ҳар ҷиҳати маънос гардонда, дар назди худ нотавону ранҷур гардонданду ҳар чӣ ки мефармуданд ба ҷо меоварданд. Чунки мардум аз тарсу бими ҳокимон ва ҷосусонашон аз хонаҳо баромадан метарсиданд. Ва онҳо барои ин тарси худ далелҳои зиёде доштанд, ки агар касе бар зидди эшон бармехест, онро бо аҳлу авлодашон нобуд мекарданд, ё ин ки бадарға мекарданд. Ҳамаи ин ҳодисаҳоро мардум аз сар гузаронда ҳатто ҷуръати хиёнат кардан ҳам надоштанд. Гарчанде зиндагиашон хеле мушкилу пуразоб буд ва дар қашшоқӣ мезистанд ба он тоқат мекарданд, зеро беҳтар аз он буд, ки бикишанду ба ғуломӣ бидиҳанд. Дар ин ҷо ақалан ҳамон хонаи қашоқона болои сараш ва дар гирди оилаи худ буданд. Онҳо ба дараҷае бераҳм буданд, ки халқи бечора рӯзу шаб кор мекарданду судашонро ҳокимон мебурданд. Ба ин фикр намекарданд, ки агар мо ҳосили гирифтаи ин мардумро мегирем, пас онҳо чӣ кор мекунанд? Чун мардуми бечора барои супоридани андозҳои маблағ надоштанд, маҷбур буданд, ки он андозҳои гаронро ба ин восита пардохт намуданд.

Маврид ба ёдоварист, ки оиди ба ин асар донишмандони тоҷик, алалхусус доир ба симои шоҳони Шуғнон фикру ақидаҳои худро баён намуданд, ки аз ҷумлаи онҳо доктори илмҳои филологӣ Қаландариён Ҳоким Сафар дар мақолае бо номи “Саробӯстони маънавии “Саройи санг”” чунин андешаро ибраз кардааст.

“ Адиб тавонистааст парда аз чеҳраи воқеият ба канор афканад ва аён аст, ки ӯ таърихро дастовезе барои хушомадгӯӣ нагирифтааст. Бесабаб нест, ки дар асар бисёр ситамгарӣҳо, бародаркушиҳо, сиёҳқориҳои шоҳони замон ва ҷоплусиҳои чандин шахсиятҳои таърихро яқояк менигорад ва ба ин тариқ мафҳуми диндориву додгариро дар байни ин мардум бознамоёндасту гумроҳиро ошкор кардааст...” [2;155.]

Ё ин ки ҷои дигаре шоири Шуғнон, ки он замон умр ба сар мебурд ва ҳамчун яке аз қаҳрамонони ин роман Мулло Хишол дар бораи мушкилоти мардум ва зулм кардани ҳокимон бар сари мардум, бо далелҳои гуногун меоварад. Вай мегуфт ки вақте ки шоҳони Шуғнон ҳокимиятро ба даст меоварданд барояшон фарқ надошт, ки ягон кас зарар кунад ё ягон чизро аз даст диҳад. Шоҳон фақат дар фикри он буданд, ки чӣ тавр бойгарӣ ва ҳокимияташонро бисёртар ва мустаҳкамтар кунанд. Мулло Хишол қайд кардааст, ки дар умри худ воқеаи даҳшатнокеро бо чашми хеш дидааст, ки ин ҳодисаҳо хангоми ҳукмронии писари Абдураҳимхон – Муҳаббатхон ба вуқӯъ омада буданд:

“ Муҳаббатхон мехост, ки падари худ – Абдураҳимхонро аз тахти ҳокимият фуруварда, худаш ба ҷои ӯ ҳоким шавад.

ӯ ба мақсади адолатпешагӣ ва гирифтани яке аз занони чавони падараш – Сарвиноз падари худро бо баҳонае ба Сучон (деҳаи Ғунд) мефиристонанд ва дар қалъаи Баҳрпанча, ки маркази ҳокимияти шоҳони Шуғнон буд, ба ҷои падараш худро

хоким эълон мекунад. Баъд аз муддате гумоштагони худро фиристода, падарашро мекушанд. Хабар меояд, ки Абдурахимхон аз дасти Занчир ва Бунафша ном зан халок гардидааст. Муҳаббатхон ҷасади падарашро оварда, дар Баҳрпанча, дар қабристони аҷдодони худ гӯр мекунад.” [7;47]

Бояд зикр намуд, ки Мулло Хишол дар шеърӯ шоирӣ ҳамто надошт ва бо ба вуқӯъ омадани ин ҳодисаҳо ӯ марсияро дар мавзуи аз барои тоҷу тахт шуда, онҳо ҳамдигарро мекуштанд, чунин мегӯяд:

Султони посбоне дар олами ҷавонӣ,
Бе хоҷа монд мардум, рафт аз ҷаҳони фонӣ.
Заҳраш бидод қозӣ, бо кори худ манозӣ,
Бо ҷон бикард бозӣ, афсӯс аз ҷавонӣ.
Абдулкарими кӯса, ҷурғота бурд ба кӯча,
Бо шаҳ бикард буна, ӯ рафт аз ҷаҳоне.
Заҳраш бикард дар ҷой, дод ӯ ба марди барной,
Нӯшида мурд аз ҷой, дунёи бевафое.
Муҳаббатхон кард нола, дардаш расид ба сина,
Мавҷуд бикард гиря, гуфто: Худо ту донӣ. [7;48]

Лозим ба ёдоварист, ки агар фарзанд дар ҳаққи падараш чунин корри даҳшатовар ва бераҳмонро раво медонист ва дар як ҷашм ба ҳам задан амр мекунад, ки онро қатл кунанд, пас дар ҳаққи мардуми бегона ва бечора ҷӣ корхое анҷом медоданд. Муҳаббатхон ҳатто ба афроди падараш боварӣ надошт ва ҳамаи амалдоронро аз кор бекор карда ба ҷояшон аз байни мардуми фақир одамонро гирифт ва амалдорон аз ин корашон дар ғазаб афтоданд ва хошанд ба муқобилашон бархезанд, аммо шоҳ аз ин хабардор шуда, ҳамаи онҳоро қатл карданд. Зеро одаме ки ҳудаш ҳамеша корҳои бад ва нақшаҳои бад мекашад ба ягон кас боварӣ намекунад. Аз ин сабаб ҳамаи хизматгорони падарашро аз кор озод кард ва шахсони ҳудахро ба кор қабул намуд.

КИТОБНОМА

1. Абдулназаров, А. Танатологические мотивы в таджикской литературе XX – XXI вв /Абдулназар Абдулназаров. – Душанбе: ЭР-граф. , 2021. – 312 с.; 201
2. Қаландариён, Ҳ. Саробӯстони маънавии “Саройи санг” / Ҳоқим Қаландариён // Садои Шарқ. – 2019. – № 10. – С. 154-157.
3. Мирхоча Ато. Саройи санг.Ҷ. 1. / Ато Мирхоча – Душанбе, нашриёти “Сухан”. -2018. – 360 саҳ; 13
4. Мирхоча Ато. Саройи санг.Ҷ. 2. / Ато Мирхоча – Душанбе, “ЭР-граф”. - 2019. – 368 саҳ; 254
5. Маҳкамов. С. Асари мароқангез / С. Маҳкамов // Адабиёт ва санъат. – 2019. – 21- январ. – № 12 (1983). – С.13
6. Муҳаммадзода, Қ.(Охунд Сулаймон), Шохзода, М (Саид Шохфутур), Таърихи Бадахшон / Қ.Муҳаммадзода (Охунд Сулаймон), М. Шохзода (Саид Шохфутур) – Душанбе - Хоруғ, 2021. – 42;33 -34
7. Пулодӣ. Т. Шоирони халқии Бадахшон / Т. Пулодӣ – Душанбе, нашриёти “Ирфон”. – 1964. – 159 саҳ;47
8. Шерғозиев. М. Бадахшон чатри симини замин /М. Шерғозиев – Душанбе, хиёбони С. Шерозӣ, 16, нашриёти “Шарқи озод”. - 2007. – 128 саҳ; 15 ”

ХУЛҚУ АТВОР ВА СИМОИ ШОҶОНИ ШУҶНОН ДАР РОМАНИ “САРОЙИ САНГ” – И АТО МИРХОҶА

Дар мақола хулқу атвор ва нақшу мақоми ҳокимони Шугнон, зулму ситам, раванди давлатдорӣ онҳо ва аз байн бурдани суннатҳои фарҳанги миллии як халқият таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Нависанда дар асоси санадҳои таърихӣ ва таҳқиқотҳои собитқадамона оид ба саргузашти бадахшонӣ, зисту зиндагонӣ, харҷу хироч, ҷабру ситам, маҳкум будан ва ғуломикунони мулк дар ин минтақа маводи аниқ оварда дар шакли як романи таърихӣ пешкаши ҷамагон гардонид. Муаллиф дар заминаи баррасии худ муайян кардааст, ки барои пурзӯр намудани ҳунари худ, махсусан маънифарӣ ва банду баста асар бо истифода аз санъатҳои бадеӣ романи “Саройи санг” – ро боз ҳам ҷолибтару ҷаззобтар ба қалам додааст.

Калидвожаҳо: Абдурахмонхон, шоҳон, зулм, мардум, нафрат, мушкилот, бедодгарӣ, Шугнон, беинсофӣ, бадбинӣ, Муҳаббатхон, Юсуфалихон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошмамадова Фарзона Сайёббековна - докторанти (PhD) Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, н.Роштқалъа. Тел.: (+992)931562891; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

ХАРАКТЕР И ОБРАЗ ШУГНАНСКИХ ЦАРЕЙ В РОМАНЕ АТА МИРХОДЖИ «КАМЕННЫЙ ДВОРЕЦ»

В статье рассматриваются и оцениваются поведение, роль и статус правителей Шугнана, их притеснения, процесс становления их государственности, разрушение национальных культурных традиций народа. Основываясь на исторических документах и основательных исследованиях истории народа Бадахшана, его образа жизни, расходов и налогов, угнетения, тюремного заключения и порабощения земель в этом регионе, писатель представил точный материал в форме исторического романа. На основе своих размышлений автор определил, что для усиления своего мастерства, особенно смыслотворчества и структуры произведения, он использовал изобразительное искусство, чтобы сделать роман «Каменный дворец» еще более интересным и захватывающим.

Ключевые слова: Абдурахманхан, короли, угнетение, люди, ненависть, проблемы, несправедливость, Шугнан, несправедливость, злоба, Муҳаббатхан, Юсуфалихан.

Сведения об авторе: Тошмамадова Фарзона Сайёббековна - докторант (PhD) Институти гуманитарных наук имени академик Б.Исқандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Роштқалинский район. Тел.: (+992)931562891; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

THE BEHAVIOR, CHARACTER, AND IMAGE OF THE SHUGNAN KINGS IN THE NOVEL "STONE PALACE" BY ATA MIRKHOJA

The article examines and evaluates the character, role and status of the rulers of Shugnan, their oppression, the process of their statehood and the destruction of the national cultural traditions of a people. Based on historical documents and solid research on the history of the Badakhshan people, their life and livelihood, their expenses and taxes, oppression, imprisonment and enslavement of the land in this region, the writer presented detailed material in the form of a historical novel. Based on his reviews, the author determined that in order to strengthen his craft, especially the meaning-making and the structure of the work, he wrote the novel “Stone Palace” using artistic means to make it even more interesting and captivating.

Keywords: Abdurahmonkhon, kings, oppression, people, hatred, problems, injustice, Shugnan, injustice, malice, Muhabbatkhon, Ysufalikhon.

Information about the author: Toshmamadova Farzona Sayyodbekovna - doctoral student (PhD) of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Roshtkala district. Tel.: (+992)931562891; e-mail: f.toshmamadova@mail.ru.

УДК: 891.511.1-93 + 82-1

МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ШЕЪРҲОИ БАЧАГОНАИ ҒАФФОР МИРЗО

Товус Давлатбекзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Фаҳмидани олами бачаҳо кашфиёти аҷоиб аст. Ин кашфиёт ба шоире муяссар мешавад, ки нисбат ба хурдсолон меҳри беандоза дошта, ба ҳодисаҳои гирду атроф бо завқу биниши бачаҳо нигарад ва мушоҳидаҳои борикбиниона дошта бошад, воқеа ва образҳои хоси бачагонро ёфта, бо суханҳои оддӣ фаҳмо ба қалам дода тавонад.

Хизмати Ғаффор Мирзо дар инкишофи санъату адабиёт ва маданияти тоҷик арзанда мебошад, зеро шеърҳои вай сар то по саршори ишқи ёру диёр буда, минбаъд низ осори ӯ чун боигарии маънавии мардуми мо боқӣ хоҳад монд. Ғаффор Мирзо пеш аз ҳама шоири лирик буд. Аммо мавқеи осори бачагона ҳам дар эҷодиёташ хело зиёд аст. Ӯ ба ҳаёти кӯдакон ва эстетикаи маънавии онҳо бештар диққат дода, навиштани асарҳои бачагонро ихтиёр карда буд. Ғаффор Мирзо асарҳои бачагонаи хеле зиёд дорад.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки нависандаи бачаҳо ба воситаи забони асарҳои худ одамонро тарбия менамояд, ба онҳо забони *адаби*ро меомӯзад. Ғаффор, дар навбати *худ, дар* асарҳои бачагонааш забони адабии *тоҷикиро, ки асос* бар забони зиндаи халқ дорад, бештар истифода *намудааст*. Шоир бо роҳи эҷодкорона омӯхтани *боигариҳои* забони халқ, аз он дурдонаҳои бехтаринро интихоб намуда, ба забони адабии имрӯзаи тоҷик дохил кардааст.

Шеърҳои бачагонаи шоир хонандаро дар руҳи ахлоқи неки инсонӣ, инсондӯстӣ, муҳаббат ба Ватан, муҳаббат ба илму китоб тарбия мекунад. Ғаффор Мирзо дар офаридани шеърҳои бачагона услуби хоси худро дорад. Вай барои ҳалли мавзӯҳои интихобкардааш роҳҳои гуногунро чустуҷӯ менамояд. Яке аз роҳҳои маъмул ва асосӣ дар шеърҳои бачагонаи Ғаффор Мирзо ин аст, ки шеърҳои тарғибкунандаи хислатҳои неки инсонӣ, ё мазаммаatkунандаи рафторҳои ношоиста аз забони худи бачагон ба қалам дода шудааст. Қаҳрамони шеърҳои, ки ба рафторҳои зараровар бахшида шудаанд, аксаран, ҳайвонҳои, вале ин шеърҳо ҳам аз забони бачагон гуфта шудаанд ва бачагон дар ин шеърҳо мушоҳидачӣ ва мазаммаatkунандаи он рафторҳои ношоистаанд. Ин услубро муаллиф бо мақсади муайяни эҷодӣ пеш гирифтааст. Тачриба нишон медиҳад, ки яке аз роҳҳои тарбияи кӯдак, бачаро таъриф карда, рафторҳои некро аз забони худи вай нисбат додан аст.

Масалан, аз ин шеъри хеле хубу зебо сурудаи шоир “Раҳмат ба ту, эй офтоб” хунару истеъдоди шоирро дида метавонем, аввалан омӯхтани адаб ба хурдсолон чиҳати тарбияти ва ахлоқӣ барои насли оянда ёрӣ расондан ба вусъати ҷаҳонбинӣ ва дониши онҳо, ки ин метавонад як раҳнамо бошад то ин, ки бачагонро тарбияти дуруст диҳанд ва фаҳмонанд, ки ин одати хуб нест. Ба Чаман барин бачаҳо тухфа оранд, бозичаҳо диҳанд, мегираду раҳмат намегӯяд ин одати хуб нест.

Ҳар гаҳ биёям аз сафар,
Савғот меорам ба бар,
Савғот баҳри баччагон,
Хонандаҳои меҳрубон.

“Раҳмат, ата!” – гӯяд Раҳим,
“Раҳмат, ака!” – гӯяд Салим,
“Раҳмат, амак!” – гӯяд Нигор,
“Раҳмат, тағо!” – гӯяд Динор.

Дар ин миён танҳо Чаман
“Раҳмат” намегӯяд ба ман.

“Раҳмат бигӯ!” – гӯянд агар,
Хап мекунад, ҳам карда сар [19,11].

Аз ин сабаб мавзуи шеъри Ғаффор Мирзо обшуставу такрори дигарон нест. Аслан мавзӯ дар адабиёт ҳаргиз куҳна намешавад, ҳама гап дар сари сухани шоир аст, ки шоир психологияи бачагонро хело хуб дарк кардааст ва аз уҳдаи ин кор ҳам баромада тавонистааст. Воқеан, дар байни кӯдакон ҳамин хел кӯдак ба мисли Чаман якраву шармгин вучуд дорад. Ин шеър барои тарбияи кӯдакон ба мураббӣён ва падару модарон ёрӣ мерасонад, ки психологияи кӯдаконро омӯхта, ба кӯдакон аз хурди сипосгузор буданро тарбия намоянд ва бигӯянд, ки ин кори хуб нест дар баробари некӣ раҳмат нагуфтанд ва бачагонро тарбия карда тавонанд, ки аз хурди ба ин сухан одат кунанд. Аз баччагии хеш одат кунӣ, дар баробари як шахс ба ту некӣ кард бояд дар ҷавобаш ба ӯ “Раҳмат” бигӯӣ. Он кас, ки миннатдор нест, фардо ҳам аз ӯ бар халқу Ватан хидматаш намерасад.

Аз тифлӣ то маҳву мотам,
Сар то сари роҳи ҳаёт,
Монанди насли одамӣ
Нашъунамо дорад ҳаме.
Ҳиссе, ки аз сар нагзаронд
Айёми тифлиро, чӣ сон
Бояд бигардад баркамол
Бе восита, бе эҳтимол?

Не! Не! Ҳаме бояд Чаман
Одат кунад бо ин сухан!
Одат кунад бо ин сухан
Аз баччагии хештан! [21,11].

Шоир дар мисраи дигар гурбаро мисол меорад, ки баъди таъом хӯрдан худаширо ба пойи одамон мемолад ва саг бошад дар баробари устухон додани соҳибаш думашро мечубонад, яъне раҳмат барои некӣ изҳор мекунад. Ҳар вақт, ки барои ислоҳи феълу рафтори кӯдакон кӯшиши зиёд бояд ба кор бурда шавад ва кӯдакро бо забони ширини худа тарбия мекуни бо мисолҳои ҷолиб дар мисоли ҳайвонотҳо ба забон меорӣ кӯдак ин чизро хело зуд қабул менамояд ва меҳраш нисбати ҳайвонҳо афзун мегарданд ва дӯсташон медорад. Ба ин мисра назар афканед.

- Гурба чаро баъд аз таом
Оҳиста мемолад мудом
Худро ба пойи одамон
Хур-хуркунон, мав-мавкунон?

- Саг дум бичунбонад агар,
Маънош медонӣ магар?
Маънояш ин, ки “Ҷӯраҷон,
Раҳмат барои устухон!

Раҳмат, ки ғамхори манӣ,
Раҳмат, ки некӣ мекуни!” [19,11].

Шоир дар мисоли Чаман ҷиҳати тарбияи насли наврас роҳи дурусти тарбия барои кӯдаконро мефаҳмонад, ки кӯдаконро тавре тарбия намуд, ки то ҳамин шармгиниро аз онҳо дур созем то аз худ бовари ҳосил намояд. Ҳамаи кӯдакон офтобро дӯст медоранд ва гармии онро эҳсос менамоянд, вақте, ки сухан дар бораи офтоб меравад, асрори табиату зиндагиро барояшон ошкор намояд, манфиатҳои бешумори он ба тамоми воқеаи аҷибро нақл кунад, мавҷудоти оламро бо мисолҳо ба забон меорад. Кӯшиши шоир қисман беҳуда

нарафтааст. Чаман ба сари инсоф омада, фазилатҳои бешумори офтобро фаҳмида, шодикунон калимаи “рахмат”-ро бори нахуст ба забон овард:

Баъди ҳамин дарсу сабақ,
Бар офтоб гуфто Чаман:
“Раҳмат ба ту, эй Офтоб!”
“Раҳмат, амак!”- гуфто ба ман [30,11].

Ӯ дар дигар манзумаи худ “Санговдавак” образҳои тамсилии Санговдавак ва Майнаро, ки дар заминаи афсонаҳои халқӣ офарида шудаанд, хеле хуб эҷод кардааст.

Дар баробари офаридани образҳои тамсилӣ шоир ба образи шоҳи тамоми ҳайвонот ва паррандагон ишорае кардааст. Халқ дар тамоми афсона ва ривоятҳо Сулаймонро шоҳи ҳайвонот ва паррандагон меномад.

Шоир дар манзумаи худ “Санговдавак” ба ин образи халқӣ ишорае кардаасту дигар онро давом надода, ба тасвири образҳои асосӣ мегузарад.

Образҳои Санговдавак ва Майна образҳои асосӣ ва марказии манзума буда, тамоми амалиёт ва рафти воқеа дар атрофи онҳо мегузаранд.

Онҳо рӯз якҷоя ба меҳмонӣ ба қасри шоҳи худ Сулаймон қадам ранча менамоянд ва онҳоро шоҳ бо хурсандии зиёде пешвоз мегираду меҳмондорӣ хубе мекунад, ки шоир ин лавҳаро чунин тасвир намудааст.

Ҳамагӯянд дар тахти Сулаймон
Шудааст Санговдавак бо Майна меҳмон.
Пас аз чақ-чақ, палав, шатранҷбозӣ,
Дуяш рафтаст дарё, оббозӣ [5,8].

Вақте ки шоир образҳои халқиро дар асараш меофарад, онҳоро аз нав кор мекунад ва ба онҳо хислатҳои нав дохил менамояд. Вагарна асари он муваффақият пайдо намекунад ва он ба хонандагон таъсире намебахшад.

Мо ҳамин тарзи истифодаро дар манзумаи шоир Ғ.Мирзо “Санговдавак” дида метавонем.

Образи Санговдавак дар манзума образи мусбат мебошад, ки дар симои вай тамоми рафтор, хислат ва муомилаи нек дида мешавад. Вай дар ҳар шароите, ки набошад, кӯшиш менамояд, ки ягон кори нек кунад.

Дигар персонаже, ки дар манзума тасвир ёфтааст, ин Майна мебошад. Майна образи тамсилии манфӣ буда, аз ҳар ҷиҳат зидди образи санговдавак меистад.

Ӯ дар ҳангоми оббозӣ, ки раъду барқ мешавад, Санговдавакро фиреб медиҳад, ки осмон фуруд меояд, бояд ту онро ба пойҳоят нигоҳ дорӣ.

Вале дар ҳамин вақт Майнаи маккор ақли худ ва Санговдавакро гирифта мегурезад.

Шоир ин эпизодро чунин тасвир кардааст:
Дуяш аз кайфи об будааст махмур,
Заминро саҳт ларзондаст тандур
Чаҳида майна фармудааст онро,
Ба пушт афтида дорад осмонро
Худаш ақли худу Санговдавакро
Гирифтасту бадар рафтаст айёр [8, 7-8-9].

Шоир Ғафтор Мирзо ин образҳои тамсилро беақсад наовардааст. Шоир манзумаи худро барои хурдсолон офаридааст, дар образҳои тамсилии Санговдавак ва Майна рафтор, амалиёт ва хислатҳои инсониро нишон додааст. Шоир ба воситаи образи тамсилии Санговдавак таъкид менамояд, ки ҷавонони мо бояд қар худ некукорӣ, ростқавлӣ, ростгӯӣ ва нисбат ба калонсолону рафиқонашон ҳурмату эҳтироми инсониро парваранд.

Ҳамин тавр, тарзи тасвири шоирро мо дар офаридани образи тамсилии Майна дида метавонем.

Ин образ чи аз чихати рафтор, чи аз чихати хислати зоҳирӣ ва ботиниаш аз образи Санговдавак фарқ мекунад. Дар образи Майна мо амалиёт, рафтор муносибат ва хислатҳоеро мебинем, ки ба ҷавонони рӯзҳои мо тамоман бегонаанд.

Ҷамъияти мо дар тарбияи насли наврас чунин хислатҳои ғайри инсониро наменвисандад, баракс онҳоро маҳкум менамояд ва ба муқобили онҳо мубориза мебарад. Бино бар ин, шоир Ғ. Мирзо ҳам дар манзумаи “Санговдавак” ба воситаи образи тамсилии Майна, аз як тараф рафтору кирдори ношоёми баъзе ҷавонро нишон дода ба зерӣ танқиди саҳт гирифта бошад, аз дигар тараф онҳоро ба некукорӣ даъват намудааст.

Ҷар чанд образҳои Санговдавак ва Майна образҳои афсонавӣ ва халқӣ бошанд ҳам, шоир дар манзумаи номбаршуда онҳоро ба шароити таърихӣ замони ҳозира мувофиқ кунонидааст.

Ин пеш аз ҳама ба маҳорати баланди санъаткоронаи шоир вобаста аст. Чи хеле ки қайд кардем, шоир оқибатҳои бадӣ ва ахлоқи нопокро бештар ба воситаи образи паррандагон ба қалам додааст.

Дар қисме аз шеърҳои шоир образи бачагони эҷодкор ба қалам дода шудааст, ки онҳо вақти худро бо бозҳои бесамар сарф намекунанд, балки ба эҷодкорӣ ё сохтани ин ё он чиз машғул мешаванд.

Чӣ хеле ки дидем, аксари шеърҳои бачагонаашро Ғаффор аз эҷодиёти лафзии халқ илҳом гирифта, навиштааст, ки онҳо лавҳаҳои конкретии зиндагиро ба таври образнок дар худ акс кардаанд. Шоир олами ботинии қаҳрамонони хурдсолро ба воситаи амалиёт ва гуфтугӯи кӯдаконаи худи онҳо нишон додааст. Қаҳрамонони ӯ хурдсолони 5-11 сола буда, ҳаётро дарк кардан мехоҳанд, таклидкорӣ онҳоро пайрави калонсолон мекунад. Ҳамин руҳияи қаҳрамонони эҷодиёти шоир қариб дар ҳамаи асарҳои ӯ таъкид шудаанд. Онҳоро ҳангоми суҳбат, муносибат бо калонсолон, бозӣ ва хонишу донишомӯзӣ тасвир карда, характер, психология, ҷаҳонбинию инкишофи маънавии онҳоро тасвир кардааст. Ғаффор Мирзо аз воқеаву ҳодисаҳои ҷудогона ба тасвири амалиёти кӯдакон гузашта, инсонро дар маркази диққат гузоштааст. Инсони хурдсола, ки дар ӯ як навъ руҳи мустақилияти бачагона падидор аст, метавонад мустақилона фикр кунад, сухан ронад ва амал намояд, муаллифро ба худ ҷалб намудааст.

КИТОБНОМА

1. Акбаров Ю. Асарҳои, ки ба дили бачагон роҳ меёбад / Ю Акбаров // Маориф ва маданият. – 1966, № – 16 июн. – С. 12-13.
2. Акбаров Ю. Барои бачаҳо асарҳои пурмазмун офарем // Маориф ва маданият, 1969, № 29-уми июн.
3. Акбаров Ю. Назми хурдсолон истеъдоди баланд ва дониши фаровон металабад-дар китоби:// мақолҳои оид ба адабиёти бачагон.-Душанбе: Ирфон, 1967.
4. Амонов Р. Адабиёт ва бачаҳо.- Душанбе: Адиб, 1981.-224 сах.
5. Амонов Р. Адабиёти бачагона.-Таърихи адабиёти советии тоҷик.Ҷ.6 (к.1) ; Душанбе: Дониш 1982.-347 с.
6. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Душанбе: Дониш. 1982 ҷ.6, 346 сах
7. Бобокалонова Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик.- Душанбе: Маориф, 1975.
8. Ғаффор, М. Санговдавак / М. Ғаффор. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1957. – 12 с.
9. Ғаффор, М. Аз гаҳвора то майдон. – Душанбе: Маориф , 1981-224 с.
10. Ғаффор Мирзо. Гунчишқак. – Сталинобод. – 1961. – 20 с.
11. Ғаффор Мирзо. Раҳмат ба ту, эй Офтоб. – Душанбе: Маориф, 2016. 32 с.

МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ШЕЪРҲОИ БАЧАГОНАИ ҒАФФОР МИРЗО

Ҷаҳидани олами бачаҳо қашфиёти аҷоиб аст. Ин қашфиёт ба шоире муяссар мешавад, ки нисбат ба хурдсолон меҳри беандоза дошта, ба ҳодисаҳои гирду атроф бо завқу

биниши бачаҳо нигарад ва мушоҳидаҳои борикбинона дошта бошад, воқеа ва образҳои хоси бачагонро ёфта, бо суханҳои оддӣ фаҳмо ба қалам дода тавонад.

Хизмати Гаффор Мирзо дар инкишофи санъати адабиёт ва маданияти тоҷик арзанда мебошад, зеро шеърҳои вай сар то по саршори шиқи ёру диёр буда, минбаъд низ осори ӯ чун боигарии маънавии мардуми мо боқӣ хоҳад монд. Гаффор Мирзо пеш аз ҳама шоири лирик буд. Аммо мавқеи осори бачагона ҳам дар эҷодиёташ хело зиёд аст. Ӯ ба ҳаёти кӯдакон ва эстетикаи маънавии онҳо беитар диққат дода, навиштани асарҳои бачагонро ихтиёр карда буд. Гаффор Мирзо асарҳои бачагонаи хеле зиёд дорад. Аз ин ғуфтаҳо маълум мегардад, ки нависандаи бачаҳо ба воситаи забони асарҳои худ одамонро тарбия менамояд, ба онҳо забони адабиёт меомӯзад. Гаффор Мирзо дар навбати худ, дар асарҳои бачагонаи забони адабии тоҷикиро, ки асос бар забони зиндаи халқ дорад, беитар истифода намудааст. Шоир бо роҳи эҷодкорона омӯхтани боигарии забони халқ, аз он дурдонаҳои беҳтаринро интихоб намуда, ба забони адабии имрӯзи тоҷик дохил кардааст.

Калидвожаҳо: Гаффор Мирзо, шоир, адабиёти бачагона, жанр, шеър, образ, мавзӯ, забони адабӣ, олами ботинӣ, манзума.

Маълумот дар бораи муаллиф: Товус Давлатбекзода – докторанти (PhD)-шӯбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, (+992) 901311400; davlatbekzoda90@mail.ru

ТЕМА И СОДЕРЖАНИЕ ДЕТСКИХ СТИХОТВОРЕНИЙ ГАФФАРА МИРЗО

Понимание мира детей — это чудесное открытие. Это открытие удаётся поэту, который испытывает огромную любовь к маленьким детям к смотрит на события вокруг них с детским кругозором и видением, и который обладает очень тонкими наблюдениями. Он способен найти события и образы, которые являются уникальными для детей и выразить их простыми, понятными словами.

Вклад Гаффар Мирзо в развитие таджикского искусства, литературы и культуры неограничен, поскольку его стихи наполнены любовью к своей стране и народу, а его произведения будут и впредь оставаться духовным достоянием таджикского народа. Гаффар Мирзо был, прежде всего, поэтом-лириком, однако детские произведения также занимают значительное место в его творчестве. Он больше сосредоточился на жизни детей и их духовной эстетике, решив писать детские произведения. У Гаффар Мирзо много детских работ. Из вышесказанного становится ясно, он как детский писатель воспитывает людей посредством языка своих произведений, обучая их литературному языку. Гаффар Мирзо в своих детских произведениях чаще использовал богатство и мощь таджикского литературного языка, основанного на живом языке народа. Творчески исследуя богатства народного языка, поэт выбирает из его недр лучшие жемчужины, которых вводит в современный таджикский литературный язык.

Ключевые слова: Гаффар Мирзо, поэт, детская литература, жанр, стихотворение, образ, тема, литературный язык, внутренний мир, поэма.

Сведения об авторе: Товус Давлатбекзода – докторант (PhD) отдела современной литературы Института языка и литературы имени А. Рӯдаки АМИТ, davlatbekzoda90@mail.ru

THE THEME AND CONTENT OF CHILDREN'S POEMS BY GHAFFAR MIRZO

Understanding the world of children is a wonderful discovery. This discovery is made by a poet who has great love for small children and looks at the events around them with a child's outlook and vision, and who has very subtle observations. He is able to find events and images that are unique to children and express them in simple, understandable words. Ghaffar Mirzo's contribution to the development of Tajik art, literature and culture is invaluable, since his poems are filled with love for his country and people, and his works will continue to be the spiritual heritage of the Tajik people. Ghaffar Mirzo was, first of all, a poet-merik, but children's works also occupy a significant place in his work. He focused more on the lives of children and their spiritual aesthetics, deciding to write children's works. Ghaffar Mirzo has many children's works. From the above it becomes clear that he, as a children's writer, educates people through the language of his works, teaching them the literary language. Ghaffar Mirzo, in turn, in his children's works more often used the richness and monde of the Tajik literary

language, based on the living language of the people. Creatively exploring the riches of the national language, the poet selects from its depths the best pearls, which he introduces into the modern Tajik literary language.

Key words: Ghaffar Mirzo, poet, children's literature, genre, poem, image, theme, literary language, inner world, poem.

Information about the author: *Tovus Davlatbekzoda – doctoral student (PhD) in the Department of Modern Literature at the Rudaki Institute of Language and Literature AMIT, davlatbekzoda90@mail.ru*

УДК: 39(584.35) + 316.7

РУШДИ ФАРҲАНГИ МАРДУМИИ НОҲИЯИ КУҲИСТОНИ ШАМСИДДИНИ ШОҲИН

Фарангиси Изатулло

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Ҳар миллатро фарҳангу санъати волои он муаррифӣ мекунад ва аз ин лиҳоз омӯзиш ва таҳқиқи ин самти муҳимми ҳаёти ҷомеа барои олимони соҳаи таърих хеле муҳим мебошад. “Омӯзиши таъриху фарҳанг, чашну маросимҳо ва ҳунару машғулиятҳои анъанавӣ гузашта ва имрӯза бахши муҳими фарҳанги ҳар миллати мебошад. Фарҳанги ягонаи миллат дар заминаи фарҳанги минтақаҳои гуногун, ки аз як реша манша мегиранд, ташаккул меёбад. Фарҳанги милли ва минтақавӣ ба ҳамдигар таъсири мутақобила расонда, якдигарро ғанӣ ва рангинтар мегардонанд. Дар баробари ин, фарҳангҳои минтақавӣ нишонаҳои ба худ хос дошта, боқимондаи анъанаҳои хеле қадим буда, маълумоти ҷолиб ва нодирро дар бар мегиранд” [9, с. 149]. Минтақаи Кӯлоб бо расму оинҳои қадима дар қатори дигар минтақаҳои Тоҷикистон дар рушди фарҳанги милли нақши муасирро гузоштааст. Дар минтақаи Кӯлоб ноҳияи Шамсиддини Шоҳин бо мероси маънаӣ ва баҳусус эҷодиёти мардумӣ ҷойгоҳи хосаро касб менамояд. Дар омӯзиши таърих ва фарҳанги мардумӣ ва баҳусус мусиқии халқии ноҳияи Шамсиддини Шоҳин саҳмин чунин олимони А. Ким, Нурҷонов Н., Ҷалилов, Ҳ. Назаров, С. Рачабов басо калон аст. [1, 2, 4].

Санъати мусиқӣ дар фарҳанги мардумии ноҳияи Шамсиддини Шоҳин ҷойгоҳи намоёнро ишғол намудааст. Мардуми ноҳияи Шамсиддин Шоҳин ҳамчун санъатшинос ва санъатдӯст суруду мусиқиро мунтазам раванқ дода ва ин мероси маънаӣ аз як насл ба насл дигар интиқол додааст, ки то ба замони мо омода расидааст. Табиати дилфиреби ин минтақа баҳусус дашту куҳҳои зебо, дарёҳо ва гулзору чаманҳои он руҳи шахсро ба вачд оварда ва дар инсон илҳомӣ зебопарастиро бедор мекунанд. Маҳз ҳамин табиати зебо яке аз сабабҳои табдил ёфтани ин макон ба ватани истеъдодҳои фарҳанг баҳусус фалаксароён ба ҳисоб меравад. То сохтмони шохроҳи Кӯлоб-Хоруғ-Кулма ин минтақа берун аз ҳаёти инфрасохторӣ қарор дошт ва ин боис шуд, ки мардуми ин минтақаи кӯҳӣ анъана ва русуми фарҳанги қадимаро ҳифз намуданд.

Бо таъсисёбии ноҳия қамдам устувор барои рушди соҳаи фарҳанги асили ин минтақаи кӯҳӣ гузошта шуд. Дар марказу деҳоти ноҳия маҳфилҳо, клубҳо, марказҳои фарҳангӣ таъсис шуданд, ки барои раванқи фарҳанги мардумӣ ва баҳусус санъати мусиқӣ нақши бориз гузошт. Санъати мусиқии мардуми аз доираи танги оилавӣ ба арсаи вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ ворид гардид. Дар марказҳои фарҳангӣ ноҳия барои дарёфти истеъдодҳои ҷавон маҳфилҳои фарҳанги бароҳ монда шуд, ки дар он устодони соҳибтаҷриба ба ҷавони соҳибзавқ ва истеъдод нозуқиҳои мусиқиро бо истифода аз нотаҳо тадрис мебуданд. Ташкили театр дар минтақаи Кӯлоб ба инкишофи минбаъдаи санъати халқӣ заминаи мусоидро фароҳам овард ва ин боиси он шуд, ки истеъдодҳои ҷавонони соҳибзавқ аз тамоми қаламрави ноҳияи Шамсиддини Шоҳин ҷамъ шуданд ва дар ташкили барномаҳои рангини фарҳангӣ

саҳм гузоштанд.

Дар анъанаҳои санъати мусиқии мардуми ноҳияи Шамсиддини Шохин сурудҳои мавсимӣ аз қабилҳои Наврӯз, Иди Баҳор, Сайри гули лола, Суманак, сурудҳои туёна дар васфи домоду арӯс ба монанди «Сартарошон», «Келинбаророн», «Саршӯён», «Арӯсбарон», «Шаҳбарон», сурудҳои деҳқон ба мисоли пешвозгирии кишти қор (ҷуфтбаророн), ҳосилғундорӣ (хирманкӯбӣ), ҳашар ва ғайра мавқеи хоса доранд [5, с. 90].

Мувофиқи маълумоти олимони ватанӣ, дар ин минтақа анъанаҳои қадимаи мардуми Роғ ба мисоли ҷашни Ашағлон хеле маъмул аст. Ҷуноне, ки олими тоҷик Сафаров Х.Х. дар рисолааш қайд мекунад, “дар кӯҳистони Дашти Терай (бахусус, маҳалҳои роғинишин), ҷашни ашағлонро бо чунин зайл мегузарониданд: Дар сари пиразане, ки нақши ашағлонро иҷро менамуд, як банд паҳол ва ё сабадҷаи чандабанд гузошта бо навбат ворида ҳавлиҳои мардум мешуданд. Онҳоро кӯдакону ҷавонон ихота мекарданд ва ҳама баробар суруд мехонданд:

Ашағлони ростино,
Як бор бучунбон остина,
Гандуми сабзум хушк шудай,
Як бор бърезон боруна.

Дар баъзе маҳалҳои кӯҳистон дар чунин маврид, сурудҳои «сусхотун», «абрак бидеҳ ту борон», суруда мешуд. Соҳибони хона ба онҳо аз рӯи тавоноӣ як миқдор ғалла, мева ва безеҳо пул мебахшиданд. Аз маблағи ҷамъшуда буз ё гӯсфанде харида, дар яке аз рӯзҳои нек дар назди ҷашмае ё рӯде гирдиҳам омада, таъоме тайёр менамуданд, ки онро «оши дарвешон» ё «деги дарвешон» меномиданд. Сипас, дар поёни маросим баҳамдигар об пошида, баъзеҳоро ба об мепартофтанд” [9, с. 150].

Олими фолклоршинос академик Раҷаб Амонов дар китобҳои худ «Лирикаи халқӣ тоҷик» ва «Эҷодиёти даҳанакии халқӣ Кӯлоб» сурудҳои халқии мардуми минтақаро таҳлил намуда, онҳоро ба шодиёна, сурудҳои ҳачвӣ, сурудҳои ғамангез ва таърихӣ тақсимбандӣ намудааст. Сурудҳои таърихӣ низ дар эҷодиёти сарояндагонӣ халқӣ мавқеи хоси худро доро мебошанд. Дар эҷодиёти халқӣ шаклҳои гуногуни фалак ба монанди «Фалаки даштӣ», «Пайдоиши фалак», «Фалаки парон», «Фалаки роғӣ», «Фалаки сафарӣ», «Фалаки қаландарӣ» ва ғайра маъмул аст. Дар тақсимбандии Раҳмон Раҳимӣ суруди анъанавӣ ба сурудҳои фалакӣ, сурудҳои тақвимӣ (мавсимӣ), сурудҳои тӯёна, сурудҳои гаҳворабандон ва алла, лапару бадеҳаҳо, марсия ва сурудҳои лирикӣ чун шудаанд [5, с. 90].

Боиси зикр аст, ки маҳз дар охири солҳои 30-юм дар санъати тоҷик таҳкурсии барои тарбияи ҳаваскорон, ҳофизону рақосони боистеъдод гузошта шуд. Ҳамин тариқ дастаҳои бачагона ташкил шуда, наврасону ҷавонони соҳибистеъдод аз деҳоту дур ва наздики навоҳии Шамсиддини Шохин дар марказҳои фарҳангӣ ҷамъ оварда шуданд. Дар асоси оилаҳои ҳунари ансамблҳои оилавӣ ташкил шуданд ва санъати мусиқии миллӣ бо банду басти оҳанги мусиқии нав ва асбобҳои замонавӣ руи қор омад. Солҳои 50-ум нахустин ҳунармандони маҳаллӣ ба мактабҳои олии Тоҷикистон ва берун аз он ба таҳсил фиристонида шуданд, ки дар давраҳои минбаъда дар рушди санъати миллӣ инқилоби фарҳангӣ ба вучуд оварданд. Санъати мусиқӣ ва мазҳакавӣ бо суръат пешрафт намуд ва ин боиси он гардид, ки дар солҳои 80-уми асри XX дар 7 ҷамоати деҳот ва 140 деҳаи ноҳия Шамсиддин Шохин муассисаҳои фарҳангӣ ба мисоли қаср ва хонаҳои фарҳангӣ, клуб, клуби сайёр, китобхона, осорхона, хона – осорхона, боғи фарҳангӣ–фароғатӣ, маҳфилҳои ҳунари, ансамблҳои тарона ва ракс, шашмақомхонӣ, фалақсарой, дастаҳои фолклорӣ ва этнографӣ, гуруҳҳои эстрадӣ ва дигар сохторҳои фарҳангӣ фаъолият менамуданд.

Яке аз аввалин чехраҳои шинохтаи фарҳанги асили тоҷик, ки зодаи ноҳияи Шамсиддин Шохин мебошад натавонанд дар қаламрави Тоҷикистон балки берун кишвар

шинохта ва маъруф гардид, Одина Ҳошимов буд, ки 13 июни 1937, дар деҳаи Нимдараи Дашти Чуми ноҳияи Шӯрообод, ҶШС Тоҷикистон тавалуд ёфтааст [3, с. 11]. Дар давоми солҳои 60-80-уми асри ХХ Одина Ҳошим дар қатори беҳтарин овозхонони сабки миллӣ қарор дошт ва ягона сарояндаи тоҷик аст, ки дар синни 26 солагӣ соҳиби унвони Ҳофизи халқии ҶШС Тоҷикистон сазовар гардид [12]. Ӯ аз ҷумлаи аввалин сарояндагони мактаби нави мусиқии тоҷик дар замони Шуравӣ ба шумор меравад, ки тавонист оҳанги миллии бо шеъри классикиро бо ҳам пайваст намуда, бо асбобҳои замонавӣ мусиқии асилро пешкаши мухлисон ва дустдорони фарҳанг пешкаш намуд. Одина Ҳошим шогирдони зиёдеро тарбия намуд, ки дар қатори фарзандони ӯ мероси мактаби ин устои бузургро идома дода истодаанд. Манбаи илмҳои ин истеъдод албатта эҷодиёти халқ ва шеъри классикони форсу тоҷик буд, ки ҳар дуи онҳоро бо ҳам дар шакли суруди дилангез ба мухлисон пешкаш намуд. Одина Ҳошимов инчунин аз ҷумлаи машҳуртарин фалаксароёни давраи худ ба шумор мерафт ва ин ҳунари ӯ дар кишварҳои Афғонистон ва Эрон низ баҳои баланд гирифт. Соли 1972 Одина Ҳошимов дар озмуни «Фалак» дар шаҳри Қундузи Афғонистон ширкат намуда, сазовори ҷоизаи аввал гардид, ки ин далели маъруфияти ин ҳунарманд буд. Давомдихандаи бевоситаи ҳунари баланди Одина Ҳошим зодаи дигари ноҳияи Шамсиддин Шохин Давлатманд Холов гардид, ки дар санаи 26 октябри соли 1950, дар деҳаи Доғистони, ноҳияи Шамсиддин Шохин тавалуд шудааст. Ҳунарпешаи хидматнишондодаи ҶШС Тоҷикистон (1983) ва Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон (2018) Давлатманд Холов санъати фалаксароиро ба сатҳи ҷумҳуриявӣ бардошт ва соли 1989 бо ташаббуси ӯ ансамбли давлатии «Фалак» таъсис дода шуд. Соли 2004 ансамбли давлатии «Фалак»-и Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис шуд, ки онро низ Давлатманд Холов роҳбарӣ намуд. Агар мо фаъолияти эҷодии Давлатманд Холовро мушоҳида кунем, бараъло мебинем, ки ҳунарманд ҳама вақт аз дили халқи худ суруд эҷод мекард ва оҳангҳои ӯ хушӣ ва баъзан ғами миллат ва Ватани моро инъикос менамуд. Дар ин ҷода ӯ аз шеърҳои классикони форсу тоҷик васеъ истифода намуда, бештар бо шеърҳои Ҷалолиддини Румӣ суруд эҷод мекард. Соли 1976 аввалин суруди ӯ бо шеъри Румӣ «Девона шав» тавассути радио ва телевизион садо медиҳад. Дар давоми фаъолияти ҳунари, Давлатманд Холов бо як зумра шоирони шинохта ва маҳбӯб Сафармуҳаммад Аюбӣ, Ҳақназар Ғоиб, Хосият Вализода, Лоик Шералӣ, Муҳаммад Ғоиб ва дигар шоирон ҳамкорӣ мекунад. Дар солҳои душвори ҷанги шаҳрвандӣ Давлатманд Холов боз ба Румӣ ру оварда соли 1992 ду суурдро бо номи «Худоё, худоё» ва «Эй дил» месарояд, ки ғаму мушкилиҳои ин давраи таърихро ба санъати бадеӣ тасвир мекарданд. Ваҳдати миллии тоҷиконро ба мисли тамоми мардуми Тоҷикистон Давлатманд Холов бо хушнудӣ пазируфт ва дар давоми солҳои 1997-1999 сурудҳои «Тоҷикистон», «Ваҳдат», «Аз хоки баланди Тоҷикистон»-ро месарояд. Соли 2010 ду суруди охирини Давлатманд Холов «Ҷотиҳаи Фалак» аз руи ғазали Румӣ ва суруди «Бадахшон» бо шеъри Ширин Бунёд мебароянд [10, с. 78]. Давлатманд Холов то соли 2020 вазифаи роҳбари ансамбли «Фалак»-ро иҷро мекунад ва шогирдони зиёдро ба воя расонид. Бо дарназардошти хизматҳои шоёни сарояндаи маҳбӯб ва тарғибкунандаи фарҳанги асили тоҷик Давлатманд Холов тибқи қарори Маҷлиси вакилони халқи вилояти Хатлон Қасри фарҳанги ноҳияи Шамсиддин Шохин ба номи Давлатманд Хол гузошта шуд [11].

Ҳамин тавр қайд кардан мумкин аст, ки ин ду сароянда - Одина Ҳошимов ва Давлатманд Холов дар таърихи мусиқии Тоҷикистон баҳусус фалаксароӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол намуд. Ҳардуи онҳо бо эҷоди оҳангҳо ва сурудҳои миллӣ ва соҳаҳои гуногуни мусиқӣ ҳиссаи арзанда гузошта ва ба раванди рушди мусиқии миллӣ саҳми бузургро гузоштанд.

Дар эҳёи сурудҳои анъанавӣ ва фалаксароӣ ва, саҳми олими тоҷик Раҳмон Раҳимӣ хеле калон аст. Соли 2011 Раҳмон Раҳимӣ корро дар самти чамбоварӣ ва ба нота даровардани сурудҳои анъанавии мардуми Кӯлоб оғоз намуд ва дар соли 2012 натиҷаи онро дар Симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба «Фалак» бо мавзӯи «Эҳё ва тарғиби сурудҳои анъанавии минтақаи Кӯлоб» муаррифӣ намуд. Ба олим муяссар гардид, ки аз забони ҳунармандони ин жанр Назаралӣ Холов, Давлатманд Холов, Фахриддин Шукуров, Нейматулло Тиллоев, Холаҳмад Шеров ва чанде дигарон маълумоти дақиқро дар бораи сабки сарояндагони сурудҳои анъанавӣ ва ҳозираи ноҳияҳои Шӯробод дастрас намуд. Олими тоҷик Раҳмон Раҳимӣ дар ин бора менависад, ки “мардуми кӯхистони минтақаи Кӯлоб бештар ба навохтан ва сароидани сурудҳои анъанавӣ завқу истеъдоди беандоза дошта, аз солҳои пешин баъди анҷоми қору фаъолияти саҳроӣ ва деҳқонӣ гурӯҳ-гурӯҳ бо навбат гаштакҳо ташкил намуда дар хонаҳои якдигар шабҳои дароз маҳфилҳои овозхонию навозандагӣ бо истифодаи асбобҳои халқии думра, ғиччак, даф ва най базмҳои меоростанд. Инчунин дар маърақаҳои хурсандии маҳал базмҳои сурудсароӣ, рақси ва бадеҳасароӣ менамуданд. Шахсони воломақом ва соҳибсарват дошта, барои руҳбаланд гардонидани сарояндагони бехтарин, тӯхфаҳо мегузоштанд ва ғолибон сазовор ба ин доништа мешуданд. Ин буд, ки дар саҳифаҳои сурудхонии анъанавӣ номи ғўяндагони кӯхистони Шӯробод, ба мисоли Одина Ҳошимов, Назаралӣ Холов, Муродалӣ ва Нурулло Холовҳо ва ғайраҳо дарҷ гардиданд, ки ҳар кадоме тарзу усул ва мактаби маҳорати сарояндагии худро доранд” [5, с. 91].

Дар тарғиби санъати мусиқии анъанавӣ ва фалаксароӣ саҳми овозхони маъруф, зодаи ноҳияи Шамсиддини Шоҳин, Қурбонов Ҷурахон низ назаррас мебошад, ки роҳбарии ансамбли халқии «Наврӯз»-ро ба зимма дорад. Бо роҳбарии Қурбонов Ҷурахон ансамбли халқии «Наврӯз», ки дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон фаъолият мекунад ва аксарияти истеъдодҳои ҷавонро донишҷӯёни ҳамин даргоҳи илму маърифат ташкил медиҳанд. Яке аз мушкilotҳои, ки дар таҳияи барномаи консерти роҳбари ансамбли халқии “Наврӯз” бештар дучор мешавад пеш аз аз қабилӣ, норасоии навозандагон ва тарбия намудани ҷавонони соҳибзавқ ба мусиқии мебошад. Аммо ба ҳам ин монеаҳо нигоҳ накарда, Қурбонов Ҷурахон тавонист сол аз сол барномаҳои ҷолибро бо дастаи худ таҳия намояд ва ин барномаҳо мунтазам тавассути телевизиони Тоҷикистон пешкаши ташошобинон намуд. Қисми муҳими ин барномаҳо ро маҳз фалаксароӣ ва эҳёи анъанавии суруди миллӣ ташкил медиҳад, ки бевосита аз тарафи устоди мусиқӣ ва сарояндаи маъруф Қурбонов Ҷурахон барои ҷавонон таҳия карда шудааст. [13].

Дар ҷомеаи имрӯзи Тоҷикистон фарҳанги ҷомеа тамоми самтҳои фаъолияти бунёдкориро дар бар мегирад ва аз ҳамин лиҳоз нақши ҳунармандон дар пешрафти фарҳанги миллӣ муҳим аст ва он ҳамчун дастоварди миллӣ ҳақиқати таърихӣ гузашта ва имрузаи тоҷиконро таҷассум мекунад. [7, с. 44] Аз тарафи дигар, афзоиши истифодаи технологияи интернетӣ ба фарҳанги мардуми таъсири манфи мерасонад ва ниҳоди насли наврас ба ҷой фарҳанги асил бегонапарстиро ба вучуд меорад. Ҳар чӣ бештар ҷалб намудани ҷавонон ба фарҳанги асили тоҷик дар рушди ҳуввияти миллӣ ва худшиносии ҷавонон заминаи мусоидро фароҳам меоварад. [8, с. 67]

Мусиқии мардуми ноҳияи Шамсиддин Шоҳин як ҷузъи фарҳанги миллӣ буда ҳамчун василаи муҳими баён кардани эҳсосот, урфу одатҳо ва таърихи диёр боқӣ мондааст. Мусиқии мардуми Шамсиддин Шоҳин бо тарзи навӣ қадимаи он – сабки фалак маъруф аст. Манзараҳои табиӣ ва дилфиреби ноҳияи Шамсиддини Шоҳин, ки ба эҷодиёти мардумӣ баҳусус фалак таъсири амиқ гузоштааст. Мусиқӣ Фалак ки қаблан дар маросиму тӯйҳо садо медод, дар давоми давраи охири асри XX ва аввали асри XXI ба арсаи мусиқии минтақавӣ ворид гардид. Мусиқии мардуми Шӯробод дар

баробари мазмунҳои амиқи рӯхонӣ ва эҳсосӣ, ки дар оҳангҳо ва таронаҳо инъикос меёбад, ҳамчунин, дорои маъниҳои иҷтимоӣ ва тарбиявӣ мебошад. Оҳангҳои фалак ҳисси муҳаббат ба табиат, замин ва ҳаёт, дустдории Ватан ва дар баланд бардоштани ҳисси ҳуввияти миллӣ ва худшиносӣ аҳамияти беназир доранд.

Ҳамин тавр хулоса бояд кард, ки таърих ва рушди минтақаи ҳозираи Шамсиддин Шоҳин дар давраҳои мухталиф ва бо тағйироти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки манбаи асосии ҳувияти худшиносии миллиро ташкил медиҳад, ҳамчун мавзӯи амиқ ва ҷолиб барои таҳқиқоти тарихшиносӣ ба ҳисоб меравад. Таърихи фарҳангии ноҳияи Шамсиддин Шоҳин, ба як марҳалаи муҳим дар ташаккул ва рушдҳои фарҳанги мардуми ин минтақа дар давраҳои гуногун ишора мекунад. Дар омузиши ин минтақа муҳаққиқон, адибон ва таърихшиногон аз ҷумлаи зодагони он саҳми босазо гузошанд. Маълумоти зиёди самти таърихшиногорӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар таҳқиқи ин минтақа ҳанӯз саҳифаҳои зиёде арзи вучуд доранд, ки мебоист аз тарафи олимони мариди омӯзиш қарор гиранд. Аз он ҷумла ин минтақа дар самти рушди тичорат бо давлатҳои ҳамсоя дар давраҳои асрҳои миёна, самти мардумшиносӣ асрҳои XIX-XX маводи бисёри таҳқиқоти доро мебошад. Таҳлили ҳар кадоме аз ин самтҳо барои бой ва ғани гардонидани таърихи Тоҷикистон саҳми босазо хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Ким, А. Из истории культурно строительство в Таджикистане / [Текст] // А. Ким. – Душанбе, 1972.
2. Нурджанов, Н. Х. Таджикский театр [Текст] / Н. Х. Нурджанов. – М., 1988.
3. Одина Ҳошимов: Китобномаи шарҳиҳои [Матн] / Мураттибон: Курбон Авғонов, Сайзароб Надилов. - Душанбе: Истеъдод, 2014.
4. Раджабов, А. Музыкально-теоретическая мысль таджиков в период Шейбанидов XVI-XVII вв. [Текст] / А. Раджабов // Очерки истории и теории культуры таджикского народа в XVI-XVII вв.
5. Раҳмон Раҳимӣ Эҳё ва тарғиби сурудҳои анъанавӣ (дар мисоли сурудҳои мардумии Кӯлоб) *С а н ъ а т ш и н о с ӣ*. [Матн] / Раҳмон Раҳимӣ - №2, 2020.
6. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз (История Хатлона от истоков до современности). Ирфон / -Душанбе.-2011.- 680 с.
7. Қаҳори Расулиён «Дашти Ҷум» [Матн] / Қаҳори Расулиён .: Ирфон. – Душанбе, 2009.
8. Сафаралиев Б.С. Из истории духовной культуры таджикского народа.- Монография. [Текст] / - Челябинск 2011.
9. Сафаров Х.Х. Таърих ва фарҳанги Роғ дар асри XIX ва ибтидои асри XX (Проблемаи омӯзиши этнографӣ) Ихтисоси 07.00.07 - Мардумшиносӣ, этнология ва антропология диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих Душанбе–2020.- 211 с.
10. Холов Давлатманд // Донишномаи Душанбе. [Матн] / .: СИЭМТ — Душанбе, 2016. 732 с.
11. Қасри фарҳанги ноҳияи Шамсиддини Шоҳин ба номи Давлатманд Холгузошта шуд
11. Қасри фарҳанги ноҳияи Шамсиддини Шоҳин ба номи Давлатманд Холгузошта шуд. // <https://khovar.tj/2024/12/asri-far-angi-no-iyai-shamsiddini-sho-in-ba-nomi-davlatmand-hol-guzoshta-meshavad/> санаи мурочиат 03.01.2025
12. [www.https://tg.wikipedia.org/wiki/](https://tg.wikipedia.org/wiki/)
13. [www. https://tnu.tj/index.php/tj/ansambli-hal-ii-navrz](https://tnu.tj/index.php/tj/ansambli-hal-ii-navrz)

ФАРҲАНГИ МАРДУМИИ НОҲИЯИ КУҲИСТОНИ ШАМСИДДИНИ ШОҲИН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи инкишофи фарҳанги ноҳияи Шамсиддин

Шоҳинро ба муҳокима мегузорад. Муаллиф дар мақола қайд мекунад, ки дар дар таърихи Тоҷикистон истеъдодҳои зиёде дар соҳаи фарҳанг фаъолият карданд, ки дар таърихи ноҳияи Шамсиддин Шоҳин номи онҳо ёдрас мешавад. Таърихи ноҳияи Шамсиддин Шоҳин, ба як марҳалаи муҳим дар таърихи ва рушди фарҳанги мардуми ин минтақа дар давраҳои гуногун ишора мекунад ва дар омӯзиши ин минтақа муҳаққиқон, адибон ва таърихшиносон аз ҷумлаи зодагон он саҳми босазо гузоштанд.

Дар умум мақолаи мазкур масъалаи инкишофи фарҳанги ноҳияи Шамсиддин Шоҳин, хизматҳои ҳунармандонро дар рушди фарҳанги ноҳияи Шамсиддин Шоҳин баррасӣ мекунад. Дар мақолаи мазкур муаллиф инчунин масъалаи ҳифзи фарҳанги миллиро дар шароити ҷаҳони глобалӣ ба муҳокима мегузорад. Муаллиф ҷанбаҳои фарҳангии рушди ҷомеаро таҳлил намуда, қайд мекунад, ки ҳифзи фарҳанг дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз вазифаҳои асосии ҷомеа мебошад.

Калимаҳои калидӣ: таърих, Тоҷикистон, фарҳанг, Шамсиддин Шоҳин, Шурообод, миллат, тоҷик, фалак.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарангиси Изатулло ассистенти кафедраи таърих ва фалсафаи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: (+ 992 988536323) E-mail: farangis.izatullo@mail.ru

НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА ГОРНОГО РАЙОНА ШАМСИДДИН ШОХИН

В данной статье автор ставит на обсуждение вопрос развития культуры в Таджикистане и в рамках статьи ставит на обсуждение вопрос культурного развития района Шамсиддин Шохин. Автор отмечает важность этой отрасли и указывает на то, что в истории Таджикистана есть много одаренных имен деятелей культуры, которые были уроженцами района Шамсиддин Шохин. Также автор указывает на роль деятелей культуры в Таджикистане и в частности в изучение указанного вопроса. Автор приходит к выводу о том, что развитие культуры современного района Шамсиддин Шохин на всех этапах развития и изменений составляет часть национального самопознания и поэтому остается привлекательной для исследователей. История района Шамсиддин Шохин, указывает на культурное развитие региона, но вместе с этим отмечено и культурное развитие района является важной частью ее истории.

В целом, в данной статье автор отмечает важность изучения истории района Шамсиддин Шохин, историографию и историю района Шамсиддин Шохин указывая на заслуги деятелей культуры. В данной статье автор также ставит на обсуждение вопрос развития и защиты культуры в период глобализации. Автор отмечает, что защита ценностей морали и культуры является одной из важнейших задач глобального общества.

Ключевые слова: история, Таджикистан, культура, Шамсиддин Шохин, Шурообод, нация, таджик, фалак.

Информация об авторе: Фарангиси Изатулло ассистент кафедры истории и философии дисциплин Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+ 992 988536323) E-mail: farangis.izatullo@mail.ru

PEOPLE CULTURE OF MOUNTAIN DISTRICT SHAMSIDDIN SHOHIN

In this article author discussed about the development of culture of Shamsiddin Shohin district. Also In this article author discussed about the role of culture of Tajikistan as part of Shamsiddin Shohin district culture. Author made the conclusion that contemporary development of Shamsiddin Shohin district in all period of its history consisted the part of self-cognition of national identity and therefore stay attractive theme for researchers. The history of Shamsiddin Shohin district noted the culture development of Shamsiddin Shohin district, but there also is the success in cultural development that stay a part of its history.

Overall, in this article author discussed the problem of history of Shamsiddin Shohin district, historiography and history of region noted the main part is deserves of cultural activists. The article discusses the moral and culture of society in the system of global world. The purpose of moral and culture of society in the system of global world is consist of support is the formation of the national culture during of the ongoing changes in society.

Kew w ords: history, Tajikistan, culture, state, nation, Shamsiddin Shohin, Shuroobod, tajik, falak.

Information about author: Farangisi Izatullo assistant at the department of history and philosophy of disciplines at the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Phone: (+ 992 988536323) E-mail: farangis. Izatullo 92@mail.ru

ТДУ-371(575.3)

ТКБ-74.200, X-79

**ТАРБИЯИ ВАТАНДҶСТӢ ВА РОҶҶОИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР
ХОНАНДАҶОНИ СИНФҶОИ ИБТИДОӢ**

Хочаев М.А.

МДТ “Донишгоҳи давлати Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Ҷомеаи мо давраҳои гуногуни эҳсосӣ ва таъсиррасонӣ ба шахсиятро аз сар гузаронидааст, аз ҷумла давраи радқунӣ аз решаҳои таърихӣ, давраи радқунии шадиди ҳукуки шахс ба ҷустуҷӯи ҳақиқат. Имрӯз метавон гуфт, ки маориф сохтори калидии ҳар як ҷомеа аст, мутаносибан, масъалаҳои рушди он бояд дар доираи вазифаҳо ва мушкилоти умумии замони муосир, ҳамчун бӯҳрони молиявӣ ва иқтисодӣ, вайрон кардани тавозуни экологӣ, бӯҳрони демографӣ, экстремизм ва терроризми байналмилалӣ баррасӣ карда шаванд.

Паст шудани фарҳанги ахлоқии ҷомеа, тағйир ёфтани самтҳои арзишии насли наврас, вайрон кардани муносибатҳои байнимиллӣ ва байниминтақавӣ, қабули рафтори ғайриҷамъиятии калонсолон ба назар мерасад. Тамоюли ба вучуд омада ба ноустуворӣ ва аз даст додани арзишҳои маънавӣ, мафҳумҳои ахлоқӣ ва манавӣ дар тӯли асрҳо ташаккулефта оварда расонд. Мақсади муҳимтарини таълими муосир ва яке аз вазифаҳои афзалиятноки ҷомеа ва давлат тарбияи ватандӯстӣ, дастгирии иҷтимоӣ-педагогии ташаккул ва рушди шаҳрванди баландмасъулият, масъулиятшинос, эҷодкор, ташаббускор ва салоҳиятдори шаҳрвандон мебошад [9].

Чунончи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ, ки 28 декабри соли 2023 ироа намуданд, аз сокинони кишвар даъват ба амал оварданд, ки бояд ватандӯсту ватанпараст бошанд ва ҳаргиз фаромӯш насозанд, ки эҳсоси гарми ватандӯстӣ ва ҳисси баланди миллӣ омили асоситарин ва роҳи муҳимтарини рушди давлат ва ҷомеа мебошанд [11].

Арзишҳои умумимиллӣ ва умумидавлатии Тоҷикистони соҳибистиклол ва ҳифзи манфиатҳои давлат бояд аз ҳама гуна манфиатҳои сиёсӣ, маҳаллӣ ва гурӯҳӣ боло бошад ва пойдевори тарбияи ватандӯстии ҷавонро фаро гирад.

Маҳз ҳамин гуфтаҳо боис мегарданд, ки нерӯи ватандӯстӣ дар пайкари миллат дубора ташаккул ёфта ва рушду такомул меёбад.

Баҳри пешрафти назарияи тарбия, ҳаллу фасли масъалаҳои душвортарини тарбияви ходимони давлатӣ ва олимони педагогҳои маъруфи замони шурави Н.К.Крупская, А.В.Луначарский, П.П.Блонский, С.Т.Шатский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский ҳиссаи бузург гузоштанд. Дар асарҳои онҳо нақши тарбияро дар бунёди замони нав нишон дода буданд.

Дар ҳалли масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ дар илми педагогикаи ватанӣ ба истифодаи эҷодкоронаи мероси классикии Шарқ, ки дар асарҳои мутафаккирони барҷаста Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Ҳофизи Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва дигарон таҷассум ёфтааст, ҷойгоҳи муҳим дода мешавад, ки дар рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон пояҳои устувору қавӣ гузоштанд.

Мафҳуми «Ватандӯстӣ» - ҳиссиёт, шавқу завқ, меҳру муҳаббат ва вафодорию садоқат нисбати Ватан аст. Дӯстдории Ватан – ин муҳофизати табиат, санъат,

маданият, хифзи ёдгориҳои қурбон шудагону посдорони осору урфу одатҳои ниёгон, хифзи модару кули башарият мебошад. Дар дили насли наврас парваридани ин хислатҳо вазифаи ҷамъият пеш аз ҳама падару модарва омӯзгор аст[8].

Ҳисси муҳаббат ба ватан ба халқи худ дар одамон ҳанӯз аз хурдсолӣ дар оила, дар муассисаҳои таълимии томактаби оғоз ёфта дар мактаб ташаккул меёбад. Дар зери мафҳуми ватандӯстӣ мафҳумҳои муҳаббат ба ватан, муҳаббат ба наъанаҳои халқи тоҷик, ба зебогии табиати азизамон, пос доштани хотираи қурбоншудагон баҳри ҳаёти хушбахтонаи имрӯзаи насли наврас низ фаҳмида мешавад.

Тарбияи ватандӯстӣ системаи тадбирҳои таълиму тарбия буда, мақсади он дар ҳонандагон ташаккул додани сифатҳои баланди тафаккури сиёсӣ ва ахлоқию ҷисмонӣ мебошад. Ватандӯст нерӯи ахлоқии шахс аст, ки саъю кӯшиши онҳо ба пешрафти иқтисодию маданӣ, гул-гулшукуфонии диёр ва ба ҳимояи он сафарбар карда мешавад. Ташаккули тафаккури шахрванд, дӯстдорӣ ватани худ дар синни хурди мактабӣ аз ҳисси муҳаббат ба одамони наздики худ, ба зодгоҳ ва анъанаҳои халқи худ сар мешавад. Дар асоси ин ҳиссиёти муҳаббат ба Ватан ташаккул ёфта, мустақкам мегардад.

Қобил ба ёдоварист, ки раванди корҳои тарбиявӣ дар байни ҷавонону наврасон пас аз қабул гардидани «Консепсияи миллии тарбия» (соли 2006) вусъати нав пайдо намуда, мақсаду вазифа ва мазмуни тарбияи қомилан ба арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангии миллати мо мутобиқ қунонида шуд. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки давлати тозаистиқлоли мо ба тарбияи густурдаи миллии бештар ниёз дорад. Аз ҷумла, дар Консепсия таъкид шудааст, ки: «Рушди минбаъдаи кишвар ба тарбияи шахсиятҳои сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудодоҳии миллии дошта, риоягари қонунҳо, ҳуқуқҳо, озодиҳо, сарфаю сариштакор, ботаҳаммулу тоқатпазир, масъулиятшиносу зебопараст, ғаъол ва созандаю эҷодкор вобаста аст. Тарбияи ҷунин шахрвандон вазифаи давлат, ҷомеа ва оила мебошад»[4].

Консепсияи имрӯз мо, омӯзгоронро водор менамояд, ки дар раванди таълиму тарбия бояд ҳар чӣ бештар ба ин унсурҳои тарбияи миллии диққат диҳем ва дар баробари додани дониш, шахсияти ҳонандагонро ташаккул диҳем.

Ватандӯстӣ ҳамчун сифати комплекси шахсӣ ва инчунин шуури ватандӯстӣ, ҷаҳонбинии ватандӯстӣ, худшиносии миллии, эътиқоди ватандӯстӣ, эътиқоди ватандӯстӣ, равияҳои ватандӯстӣ, маънавияҳои ватандӯстӣ, садоқат ба ватан; муносибатҳои иҷтимоӣ - мусбат (ба Ватан, таърих, имрӯз ва ояндаи кишвар, ба анъанаҳои халқӣ, ба муҳити зист, барои иҷрои вазифаи конститутсионии худ); рафтори иҷтимоӣ- ватандӯстонаи шахс; ғаъолияти иҷтимоӣ - ватандӯстона, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шахрвандӣ ва конститутсионӣ ҳамчун зуҳуроти падидаи хидмат ба Ватан ва ғайра.

Раванди инкишофи ҳисси ватандӯстӣ бо самаранокии он, ки дар ғаъолияти ғаъоли иҷтимоӣ, амалҳо ва амалҳои мушаххасе, ки шахс ба номи Ватан анҷом медиҳад, алоқаманд аст. Ташаккули ватандӯстӣ тақия ба фарҳанг ва арзишҳои халқи худро дар назар дорад. Қобилияти амал дар фазои муосир, ки ба меъёрҳои ахлоқӣ ва эҳсосоти эстетикӣ тақия мекунад, дар асоси рушди анъана, хотираи зиндаи ниёғонамон ташаккул меебад.

Субъекти асосии ватандӯстӣ шахсест, ки вазифаи афзалиятноки иҷтимоӣ ва ахлоқии он дарки мансубияти таърихӣ, фарҳангӣ, миллии, маънавӣ ва дигар мансубият ба Ватан мебошад, ки маъно ва стратегияи ҳаёти онро муайян мекунад. Ватандӯстӣ бо маънавият алоқаманд аст. Бо ҳисси баланд, арзиши ивазнашаванда, манбаъ ва анғезаи муҳимтарини ғаъолияти иҷтимоӣ, ӯ ба шахсияте хос аст, ки ба сатҳи назарраси рушди маънавияю ахлоқӣ ва фарҳангӣ расидааст.

Педагоги рус Ушинский К.Д., сатҳҳои инкишофи тарбияи ватандусти

хонандагонро бо нишондиҳандаҳои рушди ҷаҳоншиносии иҷтимоии онҳо муқоиса намудааст. Таъсири таълимӣ ба рушди шахсияти хонандагони хурдсолон роҳи шаклҳои нави қисми мактабро оид ба таълими ҷаҳоншиносии таълимӣ пешбинӣ менамоянд [15].

Дар айни замон, таҳлили таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки муаммои худшиносии миллӣ ва таълими ватанпарастӣ дар илми таълимӣ ҳалли кофӣ наёфтааст, хусусан, ки он бо назардошти воқеияти имрӯза қарордори нашудааст.

Кузьмина Н.В. зери таълими ватанпарастӣ «дарки мансубият ба халқи муайян, ки аз ҷумла, дар истифодаи гардидаҳои номи ҷаҳоншиносии халқи худ аз ҷониби гурӯҳҳои одамон зоҳир шуда, дар равиши зиндагии ҷаҳоншиносии ҳақиқатӣ онҳо зери таъсири як қатор омилҳо ба вучуд меояд» [6].

Фарҳангу рӯзгори миллӣ, психологияи миллӣ маҳз ҳамон омилҳои мебошанд, ки дар шахсият асари миллиятро мегузоранд, шахсият дар худ миллиятро дар шакли фарҳанги миллии азхудшуда низ таҷассум менамояд. Аз ин ҷо масъалаи шахсият ҳамчун субъекти ҳаёти маънавии миллат, худшиносӣ ва психологияи миллӣ ба миён меояд.

Хонандагони хурдсол чунин давраи ташаккули шахсият аст, ки заминаҳои сифатҳои шахрвандӣ, эҳтиром ба одамон ва фаҳмидани атрофиён новобаста аз баромади иҷтимоӣ, мансубияти миллӣ, забон ва дин бунёд гузошта мешаванд. Дар ин давра ҳамчунин худшиносии шахс бошиддат ташаккул меёбад. Маҳз таълими хонандагони хурдсол аз нигоҳи арзишҳои миллӣ, маънавию ахлоқӣ беғонашавии онҳоро аз идеалҳои ватанӣ ва миллӣ пешгирӣ қарда метавонад.

Педагогҳои бузурги чех Я.А.Коменский ба эҳтироми миллати худ, инкишоф додани забони модарӣ таъкид менамуд. Дар «Дидактикаи бузург» ӯ арзиш ва аҳамияти забони модариро асоснок намуда, дар таълифи дигараш аз хонандагон «илтиҷо» мекунад, ки хиради наслҳои гузаштаи ҳар як халқро бо забони худӣ он омӯзанд [3].

Дар таълими ватандӯстӣ равиши таълим аҳамияти қалон дорад. Хонандагон дар дарсҳои гузаштаи имрӯза ватани азизамонро меомӯзанд, бо намоёндагони беҳтарини илму маданият, бо қадриҳои муҳими ҷаҳоншиносии муҳим мешаванд. Барои ба вучуд овардани ҳиссиёти ватандӯстӣ илму дониш воситаи муҳим мебошад. Ташкили дарсҳои ҳозиразамон манбаи гирифтани донишҳо оид ба Ватан аст.

Муҳақиқи тоҷик М.Лутфуллозода дар асарҳои худ - Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои таълимӣ, - Педагогикаи миллии халқи тоҷик, унсурҳои муҳими таълимӣ асоснок намудааст: таълими миллӣ, ҳудуди, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва ғайраҳо маҳсуб меёбанд [9].

Бинобар ин дар хонандагони хурдсол рушд додани ҳисси муҳаббат ба наздикон, ба диёри худ яке аз равишҳои муҳими қисми таълими таълимӣ дар қисми таълими ватандӯстӣ мебошад. Муассисаи таълимӣ ва омӯзгор ҷаҳди худро ба он равона мекунад, ки ҳиссиётҳои ватандӯстии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар қисми таълими ба манфиати Ватан ифода ёбанд, ки ин вазифаи дар хонандагон таълимӣ намудани тайёрии ҳимояи ватани худ зич алоқаманд аст.

Ба ақидаи Ю.В.Бромлей барои бурда расонидани таълими ватанпарастӣ танҳо ба дарки мансубияти миллӣ асосе вучуд надорад, зеро «худшиносӣ аз ҷониби инсон дарқ шудани амалҳо, ҳиссиёт, андешаҳо, андешаҳои рафтор аст» [17].

Назарияи таълимӣ як фасли муҳими илми педагогика мебошад, ки моҳият, мафҳумҳо қонунҳо, принсипҳо, қоидаҳо, мазмун методҳо ва шаклҳои ташкили қисми таълими хонандагонро мавзӯи омӯзиши худ қарор додаст. Ин фасли педагогика аз ҷиҳати ақли, ахлоқи, меҳнати, зебопарастӣ, иқтисодӣ ҳиссонӣ ва экологияи ҳуқуқи ташаккул додани шахсияти хонандагон, роҳҳо ва усулҳои дар онҳо пайдо қонунҳои ҳақиқатӣ илмиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Донишҷӯ

фаҳмидани назарияи тарбия, қонунҳои он, методҳо ва шаклҳо ташкили чараҳои тарбия ба муаллим кӯмак медиҳад, ки вазифаҳои душвори тарбияи насли наврасро сарбаландона ва дар муҳлатҳои муайян ба иҷро расонанд.

Муҳаққиқ Ш.Вализода зикр менамояд, ки ватандӯстӣ ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи ғояи миллӣ бояд нуқтаи асосии муттаҳидии миллат, эҳёи пояҳои маънавию ахлоқӣ гардад, ки аз қадимулайём ба халқи тоҷик хосанд. Ба аҳамияти ташаккули мафҳумҳои Ватан, давлатро дар тарбияи ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ диққати махсус медиҳад [2].

Тарбияи ватандӯстӣ дар хонандагон раванди мураккаб буда, ҳамон вақт натиҷа мебахшад, ки ҷузъҳои он дар тамоми чараҳои кори таълиму тарбия мувофиқи синнусоли хонандагон мазмун ва мундариҷаи таълим ба амал бароварда шавад.

Вазифаҳои тарбияи ватандӯстонаи мактаббачагони хурдсол аз ҷумла:

➤ Ташаккули системаи дониш дар хонандагон дар бораи Ватани худ, ки метавонад ба таври зерин пешниҳод карда шавад: маълумоти табиатшиносӣ ва ҷуғрофӣ (хусусиятҳои ҷуғрофии сарзамини худ, иқлим, табиати кишвар), маълумот дар бораи ҳаёти халқи худ (хусусиятҳои рӯзгор, меҳнат, фарҳанг, анъана), маълумоти иҷтимоӣ (дониш дар бораи ҷойҳои аҷибӣ зодгоҳ, пойтахт, кишвар, дониши номи кишвар, пойтахти он, шаҳрҳои дигар, рамзҳои давлатӣ).

➤ Тарбияи тавачҷӯҳи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба ҷаҳони атроф, воқуниши эҳсосӣ ба рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ. Ин фаъолшавии соҳаи эҳсосии шахсро дар бар мегирад, тарбияи эҳсосоте ба монанди муҳаббат ба ҳешовандон ва наздикон, шаҳри худ, эҳтиром ба таърихи халқ, ҳавасмандӣ ба асарҳои эҷодиёти халқи тоҷик, муҳаббат ба табиат, нафрат ба душманон.

➤ Дохил кардани хонандагон ба фаъолияти амалӣ оид ба истифодаи донишҳои гирифташуда. Ташаккули маҳорат ва малақаҳои муайяни хонандагони синфҳои ибтидоӣ, муошират бо калонсолон ва ҳамсолон.

Тарбияи падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат менамояд. Он ҳамчун фаъолияти маҳсуси мақсаднокӣ инсон барои рушди шахс ва ворид шудани инсон ба чараҳои зиндагии воқеӣ ва бунёди ҳаёти мадани равона карда мешавад.

Ба воситаҳои ташкилие, ки ба тарбияи ватандӯстӣ равона шудаанд, маҷмӯи ҷорабиниҳоеро дохил кардан мумкин аст, ки бо истифода аз воситаҳои таълимӣ, моддӣ ва техникӣ, ки дар шакли дахлдор гузаронида мешаванд, ба ҳадди аксар расонидани вазифаҳои мушаххас ва умумӣ оид ба рушд ва ташаккули шахсияти ватандӯстонаи шаҳрванд равона карда шудаанд.

Омӯзгорони муосир дар қори ҳаррӯзаи худ мунтазам ба маводи маҷмӯа рӯ оваранд, пас истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки насли инсонҳои боваринок, олиқадр ва барои ба даст овардани муваффақият ба воя расанд. Вақте ки хонандагон калонтар мешаванд, тавре ки муҳаққиқон қайд карданд, дар онҳо эҳсоси ватандӯстӣ оҳиста – оҳиста ба ташаккул шуруъ мекунад, ки иҷроӣро талаб мекунад, аммо новобаста аз он, ки изҳороти таҳқиромез аст, аксар вақт номаълум боқӣ мемонад.

Бо назардошти ҳадафҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ зарур мешуморем, ки ҷиҳати самаранок ба роҳ мондани тарбияи ватандӯстии ҷавонон тадбирҳои зерин роҳандозӣ карда шаванд:

➤ ба роҳ мондани омӯзиши ашъори панду ахлоқии адибони классик ва муосири тоҷик ва инчунин асарҳои насрии фарогирандаи мавзӯҳои ватанпарастӣ, миллатпарастӣ ва рафоқатпазириву сулҳпарварӣ;

➤ ба роҳ мондани таълиму омӯзиши таъриху фарҳанги қадима ва имрӯзаи миллати тоҷик ва миллату давлатҳои дигар;

➤ ташкили намоиши китобҳои ҷанбаи тарбияи ватанпарастӣ дошта;

- ташкил намудани мизҳои мудаввар, муколламу мувоҳисаҳо дар мавзӯи ватанхохиву миллатпарастӣ;
- ташкил намудани саёҳатҳо, ташриф намудан ба осорхонаҳо, театру нигористонҳо, дидан намудан аз мавзеҳои таърихиву фарҳангии кишвар;
- бо иштироки ҷавонон барпо намудани викторинаҳо, мизҳои мудаввар дар атрофи мавзӯи ватанпарастӣ ва дар ин замина инкишоф додани малакаҳои муоширати ҷавнону наврасон;
- тақвият додани ҳамкориҳо бо падару модарон, қудакистонҳо ва муассисаҳои таълимӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, фарҳангӣ, варзишӣ;

Муаммои ташаккули худшиносии миллии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мураккаб буда, дар илми педагогӣ-равоншиносӣ ба таври кофӣ коркард нашудааст. Таҳқиқоти мазкур ба ҳалли пурраи он даъво намекунад. Дар оянда бунёд намудани низоми томи ташаккули худшиносии миллии хонандагон, ки бояд тамоми синфҳо, силсилаҳои фанҳои таълимӣ, қори беруназаълимӣ ва беруназсинфиро фаро гирад, зарур мебошад.

Тарбияи ватандӯстонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз дӯстии содиқ ва ҳисси рафоқат оғоз меебад. Ин суҳанони ҳолӣ нестанд, омӯзгорон ва падару модарон бояд ҳисси ватандӯстиро мисли гули нозук ва базӯр шукуфта тарбия кунанд ва мустаҳкам кунанд.

Воситаи асосии тарбияи ватандӯсти ҳақиқӣ дохил кардани хонандагон ба ҷаъолиятҳои гуногун ва ташаккули малака ва одатҳои онҳо, таҷрибаи рафтори ватандӯстона мебошад. Тарбияи ватандӯстӣ аз рӯзи аввали таҳсил дар мактаб оғоз меебад. Ман барои тарбияи ватандӯстонаи шогирдонам вақти зиёд сарф мекунам. Ман субҳҳо, намоишномаҳо, ки дар онҳо ҳуди кӯдакон бозӣ мекунанд, композитсияҳои мусиқӣ ва адабиро, ки ба рӯйдодҳои муҳим дар кишвари мо бахшида шудаанд, баргузор мекунам.

Ҳамин тавр, рушди тарбияи ватандӯсти дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин инъикосгари муҳаббат ба Ватани худ, алоқамандӣ бо таърих, фарҳанг, дастовардҳои он мебошад, ки бо худтарбиякунии худ асоси маънавӣ - ахлоқии шахсияти хонандагони хурдсолро ташкил медиҳад, ки нақши шахсияти талабагонро ба хизмати фидокорона ва ҷоннисорона ба Ватанро ифода менамояд, мавриди омӯзиш қарор ёфтааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Азарова, Л. Педагогическое искусство патриотического воспитания школьников // Дополнительное образование. — 2014.
2. Вализода Ш. Асосҳои педагогии ташаккули худшиносии миллии хонандагони хурдсол тавассути арзишҳои маънавии ҳалқи тоҷик. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.01 - педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ) Хучанд-2020. 146 с.
3. Коменский Я.А. Великая дидактика /Коменский Я.А. [Текст]. // Избр. пед. соч. - М.: 1982. - Т. 1. -С. 242-476
4. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе, 2006. – 26 с.
5. Крупская Н.К. «Партияи интернационалии хонандагон дар мактаби ибтидоии Масква» Нашриёти АИП РСФСР соли 1959
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. - М.: Высшая школа, 1990. - 119 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон . ш. Душанбе, 16 декабри соли 2022, № 332

8. Леонтьев А. А. Патриотическое воспитание и национальное образование // Начальная школа (плюс и минус). – 2002. – № 4.
9. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат / М. Лутфуллоев [Матн]. Душанбе, 2003.
10. Мачидова Б.А. Ватанам ифтихорам / Б.А. Мачидова, З. Турғунова. - Душанбе, 2002.
11. Паёми Асосгузори ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12. 2023.
12. Раҳимов Ҳ. Педагогика / Ҳ.Раҳимов, А. Нуоров. - Душанбе, 2007.
13. Раҳмонов Э.Ш. Ватандӯстӣ ва худшиносии миллат/ Э.Ш. Раҳмонов - [Матн]. Душанбе: 1999.
14. Сухомлинский, В.А. Воспитание коммунистического отношения к труду/В.А. Сухомлинский. –М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959
15. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский // Собр. соч. -[Текст]. М.;Л., 1948.-Т, 2.-С. 69-167.
16. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. Душанбе: Ирфон, 2 010.-544 с.
17. Этнография: Учебник / Под ред. Ю. В. Бромлея и Г. Е. Маркова. — М.: Высш. школа, 1982. — 320 с, ил.— Авт. указ. в предисловии и оглавлении

ТАРБИЯИ ВАТАНДУСТӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНОҲОИ ИБТИДОӢ

Дар мақола доир ба бедор намудан ва рушд додани тарбияи ватандустии дар шахсияти хонандагони хурдсолон бо ифтифода аз арзишҳои миллӣ мебошад инъос кардааст. Тарбияи ватандустии насли наврас ҳамеша яке аз вазифаҳои муҳими мактаби муосир будаву ҳаст, зеро дар хонандагон ва ҷавонон давраи пурмахсул барои тарбияи муҳаббат ба Ватан эҳсос карда мешавад. Тарбияи ватандустиӣ ҳамчун ташаккули тадриҷӣ ва устувори муҳаббати хонандагон ба Ватан фаҳмида мешавад, ватандустиӣ яке аз муҳимтарин хусусиятҳои шахсияти ҷамъониба рушдёфта мебошад. Ҳадафи мақола иборат аз он аст, ки мактаббачагони хурдсолро дар руҳи ватанпарастӣ тарбия намуда, нисбат ба кишвари худ меҳру муҳаббат, вафодорӣ, пайдо намудани дӯстию рафоқат дар байни халқу миллати худ ва дар асоси инсондӯстиӣ ва демократизатсияи тараққиёти замони ҳозира меҳнат карда тавонистанро муайян месозад.

Калидвожаҳо: педагогика, тарбия, шахсият, эҳсоси иҷтимоӣ, ташаккули арзишҳои миллӣ, шароити педагогӣ, ташаккул, ватандустиӣ, оила, ҷаҳонбинӣ ва ахлоқ.

Маълумот дар бораи муаллиф *Ҳоҷаев Мусо Азизхуҷаевич -докторани курси дуҷуми ихтисоси педагогикаи МДТ “Донишгоҳи давлати Хуҷанд ба номи академик Бобочон Гафуров”*

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА И ПУТИ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье рассказывается о пробуждении и развитии патриотического воспитания в личности маленьких учеников с привитием национальных ценностей. Воспитание патриотизма подрастающего поколения всегда было и остается одной из важнейших задач современной школы, так как в учениках и молодежи ощущается плодотворный период воспитания любви к Родине. Патриотическое воспитание понимается как постепенное и устойчивое формирование у учащихся любви к Родине, патриотизм является одной из важнейших характеристик всесторонне развитой личности. Цель статьи-воспитать маленьких школьников в духе патриотизма, определить привязанность к своей стране, верность, найти дружбу и товарищество среди своего народа и уметь трудиться на основе гуманизации и демократизации развития современности.

Ключевые слова: педагогика, образование, личность, социальное чувство, формирование национальных ценностей, педагогические условия, становление, патриотизм, семья, мировоззрение и этика.

Сведения об авторе: Ходжаев Муса Азизхуджаевич-докторант второго курса по специальности педагогика и методика "Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова"

OPATRIOTIC EDUCATION AND WAYS OF ITS FORMATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article tells about the awakening and development of patriotic education in the personality of young students with the instillation of national values. The education of patriotism of the younger generation has always been and remains one of the most important tasks of a modern school, since students and young people feel a fruitful period of fostering love for the Motherland. Patriotic education is understood as the gradual and steady formation of students' love for the Motherland, patriotism is one of the most important characteristics of a comprehensively developed personality. The purpose of the article is to educate young schoolchildren in the spirit of patriotism, determine attachment to their country, loyalty, find friendship and camaraderie among their people and be able to work on the basis of humanization and democratization of modern development.

Key words: pedagogy, education, personality, social feeling, formation of national values, pedagogical conditions, formation, patriotism, family, worldview and ethics.

Khodjaev Musa Azizkhudzhaevich - second-year doctoral student on pedagogy and methodology specialty at Khujand State University named after Academician Bobodjon Gafurov

УДК: 338.48:913.3

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ФЕРГАНСКОЙ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ДЛЯ СОДЕЙСТВИЯ РАЗВИТИЮ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ

Ходжаева А.Х.

ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Эффективное развитие рекреационной территории невозможно без оценки имеющейся на ней ресурсного потенциала. Это является необходимым условием для современного рынка услуг. Исходя из этого, изучение и исследование методик и подходов к оценке ресурсного потенциала рекреационной территории, рекреационной деятельности, особенностей использования означенных ресурсов, представляет собой одну из важнейших задач.

Работа с научными источниками показала, что в рекреационной географии существует проблема, связанная с определением понятий «туристический ресурс» и «туристический потенциал». В связи с этим в начале статьи хотелось бы затронуть данный вопрос.

А.В. Дроздов отличает понятие «потенциал» от «ресурса» и вкладывает в него совокупность характеристик, предметов и явлений. В то же время «рекреационный потенциал» - это не просто оценка возможностей и потенциала территории для организации рекреации, но и сравнение с потенциалом других регионов или стран [4 стр. 8].

Дискуссия вокруг данного вопроса научных географических кругах привела к определению общего туристского потенциала территории, как рекреационного территориального потенциала, представляющего собой совокупность природных, культурно-исторических и социально-экономических предпосылок для организации рекреационной деятельности на определенной территории. При этом рекреационные ресурсы представляют собой главную составную часть рекреационного потенциала [5 стр.15].

Вопросы, связанные с разделением понятии «ресурс» и «потенциал» поднимались в работах большого количества исследователей, таких как В.Г. Гуляев, Т.В. Николаенко, Н.В. Святохо, С.А. Севастьянова, Т.Д. Бурменко, Е.И. Богданов,

Д.С. Ушаков и т.д. анализ работ этих и других исследователей показал, что основное различие между означенными двумя терминами сводится к определению «ресурса», как уже используемого или с высокой долей вероятности использования в ближайшем будущем средства определенной территории в целях туризма и рекреации. В то же время «потенциал» определяется как оценка этих же ресурсов отдельно и в совокупности.

Существует целый ряд подходов к классификации туристских и рекреационных ресурсов, которыми обладает определенная территория.

В.Г. Гуляев разделяет эти ресурсы на:

- природные объекты
- искусственно созданные объекты [6 стр.320].

Другой подход к классификации рекреационных и туристских ресурсов отмечается у В.Г. Прудских. Акцент в данной классификации делается на мотивационной составляющей в желании рекреантов посетить определенную территорию. С этой точки зрения ресурсы разделяются на:

- основные ресурсы (ресурсы ради которых путешественник посетил местность);
- дополнительные ресурсы (ресурсы играющие дополнительную роль) [7 стр. 6]

Такой исследователь, как Н.П. Крачило, для классификации туристских ресурсов территории использует комплексный подход. В результате у него появляются три группы ресурсов:

- **природные**
- **культурно-исторические**
- **социально-экономические** [8 стр.328].

С целью академической объективности при выполнении данного исследования, считаем необходимым привести более развернутую классификацию того же характера, которая представлена у целого ряда исследователей, таких как Е.И. Богданов, О.Н. Кострюкова, В.П. Орловская, П.М. Фенин. Их подход не только дополняет, но и уточняет содержание ресурсной классификации, представленной выше (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Классификация туристско-рекреационных ресурсов

Несмотря на более широкий ряд элементов классификации ресурсов на рис. 1.1, все же дальнейшие исследования показали, что троичный подход к разделению туристско-рекреационных ресурсов территории на природные, культурно-исторические и социально-экономические, более распространен при выработке методологии их оценки.

Аналогичные исследования и научно-теоретические разработки проводились в отношении классификации туристско-рекреационного потенциала территории.

Среди значительного множества подходов к классификации, хотелось бы еще выделить подход к разделению достопримечательностей, как туристско-рекреационного потенциала, который проводит Джон Сварбрук (Jhon Swarbrooke). Исследователь выделяет среди достопримечательностей четыре основные группы:

1. **Природные.** Сюда входят пляжи, пещеры, заповедники дикой природы, горы и т.д.

2. **Антропогенные 1.** Данный вид достопримечательностей изначально не предназначался для привлечения туристов. Среди них можно назвать замки, монастыри и другие исторические объекты.

3. **Антропогенные 2.** Данный вид достопримечательностей был специально организован для привлечения туристов и рекреантов: казино, галереи, тематические парки.

4. **Специальные события.** Это особый вид достопримечательностей, которые происходят периодически и в результате которых осуществляется преобразование местности. К таким достопримечательностям относятся олимпийские игры, футбольные кубки, международные конкурсы искусств и т.д.

Представленная классификация интересна с точки зрения понимания того, что имеется и что можно развивать на туристско-рекреационных территориях, в том числе и рассматриваемых в рамках настоящего исследования.

Анализ научной литературы показал целый ряд существующих методик и подходов для анализа ресурсного потенциала. Некоторые из них являются широко используемыми и зарекомендовавшими себя в рекреационной географии. Другие же представляются как авторские и не приобрели широкой известности.

Далее мы предлагаем результат исследования наиболее популярных в науке рекреационной географии методических подходов к анализу ресурсного потенциала развития туризма и рекреации.

Наиболее распространенным подходом рекреационного анализа территории можно назвать оценку благоприятности тех или иных параметров с точки зрения их рекреационного использования.

В ряде исследований выделяются четыре аспекта оценки природных условий с точки зрения пригодности определенной территории для рекреационных целей:

- психологический;
- физиологический;
- технологический;
- санитарно-гигиенический

Подавляющее большинство современных методик анализа ресурсного потенциала развития туризма и рекреации сводятся к двум формам оценок: качественной и балльной.

Качественные оценки дают исследователям возможность логически обосновать оценочные признаки, на основе анализа генезиса и морфологической структуры природно-территориальных комплексов.

В свою очередь балльный методологический подход представляет собой выраженную в баллах оценку территории, сравниваемую с каким-либо эталонным

уровнем. Преимуществом балльного подхода можно считать краткость выражения и возможность сопоставления. Балльная оценка дает возможность учитывать значимость показателей и использовать рекреационные зоны для технико-экономических характеристик, для создания карт. Этот подход является базой для научных разработок и прогнозирования зон отдыха и рекреации.

Кроме частных оценок существуют и интегральные оценки. Для этого необходимо учитывать специфические показатели. Например, для водных видов спорта важны гидрологические характеристики. В таком случае значение баллов удваиваются. Это дает возможность учесть в интегральных оценках разную значимость природных комплексов.

Также существует ряд исследователей, разделяющие подходы оценки и анализа ресурсного потенциала территории на количественные, качественные и смешанные. При этом, количественные подходы к анализу более полезны для экономических расчетов. Качественные методики используются с целью сравнения и привлечения инвестиций [12 стр.182].

Проведя анализ значительного числа научной литературы по непосредственным, прикладным методикам анализа ресурсного потенциала территории с точки зрения развития туризма, мы пришли к выводу о необходимости его двухкомпонентного решения. Равно как описанный выше подход разделяющий понятие «ресурс» и «потенциал», мы можем говорить о необходимости отдельного методологического подхода к анализу туристско-рекреационных ресурсов и туристско-рекреационного потенциала территории.

Исходя из тех же изложенных выше тезисов, мы полагаем, что туристско-рекреационный потенциал, есть понятие более широкое и включает в себя туристско-рекреационные ресурсы. Но методики и подходы к их анализу отличаются некоторой широтой и масштабностью.

Основываясь на сказанном выше, мы конкретизируем набор прикладных методов для оценки туристско-рекреационных ресурсов лежат такие, как:

- картографический
- статистический
- медико-биологический
- эстетический
- экологический
- экономический.

Картографический и статистический методы оценки относятся к категории количественных. Оба метода также играют заметную роль в экономическом анализе ресурсных возможностей региона и расчета количественных показателей туристских ресурсов (уровень развития инфраструктуры, динамика туристских потоков и т.д.) [13 стр. 18-34].

Экономические методы, такие как (методы прямой ренты, метод косвенной оценки налогов, платежей и сборов и т.д.)

В рамках формирования методических подходов к комплексной оценке туристских ресурсов региона особое место занимает экологический тип оценки. Экологичность территории показывает состояние природной среды и степень воздействия антропогенных факторов на благоприятные условия туристской деятельности. Основным методом экологической оценки можно считать мониторинг загрязнений окружающей среды (земель, водных и лесных объектов). Кроме того, важно выявить степень негативного влияния промышленных объектов, угроз экологических катастроф и др. [13стр. 23].

Целью и результатом проведения оценочных мероприятий может явиться

разработка реестров и кадастров туристических ресурсов, геоинформационных систем, моделей туристических кластеров и т.д. Во многих исследованиях большое значение придается именно реестрами кадастрам туристско-рекреационных ресурсов региона, куда заносятся перечни объектов по установленной форме с рядом значений их качественной оценки. И если реестр несет в себе минимальную информационную нагрузку, то кадастр, с его значительным информационным наполнением лежит в основе управления большинством природных ресурсов.

Именно данное направление прикладных исследований и работ, а именно кадастровый учет туристско-рекреационных ресурсов, может служить перспективным для дальнейших исследований в области отечественной рекреационной географии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Оборин, М.С. К вопросу изучения методик оценки и подходов к исследованию рекреационной деятельности / М.С. Оборин, О.В. Климова // *Arctic Environmental Research*. – 2015. - №1. – С. 19 – 28.
2. Супруненко, Ю.П. Горам на встречу / Ю.П. Супруненко. - М.,1989. - 160 с.
3. Оборин, М.С. Природный фактор как базовая основа развития рекреационной деятельности / М.С. Оборин, О.В. Климова // *Изв. Пенз. гос. пед. ун-та им. В.Г. Белинского. Сер.: Естеств. науки*. - 2012. - № 29. - С. 119 – 122.
4. Сафарян, А.А. Подходы к оценке туристского потенциала территории / А.А. Сафарян // *Географический вестник*. – 2015. - №1 (32). – С. 89 – 102.
5. Сазыкин, А.М. Полемические заметки географа о проблемах терминологии в рекреационной географии и туризме / А.М. Сазыкин // *Туризм на Дальнем Востоке: бизнес, инвестиционные стратегии, образование и экология: мат. регион. науч.-практ. конф. Дальтур – 2001. Владивосток: ДвГУ, 2002. – С. 306 – 309.*
6. Гуляев, В.Г. Организация туристской деятельности / В.Г. Гуляев. – М.: Нолидж, 1996. – 320с.
7. Прудский, В.Т. Туристский потенциал регионов РФ: понятие структура, оценка / В.Т. Прудский, Л.Г. Бурьлова, О.П. Голиков. – Пермь, 2005. – С. 6.
8. Бурменко, Т.Д. Сфера услуг: экономика: учеб. пособие / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т.А. Туренко. – М.: КНОРУС, 2007. - 328 с.
9. Богданов, Е.И. Планирование на предприятии туризма / Е.И. Богданов, О.Н. Кострюкова, В.П. Орловская, П.М. Фенин. – СПб.: Изд. дом Бизнес-пресса 2, 2003. – 288 с.
10. Лысенко, Н.Н. Совершенствование оценки потенциала туристского комплекса (на примере Сахалинской обл.): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Лысенко Наталья Николаевна. – Хабаровск, 2009. – 174 с.
11. John Swarbrooke, Stephen J. Page *Development and Management of Visitor Attractions*. Routledge, 2001. - 432p.
12. Саранча, М.А. Рекреационный потенциал Удмуртской республики: географический анализ и оценка: дисс. ... канд. геогр. наук: 25.00.24. / Саранча Михаил Александрович - Ижевск, 2006. - 187 с.
13. Ушакова, Е.О. Разработка методического подхода к оценке туристско-рекреационного потенциала региона / Е.О. Ушакова, М.Е. Цой // *Сервис в России и за рубежом*. – 2017. – Т. 11, №4 (74). – С. 18 - 34

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ФЕРГАНСКОЙ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ДЛЯ СОДЕЙСТВИЯ
РАЗВИТИЮ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ.**

В данной статье рассматриваются методики и подходы к оценке ресурсного потенциала рекреационных территорий, а также особенности использования этих ресурсов. Проблема определения понятий «туристический ресурс» и «туристический потенциал» в Ферганской зоне Республики Таджикистан а также кадастровый учет туристско-рекреационных ресурсов, который может служить перспективным для дальнейших исследований в области отечественной рекреационной географии.

***Ключевые слова:** ресурсный потенциал, туризм, рекреация, территория, зона, туризм, методический подход.*

***Сведение об авторе:** Ходжаева Азизахон Хакимовна- кандидат географических наук, старший преподаватель кафедры экономической географии и демографии ГОУ Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова; Тел:+992 93 755 00 01. E-mail: az. khodjaeva@gmail.com*

**МУНОСИБАТҶОИ МЕТОДИ ОИД БА АРЗӢБИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВИИ
МИНТАҚАИ ФАРҶОНАИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ МУСОИДАТ
БА РУШДИ САӢӢӢИ ВА РЕКРЕАТСИЯ**

Дар ин мақола усулҳо ва равишҳои арзёбии иқтисодии захираҳои минтақаҳои рекреатсионӣ, инчунин хусусиятҳои истифодаи ин захираҳо баррасӣ карда шудаанд. Масъалаи муайян кардани мафҳумҳои «захираи туристӣ» ва «иқтисодии туристӣ» дар минтақаи Фарғонаи Чумҳурии Тоҷикистон, инчунин бақайдгирии кадастраи захираҳои туристӣ ва рекреатсионӣ, ки метавонад барои тадқиқоти минбаъда дар соҳаи географияи рекреатсионӣ ҳамчун самти ояндадор хизмат кунад.

***Калидвожаҳо:** иқтисодии захиравӣ, сайёҳӣ, рекреатсия, ҳудуд, минтақа, равиши методологӣ.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Хоҷаева Азизахон Хакимовна- номзоди илмҳои география, муаллими калони кафедраи географияи иқтисодӣ ва демография “МДТ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Гафуров. Тел:+992 93 755 00 01. E-mail: az. khodjaeva@gmail.com*

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE RESOURCE
POTENTIAL OF THE FERGANA ZONE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TO PROMOTE THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND RECREATION**

This article examines methods and approaches to assessing the resource potential of recreational areas, as well as the specifics of using these resources. The problem of defining the concepts of "tourist resource" and "tourist potential" in the Fergana zone of the Republic of Tajikistan, as well as cadastral registration of tourist and recreational resources, which can serve as a promising area for further research in the field of domestic recreational geography

***Key words:** resource potential, tourism, recreation, territory, zone, tourism, methodological approach*

***About the author:** Khodjaeva Azizakhon Khakimovna - candidate of geographical sciences, senior lecturer of the department of economic geography and demography of the State Educational Institution Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov; Tel: +992 93 755 00 01. E-mail: az. khodjaeva@gmail.com*

УДК 33:796.51 (575.2)

**ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҶОИ САӢӢӢИ ПАРВАРИШГОӢИ
“ЧИЛДУХТАРОН”-и НОӢИЯИ МУЪМИНОБОД, ДАР ФАӢОЛИЯТИ
САӢӢӢИ**

Ҷабаров Р.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ноҳияи Муъминобод вобаста ба мавқеи ҷуғрофиаш мавзеи кӯҳсор буда, дар қисмати ҷанубу ғарбии Тоҷикистон ҷойгир шудааст. Масоҳати умумии ноҳия

880,6 км² мебошад. Фосила аз маркази ноҳияи Муъминобод то пойтахти ҷумҳурӣ шаҳри Душанбе, 252 км, то маркази вилояти Хатлон шаҳри Қурғонтеппа 200 км ва то шаҳри Кӯлоб 42 км-ро ташкил медиҳад. Ноҳия 0,06%-и ҳудуди умумии ҷумҳуриро ишғол намуда, дар баландии аз 1400 м (деҳаи Туту) то 1800 м (мавзеи Чилдухтарон) ҷойгир аст. Ноҳияи Муъминобод аз шимол бо ноҳияҳои Ховалинг ва Тавилдара, аз шарқ бо ноҳияи Ш.Шоҳин, аз ҷануб бо шаҳри Кӯлоб ҳамсарҳад аст. Дар ҳудуди ноҳия ба дарозии 82 км қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ тӯл кашидааст. Иқлими ноҳия континенталӣ буда, тобистон то 39 дараҷа гарм ва зимистон то 15 дараҷа хунук мешавад. Аз қаламрави ноҳияи Муъминобод ду дарёи калон - Сурхак ва Ёхсу ҷорӣ шуда, онҳо аз барфҳо ва оби борон сарчашма гирифта, ба водихо ҷорӣ мешаванд. Як қисми дарёи Сурхак ба воситаи канали Қулулу обанбори машҳури Муъминободро бо об пур мекунад. Ғунҷоиши обанбори Муъминобод 32 млн. м³-ро ташкил медиҳад ва дар оянда барои рушди саёҳати экологӣ имконият фароҳам меоварад. Миқдори миёнаи солонаи боришот 529 мм буда, дар давоми сол нобаробар тақсим мешаванд (дар мавсими сармо миқдори боришот 427 мм ва дар мавсими гармо бошад то 102 мм) баробар мегардад (Баротов, 2015; Амиров, 2018).

Ноҳияи Муъминобод, бовучуди захираҳои бойи табиӣ-таърихӣ ва фарҳангӣ доштани аз давраҳои пеш, таваҷҷӯҳи сайёҳон ва истироҳатгарон ватанӣ ва хориҷӣ ба худ ҷалб намудааст. Мутаасифона, аз сабаби ба таври мукамал қор карда набаромадани механизми идоракунии стратегияи соҳа, то кунун ин мавзӯ бойгарии беҳамтои сайёҳиашро самаранок истифода бурда наметавонад, аз барои ҳамин ин масъала ҳаллу фасли амиқро талаб мекунад. Махсусан масъалаи мазкур дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон», ки ҳамчун нигини сайёҳии ноҳия ва вилоят маҳсуб меёбад, тадқиқоти амиқи илмиро талаб менамояд (Курбонов и др., 2009; Ибрагимова, 2023).

Бовучуди муҳимияти мушкилот, дар давоми солҳои охир (2023-2025) тадқиқоти маҳсули илмӣ оид ба истифодабарии самараноки захираҳои сайёҳии мавзӯ дар фаъолияти сайёҳӣ гузаронида шуд.

Ҷуноне, ки таҳлили мушкилоти мазкур нишон медиҳад, сабабҳои ҷаззобияти пасти сармоягузори ва сайёҳии ҳудуди парваришгоҳ, ин набудани стратегияи самараноки рушди соҳа, асосноккунии техникӣ-иқтисодии рушди фаъолияти сайёҳӣ ва бунёди инфрасохтори соҳа, инчунин набудани нақшаи умумӣ ва аз ҷиҳати касбият коркардшудаи амалиёт оид ба рушди фаъолияти сайёҳии экологӣ мебошанд, ки тавассути он ҷаззобият ва таваккали сармояро дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон» муайян карда шуда, нақшаи стратегияи рушди самараноки соҳа таҳия карда шавад.

Мақсади асосии коркард ва амалисозии стратегияи рушди сайёҳии экологии ҳудуди ноҳияи Муъминобод махсусан парваришгоҳи Чилдухтарон, дар бунёди натиҷаи экотуризм муосир, баланд бардоштани самаранокии соҳа ва рақобатпазир намудани он дар бозори байналхалқии сайёҳӣ ифода меёбад.

Банақшагирии стратегияи рушди экотуризм дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон» инчунин зарурати ташкили шароити дахлдори таъминкунандаи ташкили мониторинги муҳити тағйирёбандаи бозорро барои қабули қарорҳои дахлдор оид ба мутобиқкунонии соҳа нисбат ба шароити нав ва имкониятҳои ташкили рушди экотуризм ба миён меорад.

Ташкили фаъолияти сайёҳии экологии самаранок дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон» метавонад барои ҳаллу фасли мушкилотҳои иҷтимоии минтақа таъсири калони мусбӣ расонида, бо ҳамин роҳ ҷойҳои нави қорӣ бунёд карда, сатҳи сазовори зиндагии аҳолиро дастгирӣ намояд.

Мутааққил ва дуруст ба роҳ мондани сайёҳии экологӣ метавонад ба рушди

таҳсилот таъсири мусбат расонида, барои такмили низоми хизматрасонӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави иттилоотӣ мусоидат намояд. Бо мақсади рушди самараноки фаъолияти сайёҳии экологӣ Ҳокимияти минтақавӣ ва муассисаҳои алоҳида дар мунтазам чорабиниҳои гуногун оид ба нигоҳдорӣ ва беҳтар намудани муҳити атроф, мероси фарҳангӣ-таърихӣ ва ёдгориҳои табиат гузаронида, ба кори он ташкилотҳои сайёҳӣ ва аҳолии маҳаллӣ ҷалб карда мешавад.

Ташкили самараноки банақшагирии стратегӣ, истифодаи имконияти захираҳои биологӣ, геологӣ, ботаникӣ ва гидрологии парваришгоҳи «Чилдухтарон» бо мақсади рушди сайёҳии экологӣ имконият фароҳам месозанд, ки маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир ташкил карда шуда фуруши он дар бозори байнаминлалии сайёҳӣ таъмин карда шавад.

Маблағгузори соҳа, ки дар айни замон барои фаъолияти сайёҳӣ дар ҳудудӣ парваришгоҳ ҷудо карда мешавад, барои ташкили шароити мусоиди рушди соҳа нокифоя мебошад.

Чи тавре, ки таҳлили мушкilot нишон медиҳад, барои ташкили фаъолияти самараноки сайёҳии экологӣ ба ҳисоб гирифтани омилҳои зерин ниҳоят муҳим ва бо мақсад мувофиқ мебошанд.

1. Омилҳои маркетингӣ. Омилҳои мазкур сатҳи қонеъ будани сайёҳон ва муносибати онҳоро нисбат ба мавзӯҳои ҷолиб, объектҳои тамошобоби мавзеи хифзшаванда ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда; чорабиниҳои ба ташаккули самаранок ва рушди сайёҳии экологӣ равонагардида; самаранокии ташкил ва гузаронидани намудҳои гуногуни чорабиниҳои ташвиқотӣ - иттилоотӣ; дараҷаи ҷалбияти сайёҳон ба объектҳои гуногуни тамошобоби парваришгоҳ ва ғайраҳоро баҳогузори менамояд.

Бо мақсади кам кардани дараҷаи хавфи таъсири фаъолияти сайёҳат ба марзи мамнӯъгоҳ муассисаи сайёҳӣ бояд иттилооти боварибахш, воқеӣ ва саривақтиро дошта бошад. Чунин иттилоотро метавон бо роҳи гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ ба даст овард. Иттилооти боварибахш имконият медиҳад, ки фаъолияти самараноки ҳамаи сегментҳои тичорати сайёҳии муассисаро ба бозор, истеъмолкунандагон, рақибон ва унсурҳои дигари муҳити фаъолияти он алоқаманд намуда амалӣ созад.

Барои таҳияи карди нақшаи самараноки стратегияи фаъолияти сайёҳӣ, тадқиқотҳои самарабахши маркетингӣ дар мутобиқат ба тағйироти муназзами вазъияти бозор сайёҳӣ мутобиқ карда гузаронидан зарур аст. Барои ин таҳқиқоти коммуникатсияи маркетингӣ, медиатаҳқиқот ва баҳогузориҳои самаранокии ташвиқотӣ, тестгузаронӣ ва арзёбии чорабиниҳои ҳавасмандгардонии фуруш, таҳқиқот дар соҳаи алоқа бо ҷомеа, таҳлили натиҷаҳои иштирок дар чорабиниҳои намоишгоҳӣ-ярмаркавӣ махсусан муҳим арзёбӣ мегарданд.

Чунине, ки дар асоси тадқиқот маълум гардид, дар низоми парваришгоҳи «Чилдухтарон» мушкilot (асосан молиявӣ) дар коркарди ширкати ташвиқотӣ ва ташкили иштирок дар чорабиниҳои намоишгоҳӣ-ярмаркавӣ ва инчунин мушкilot оид ба такмили стратегияи фуруши ширкат ва сиёсати нархҳои муассиса вучуддоранд.

Дар асоси таҳлили гуфтаҳои боло, бояд ҳолатҳои зерини такмили механизми идоракунии фаъолияти сайёҳии экологӣ то ҳулосаи мантиқӣ кор карда шаванд:

а) ба роҳ мондани наشري маводи ташвиқотӣ (тақвимиҳои лавҳавӣ ва кассагӣ, магнитҳои объектҳои хусусияти минтақавӣ ва ҳудудӣ дошта, буклетҳо, китобчаҳо, варақаҳо, тухфаҳои гуногун дар шакли футболка, кулоҳ, финҷон, блокнот, ручка ва ғайраҳо);

б) тақвият намудан ба гузаронидани ҳар гуна идҳои маҳаллӣ ва аксияҳои экологӣ ба мисли: «Рӯзҳои ҳифзи ҳайвоноти ваҳшӣ», «Рӯзҳои об», «Рӯзи

паррандаҳо», «Тирамоҳ», «Дар боғи мо чӣ рӯидааст?», «Майдони муъҷизаҳо», «чангалзорхоро ҳифз мекунем!», «Ба кандани гулҳои нахустин роҳ намедихем» ва ғайраҳо. Инчунин, дар мавзӯҳои ба минтақа ва ҳудуд наздик ташкил кардани парваришгоҳҳои хурди мавсимии мактабӣ, боғҳои табиӣ миллии мактабӣ, ёдгориҳои табиат, мавзӯҳои намунавии табиӣ ва ғайраҳо зарур мебошанд. Барои иштирок дар ин чорабиниҳо тарбиятгирандагони боғчаҳои бачагон, мактаббачаҳо, табиатшиносони ҷавон, донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, сайёҳон, олимон ва дигарон даъват карда шаванд [5].

в) Ташкил кардани ҳамкориҳои ногустида бо воситаҳои ахбори оммаи ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва ҷумҳуриявӣ. Муваффақияти ин шакли корҳои экологӣ-маърифатӣ аз саривақтӣ ва пурмазмун будани иттилоот вобаста мебошад. Корҳои фаъолонаи ташвиқотӣ-нашриявӣ барои паҳн намудани маълумот дар бораи парваришгоҳ ва ташаккули муносибатҳои мусбати аҳолии нисбат ба парваришгоҳ мусоидат хоҳанд кард;

г) Дар матбуоти маҳаллӣ таъмин намудани гӯшаи махсус оид ба парваришгоҳи «Чилдухтарон».

д) Барои беҳтар намудани корҳои экологӣ-маърифатӣ бо мактаббачагон тақшир намудани самтҳои зерин муҳим маҳсуб меёбанд:

– ташкил ва гузаронидани бунгоҳҳои бачагонаи мактабӣ дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон»;

– ташкили чорабиниҳои гуногуни экологии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ;

– ташкили экскурсияҳо, маҳфилҳои бачагонаи экологӣ ва табиатшиносони ҷавон, гузаронидани машғулиятҳои мавзӯӣ, озмунҳо, викторинаҳо, инчунин ҷалби мактаббачагон барои иштирок ба идҳо ва аксияҳои экологӣ;

е) Аз тарафи масъулони парваришгоҳи «Чилдухтарон» ташкил намудани тахтаҳои ороишии иттилоотӣ дар ҷойҳои ҷамъагии одамон: дар стансияҳо вокзалҳо, истгоҳҳои нақлиётӣ ҷамъиятӣ, биноҳои маъмурӣ ва ғайраҳо.

Амалисозии вазифаҳои вогузоршуда ба парваришгоҳ имконият медиҳад, ки мавқеи бозори ҳудро мустақкам намуда фаъолияти хешро тавассути сегментҳои нави бозорӣ амалӣ намуда бо ҳамин дар рақобати бозори сайёҳии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ афзалият пайдо намояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷорӣ намудани чунин механизми фаъолият барои парваришгоҳи «Чилдухтарон» имконият медиҳад, ки ҳангоми иҷрои хизматрасониҳои сайёҳӣ хатарҳои молиявии ҳудро коҳиш дода, вазъи бозорро ба таври воқеӣ баҳогузорӣ намояд. Ин фаъолият инчунин барои амалисозии стратегияи самаранок мувофиқат карда шуда, самаранокии фаъолиятро баланд мебардорад ва сатҳи боварии истеъмолкунандагони хизматрасониҳои сайёҳиро ҳам дар марзи парваришгоҳ ва ҳам ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо мусоидат мерасонад.

2. Омилҳои иқтисодӣ. Ба инҳо сохтори хароҷоти сайёҳӣ мансуб мебошанд, аз ҷумла: таъсири иқтисодии сайёҳӣ ба рушди минтақа, миқдори фоидаи иқтисодӣ аз фаъолияти сайёҳӣ барои минтақа, аз ҷумла рушди муассисаҳои сайёҳии маҳаллӣ ва шуғлнокии сокинони маҳаллӣ дар амали намудани фаъолиятҳои сайёҳӣ, ҳалли масоили шуғлнокии аҳолии рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар минтақа, баланд бардоштани некуаҳволии аҳолии ҳифзи сарватҳои парваришгоҳ ва ғайраҳо.

3. Омилҳои экологӣ. Ин омилҳои чорабиниҳои ҳифзитабии аниқ ва саривақтии банақшагирифташударо оид ба ҳалли масъалаҳои дар парваришгоҳи «Чилдухтарон» мавҷудбуда дар бар мегиранд. Ба инҳо назорати намудҳои гуногуни ифлосшавии муҳити атроф, нигоҳдории баробарвазнии экологӣ дар табиат, чораҳо оид ба ҳифзи муҳити атроф дар марзи ҳудуд, баланд бардоштани шуурнокии экологии аҳолии беҳтар намудани ҳолати экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳ, ки дар худ ҳам

нигоҳдории объектҳои сайёҳии экологӣ ва ҳам иҷрои барномаҳои чорабиниҳо оид ба ҳифзи муҳити атроф ва қоидаҳои баҳогузори таъсирот ба онҳоро таҷассум мекунад, дохил мешаванд.

4. Омилҳои институтсионалӣ. Чорабиниҳоро оид ба иҷрои тавсияҳо ва қабули қонунгузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ, самаранокии онҳо дар мавриди дарёфти натиҷаҳои дилхоҳ, дараҷаи иҷрои фармонҳо ва дастурамалҳои қонунгузори муттаҳид менамоянд. Ба инҳо ҳамчунин масъалаҳои бо амалисозии барномаҳои таҳсилот вобаста буда, омода намудани кадрҳои баландихтисоси соҳа, соддагардонии расмиёти сайёҳӣ, масъалаҳои хоси якҷоякунӣ ва идоракунии фаъолияти сайёҳии экологӣ дар минтақа, аз ҷумла дар байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ алоқаманд дохил мешаванд.

Дар ин масъала омӯзиши имкониятҳои рушди бозори дохилии сайёҳии экологӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳаллу фасли масоили назариявӣ ва амалии бо стратегияи ҷалби зарфияти сайёҳии экологии минтақа дар раванди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва ҷумҳурӣ алоқаманд буда муҳимияти аввалиндараҷа дорад.

Мавҷудияти зарфияти калони сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар минтақаҳои бо ҲММТ ҳамсарҳад зарурати тавсеаи бузурги низоми муассисаҳои истироҳатӣ ва сайёҳиро муайян намуда, барои ба низоми табиатҳифзкунӣ ҷалб намудани маблағҳои иловагӣ мусоидат мекунад.

Дар солҳои охир, махсусан дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноҳияи Муъминобод, ки дар ҳудуди он парваришгоҳи «Чилдухтарон» воқеъ аст, босуръат тараққӣ намуда сармоягузори муассисаи мазкур аз тарафи давлат сол аз сол босуръат афзуда истодааст. Агар солҳои пеш ноҳия дар як ғӯшаи дурдасти фаромӯшшуда қарор дошта бошад, имрӯзҳо бо дарстирии Ҳукумати мамлакат бунёди объектҳои хусусияти умумидошта босуръат ривочу раванқ ёфта истодаанд.

Барои рушди фаъолияти сайёҳӣ дар минтақа пурзӯр намудани алоқамандии нақлиётӣ минтақа, рушди инфрасохтори зарурӣ – меҳмонхонаҳо, толорҳои конгрессҳо, меҳмонхонаҳои берунишаҳрӣ ва хонаҳои истироҳатӣ барои гузаронидани чорабиниҳои сайёр ва ғайраҳо таъсири муайянкунанда мерасонанд. Дар айни замон маҳдудкунандаҳои асосии рушди сайёҳии экологӣ таъминнокии нокифояи минтақа бо меҳмонхонаҳо, объектҳои хӯроки умумӣ барои хизматрасонӣ ба гурӯҳҳои сайёҳӣ, сатҳи пасти рушди инфрасохтори фарҳангӣ-дилхушӣ, миқёси маҳдуди омодакунӣ ва фурӯши аргумонҳо ва ғайраҳо мебошанд.

Барои рушди самаранокии соҳа, дар оянда пешбинӣ кардани сохтмони лоиҳаҳои зерин зарур арзёбӣ мегарданд:

1) Homestay ва меҳмонхонаҳои категория ва дараҷаҳои гуногун дар деҳаҳои Кулчашма, Ғеш, Ёл, Заргарон ва Саркорон.

2) Ташкили марказҳои савдо ва сайёҳии-дилхушӣ дар гирду атрофи деҳаҳои Кубнион, Хингатрош ва Ҷавзодара.

3) Ташкили марказҳои савдо ва офисҳо дар деҳаҳои Хразмонӣ, Синцова, Шаҳрак, ва Ҳочаабдурахмон;

4) Ташкили муассисаи табоботии «категорияи оӣ» барои 150-200 нафар дар ҳудуди ҷамоати Чилдухтарон ва ғайра.

Умуман амалисозии лоиҳаҳои сохтмони шаҳраки хаймаҳо ва юртаҳо дар ҳудудҳои бо парваришгоҳ наздик имконият медиҳанд, ки намояндагони аҳолии миёнаҳол ва камбизоат ба раванди сайёҳии экологӣ ҷалб карда шаванд.

Мақсади стратегияи рушди фаъолияти сайёҳии экологӣ дар ҳудуди парваришгоҳи «Чилдухтарон» ва инчунин фаъолияти ҳифзитабии он бо роҳи истифодаи самараноки захираҳои табиӣ-ландшафтӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ минтақа дар он ифода меёбад. Ин амал метавонад мавзеи мазкурро ба қатори яке аз беҳтарин

минтақаҳои сайёҳии экологии на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки Осиёи Миёна мубаддал намояд.

АДАБИЁТ

1. Амиров П.К. Эффективность использования горных, межгорных и предгорных земельных ресурсов Хатлонской области (на материалах Кулябской зоны)//Дисс.канд.н., Душанбе – 2018. -157 с.
2. Баротов Ч. Географияи минтақаи Кулоб. -Душанбе Бухоро, 2015. -120 с.
3. Иброгимова Р.А. Роль туристско-рекреационного потенциала в социально-экономическом развитии региона (на примере Кулябской зоны Республики Таджикистан) //Дисс.канд.н., -Душанбе – 2023. -192 с.
4. Курбонов, Ш.М. Особо охраняемые природные территории Республики Таджикистан/Ш.М.Курбонов, И.П. Устьян, Р. Муратов, Р. Сатторов - Душанбе – 2009. -154 с.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ САЙЁҲИИ ПАРВАРИШГОҲИ “ЧИЛДУХТАРОН”-и НОҲИЯИ МУЪМИНОБОД, ДАР ФАЪОЛИЯТИ САЙЁҲИ

Дар мақола натиҷаи тадқиқоти илмӣ оид ба муайян намудани имкониятҳои истифодабарии захираҳои сайёҳии мавзеи парваришгоҳи “Чилдухтарон” оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки ба рушди самараноки соҳа дар мавзеи мазкур омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Муайян карда шуд, ки ташкили самараноки банақшагирии стратегӣ, истифодаи имконияти захираҳои биологӣ, геологӣ, ботаникӣ ва гидрологӣ парваришгоҳи «Чилдухтарон» бо мақсади рушди сайёҳии экологӣ имконият фароҳам месозанд, ки маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир ташкил карда шуда фуруши он дар бозори байнамилалӣ сайёҳӣ таъмин карда шавад.

Калидвожа: Туризм, экотуризм, рекреатсия, парваришгоҳ, инфрасохтор, маркетинг, сармоягузорӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷабаров Раҷабали Сайолиддинович PhD докторанти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ., Тел. 90 5757535**

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ ЗАКАЗНИК «ЧИЛДУХТАРОН» МУМИНАБАДСКОГО РАЙОНА В ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье представлены результаты научных исследований по определению возможностей использования туристических ресурсов гнездового участка «Чилдухтарон». Определено, что на эффективное развитие отрасли в этой сфере влияют различные факторы. Определено, что эффективная организация стратегического планирования, использование биологических, геологических, ботанических и гидрологических ресурсов питомника «Чилдухтарон» с целью развития экологического туризма дают возможность создать конкурентоспособный туристский продукт и обеспечить его реализацию на международном туристическом рынке.

Ключевые слова: Туризм, экотуризм, рекреация, питомник, инфраструктура, маркетинг, инвестиции.

Сведения об авторе: **Джабаров Раҷабали Сайолиддинович. PhD докторант Кулябского государственного университета им. А.Рудаки., Тел. 90 5757535**

EFFECTIVE USE OF TOURIST RESOURCES OF THE “CHILDUKHTARON” WILDLIFE RESERVE IN MUMINABAD DISTRICT IN TOURIST ACTIVITIES

The article presents the results of the scientific research on determining the possibilities of using the tourist resources of the breeding site "Childukhtaron". It has been determined that various factors affect the effective development of the sector in this area. It was determined that the effective organization of strategic planning, the use of biological, geological, botanical and hydrological resources of the nursery "Childukhtaron" for the

purpose of the development of ecological tourism provide an opportunity to create a competitive tourist product and ensure its sale in the international tourist market.

Keywords: Tourism, ecotourism, recreation, nursery, infrastructure, marketing, investment.

Information about the author: Jabarov Rajabali Sayoliddinovich PhD student at Kulob State University named after A.Rudaki, Tel. 90 5757535

УДК: 002:008 (575.3)

КИТОБ САРЧАШМАИ ХИРАД ВА ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ

Чамолова Ҳ.М.

Муассисаи давлатии таълимии

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо

Турсунзода

Дар замони имрӯзаи тараққиёти ҷомеа фаҳмиши мафҳуми фарҳанги миллӣ бе омӯзиши васеи проблемаҳои фарҳанг, маънавиёт, маориф ва афкори маорифпарварии гузаштагон ғайриимкон аст.

Бояд тазаққур дод, ки мероси бою ғании фарҳангии халқи тоҷик исбот месозад, ки таълиму тарбияи насли ҷавон, сараввал аз афкори ақидаҳои гуманистӣ, ахлоқи баланди меҳанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва меҳнатдӯстӣ манша мегирад, ки асоси онро ҳислатҳои олии инсонӣ дӯстӣ, бародарӣ, росткорӣ, ҳалолкорӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ақидаҳои мутафаккирон, олимон, шоирону нависандагони бузурги тоҷик аз рӯйи шаклу мазмун бо ақидаҳои хирадмандонаи халқ омезиш ёфта, ба ташаккули фарҳанги педагогии халқҳои Осиёи Миёна таъсири зиёде гузоштаанд, ки то ҳол аҳаммияти худро гум накардаанд. Китобхониву китобдонӣ инсонро бофарҳанг, шахси комилу олиҳимат, меҳанпараст, инсонгаро, маърифатнок, ростқавлу ростгӯй, донишманди бузург ва ҷаҳонбининашро васеъ мегардонад. Чунки китоб аз замони қадим роҳкушоӣ ҳар фарди ҷомеа ва ҳамнишину ҳамсуҳбати инсонҳо маҳсуб меёбад.

Қобили зикр аст, ки дар ягон даври замон бе китоб ва мутолиаи он ғизои маънавии ҳаёти рангинро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Адабиёт, китоб, қалам мафҳумҳоянд, ки ҳангоми ба забон овардани онҳо пеши назари ҳар фард як ҷаҳони беканори илму адаб намудор мегардад.

Донишманде чунин мефармояд: «Муфидтарин ихтироӣ башар китоб аст». Пас, тавре бояд қард, ки ин «ихтироӣ муфидтарин» аниси кунҷи танҳои одамон, хосатан, наврасону ҷавонон бошад. Инчунин сухани ҳикматомӯзи дигар ин аст: «Он рӯз, ки башар ба рушди фикрӣ бирасад, эҳтиёҷе ба қонун нахоҳад монд». Инсон кай ба рушди фикрӣ мерасад? Ҳамон вақте, ки ба муфидтарин ихтироӣ башар – китоб арҷ гузорад ва механизми дурусти тавсеа бахшидани доираи тафаккури насли ҷавон рӯйи қор ояд. [1, с. 36].

Китоб аз васоили муҳими ахбори оммавӣ, илмӣ ва техникӣ, аслиҳаи пурзӯри муборизаи сиёсӣ идеологӣ дар паҳнкунӣ ва тарғиби дониш, маълумот ва тарбия ба шумор меравад.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар иброз дошта буданд:

«Китоб маҳсули ақлу заковати мардуми соҳибтамаддун, омили асосии ҳифзи фарҳанги миллӣ ва яке аз муҳимтарин воситаҳои маърифатнок қардани ақли ҷомеа буда, қобилияти сухандониву суханрониро сайқал медиҳад, доираи андешаи тафаккур ва ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва ўро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамоӣ

мекунад» [2, с. 27].

Дар ҳақиқат, китоб сарманшаи зеҳни инсон ва фарҳанги миллии ҳар давлату миллат, дӯсти беҳтарин, ёри ғамхор, пешбарандаи роҳи ҳаёти озоиштаву ёрирасони инсон мебошад. Китоб маншаи беҳамтои офариниши илму маърифат ва некиву некирдории инсони фозил ба шумор меравад. Зеро дар ин бора адиби машҳур Расул Ғамзатов чунин гуфтааст: «Барои худшиносӣ китоб зарур аст. Барои шинохти дигарон ҳам, китоб муҳимтар менамояд». [3, с.47].

Имрӯз муҳимтарин омили пешрафти ҷомеа соҳиби дониш ва иттилооти фаровон будан аст. Иттилооту дониш бошад асосан бо роҳи мутолиаи китоб ва дигар воситаи илмию адабӣ ба даст меояд. Аз ин рӯ, дар партави дастуру супоришҳое, ки аз Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, роҳбарони мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда шудаанд, ки бо мақсади зиёд кардани фонди китоб барои китобхонаҳои соҳавӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маблағҳои зарурӣ ҷудо намоянд.

Ҳамзамон, нақш ва мақоми китоб ҳамчун сарчашмаи муҳими маънавию фарҳангӣ баробари пешрафти босуръати ҷаҳони имрӯза пайваста боло меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳамешагӣ ба рушду нумуи соҳаи китобу китобдорӣ тавачҷӯҳи махсус зоҳир менамояд. Пешвои муаззами миллат дар яке аз Паёмҳои оид ба мутолиаи китоб ақидаҳои худро баён намуда, дастур доданд, ки дар як сол хондани на камтар аз панҷ китоби бадеӣ ва ҳифзи асарҳои манзуму мансури адибони гузаштаву муосирро барои калонсолону хонандагон ба роҳ монанд. Инчунин ба хоҳири баланд бардоштани сатҳи маънавиёти аҳолии ҷомеа китобҳои бадеиро зиёд намоянд. [4, с.19].

Шоистаи зикр аст, ки ҳар як иқдом ё санаде, ки аз олами афкори андешаҳои сабзу созандаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон арзи вучуд мекунад, боиси болоравии маънавиёти мардум, баҳусус насли ҷавони имрӯза ва умуман кишрҳои мухталифи ҷомеа мегардад.

Соли ҳафтум аст, ки бо ташаббуси Президенти кишвар, ҳар сол дар Тоҷикистон озмунҳои ҷумҳуриявӣ ба монанди «Фурӯғи субҳи донои китоб аст» миёни кишрҳои ҷомеа, роҳандозӣ гардидааст, ки бештари иштирокдорони ин озмун аз таълимгирандагони муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои ибтидоӣ ва миёна, муассисаҳои олӣ мебошанд. Инчунин калонсолону хонашинон низ ба китобу китобхонӣ ҷалб карда мешавад. Дар баробари ин Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон соли 2019 дар Паёмашон таъкид сохтанд, ки фаъолияти китобхонаҳоро дар мақомот, ташкилотҳо, муассисаҳои корхонаҳо ва ҷамоатҳои деҳот хуб ба роҳ монанд. Иброз намуданд, ки боз китобхонаҳои нав созанд ва онҳоро бо китобҳои бадеиву китобҳои тарҷумашудаи осори адибони ватанию ҷаҳонӣ таъмин намоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни маросими гузоштани хишти аввали бинои Китобхонаи миллии Тоҷикистон санаи 4 сентябри соли 2007 иброз доштанд, ки: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди фаъолияти китобдорӣ дар мамлакат минбаъд низ тадбирҳои судманд меандешад». Ҳамчунин, Сарвари давлат дар ҳамин маросим эълон намуда буданд, ки минбаъд ҳар сол 4 сентябр ҳамчун «Рӯзи китоб» таҷлил карда шавад. Инак, соли 17 - ум аст, ки Рӯзи китоб дар кишвари мо таҷлил мегардад.

Халқи бе китоб ба одами нобино монанд аст, ки ҳусни дунёро намефаҳмад. Ҳамчунин, халқи аз китоб маҳрум ба инсоне шабоҳат дорад, ки бе оина рӯи худро дида наметавонад. Китоб маънавиёти инсонро бояд оро диҳад, на ҷевони ӯро. Китоб зиннати дилҳост, на тамошоғаҳи дидаҳо. Аз қадимулайём бобоёну падарони мо таввасути китобҳои панду насиҳат ба фарзандон одоб ёд медоданд.

Боиси шӯҳратёр гардидани бузургонамон ин робитаи ногусастани онҳо ба китобу китобхона буд. Аз мутолиаи пайвастаи ин гавҳару ганчинаи бузург онҳо тавонистанд мақоми хосеро соҳиб гарданд.

Пас, мо бояд аз бузургонамон биомӯзем ва робитаи худро бо китобхонаҳо зиёдтар намоем. Китоб сарчашмаи дониш аст моро бо гузаштаи дуру наздик пайваст менамояд, бо ҳаёти имрӯз, бо фарҳанги мардумони гуногуни олам ошно месозад. Китоб моро дарси мардонагӣ ва инсоншиносӣ меомӯзад, аз китоб роҳи мо равшан аст, аз китобхонӣ мо метавонем ба худшиносӣ бирасем.

Оре, китоб пурқиматтарин падидаи фарҳангист. Аксарияти одамони бофарҳанг ва бомаърифати олам китобро чун гавҳари қимматбаҳо, сарчашмаи дониш, воситаи таълиму тарбия, фароғат ва мероси як насл ба насли дигар пазируфтаанду нисбати китоб ва китобдорон боэҳтиром сухан меронанд. Ҳамин тавр китоб муҳимтарин сарчашмаи дониш аст. Тавре аз мазмуни байти Абдурахмони Ҷомӣ дар бобати китоб бармеояд, шоир китобро аз як тараф «аниси кунчи танҳой» аз тарафи дигар, «фурӯғи субҳи доноӣ» номидааст. Дар ҳақиқат китоб қувваи хеле бузург дорад. Бехуда нест, ки нависандаи халқи рус А. М. Горький гуфтааст: «Ман тамоми хубихоро аз китоб омӯхтаам ва худро дар назди он қарздор мешуморам». Мутолиаи китоб касро бо бехтарин олами пурасор, ки ҷаҳонро равшанию нур ва хушию сурур мебахшад, шинос менамояд. Шахсе, ки пайваста дар мутолиаи китоб мекушад, дарахти пурсамареро менамояд, ки меваҳои он ҳар лаҳза инсонро қувваи ҳастиву тавон ва имону вичдон мебахшад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки «Дар таърихи фарҳанг, китобхона, ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ, бозтоби шароити замон будааст. Замоне маҷмӯаи китоб ҳамчун маҳзан ва ганчина дар бинои дарбаста дур аз мардум ниғаҳдорӣ мешуд ва аз ин рӯз худӣ ҷомеа низ давраи торикиро аз сар мегузаронид. Баръакс, ҳар гоҳ китоб бештар наҷр ёфта, китобхонаҳо афзунтар гардида, ба рӯи ҳамагон кушода гардида бошад, ҷомеа низ шуқуфон шудааст. Бинбар ин, китобхона ва ҷомеа аз гузашта то кунун ҳампояи якдигар пеш рафтаанд ва яке барои дигаре таъсир бахшидааст».

Олими намӯени кишвар, академик М.Лутфуллоев қайд кардаанд: «Маҳорати бо китоб кор карданро маҳз дар мактаб бояд омӯхт. Мактаб ҳамчун макони муқаддас вазифадор аст, ки шавқи китобхонии бачаҳоро эҳё намояд. Сари ин масъала ҳамаамон бояд андеша кунем: даст ба сина мезанем, ки адабиётӣ оламшумулу осмонхарош дорем. Вақте ки мо китоб доштем, бисёр халқҳои рӯи замин ҳатто алифбои худро надоштанд. Мардум гурӯҳ-гурӯҳ дар хучраҳо, масҷидҳо, қорвонсаройҳо ҷамъ шуда китоб мехонданд, хондани дигаронро гуш мекарданд. Ва имрӯз мо ва насли моро чӣ шуд? Чаро ҷавонони моро ба камхонӣ айбдор мекунанд? Не, бовар намекунам. Набояд мо ва мардуми мо аз маърифат дур бошем. [5,100].

Чи хеле ки дар боло қайд кардем, албатта, донишандӯзӣ соҳаи муҳими ҳаёти маънавӣ буда, пайваста инкишоф меёбад, вале зарур аст, ки мо, ҳамагон, ҳар як хонанда ва донишҷӯро ба соҳаҳои интихобменамудааш дар донишгоҳу донишқадаҳо боз ҳам ҷиддитару амиқтар фаҳмонем, то ки ба китобхонӣ машғул шаванд, ки ин нуқта танҳо дар асоси шавқу рағбати ҳамаҷонибаи зеҳнӣ муяссар хоҳад гашт. Азбаски китоб сарчашмаи ҳамаи хушбахтиҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, пояи асосӣ дар ҳаёти иҷтимоии башар аст, маҳз тавассути он ҷомеа метавонад ба баландтарин қуллаҳои ҳаёт бирасад.

Чуноне, ки мо медонем ва дар адабиёти илмӣ мушоҳида кардаем, ҳама ӯ бузургиҳои гузаштагонанон тавассути мутолиаи китоб ва таълифоти асарҳои пурмазмун ба ҳадаф расидаанд.

Бояд тазакурр дод, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти ҷумҳурӣ дар тамоми шаҳру ноҳияҳо ва деҳаҳои дурдаст китобхонаҳо бо диди наву замонавӣ барои

маърифатнокунии ҷомеа, хусусан насли наврас фаъолияти пурсамар доранд. Ба ин хотир, ки то ҳар як узви оилаи тоҷик ба китобу китобхонӣ шавқи зиёд пайдо намояд. Зеро ояндаи насли наврас аз мутолиаи онҳо вобастагии амиқ дорад. Агар хоҳанд, ки дар оянда шахсе ба камол расад ки барои ҷомеа сахми арзандаи худро гузошта бошанд як мавқеи муайянро дарёбанд, бояд ба мутолиаи китоб ру оранд. Имрӯз адабиёти фаровоне дар китобхонаҳои анъанавӣ ва маҷозӣ нигоҳ дошта мешавад. Аз ин рӯ, маърифат танҳо аз рӯи зиёд мутолиаи намудани адабиёт ба даст меояд.

Барои кӯдакону наврасонро ба китобу китобхонӣ ҷалб намудан, мураббӣҳои муассисаҳои томақтабӣ ва омӯзгорони муассисаҳои мактабро зарур аст, ки ба мафкураи тарбиятирандагон дар бораи он, ки инсон метавонад танҳо бавоситаи мутолиаи китоб ба осори олимони, маданият, сиёсат, вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии мамлақати дунё бештар ошно мегардад, зиёдтар ҷой диҳем. Кӯдакону наврасон бояд бо боварӣ дарк намоянд, ки маҳз китобро ҳамсафари худ гиранд.

Имрӯз чехраҳои зиёди нависандагону олимони моро дар тамоми ҷаҳон мешиносанд аз осори онҳо истифода мекунанд, ин ҳам бошад: устод А. Рудақӣ, А. Фирдавӣ, Н. Хусрав, У. Хайём, Ҷ. Балхӣ, А. Ҷомӣ, Ҳ. Шерозӣ, М.А. Ҳамадонӣ, С. Айнӣ, С. Улуғзода, Ф. Муҳаммадиев, С. Турсун, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, М. Қаноат, Б. Собир, Л. Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, М. Ғоиб мебошанд

Маҳз китобу китобхонаҳо буд, ки мероси гаронбаҳои гузаштагонанро ҳамчун чашмаи донишу маърифат ба мо боқӣ мондааст. Дар охир зикр намудан бамаврид аст, ки ҳамаи ин барои дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ тарбия намудани ҷавонон китобхонӣ ва китобро дӯстдоштан мусоидат намуда, ҳар як наслро ба маърифатнок шудану инсонии комил будан ҳидоят менамояд.

АДАБИЁТ

1. Туронов, С. «Алифбо»-китоби нахустини бачаҳо [Матн] / С. Туронов., Л. Иматова // Хуршеди маърифат ва олами ҷаҳон. - Душанбе: Ирфон, 2015 - 36 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Матн]. – Душанбе, 2019 – 27 с.
3. Расул, Г. Стихотворения и поэмы [Текст] / Г. Расул. – М., 1954. – 47 с.
4. Фарҳанги китобдорӣ. Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот [Матн]: Осорномаи профессор Сафар Сулаймонӣ библиографияи монографияи. - Душанбе, 2016, 19 с.
5. Лутфуллоев, М. Дарс [Матн] / М. Лутфуллоев. -Душанбе: Маориф, 1995 - 100 с.

КИТОБ САРЧАШМАИ ХИРАД ВА ФАРҶАНГИ МИЛЛӢ

Дар мақола диққати асосӣ ба китобу китобдорӣ ва азбар намудани илму дониш тавассути ин ганҷинаи қимматбаҳо дарҷ гардидааст, ки хонандаро водор менамояд, то маҳсули дасти олимону шоиронро донишандӯзӣ намуда, дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ истифода намояд. Ба ҳамаи мо маълум аст, ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як вохуриши худ бо ҷавонони кишвар ва аҳли зиё таъкид менамояд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва фазои тезу тунди замони имрӯза зиракии сиёсиро набояд аз даст дод. Дар ҳақиқат ин таъкидҳои Президенти мамлақат ҷойгоҳи махсус ва саривақтӣ мебошад, аз ин бобат ҳар як насли ҷавонро месазад, то роҳи дурусти худро дар зиндагӣ ёфтан, ба гирдоби фиреби ҳар гуна гурӯҳу иттиҳодияҳои ифротӣ наафтадан, аз ҷиҳати ақлони инкишоф ёфтан ба мутолиаи китобҳои адабӣ илмӣ пардозад, то дониши худро афзун намуда, зиракии сиёсиро аз даст надиҳад.

Дар мақолаи мазкур аз давраҳои таърихӣ мардуми тоҷик ба китобдорӣ китобхонӣ ва ҳифзу нигоҳдошти он зикр шудааст. Қайд карда мешавад, ки китобхона ганҷинаи ҳикматҳои бузург аст, ки ҳар кас бо умед аз дари он ворид мешавад. Ҷар касе, ки ба ин даргоҳи илму маърифат ворид мегардад, ба дунёи рангину зебоӣ ҳамроҳ мешавад.

Имрӯз низ толибилмону донишҷӯён, умуман насли ҷавони мо бисёр хушбахтанд, ки барои таълиму тарбияи онҳо тамоми шароитҳо фароҳам шудааст. Имрӯз масъалаи бедор намудани шавқу рағбати насли наврас ба китобу мутолиа дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии қарор дорад.

Гузарида ҳар гуна чорабиниҳо ва озмунҳои ҷумҳуриявӣ ба монанди «Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм - фуруғи маърифат», «Тоҷикистон - Ватани азизи ман» «Беҳтарин донандаи Конституция» «Хонандаи беҳтарини асарҳои Пешивои миллат» ва ғайра дар ҷумҳурии худ далели сиёсати маорифпарваронаи Сарвари давлат ва Ҳукумати ҷумҳурии буда, бо ин роҳ насли наврасу ҷавон ба омӯзиши китобу мутолиаи он даъват карда мешаванд.

Калидвожаҳо: китоб, хирад, фарҳанг, миллий, китобхона, илм, маърифат, адаб

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҷамолова Хуснофарин Махмадкаримовна** – докторанти Ph.D-и курси 2-юми факултети китобдорӣ ва иттилоотишиносии Муассисаи давлатии таълимии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, н. Сино, к. Низоми Ганҷавӣ 400., Телефон: (+992)882220498. Сурогаи электронӣ: khusnofarin@mail.ru

КНИГА – ИСТОЧНИК РАЗУМА И НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье основное внимание уделяется книгам, а также изучению науки и знаний посредством этого драгоценного сокровища, которое побуждает читателя изучать творчество ученых и поэтов и использовать его в своей повседневной жизни. Всем нам известно, что уважаемый Президент страны Эмомали Рахмон на каждой встрече с молодежью и интеллектуалами страны подчеркивает, что в условиях глобализации и стремительной атмосферы сегодняшнего времени не следует терять политическую мудрость.

По сути, данные высказывания Президента страны являются особо важными и своевременными они призывают молодое поколение найти свой правильный путь в жизни, не попасть в сети каких-либо экстремистских групп и объединений, читать литературные и научные книги в целях интеллектуального развития, чтобы повысить свои знания и не потерять политическую мудрость.

В данной статье упоминаются исторические периоды развития таджикского народа в библиотечном деле, чтении и его сохранении. Отмечается, что библиотека – сокровищница великой мудрости, в которую каждый входит с надеждой. Каждый, кто входит в эту дверь знаний, приобщается к миру цвета и красоты. Даже сегодня наши студенты, наше молодое поколение в целом очень рады тому, что для их обучения созданы все условия. Сегодня вопрос пробуждения интереса и заинтересованности подрастающего поколения к книгам и чтению стоит на переднем плане Правительства Республики.

Проведение республиканских мероприятий и конкурсов, таких как «Мудрости зари сияние – книга», «Наука – светоч просвещения», «Таджикистан – Родина любимая моя», «Лучший знаток Конституции» и другие таким образом, молодое поколение предлагается изучить книгу и прочитать ее.

Ключевые слова: книга, мудрость, культура, национальность, библиотека, наука, знания, литература

Информация об авторе: **Ҷамолова Хуснофарин Махмадкаримовна** – доктор Ph.D 2 курса факультета библиотечно-информационного дела Таджикский государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, р. Сино, ул. Низами Гянджеви, 400.

Телефон: (+992) 882220498. **Электронная почта:** khusnofarin@mail.ru.

THE BOOK IS THE SOURCE OF REASON AND NATIONAL CULTURE

The article focuses on books, as well as the study of science and knowledge through this precious treasure, which encourages the reader to study the work of scientists and poets and use it in their daily lives. We all know that the esteemed President of the country Emomali Rahmon emphasizes at every meeting with the youth and intellectuals of the country that in the context of globalization and the rapid atmosphere of today's time, political wisdom should not be lost.

In fact, these statements of the President of the country are a special and timely place, in this regard, they call on each young generation to find their right path in life, not to be deceived by

any extremist groups and associations, to read literary and scientific books for the purpose of intellectual development, to increase their knowledge and not to lose political wisdom.

This article mentions the historical periods of development of the Tajik people in librarianship, reading and its preservation. It is noted that the library is a treasury of great wisdom, which everyone enters with hope. Everyone who enters this door of knowledge is introduced to the world of color and beauty. Even today, our students, our young generation as a whole, are very happy that all conditions have been created for their education. Today, the issue of awakening the interest and interest of the younger generation in books and reading is at the forefront of the Government of the Republic. Holding republican events and competitions, such as "The radiance of the dawn of wisdom is a book", "Science is the beacon of education", "Tajikistan is my beloved Motherland", "The best expert of the Constitution" and others, thus, the young generation is invited to study the book and read it.

Key words: *book, wisdom, culture, national, library, science, enlightenment, literature*

Information about the author: *Jamolova Husnofarin Mahmadvkarimovna – 2nd year Doctor Ph.D student of the library and information sciences faculty of the Tajik State Institute of Arts named after Mirzo Tursunzade. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sino district, Nizomi Ganjavi street, 400., Phone: (+992)882220498. Email: khusnofarin@mail.ru*

УДК: 93: 323/324 (575.3)

ГЛОБОЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шарофзода Э.У., Курбоншоев И.Ч.

Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими

Политический климат современного мира становится все более кризисным и запутанным, чем в прошлом. Борьба сверхдержав за продвижение своих интересов привела к угрозе безопасности, независимости и единства государств. Пограничные споры, единообразия в мировой политике, экономическая и культурная борьба, появление бурных течений, изменение климата и споры о биологическом благополучии, халатность в регулировании мировых проблем и т. д. все больше усложняют и усугубляют мировой процесс событий.

Таджикистан как независимое государство и полноправный член мирового сообщества, безусловно, не может оставаться в стороне от этих извилин. Такая волна может оказать определенное влияние на любое государство, активно участвующее в международных отношениях. При этом из таких возможностей естественно, всегда заинтересованные внутренние и внешние силы прилагают все усилия, чтобы эффективно использовать свои пирамидальные желания.

Наблюдения показывают, что сохранение таких святынь, как независимость, единство и политическая стабильность, не может принести пользу каждому государству и нации в таких суровых условиях. Именно нация в такой ситуации может защищать себя и свое государство, обладая образованием национальной идентичности и национального самосознания. Другими словами, единственное оружие, которое национальное государство и его интересы могут сохранить без ущерба, это просто высокая степень национального самосознания граждан.

К сожалению, через 33 год после обретения Государственной независимости и 27 лет после подписания общего соглашения об установлении мира и национального согласия, в Таджикистане все еще есть люди, которые не достигли таких достоинств, как мир, стабильность, национальное единство, прогресс и процветание, которые стремятся всегда вызывать разногласия среди общества своим поведением или ложными мнениями. Это то, что мы можем наблюдать на примере подрывной деятельности нескольких самопровозглашенных граждан в течение 25 лет после подписания мирного соглашения, записанного как клеймо на страницах истории нации. Противоборствующие действия глав экстремистских сил и уголовного мира,

благодаря мирной политике Правительства Республики Таджикистан с целью обеспечения независимости и единства, неоднократно подвергались помилованию. Но часть этих недалёковидных людей, не понимая должным образом сущности уступок государства и его главы, продолжала свое антиинвазивное поведение, в конечном итоге, видя награду за свои противоправные действия. Течение времени показало, что любой путь, выбранный из иррациональной гордости, ведет к колодцу.

В нынешних условиях нельзя отдавать дань независимости и единству, политической стабильности, уступать место суевериям и отчуждению, националистическим действиям в интересах заинтересованных внутренних и внешних кругов. Создание такой ситуации, безусловно, соответствует пожеланиям некоторых иностранных экстремистских сил и некоторых заинтересованных государств, особенно правительства Афганистана “Талибан” и соседнего кыргызского государства. Террористическая организация «Талибан», которая взяла власть в этом совместном государстве, не имеет особого отношения к Таджикистану [9, с. 123]. Потому что наша система государственности не соответствует их идеалам. Присутствие “талибов” в Афганистане представляет опасность не только для Таджикистана, но и для других государств Центральной Азии и Китая. По какому факту? Правление “талибов” за последнее время в Афганистане (с 16 августа 2021 г.) показало, что они все еще используют те же методы средневековой государственности, формирующие угнетение и эксплуатацию. “Талибан”, как экстремистская религиозная сила, нарушает права и свободы афганского народа, в том числе женщин и девочек. Такие действия “Талибан” совместно с другими террористическими силами, в том числе ИГИЛ, “Ансорулла”, “Аль-Каида”, Исламское движение Узбекистана, Исламское движение Восточного Туркестана и др. и такое взаимодействие объединяет их деятельность. В этой области не следует серьезно относиться к словесным высказываниям своих представителей, которые якобы не принимают действий друг друга [14, с. 234]. Кроме того, определенное количество граждан государств Центральной Азии и уйгуров Китая входит в эту группу или имеет с ними практическое и дистанционное сотрудничество. Поэтому трудно предположить, что “талибы” — это просто головная боль для Афганистана, возможно, для того чтобы программировать планы за пределами Афганистана в будущем, получая награды. Таким образом, цель “талибов”, даже недавно Сироджиддина Хакани, была выражена следующим образом: “мой крестный отец победил Британию, мой отец сломал Россию (ожидается Советский Союз), Америку. В XXI веке мои внуки будут править в Центральной Азии”. Эта точка зрения еще раз усиливает созерцательные мысли [15, с. 118].

Организация “Талибан” признана террористической организацией несколькими международными и региональными институтами, в том числе ООН. В настоящее время 18 руководителей этой организации, работающих в высокопоставленных офисах Афганистана, находятся в поиске международной полиции [6, с. 118].

Правительство Кыргызстана по-прежнему остается для нас тем же Скорпионом под ковром. Внезапное нападение кыргызской стороны 3 и 14 июня и 16 сентября 2022 г. на границе с Варухом города Исфара и Бободжон Гафуровского района Таджикистана еще раз свидетельствует о том, что Правительство Кыргызской Республики до сих пор не пришло к должному и окончательному выводу. Действуя таким своеобразным образом на средневековых монголах и вдали от просвещения современной дипломатии, оно определяет свое положение по пограничным проблемам. Эта позиция, безусловно, является своего рода импульсивным действием, и остается уловкой лисы, которая будет использовать льва, чтобы поймать свою добычу. Это поведение без всякого сомнения свидетельствует о характере

беднейших народов, выявляет абсурдность, хулиганство и, кроме того, страх и неполноценность такого рода. Исторические факты также неоднократно доказывали, что на протяжении своей почти 600-летней истории Кыргызстан как народ постоянно продвигался вперед к вторжениям, грабежам и этническим конфликтам. Под этим мы не подразумеваем, что весь кыргызский народ все еще обладает такими качествами. В частности, кыргызы, которые в настоящее время живут на территориях Республики Таджикистан и имеют гражданство этого государства, очень толерантны и мудры [10, с. 54]. В самом Кыргызстане также немало таких людей, которые постоянно хотят дружбы Кыргызстана и соседних государств, но, к сожалению, их желания не могут быть реализованы определенным классом кыргызов, в том числе силами и кругами с формальными и неформальными интересами. Если мы посмотрим только на историю последних 20 лет суверенной Киргизии, мы еще раз убедимся, что в условиях развития науки и техники и изменения общественных отношений в их течении и эмиграции все еще наблюдаются традиции бабушкиной государственности. Если это не так, то почему за короткий исторический период 5 глав государств, в том числе в 2005 году Аскар Акаев, в 2010 году Курмонбек Бакиев и Роза Отунбоева, в 2017 году Алмосбек Отамбаев, в 2020 году Сооронбай Жээнбеков под жестоким давлением народа (кроме Р. Отунбоевой), однако, были бесстыдно отстранены от власти с целью триумфа «демократии» и «справедливости». Под завесой лжи «свобода и демократия» всегда стремились скрыть свои пирамидальные и военные действия. В конце концов, кто-то был освобожден из тюрьмы в 2021 году по имени Садир Джапаров, который считается признанным лицом преступного мира Кыргызстана. Теперь мы больше не знаем, что ждет обитателя этой земли в будущем [13, с. 234].

Без предупреждения и неожиданности наступление на таджикскую землю и бескомпромиссное убийство мирного населения не является признаком того же средневекового действия, далекого от человеческой мудрости?

Несомненно то, что за всеми этими подрывными действиями стоит центральное правительство соседнего государства, и их истинная цель-узурпировать исторические земли таджиков. Во все периоды переговоров и подобных преступных действий соседнего государства таджикская сторона всегда пользовалась мудрым терпением и соблюдением традиций таджикского соседства, несмотря на унижение внутренних и иностранных беспомощных. Недавние события, произошедшие на границе Таджикистана и Кыргызстана, еще раз показали, что соседнее государство очень хорошо использует терпимость таджиков. Делается вывод, что кыргызская сторона еще не пришла к должному выводу из однозначного ответа таджикских патриотических детей в 2021 году. Исторический облик таджикской нации неоднократно доказывал, что наша терпимость - это не страх, а источник нашей мудрости и изобретательности. Это правда, что таджики, не воюющие люди, а воины. Они не желают этого, потому что они не сражались с кем-то лезвием в течение долгого времени, потому что они знали, что это культ, но пожертвовали сотнями тысяч своих сердец и дали достойный ответ врагу за часть своей родной земли [12, с. 145].

Исторический опыт показал, что ни одно государство не может установить связь без интереса с любым государством. Такие сверхдержавы, как Китай и Россия, которые в настоящее время имеют хорошие политические, экономические и социальные связи с Таджикистаном, безусловно, не лишены цели [2, с. 118].

До сих пор китайский дракон молчаливо и тайно смотрит на наши границы и совы. Этот момент не следует считать небрежным. Потому что китайцы с II века до н. э. с целью завоевания наших исторических земель неоднократно организовывали грабежные нашествия и разбивались детьми таджикского народа. По историческим

источникам известно, что первое вторжение китайцев на нашу землю с той же целью произошло в 104 году. В том же году китайцы дважды вторглись в Ферганскую долину с войсками более шестидесятилетнего возраста и потерпели поражение от нашего предка.

Учитывая это, мы как единый народ должны глубоко обратиться к нашей национальной истории и культуре и поддержать государство и друг друга в чувствительных условиях современного мира.

Единство и независимость имеют высокое судьбоносное значение для таджикского народа. Их защита определяет будущий путь нашего государства и нации и считается надежным и безопасным достоянием нашей страны. Единство – это базовая структура, без которой ни одна нация не сможет обеспечить стабильный процесс независимости и стабильное развитие своего государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азроянц Э.А, Глобализация: катастрофа или путь к развитию. Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. М.: Издательский дом «Новый век»,2002.- 416с.
2. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. -Т.: «Шарк»,2005.- 464с.
3. Додихудоев Х. Культура и цивилизация. Истины и парадоксы традиций. Т. 1, Ч.1. Душанбе, 2006, 354 с.
4. Девятко И.Ф. Модернизация, глобализация и институциональный изоморфизм: к социологической теории глобального общества, <http://eccoman.edu.ru/db/msg/5492>.
5. Дикаев Т Пресса юга Таджикистана на грани депрессии. // Media Insight Central Asia # 26-Швейцария: Cimerra, 2002. -С.34-36.
6. Ильин М. Политическая глобализация: институциональные изменения // Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития. - М.: Альпина Паблишер, 2003. С.193 – 201.
7. Мамадазимов А., Вопросы обеспечения национальной безопасности Таджикистана // Региональная интеграция Центральной Азии: проблемы и перспективы. Душанбе: «Ирфон», 2006.-С. 123-135.
8. Майтдинова Г., ШОС-НАТО: проблемы и перспективы сотрудничества // Региональная интеграция Центральной Азии: проблемы и перспективы. Душанбе, «Ирфон», 2 006.-С. 38-46.
9. Махмадов А.Н. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой анализ) / А.Н. Махмадов, Л.Л. Хопёрская. - Душанбе, 2016. - 363 с.
10. Ниятбеков В.А. Интеграция стран ЦА В рамках ШОС для обеспечения региональной безопасности // Региональная интеграция Центральной Азии: проблемы и перспективы.-Душанбе: «Ирфон».2 00 6.-С.5 6-67.
11. Ионова Е. Таджикистан в орбите интересов Китая и России / Е. Ионова // Россия и новые государства Евразии. - 2019. - № III (XLIV). -С. 107-120.
12. Саидов З. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей» / З. Саидов. - Душанбе: Контраст, 2015. - 346 с.
13. Саидов З. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации. - Душанбе, «Авасто»,2004.-592 с.

14. Султанов Б. Приоритетные направления внешней политики и политики безопасности Республики Казахстан в условиях глобализации // Казахстан в глобальных процессах. -2004.-№1.-С.29-47.
15. Хайдаров Р. Дж. Таджикистан в орбите глобализационных и геополитических процессов. Душанбе, «Ирфон», 2005. -152 с.

ҶАҶОНИШАВӢ ВА ҲИФЗӢ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фазои сиёсии ҷаҳони муосир торафт нисбат ба гузашта хело бӯҳронию печида мешавад. Муборизаи абарқудратҳо барои пиёда намудани манфиатҳои худ боиси он шудааст, ки хатар ба амният, истиқлолият ва ваҳдати давлатҳо таҳдид намояд. Баҳсҳои марзӣ, яккатозӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ, муборизаҳои иқтисодию фарҳангӣ, пайдо шудани ҷараёнҳои тундгаро, тағйирёбии иқлим ва баҳсҳои беҳдошти биологӣ, саҳлангорӣ дар танзими мушкilotҳои ҷаҳонӣ ва ғайра, раванди ҳодисаҳои ҷаҳониро торафт ба печидатару бӯҳронӣ намуда истодааст. Тоҷикият ва риояи тамоми ахлоқи миллӣ ва рӯ овардан ба фарҳанги миллӣ дар шароити кунунӣ ин худ мусулмонист. Зеро яке аз сарчашмаҳои фарҳанги ислом ин таълимотиҳои оламгири ориётаборҳо мебошад.

Бо назардошти ин моро мебояд чун мардуми ваҳдатонафари амиқан ба таъриху фарҳанги миллии хеш рӯ оварда дар шароити бисёр ҳасоси ҷаҳони муосир муттаҳиду иттиҳод шуда пуштибони давлату ҳамдигар бошем.

Ваҳдат ва соҳибистиқлолӣ барои халқи тоҷик арзиши баланди тақдирсоз доранд. Ҳифзу ниғаҳдошти онҳо роҳи ояндаи давлату миллати моро муаяйн намуда, сипаи боэътимод ва бехатари кишварамон ба ҳисоб меравад. Ваҳдат зербиноест, ки бе он ҳеҷ миллат наметавонад раванди муътадили соҳибистиқлолӣ ва руиши босуботи давлати худро таъмин намояд.

***Калидвожаҳо:** Фазои сиёсӣ, истиқлолият, давлати миллӣ, сулҳ, истиқлоли давлатӣ, суботи сиёсӣ, ҳувияти миллӣ, худшиносии миллӣ, ҷараёнҳои тундгаро, маърифати дипломатӣ.*

***Маълумот дар бораи муаллиф:** Шарофзода Эарҷ Умрибой- н.и.т –доцент мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ. 734042, Душанбе, хиёбони Академик Раҷабов, 10, E-mail:erajsharofov77@gmail.com. Телефон: (+992) 900 95 51 77.*

Қурбоншоев Илҳом Ҷумахонович- н.и.ф. дотсенти кфедраи фанҳои ҷомеашиносӣ Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ 734042, Душанбе, хиёбони Академик Раҷабов, 10, E-mail: ilhom67_67@mail.ru. Телефон: (+992) 935676720.

ГЛОБОЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Политическая атмосфера современного мира становится все более сложной, чем в прошлом. Борьба сверхдержав за реализацию своих интересов привела к угрозе безопасности, независимости и единству государств. Пограничные споры, изоляция в мировой политике, экономическая и культурная борьба, возникновение экстремальных течений, споры об изменении климата и биологическом здоровье, халатность в регулировании глобальных проблем и т. д. делают процесс мировых событий все более сложным и критическим. Таджикиство и соблюдение всей национальной этики и обращение к национальной культуре в нынешних условиях – это мусульманство. Потому что одним из источников исламской культуры является универсальное учение ариев.

Учитывая это, мы как единый народ должны глубоко обратиться к нашей национальной истории и культуре и поддержать государство и друг друга в чувствительных условиях современного мира.

Единство и независимость имеют высокое судьбоносное значение для таджикского народа. Их защита определяет будущий путь нашего государства и нации и считается надежным и безопасным достоянием нашей страны. Единство – это базовая структура, без которой ни одна нация не сможет обеспечить стабильный процесс независимости и стабильное развитие своего государства.

Ключевые слова: политическое пространство, независимость, национальное государство, мир, государственная независимость, политическая стабильность, национальная идентичность, национальное самосознание, радикальные движения, дипломатические знания.

Сведения об авторах: Шарофзода Эрадж Умрибай - к.и.н., доцент, заведующий кафедрой общественных наук Таджикских техниче имени акад. М.С. Осими. Адрес: 734042, Душанбе, проспект академиков Раджабовых, 10, E-mail:erajsharofov77@gmail.com. Телефон: (+992) 900 95 51 77.

Курбоншоев Илхом Джумахонович - к.ф.н. доцент кафедры общественных наук Таджикских технических университет имени М.С. Осими Адрес: 734042, Душанбе, проспект академиков Раджабовых, 10, E-mail: ilhom67_67@mail.ru. Телефон: (+992) 935676720.

GLOBOLIZATION AND PROTECTION OF STATE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The political atmosphere of the modern world is becoming more complex than in the past. The struggle of the superpowers to realize their interests has led to a threat to the security, independence and unity of states. Border disputes, isolation in world politics, economic and cultural struggles, the emergence of extreme currents, disputes over climate change and biological health, negligence in regulating global problems, etc. make the process of world events increasingly complex and critical. . Tajikism and adherence to all national ethics and appeal to national culture in current conditions is Muslim. Because one of the sources of Islamic culture is the universal teaching of the Aryans.

Given this, we, as a single people, must deeply turn to our national history and culture and support the state and each other in the sensitive conditions of the modern world.

Unity and independence are of great significance for the Tajik people. Their protection determines the future path of our state and nation and is considered a reliable and safe asset of our country. Unity is the basic structure without which no nation can ensure a stable process of independence and sustainable development of its state.

Key words: political space, independence, nation state, peace, state independence, political stability, national identity, national consciousness, radical movements, diplomatic knowledge.

Information about the authors: Sharofzoda Eraj Umriboy - candidate of historical sciences, associate professor, head of the department of social sciences named after academician. M.S. Oshimi. Address: 734042, Dushanbe, Academicians Radzhabov Avenue, 10, E-mail:erajsharofov77@gmail.com. Phone: (+992) 900 95 51 77.

Kurbonshoev Ilkhom Djumahonovich – candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Tajik Technical University named after M.S. Osimi Address: 734042, Dushanbe, Academician Radjabov Avenue, 10, E-mail: ilhom67_67@mail.ru. Phone: (+992) 935676720.

УДК 331.5

АНАЛИЗ РЫНКА ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Шоидарвозова М. С., Асматиллоев Н. Х.

**Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ
Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева**

Рынок труда играет ключевую роль в социально-экономическом развитии любой страны. В Таджикистане, где население преимущественно молодое и экономика находится в стадии трансформации, анализ перспектив развития рынка труда особенно важен.

Одним из приоритетных направлений социальной политики руководства государства и Правительства Республики Таджикистан является регулирование рынка труда, миграционного процесса, расширение эффективной занятости, профессиональное обучение населения, принятие мер по обеспечению подходящих рабочих мест для трудоспособного населения.

Следует отметить, что для сбалансированности рынка труда 28 мая 2022 года было принято Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Концепции развития эффективной занятости в Республике Таджикистан до 2040 года». Эта концепция состоит из пяти ключевых направлений государственной политики в сфере занятости и социальной защиты: расширение сферы эффективной занятости; знания и навыки, технологии и возможности эффективной занятости; развитие бизнеса и создание продуктивных рабочих мест; институты и программы рынка труда и социального партнерства.

С каждым годом Таджикистан сталкивается с новыми вызовами на рынке труда. Демографический рост, миграционные потоки и глобальные изменения, включая развитие технологий и автоматизацию, требуют системного подхода к планированию этого процесса.

Согласно статистическому прогнозу основных макроэкономических показателей в течение 2023-2027 годов численность населения в среднем вырастет на 2,0-2,1% и к 2027 году и превысит отметку более 11 млн. человек, что несомненно повлияет на состояние рынка труда. В 2027 году численность населения по сравнению с 2022 годом увеличится на 1046,0 тысяч человек. Соответственно увеличатся численность трудовых ресурсов на 572,0 тысяч и рабочая сила на 227,1 тысяч человек из которых более 60% населения составляет моложе 30 лет, что может создать дополнительное давление на рынок труда [1,5]. Также за период 2014-2021 годов наблюдается определенная тенденция снижения внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан. По подсчетам министерства труда и занятости населения Республики Таджикистан, в первом полугодии 2024 года количество трудовых мигрантов, выехавших за границу, составило 392 805 человек (в аналогичный период 2023 года - 467 247 человек), что на 16% меньше по сравнению с предыдущим годом. Из этого числа 314 052 мужчины и 78753 женщины, что соответственно на 17% и 12% меньше, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Из общего количества трудовых мигрантов 386987 человек направились в Российскую Федерацию [6,1].

Внедрение цифровых технологий открывает новые возможности, но также требует пересмотра подходов к подготовке кадров. По данным отчета Всемирного банка, уровень цифровой грамотности среди взрослого населения Таджикистана составляет менее 30%, что значительно ниже среднего показателя по региону Центральной Азии. Недостаток навыков работы с цифровыми инструментами ограничивает конкурентоспособность работников на национальном и международном рынках труда. При этом только 15% образовательных учреждений страны включают основы цифровых технологий в свои программы обучения, что свидетельствует о необходимости реформирования образовательной системы [2,6].

Изучение состояния внедрения цифровых технологий показывает низкий уровень цифровой грамотности и квалификации рабочей силы. В Таджикистане наблюдаются значительные вызовы, связанные с низким уровнем цифровой грамотности и квалификации рабочей силы. По данным доклада ООН Таджикистан сталкивается с трудностями в улучшении электронных услуг из-за ограниченной цифровой инфраструктуры и низкого уровня цифровой грамотности среди населения, особенно в сельских районах. Согласно данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, численность рабочей силы в октябре 2022 года составила 2577,4 тыс. человек из числа которых 2522,0 (97,9 процентов) заняты в экономике, официально безработными являются 55,4 тыс. человек, что составляет 2,1 процента от рабочей силы. Однако, несмотря на эти показатели, существует проблема несоответствия квалификации рабочей силы требованиям рынка труда. Многие работники не обладают необходимыми навыками, особенно в области

цифровых технологий, что ограничивает их возможности трудоустройства в современных секторах экономики [1,6].

На наш взгляд, устаревшие образовательные программы и недостаток профессионального обучения затрудняют адаптацию к требованиям современного рынка. Уровень образовательного спроса рабочих мест также является одной из главных проблем, препятствующих развитию продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан. Так, доля лиц с профессиональным образованием (14,8%) ниже, чем доля лиц, не имеющих такого образования (24,7 %) среди занятого населения. Большинство рабочих мест и виды экономической деятельности не требуют наличия профессионального образования, что обусловлено низкой конкурентоспособностью национальной экономики, сопровождающейся отсталостью технологической базы и недостаточным уровнем инновационной активности с высоким износом основных фондов [7,4].

Низкое качество трудовых ресурсов обусловлено уровнем качества образования во всех его уровнях и требует улучшения. Наблюдается нехватка квалифицированных специалистов технических специальностей, необходимых для отраслей экономики, особенно в сферах информационных технологий, обрабатывающей промышленности, энергетики, горнодобывающей отрасли и машиностроения.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года одним из приоритетов установлено повышение качества на всех уровнях образования и обеспечение баланса между системой образования и рынком труда. В связи с этим Национальной стратегией развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года определено, что система высшего профессионального образования Республики Таджикистан не может обеспечить подготовку специалистов в соответствии с меняющимися требованиями рынка труда на необходимом уровне.

Существуют серьезные географические несоответствия между тем, где создаются новые производительные рабочие места, и где они будут необходимы. Большая часть экономического развития и новых рабочих мест сосредоточена в нескольких городах, в то время как огромный и растущий дефицит продуктивных рабочих мест наблюдается в сельской местности. Следовательно, большая часть населения проживает в районах, где возможности продуктивной занятости крайне ограничены и в значительной степени зависят от миграции за границу и денежных переводов, являющихся источником высокой уязвимости. По данным Всемирного банка, приток денежных переводов в Таджикистан в 2022 году составил \$3,2 млрд, что составляет около 32% ВВП страны. Эти средства являются ключевым источником доходов для многих домохозяйств, особенно в сельских регионах [3.1].

Число возвратившихся трудовых мигрантов с января до июня 2024 года составило 324065 человек (в 2023 году - 315870), что на 3% больше. Из этого числа 243546 составляют мужчины (на 3% меньше) и 80519 составляют женщины (на 25% больше). Соответственно, возвращение трудовых мигрантов из России в Таджикистан может оказать значительное и негативное влияние на уровень занятости в стране. Большое число возвращающихся мигрантов увеличивает давление на рынок труда, особенно в текущих условиях и возможностей для трудоустройства. Отсутствие хорошо оплачиваемых рабочих мест, особенно в сельских районах, может привести к росту безработицы.

Ограниченное количество отраслей, предлагающих стабильные рабочие места, концентрирует занятость в сельском хозяйстве, строительстве и промышленности. Наиболее серьезной проблемой экономического развития являлось то, что оно не сопровождалось значительным ростом занятости и структурной трансформацией

занятости. К 2020 году на сельское хозяйство по-прежнему приходилось 61,0% от общей занятости, при этом в стране производилось лишь 22,0% продукции с высокой добавленной стоимостью [4.1].

Медленный рост занятости в несельскохозяйственных секторах был основной причиной как медленного перемещения рабочей силы из сельского хозяйства в другие сектора экономики, так и медленного общего роста занятости. Кроме того, лишь незначительная и сокращающаяся доля роста занятости в несельскохозяйственном секторе приходилась на оплачиваемую занятость, что свидетельствует о том, что большая часть роста занятости вне сельского хозяйства приходилась на низкокачественную, часто неформальную занятость. Действительно, неформальная занятость остается широко распространенной и за пределами сельского хозяйства.

Причины большого дефицита продуктивной занятости носят структурный характер. Быстрый экономический рост в последнее десятилетие начал преобразовывать экономику Таджикистана. Но структурные изменения для перехода из аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной модели были не на должном уровне. Рост доли промышленности, которая имеет решающее значение для широкого и устойчивого экономического роста, оставался незначительным.

Возможные решения:

1. Внедрение программ профессионального и технического образования, адаптированных к требованиям рынка.
2. Анализ востребованных профессий.
3. Соответствие содержания программы обучения потребностям работодателей.
4. Развитие цифровой грамотности и навыков работы с технологиями.
5. Диверсификация экономики за счет развития туризма, возобновляемой энергетики, цифровизации и инновационных технологий.
6. Поддержка инфраструктурных проектов, создающих спрос на рабочую силу (дороги, электроснабжение, интернет), особенно в сельских регионах.
7. Создание индустриальных зон и технопарков для стимулирования малого и среднего бизнеса.
8. Упрощение доступа к финансированию и льготных кредитов для предпринимателей, особенно для молодых стартапов, особенности в области технологий.
9. Создание условий для возвращения мигрантов, включая льготные программы для бизнеса и трудоустройства.

Таким образом, эффективное развитие рынка труда Таджикистана требует системного подхода, включающего реформы в образовании, развитие цифровой грамотности, стимулирование предпринимательства и диверсификацию экономики. Успешное выполнение этих задач возможно только при тесном взаимодействии государства, бизнеса и международных организаций. Преодоление ключевых проблем, таких как недостаток квалифицированных кадров, зависимость от трудовой миграции создаст базу для устойчивого экономического роста и повышения благосостояния населения. Инвестирование в человеческий капитал и внедрение современных технологий станут залогом конкурентоспособности Таджикистана на глобальном уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа содействия занятости населения Республики Таджикистан на 2023-2027 годы от 28 марта 2023 года, [№135](#)
2. Доклады Всемирного банка по вопросам рынка труда и миграции в Центральной Азии. «Миграция и утечка мозгов» (2019). (Электронная

- публикация с официального сайта Всемирного банка: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/2d130356-72a9-5544-abbd-64e693239df2/content>)
3. Денежные переводы в Таджикистан в 2022 году, возможно, станут рекордно высокими, - Всемирный банк. (Электронная публикация с официального сайта Азия Плюс: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20221202/denezhnie-perevodi-v-tadzhikistan-v-2022-godu-vozmozhno-standut-rekordno-visokimi-vsemirnii-bank>)
 4. Количество трудовых мигрантов сократилось на 16 %. Пресс-конференция бывшего Министра труда, миграции и занятости населения страны Гулнора Хасанзода. (Электронная публикация с официального сайта национальноинформационного агентства Ховар: <https://khovar.tj/rus/2024/08/kolichestvo-trudovyh-migrantov-sokratilos-na-16/>)
 5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года от 1 декабря 2016 года, №636.
 6. Об итогах деятельности Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан за первое полугодие 2024 года. (Электронная публикация с официального сайта Министерства труда, миграции и занятости населения РТ: <https://mehnat.tj/ru/news/dt/27992682-25a6-4248-93c1-563ec790053b>)
 7. Среднесрочная программа развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан на 2023-2027 годы от "31" августа 2023 года, №419

ТАҲЛИЛИ БОЗОРИ МЕҲНАТИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШИ ОН

Дар мақола мушкилот ва дурнамои руши бозори меҳнат дар Тоҷикистон, аз ҷумла руши демографӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, таҳассуси насти меҳнатӣ ва вобастагӣ аз баҳиҷҳои маҳдуди иқтисодӣ ба баррасӣ шудааст. Роҳҳои ҳалли масъала, аз қабили ислоҳоти соҳаи маориф, ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва диверсификасияи иқтисодӣ, ки ба таъмини руши устувор нигаронида шудаанд, пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: Бозори меҳнат, Тоҷикистон, руши демографӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, таҳассуси қувваи корӣ, ислоҳоти маориф, диверсификасияи иқтисод, соҳибкорӣ, руши устувор.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна - номзади илмҳои иқтисодӣ. Ходими калони илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандаров Сурога: ВАБК, шаҳри Хоруғ, кучаи Дехотӣ 45, хав. 2. Тел.: (992934402842); Почтаи электронӣ: tmshoidarvozova@mail.ru

Асмаиллоев Некруз Хушқадамович - донишҷӯи соли дуҷуми докторантура аз рӯи ихтисоси «Иқтисодӣ», кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Сурога: ВАБК, шаҳри Хоруғ, кучаи Айнӣ, 29, хав. 10. Тел.: (992935259999); Почтаи электронӣ: nekruz.asmatilloev@gmail.com

АНАЛИЗ РЫНКА ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены текущие проблемы и перспективы развития рынка труда в Таджикистане, включая демографический рост, трудовую миграцию, низкую квалификацию рабочей силы и зависимость от ограниченных секторов экономики. Предложены решения, такие как реформы образования, стимулирование предпринимательства, диверсификация экономики, направленные на обеспечение устойчивого развития.

Ключевые слова: Рынок труда, Таджикистан, демографический рост, трудовая миграция, квалификация рабочей силы, реформы образования, диверсификация экономики, предпринимательство, устойчивое развитие.

Сведения об авторе: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна - кандидат экономических наук. Старший научный сотрудник Института гуманитарных наук

имени академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, город Хорог ул. Дехоти 45 кв.2. Тел.: (992934402842); E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Асмаиллоев Некруз Хушкadamович – докторант PhD второго курса по специальности «Экономика», кафедры экономической теории Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, город Хорог ул. Айни 29 кв.10. Тел.: (992935259999); E-mail: nekruz.asmatilloev@gmail.com

ANALYSIS OF THE LABOR MARKET OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT

The article examines the current problems and prospects for the development of the labor market in Tajikistan, including demographic growth, labor migration, low labor force qualifications and dependence on limited sectors of the economy. Solutions are proposed, such as education reforms, stimulation of entrepreneurship, diversification of the economy, aimed at ensuring sustainable development.

Keywords: Labor market, Tajikistan, demographic growth, labor migration, labor force qualifications, education reforms, diversification of the economy, entrepreneurship, sustainable development.

About the authors: Shoidarvozova Marzia Saidvalishoevna - candidate of economic sciences. Senior researcher of the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov of the National Academy of Sciences. Address: GBAO, Khorog city, Dekhoti street 45, apt. 2. Tel: (992934402842); E-mail: mshoidarvozova@mail.ru

Asmatilloev Nekruz Khushkadamovich-second-year PhD student in the specialty "Economics", Department of Economic Theory of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog city, Ayni street 29, apt. 10. Tel: (992935259999); E-mail: nekruz.asmatilloev@gmail.com

МУНДАРИҶА

<i>Абдуллоева Л.М.</i> ТАЪСИРИ РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ БА ДАВЛАТҲОИ МИЛЛӢ ВА ДАВЛАТҲОИ РУ БА ТАРАҚҚӢ.....	3
<i>Абдурахмонова Ш.У.</i> СЕМАНТИКАИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «САРПӢШ» ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ.....	11
<i>Абдухолиқзода М.А., Тӯйчиев У.А.</i> НЕРӢҶОҲИ БАҶӢ ОБИИ РОҶУН МАНБАИ ГЕОСТРАТЕГИИ “ЭНЕГЕРИЯИ САБЗ”.....	18
<i>Азизова Г.М.</i> ВЗАИМОСВЯЗЬ РЫНКА ТРУДА И РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ.....	23
<i>Ақризов М.М.</i> ТАҲЛИЛИ МЕРОСИ ИЛМИИ А.А. БОБРИНСКИЙ ОИД БА ЭТНОГРАФИЯИ МАРДУМИ БАДАХШОН (ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX).....	28
<i>Амадбеков А.Ҷ.</i> БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКИИ ГӢЙИШИ ШОҲДАРА ВА ФАРҚИ ОН АЗ ДИГАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ-РӢШОНӢ.....	35
<i>Амадбеков А.Ҷ.</i> ХУСУСИЯТҲОИ САРФИИ ИСМ ДАР ГӢЙИШИ ШОҲДАРА (УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТ АЗ ДИГАР ЗАБОНҲО ГУРУҶИ ШУҒНОӢ-РУШОНӢ).....	40
<i>Атоева М.М.</i> ОТРАЖЕНИЕ ИСКОННО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВА «СУРХ»(КРАСНОЕ) В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (ФЕ) ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА.....	45
<i>Аҳмадзода З.К.</i> АҲАММИЯТИ ТАТБИҚИ АҚИДАҲОИ ПЕДАГОГИИ НИЁҶОН ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР.....	49
<i>Бобова Д.Б.</i> КАЛИМАСОЗӢ ДАР АСОСИ УНСУРҲОИ ЛУҶАВИИ ХОНАИ СУННАТӢ.....	56
<i>Бехрӯзи З.С.</i> НАЗАРИЯИ ҲИФЗ ВА БАҚОИ ДАВЛАТ ДАР “ШОҲНОМА”-И ФИРДАВСӢ.....	59
<i>Занджирбекова Г.И.</i> ПРОШЛОЕ НАСЛЕДИЕ: ПРАКТИКА КАМЛАНИЯ СРЕДИ ЖИТЕЛЕЙ ЗАПАДНОГО ПАМИРА.....	68
<i>Иброҳимов Э.Ҳ., Тиллоев Н.Қ., АбдуназарӢ М.К.</i> РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА МАСКУНШАВИИ АҲОЛӢ (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН).....	74
<i>Imatshoeva M.V.</i> NOUN PHRASES IN SHUGHNI LANGUAGE.....	79
<i>Искандаршоева З.К.</i> ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ МИГРАНТОВ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ ГБАО.....	86
<i>Искандаршоева З. К., Пайшанбиева С. М.</i> МЕЪЁРҲОИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ.....	95
<i>Камолова М.З.</i> САБАБҲОИ ПЕДАГОГӢ- ПСИХОЛОГИИ РАҶТОРИ ДЕВИАНТИИ НАВРАСОН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ.....	101
<i>Кандыерова Д.О., Бекова М.М.</i> ЦИФРОВЫЕ БАРЬЕРЫ: НЕРАВЕНСТВО И ВОЗМОЖНОСТИ В ЭРУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	107
<i>Карамова И.И.</i> РОЛЬ МУМИНШО АБДУЛВАСИЕВА В РАЗВИТИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ ГБАО.....	112

<i>Каримова Ҳ.Қ.</i> МАВҚЕИ МУАЛЛИФ – НОҚИЛ ДАР НАСРИ МУСТАНАДИ ЁРУН КЎҲЗОД.....	117
<i>Курбонова М.З.</i> РЫНОК ТРУДА: ОСОБЕННОСТИ И СТРУКТУРА.....	124
<i>Курбонхонова Н.М.</i> ТАҲАВВУЛИ ЖАНРИ РИВОЯТ ДАР ФОЛКЛОРИ БАДАХШОН.....	128
<i>Муҳамедова Ш.Ф., Шарипов Ҳ.Б.</i> ТАТБИҚИ АЛГОРИТМҲОИ ШИНОХТИ ЧЕҲРА ДАР РАВАНДИ БАРГУЗОРИИ ИМТИҲОНҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ.....	133
<i>Назарамонов А.П., Назарамонов Ш.П.</i> АУТЕНТИКА ИБН СИНЫ И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ФАЛЬСИФИКАЦИИ.....	140
<i>Палавонев А.М.</i> ОМИЛҲО ВА ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКӢ ВА СИФАТИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ.....	147
<i>Рахматуллоева Г.А.</i> ФОЛЬКЛОРНЫЕ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЫЧАЕВ РОЖДЕНИЯ РЕБЕНКА В БАДАХШАНЕ.....	154
<i>Раънои Камолитдин</i> ИНЪИКОСИ ЛАҲЗАИ ВАҚТИ АЗ АВВАЛИ ШАБ ТО БОМДОД ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА ТАРЧУМАҲОИ ОН.....	159
<i>Сабоева Дж.С.</i> ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА В РАЙОНАХ ГБАО.....	174
<i>Саидова Б.М.</i> МАВҚЕЪ ВА ИСТЕЪМОЛИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ТИББИИ ҲИНДӢ ДАР “ДОНИШНОМА”-И ҲАКИМ МАЙСАРИ.....	181
<i>Сафарзода М.Н.</i> НАҚШИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ.....	190
<i>Тошмамадова Ф.С.</i> ХУЛҚУ АТВОР ВА СИМОИ ШОҲОНИ ШУҒНОН ДАР РОМАНИ “САРОӢИ САНГ” – И АТО МИРҲОЧА.....	199
<i>Товус Давлатбекзода</i> МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ШЕЪРҲОИ БАЧАГОНАИ ҒАФФОР МИРЗО.....	205
<i>Фарангиси Изатулло</i> РУШДИ ФАРҲАНГИ МАРДУМИИ НОҲИЯИ КУҲИСТОНИ ШАМСИДДИНИ ШОҲИН.....	210
<i>Ҳочаев М.А.</i> ТАРБИЯИ ВАТАНДУСТӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ОН ДАР ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ.....	216
<i>Ходжаева А.Х.</i> МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ФЕРГАНСКОЙ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ДЛЯ СОДЕЙСТВИЯ РАЗВИТИЮ ТУРИЗМА И РЕКРЕАЦИИ.....	222
<i>Ҷабаров Р.С.</i> ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ САӢӢҲИИ ПАРВАРИШГОҲИ “ЧИЛДУХТАРОН”-И НОҲИЯИ МУЪМИНОБОД, ДАР ФАЪОЛИЯТИ САӢӢҲӢ.....	227
<i>Ҷамолова Ҳ.М.</i> КИТОБ САРЧАШМАИ ХИРАД ВА ФАРҲАНГИ МИЛӢ.....	233
<i>Шарофзода Э.У., Курбоншоев И.Ҷ.</i> ГЛОБОЛИЗАЦИЯ И ЗАЩИТА ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	238
<i>Шоидарвозова М.С., Асматиллоев Н.Х.</i> АНАЛИЗ РЫНКА ТРУДА ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ.....	243

**ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕХСОЛИИ
«ПАЕМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ» (БАХШИ ИЛМӢИ ГУМАНИТАРӢ)**

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат наояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 12, хошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургӣ бояд дар муҳаррири формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳо, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд. Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Х.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору ғабӯлият менамояд;
5. Матни асосии мақола;
6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯӣ);
7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои калидӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои калидӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Маълумот дар бораи муаллифони бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ,

суруғаи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳорқунҷа нишон дода шаванд. Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА
«ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» (СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК)**

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word и шрифтом Times New Roman, кегль 12, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,15 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате А4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Раҳимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

**RULES FOR THE AUTHORS
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY» (HUMANITIES
SERIES)**

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format and Times New Roman font, size - 12, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.15.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone) When citing specific material, links are indicated in square paranthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 23.06.2025 супорида шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Чузъи чопӣ **31,62**. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.